

HÓDI SÁNDOR

*A tehetség
kérdőjelei*

■■■ Hódi Sándor ■ *A tehetség kérdőjelei* ■

A kiadvány megjelenését a
Tartományi Művelődési Titkárság
és Ada Község Önkormányzata
támogatta

...

HÓDI SÁNDOR

A tehetség kérdőjelei

TANULMÁNYOK, ELŐADÁSOK, INTERJÚK ■

Vajdasági Magyar
Művelődési Intézet
Zenta, 2009

...

■

*Unokáimnak,
Tanító Vilmos Bencének és
Tanító András Vincének*

© *Dr. Hódi Sándor, 2009*
© *Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2009*

■■■ ELŐSZÓ ■■

Nincs a pszichológiának még egy olyan területe, ahol olyan kevés tényre annyi okoskodás, elmélkedés épült volna fel, mint a tehetség kérdésében. Bár a géniuszok titka régóta nyugtalanítja az embereket, magukkal a vélt vagy valós tehetségekkel való foglalkozás meglehetősen új keletű. Az iskolai tehetségfejlesztés alig egy-két évtizeddel ezelőtt kezdődött, ez is többnyire csak kísérleti jelleggel. Az Európai Tehetségfejlesztési Társaság 1987-ben alakult meg. Annak, hogy a tehetségfejlesztő iskolák és programok még nem tudnak maradéktalanul eleget tenni a velük szemben támasztott követelményeknek, elsősorban nem szakmai, hanem társadalmi okai vannak. A tudás fontosságának felismerése, és vele kapcsolatban a tehetségfejlesztés vezéreszméje a közgondolkodásban ugyanis nem tudott még igazán mély gyökeret eresztetni.

A tudás, a megismerés, az emberi képességek témaköre szakmámnál fogva régóta foglalkoztat, magának a tehetség mibenlétének a kérdése azonban két-három éve került érdeklődésem központjába, amikor a tehetséggondozó iskolák létrehozásának gondolata a Délvidéken is felmerült. Miután felkértek az egyik újonnan létrejött tehetséggondozó iskola pszichológusának, meghívtak több ismeretterjesztő előadás megtartására, valamint megbízást kaptam egy digitális tehetségkutató stúdió szellemi profiljának az összeállítására, ez irányú érdeklődésem tovább mélyült. A témával való intenzív foglalkozáshoz hozzájárult az is, hogy média nagy érdeklődést mutatott a tehetség kérdésköre, illetve a tehetséggondozás mibenléte és eredményessége iránt.

A kötetbe az elmúlt két év, a 2006 és 2008 közötti időszak szellemi termését gyűjtöttem egybe. A könyv szerkesztése során igyekeztem az előadások, tanulmányok, cikkek, interjúk tematikai átfedéseit csökkenteni, teljes kiküszöbölésükre azonban nem törekedtem. Ezek az elemzések ugyanis más-más apropóból készültek, másra vannak „kihegyezve”, a hangsúly másra esik bennük, így reményeim szerint lehetővé teszik a tudás és tehetség többszöri körüljárását, különböző perspektívákból történő megközelítését és tárgyalását, és ezáltal vélhetően az összefüggések jobb megértését is.

Ada, 2008. október

A szerző

■■■ BEVEZETÉS ■

Se szeri, se száma a nagy emberekkel kapcsolatos közhelyeknek, ennek ellenére a kiváló értelmi képesség, az alkotó értékteremtés korántsem magától értetődő jelenség. Az ember tudásának, tehetségének a megítélése ugyanis keresztül-kasul át van szöve azokkal a társadalmi-politikai viszonyokkal, amelyek között élünk, ami a tisztánlátást, az eligazodást igencsak megnehezíti. Miközben látszólag zsenikultusz van, szinte egyfolytában a tudás fontosságáról és a tehetségek megbecsüléséről beszélünk, a gyakorlatban merőben más a helyzet. A tudás anyagilag nincs megbecsülve, és a döntéshozó szervezetek sem a legkiválóbb képességű emberek kerülnek. A tehetség és szakértelem helyett szinte mindig a politikai elkötelezettség élvez elsőbbséget.

A vezetők ünnepi alkalmakkor okvetlenül felsorolják az összes triviális dolgot a tudással és tehetséggel kapcsolatban. Nevezetesen, hogy a jövő társadalmának a tudás az alapja. A tehetség minden nép felemelkedésének a záloga. A versenyképesség ma már csaknem kizárólag a tudásról, a szellemi adottságok jobb kiaknázásáról szól. És hasonlók. Ennek ellenére a politikusok, akik az évi költségvetésről döntenek, talán semmire sem sajnálják jobban a pénzt, mint a tehetség támogatására, a tudomány és technika fejlődéséhez szükséges szürkeállomány fejlesztésére. Az okok egyébként nyilvánvalóak, a tehetségek és a politikusok jellegüknél fogva ellenérdekeltségű társadalmi csoportok. Az előbbiek életüket a valóság megismerésére (az igazságra!), az utóbbiak a hatalom megszerzésére (az emberek manipulálására!) teszik fel. Egymással szembenálló célok vezérlik tehát őket, amelyeket ritkán lehet közös nevezőre hozni.

Általánosan elfogadott nézet, hogy a szellemi élet vezéregyéniségei, akik az emberiség jövőjén munkálkodnak, mintegy mércéül szolgálnak mások számára. De vajon emberi, morális nagyságuk összhangban van-e szellemi teljesítményükkel? Megütik-e azt a mércét, amelyet mások elé állítanak?

A nyugtalanító kérdések sokasága kínálja magát továbbgondolásra. Például az, hogy az eszes, tehetséges emberek becsvágyuktól és a sikerre való törekvésüktől hajtva hogyan szegődnek a politikai hatalom, a pénzvilág, a hadiipar szolgálatába, illetve hogyan maradnak magukra vagy kerülnek szembe a hatalommal azok, akik a megismerési vágy, az értékteremtés tekintetében hajthatatlanok, nem ismernek megalkuvást.

A kötetben ezekről csak érintőlegesen esik szó. A szerzőt elsősorban a pszichológiai természetű kérdések foglalkoztatják. Azok a motívumok, belső mozgatórugók, emberi gyarlóságok, amelyekről a

legnagyobb tehetségek sem mentesek. Az intrikák, a személyeskedés, a taktikázás nemcsak a köznapi ember személyiségének a jellemzője, az ilyesmi a művészetek és tudományok terén mozgó tehetségektől sem idegen. Ők is hamar ráéreznek például a hatalom és a vagyon ízére, amelynek megszerzésében, megőrzésében és gyarapításában ugyanolyan erőszakosak és kíméletlenek tudtak lenni, mint az általuk kárhozottatott politikusok.

Milyen jellemhibával, személyi fogyatékosággal magyarázható, hogy értelmes, tehetséges emberek, akik fennen hirdetik, hogy az emberiség javát kívánják szolgálni, sokszor a lehető legnagyobb rosszat teszik az embereknek?

Hogyan válnak a nagy küldetésudattal rendelkező, az emberiség megváltását célul tűző világi próféták embertelen zsarnokokká? Levezethető-e ez a pálfordulás a személyiségükből, vagy a hatalom torzítja el fokozatosan a személyiségüket? Csak a politikusokat, pártvezéreket, hadvezéreket, államférfiakat fenyegeti ez a veszély, vagy a legnagyobb tehetségeket is?

Mi a magyarázata annak, hogy számos tehetség, aki egyébként maradandóan értékes műveket hozott létre, néha úgy viselkedett, mintha elmebeteg lenne? Mi az oka a tehetségek gyakori lelki bán-talmainak? Igaz-e, hogy a nagy tehetségek rendre kedélyzavarban szenvednek?

Hosszan lehetne folytatni a hasonló kérdések felvetését, de talán enniből is látszik, hogy a néha ünnevelt, többnyire azonban csak irigyelt géniuszok élete, személyisége tele van talánnyal, kérdőjellel.

A tehetséggel foglalkozó szakemberek megegyeznek abban, hogy a tehetség védelemre, támogatásra szorul, különben elkallódik, és így jelentős szellemi értékek mennek veszendőbe. Mégis meddig célszerű a tehetségnek elébe menni? Meddig ésszerű segíteni, támogatni? Számos példa arra figyelmeztet bennünket, hogy néha talán jobb nem beavatkozni az életükbe. Bizonyítottan nehéz sors vár ugyanis mindenkire, akit még felcseperedése előtt csodagyerekként tisztelnek. Aki mindig, mindenben a legjobb, már óvodás korában ír és olvas, több nyelven beszél, különórákra jár, mindenhez ért. Ez a fokozott teljesítményre való törekvés általában sötét drámát vetít előre. Egyszer ugyanis eljön a kijózanodás pillanata, amikor heves érzelmekkel kísérve, nagy kínok között megmutatkozik a valódi én.

A nagy produkciókra, grandiózus feladatokra készülő emberekben – szándékuk ellenére – különben is van valamilyen destruktív indíttatás. Vannak, akik érthetetlen módon a bűnök sorát követik

el az emberek ellen. Vajon milyen szerepet játszik ebben a hiúságuk, hatalmi ambíciójuk, az a tudat, hogy mások sorsa felett rendelkeznek? Nem valami rejtett bosszú ösztönzi-e őket? Nem így próbálnak-e visszafizetni, megtorolni valamit, megmutatni ellenlábasaiknak, hogy mire képesek?

Nem célom mindezekre a kérdésekre kimerítő választ adni. Kiterjedő értékelésükre sem vállalkozom, csupán gondolataimat szeretném megosztani olvasóimmal. A kérdések és kétségek arra szolgálnak, hogy megpróbáljunk a dolgok mélyére ásni. Kövessük a zsenik példáját, akik abban különböznek másoktól, hogy nyitott szemmel járnak, semmit nem tekintenek természetesnek, magától értetődőnek, mindenre rácsodálkoznak, a lényegtelennek tűnő dolgoknak is fontosságot tulajdonítanak. A zseni számára az élet a kimeríthetetlen lehetőségek forrása, ellentétben a szellemileg rest emberekkel, akik szolgai hozzáállásuk miatt elvesztik szellemi szabadságukat, egész életükben vakon tapogatódnak, azt látják, amit eléjük raknak.

Szellemi öntudatra ébredésünket a hegymászásához lehetne hasonlítani. Mindannyian egy szűk völgyből indulunk, egy szurdok mélyéről. Attól függően, hogy közelebb vagy távolabb vagyunk a hegy lábától, szűkebb vagy tágabb szellemi horizontunk. Annak, aki távolabb akar látni, többet szeretne a világról megtudni, feljebb kell a hegyen kapaszkodnia. Adottságaink, képességeink nem egyformák, különböző a vérmérsékletünk, felfogásunk, indíttatásunk, kitartásunk. Van, aki tempósan halad, mindenkit maga mögött hagy, de a cél előtt kifulladás. Van, aki olyan lassan halad, hogy sohasem ér célba. És vannak, akik okosan gazdálkodnak idejükkel, energiájukkal és tudásukkal – szívósak, kitartóak.

Ez így van a tehetségek esetében is. A fáradtságos munka és a folyamatos szellemi erőfeszítés az, ami kiemelkedő teljesítményekhez vezet, önmagában véve az adottság csupán lehetőség. Az élet bármely területén tehetségesnek bizonyuló emberek szellemi erőfeszítésüknek köszönhetően későbbi sikerességüket. Ennek a folyamatnak az idegrendszeri alapjait bizonyos Eric Kandel mutatta ki, aki 2000-ben Nobel-díjat kapott az emlékezet és a tanulás neurológiai alapjainak tisztázásáért. Meglátása szerint az emlékezettel és a készségekkel kapcsolatos idegkapcsolatok száma az ismétlések gyakoriságával és hangsúlyozottságával arányosan növekszik. A magam részéről rendkívül fontos fejleménynek tartom ezt a felfedezést, melynek lényegével a szellemi kiválóságok mindig is tisztában voltak. Talán Goethe fogalmazott legvilágosabban, amikor kijelentette: a zseni csak szorgalom.

Társadalomfilozófiailag és személyiség-lélektanilag egyaránt nagy reményekre jogosít bennünket a tehetségnek ez a meghatározása. Hétköznapi nyelvre fordítva ugyanis azt jelenti, hogy a tehetség nem kevesek privilégiuma. A lehetőség adva van mindenki számára, hogy szorgalmas felkészüléssel, szívós kitartással, hallatlan erőfeszítéssel maradandó társadalmi értéket hozzon létre, és ezzel együtt hozzájáruljon a világ jobb megismeréséhez, a tudás gyarapításához és az emberi életminőség javításához.

Természetesen nem szükséges keresztre feszíteni magunkat a tehetség, a mindenáron való bizonyítani akarás oltárán. A bölcsek régen felismerték a nagy életigazságot: bár mindannyian a csúcs meghódítására – életcéljaink megvalósítására – törekszünk, a cél tulajdonképpen az út maga. Kihozni életünkben magunkból mind-azt, ami kihozható.

■■■ SZÁMADÁS A TALENTUMRÓL ■

Már Szókratész felismerte, hogy a társadalomnak sok tehetséges emberre lenne szüksége, és elgondolkozott azon, hogyan lehetne ezt megvalósítani. Az ideális társadalmat Platón is úgy képzelte el, hogy az irányítást a tehetséges emberek kezébe kellene adni. A tehetségről a későbbi korok nagy szellemei is hasonlóképpen gondolkodtak: úgy vélték, minél több a tehetséges ember, annál gyorsabban halad a világ előre. A szép elgondolás ellenére a dolgok a gyakorlatban mégsem így mennek. A tehetségek – a platóni értelemben – máig nem jutottak meghatározó társadalmi szerephez, annak ellenére, hogy más vonatkozásban (a tudományban, gazdasági életben, hadiiparban, művészetben stb.) ma már olyan nagy szükség van rájuk, hogy képtelenség lenne nélkülözni őket. A tehetséggondozás kérdése csak korunkban – alig pár évtizede – került az érdeklődés középpontjába.¹ A szellemi adottságainkkal való sáfarkodás rendkívül összetett kérdés, az alábbiakban a talentumok elkallódásának az okaival kívánok röviden foglalkozni.

TEHETSÉGIGÉRETEK

A gyerekek többsége tehetségígéretként jön a világra. Ahhoz, hogy a későbbiek során tehetség váljék belőlük, három tényezőre van szükség:

- átlagon felüli általános és/vagy specifikus képességekre,
- nagyfokú kreativitásra,
- magas fokú elkötelezettségre a vállalt feladatok iránt.

Ennek a három feltételnek a megléte feltétlenül szükséges a tehetséghez, de a sikerhez korántsem elegendő. Ahhoz, hogy a szunnyadó tehetségek nevet és elismerést szerezzenek maguknak a világban, kitartásuk mellett a véletlenre, a körülmények szerencsés összejársására is nagy szükség van. Előfordul, hogy valaki átlagon felüli képességekkel rendelkezik, kreatív személyiség és a végsőig kitart elképzelései mellett, mindazonáltal, ha teljesítményét az adott társadalmi körülmények között senki sem értékeli, névtelen marad, tehetségét legfeljebb majd az utókor ismeri fel és méltányolja.

Az sem mindegy, hogy miben, milyen téren vagyunk tehetségesek. Hasonlóan kimagasló teljesítményeket a társadalom másként értékkel attól függően, hogy az élet mely területéről, milyen jellegű tudásról és képességről van szó. Korunkban például a sport, a képzőművészet,

□ Az írás a Bolyai Digitális Tehetségkutató Stúdió honlapjára készült.

■
1 Lásd bővebben Balogh László: A tehetséggondozás pszichológiája. In Bagdy Emőke – Klein Sándor szerk.: *Alkalmazott pszichológia*. Budapest, 2006, Edge 2000 Kiadó, 33–49.

a zene, a kézügyesség, a matematika, a sakk, a nyelvek, a rejtvények, a technika, a számítógép, a tánc, a színház területén a környezet – elsősorban a család és az iskola – hamar felfigyel a tehetség jeleire, és nagy elismeréssel adózik ezeknek a képességeknek. Ezzel szemben a jó ítélőképességű, öntudatos, eredeti, ötletes, vállalkozó szellemű gyerekek inkább megütközést keltenek, kreativitásuk nem elismerést, hanem rosszallást vált ki a család és az iskola részéről. A jó térbeli tájékozódással, gyors felfogással, észlelési sebességgel, kiváló szervezői, vezetői, gyógyítási érzékkel rendelkező tehetségek sokszor nehezen vagy egyáltalán nem jutnak elismeréshez. Ezekkel és más személyi képességekkel (pl. szociális, karitatív és empátiás készséggel rendelkező egyéneknek) egészen a közelmúltig nehéz volt „berobbanniuk”, „nevet” szerezniük.

De jobbra így van ez még ma is. A szociális és emocionális aspektusú tehetségek – a szükséges társadalmi fogadókészség hiányában – nem kapnak kellő megerősítést, így elbizonytalanodnak, más pályát választanak. Nem véletlen, hogy a modern társadalmakban életünknek épp ez a szegmense az, amely szembetűnően elhanyagolt, nyomorúságos állapotban van.

Azt, hogy a társadalom mely tehetségszférára fogékony, és melyik iránt közömbös vagy éppenséggel elutasító, általában már az iskola közvetíti a gyerekek felé. Ezen a téren a hagyományos iskola meglehetősen következetes és rigorózus. A sokféle emberi képességnek csupán csekély a töredékét veszi figyelembe és értékeli (emlékezet, reprodukciós képesség, nyelvérzék, íráskészség stb.), ezért olyan ritka madár az iskolában a kiugró tehetség. Az alternatív iskolák már több oldalról járják körül a tanulók adottságait, így több tehetséget fedeznek fel. A klasszikus iskolával ellentétben, amelyben a gyerekek 2,5 százaléka képes maradéktalanul eleget tenni a követelményeknek (ők a kitűnő tanulók, akiknek egy része nem különösebben tehetséges), az alternatív iskolákban a gyerekek 15-25 százaléka adja jelét annak, hogy valamilyen téren kivételes képességű. Tulajdonképpen ez a szám is nagyon kevés, amely arra utal, hogy a speciális képességek többsége ezekben az iskolákban is rejtve marad. A képességvizsgáló pszichológiai tesztek szerint az emberek túlnyomó többsége valamilyen téren tehetséges, képességüknek azonban környezetük nem tulajdonít jelentőséget. Becslések szerint a környezet szűklátókörűsége miatt az egyén sikeressége és a társadalom hatékonysága szempontjából a potenciális szellemi tőke mintegy háromnegyed része megy veszendőbe.

Ahhoz, hogy a szunnyadó tehetségek nevet és elismerést szerezzenek maguknak a világban, kitartásuk mellett a véletlenre, a körülmények szerencsés összejátszására is nagy szükség van.

A TEHETSÉG GYÖKEREI

A szellemi képességek eredetét illetően különböző nézetekkel találkozunk, a kérdésben nincs teljes egyetértés. Többé-kevésbé elfogadott álláspont, hogy a genetikai adottságok, a személyes tényezők és környezeti faktorok egyaránt fontos szerepet játszanak a talentum kialakulásában. De hogy mekkora szerepet játszik ebben az egyik vagy a másik faktor, melyiknek van döntő befolyása, vita tárgyát képezi ma is.

Egyes genetikusok szerint születésünkkel lényegében véve minden eldől, örökletes meghatározottságainkat a család vagy a társadalom legfeljebb csiszolja, alakítja, de nem nagyon tudja befolyásolni. A társadalomtudósok többsége viszont azon az állásponton van, hogy születésünkkor „üres lappal” jövünk a világra, s ezt a lapot a nagybetűs Élet írja tele attól függően, hogy milyen környezeti hatások érnek bennünket. Újabban a pszichológusok is bekapcsolódtak a vitába. Az ember, mondják ők, interaktív kapcsolatban áll a világgal. Biológiaiilag csakugyan „hozott anyagból” építjük fel magunkat, de a körülmények is meghatározzák mozgásterünket. De nem vagyunk kiszolgáltatva egyiknek sem. Az, hogy mihez kezdünk örökletes adottságainkkal, a környezeti hatások milyen befolyással vannak életünk szerveződésére, elsősorban rajtunk – saját döntéseinken és kintartásunkon – múlik.

Kétségtelenül a genetikailag programozott adottságok jelentik a tehetség biológiai alapjait. Ahhoz azonban, hogy ebből a szunnyadó lehetőségből ténylegesen legyen valami, jelentős egyéni erőfeszítésre van szükség. Bizonyos tulajdonságok (pl. érdeklődés, motiváció, akarat stb.) magas szintre való fejlesztése nélkül nem várható siker semmiféle örökségtől sem. Ebben a folyamatban a környezet csakugyan fontos szerepet játszik, a család, az iskola, a szélesebb nyelvi-kulturális közösség erősítheti vagy gyengítheti az eredetiséget, az ambíciókat, az alkotóképességet.

A tehetség fejlődéséhez megértő, támogató társadalmi környezetre van szükség, de nem kevésbé fontos, hogy a társadalom ne csak némelyik, hanem valamennyi szellemi és manuális képességet értékelje. Ez utóbbira egyelőre vajmi kevés az esély, ezért továbbra is jelentős szellemi potenciál megy veszendőbe. Ugyanakkor tisztában kell lennünk vele, hogy vannak és lesznek egyének, akik az élet bizonyos területein rendkívüli teljesítményre képesek, az emberiség sokat köszönhet nekik anélkül, hogy az uralkodó értékrend (szem-

...az emberek túlnyomó többsége valamilyen téren tehetséges, képességüknek azonban környezetük nem tulajdonít jelentőséget.

*...az átlagos
intellektusú
emberek tömege
általában elutasító,
sőt, többnyire
kifejezetten
ellenséges
a kivételes
teljesítményre
képes emberekkel
szemben.*

■

2 Czeizel Endre szerint ez is a tehetségproblematika alábecsülésének az egyik bizonyítéka. Más nyelvek ugyanis, a magyarral ellentétben, különbséget tesznek a genetikai adottság és a társadalmi tevékenység során realizálódó képesség fogalma között. Czeizel Endre: *Sors és tehetség*. Budapest, 2004, Urbis Könyvkiadó, 38. december 3–4.

léletmód) miatt géniuszokat (f)elismernék. Az utóbbi időben némi bizakodásra ad okot a tehetséggondozásra irányuló mozgalom, amely legalább azoknak a tehetségeknek igyekszik kiemelkedési lehetőséget biztosítani, akik a társadalom szempontjából ma is fontos értékeket képviselnek.

A tehetség alatt az átlagot számottevően meghaladó, tehát kivételes adottságot értünk. Erről azonban rendszerint csak akkor szerzünk tudomást, ha a kivételes tehetség a képességeit valóra is váltja. Nem elvi lehetőség, nem ígélet többé, hanem nagy „valaki”, aki bizonyította képességeit. A lehetőségre, az „ígéretre”, a potenciális nagy emberekre magyar nyelven tulajdonképpen még szavunk sincs.² A tehetségek azonosítására nagy szükség mutatkozik. A tehetség kibontakozása szempontjából ugyanis nem mindegy, hogy az egyént mikor milyen hatások érik. A rendelkezésünkre álló potenciális tudástőke hasznosításának a foka attól függ, hogy felfigyelünk-e a gyerekek speciális képességeire, és fontosságot tulajdonítunk-e ezeknek a képességeknek. Ezt a célt lennének hivatottak szolgálni az ún. tehetségfejlesztő programok.

A tehetségek kiválasztása és a velük való foglalkozás csak az egyik probléma. A tudástőke hasznosítása szempontjából legalább ilyen nagy gondot jelent az, hogy a különböző képességek viszonylag függetlenek egymástól. Nem biztos, hogy a jó nyelvérzékkel rendelkező személyek matematikából is jó teljesítményt nyújtanak. Aki rajzban kiváló, nem biztos, hogy a helyesírásban is az. A kiváló sporttehetség nem mindig jár együtt éles észjárással. A tehetségeket általában egy valamely adottságuk teszi alkalmassá kiemelkedő teljesítményre, más adottságaikat tekintve átlagosak, sőt, néha átlag alatt teljesítenek. Ezért korántsem mindegy, hogy valakit az erős vagy a gyenge oldaláról ítélünk meg, és abból általánosítunk. Ezen a téren az iskolában feltétlenül szemléletváltásra van szükség, ami a korszerű tehetségértelmezés térhódításával érhető el.

A legnehezebben leküzdhető problémát mégis az jelenti, hogy az átlagos intellektusú emberek tömege általában elutasító, sőt, többnyire kifejezetten ellenséges a kivételes teljesítményre képes emberekkel szemben. A tehetségek energiájuk java részét ezért nem a produktumra, hanem haszontalan küzdelemre fordítják, a társadalmi ellenállás emészti fel azt energiájukat.

■■■ A SZEGÉNYSÉG PSZICHOLÓGIÁJA ■

Nem készültek fölmérések arról, hogy a szegénység lelkileg milyen hatással van az emberekre, de a mindennapi tapasztalat igazolja a frusztráltságukat. Persze ehhez hozzá kell tenni azt is, hogy ugyanaz a szociális helyzet nem mindenki számára jelent egyet, vagyis nem egyformán élék meg ugyanazt az objektív állapotot, és ez a lelkületükre, a személyiségükre is másként hat. Hódi Sándor pszichológus úgy gondolja, sokan értelmetlennek, távlattalannak látják jelenlegi helyzetüket, ami elsősorban az elmúlt tíz év történései miatt alakult így.

– Az egykori Jugoszláviában igen magas volt az életszínvonal, azután lezuhant a tizedére, és ez az állapot már régóta tart. Az emberek nem tudnak anyagilag úgy gyarapodni, mint korábban, úgy érzik, eddigi munkájuk is értelmét veszítette. Ez sok mindent megkérdőjelez. Viszonylag kevesen vannak azok, akik számára természetes életkörülményt jelent a mai társadalmi lét – mert beleszülettek ebbe a helyzetbe. Ők eredményként könyvelik el az egy-kétszáz eurós fizetést vagy azt, hogy munkába állhattak.

– **Akik beleszületnek a szegénységbe, azoknak könnyebb elfogadniuk a helyzetüket?**

– Nem elfogadásról van szó. Nekik az a természetes állapot. Számukra a gyarapodás minden lehetősége valamilyen pozitív életérzést jelent. A nagy gond az, hogy egy viszonylagos gazdasági jólétből süllyedt le az emberek nagy része egy alig elviselhető egzisztenciális szintre. Ez az alapvető pszichológiai probléma, tehát nem önmagában a szegénység vagy az alacsony fizetések. A világon hétmilliárd ember van, és ebből hatmilliárd sokkal szegényebb, mint mi, illetve a vajdasági magyarság. És ez nem azt jelenti, hogy ezek mind boldogtalanabb, szerencsétlenebb emberek. Minket az frusztrál, hogy volt részünk ennél jobban is.

– **Minden azt súgja a fülünkbe, hogy vegyél meg: a reklámok, a kirakatok, az újságok, a plakátok, tehát a bennünket körülvevő világ folyamatosan sugallja, hogy csak a pénz adhat boldogságot és örömet...**

– Pontosan így van. Ez nehezíti a helyzetünket. Amikor nálunk elkezdődött a gazdasági hanyatlás, akkor fölerősödött az individualizmus, begyűrűzött Nyugatról, és azt igyekezett elhíttetni velünk, hogy az egyéni boldogulásnak, az önmegvalósításnak egyetlen eszköze van: a pénz. Ez nagyon veszélyes, mert alapvetően nem igaz. Hiszen ahol igen magas az életszínvonal, ott sem tökéletes lelki egészségben és harmóniában élnek az emberek. Csak az Egyesült Államokban több mint negyvenmillió kezelt depressziós beteg van, az egyéb devianciákról

- Griuk Ibolya:
A szegénység
pszichológiája.
Magyar Szó, 2004.
március 9.

nem is beszélve. De így van ez a nyugati országokban is. Mégpedig azért, mert pénzzel nem vehető meg minden, és éppen azok a dolgok nem, amelyek a lelki egészség és a személyiség szempontjából vitális fontosságúak: gondolkodom itt a szeretetre, a barátságra, a közösségi igényekre, a szilárd önazonosság-tudatra, a közösségi-társadalmi szerepvállalásra. Ezek nélkül nagy magányban végzi az ember, hiszen bármennyi pénze van, senki nem fogja szeretni vagy megbecsülni csupán azért. Úgyhogy pszichológiai szempontból nehezíti a helyzetünket, hogy a közösségünk atomizálódott. De nemcsak a kisebbségi létünk, hanem általában az egymás mellett élésünk erózióját is megfigyelhetjük. Ezt kíséri a család felbomlása, a munkahelyen belüli konfliktusok, és ezt megsínylik az emberi kapcsolatok.

– **Milyen jövő vár a gyerekekre egy olyan társadalomban, környezetben, amelyben megváltozott az értékrend, ahol ilyen a közgondolkodás, mint amilyenről beszámolt? Hiszen a fölnőttek nyújtják a mintát...**

– Rendelőben dolgozom, nagyon sok fiatal megfordul nálam, velük beszélgetve tűnt fel, hogy új típusú probléma jelentkezett, amely tíz-húsz évvel ezelőtt még nem volt. Huszonévesek jönnek hozzám, akiknek az életszervezésükkel van baj. Pénzt szeretnének. Évekkel ezelőtt volt a fiataloknak céljuk is, amelynek az elérése, a megvalósítása pénzt hozott, anyagi gazdagodást jelentett. Ezek a mai fiatalok elhitték, hogy csak a pénz fontos. Valójában hiányoznak belőlük az önmegvalósításnak azok a vonatkozásai, amelyek szervesen beilleszkedve egy közösségbe adnak értelmet az életnek. Mert az életünknek mindig mások adnak értelmet. Ők pedig azt hiszik, hogy lehetséges boldogulni közösségi szerepvállalás nélkül.

– **A Táj és lélek című könyvében (Forum Könyvkiadó, 1989) öszszefüggéseket keresett és talált az emberek sorsának alakulása és környezet között. Azóta megváltozott körülöttünk a világ. Most hogyan látja: az alkoholisták, a kábítószer-élvezők és az öngyilkosok száma nőtt az elmúlt tíz évben?**

– Azok az arányszámok, amelyek jellemzőek voltak erre a térségre, alapjában véve nem változtak. Sajnos ennek a szomorú világranglistának mindig az élén jártunk. A kutatások azt bizonyítják, hogy az önkárosító, önpusztító magatartás azzal függ össze, hogy látjuk-e értelmét az életnek, mert amikor az ember ehhez fordul, akkor már kívülállónak érzi magát, az adott közösség nem ad megnyugtatóan értelmet az ő küzdelmének, helytállásának, életének. A kultúra feladata alapvetően ez lenne, hogy körülvegyen védőhálóval, és a közösséghez

A népesség túlnyomó többségének nincs rá lehetősége, hogy a saját igény szintje szerint éljen és szervezze az életét.

való tartozás érzését nyújtsa. Vannak, akik a hitből merítenek erőt. De sokan egyedül vergődnek, és emiatt nehezebb a helyzetük, mert a nyugati minta, amely a pénzre, a fogyasztásra helyezi a hangsúlyt, ezt a kérdést nem oldja meg.

– **A nemzeti hovatartozástól független a szegénység megélése?**

– Tapasztalatom szerint a magyar nemzet egy részének sokkal nagyobbak az igényei annál, amit teljesíteni tud. Így a frusztráció már ötven vagy száz éve fönnáll. Talán a szerencsétlen körülmények miatt alakult így, hiszen egy ezeréves múlttal rendelkező társadalom igény szintje eléri vagy meghaladja, mondjuk, a nyugati államokét. Ugyanakkor gazdaságilag a padlón van. Állandóan kifosztották, kirabolták ezt a társadalmat, és tulajdonképpen most is ez történik. Hol az államosítással szegényítették el az itt élőket, hol a privatizációval. A népesség túlnyomó többségének nincs rá lehetősége, hogy a saját igény szintje szerint éljen és szervezze az életét. Pedig azt nem lehet mondani, hogy nincs munkaszokása, vagy hogy nem rendelkezik elegendő tudással vagy képességgel, és mégis kénytelen szegényebb, szerencsétlenebb körülmények között vergődni. Ezért elégedetlenebb a helyzetével és a jövőjével. Végeztek felmérést, hogy a volt szocialista országok hogyan élnek meg az elmúlt tíz év fejleményét, és milyen esélyt látnak maguknak. A magyarság a lista elején van azok között, akik nagyon rosszul ítélik meg és kilátástalannak tartják a jövőt. Pedig sok ország rosszabb helyzetben van, az emberek mégis jóval elégedettebbek. Talán nagyobb helyzetismeret kellene, összevetni a térség országainak állapotát. Nem a reményvesztettséget kellene táplálni egymásban, hiszen a magyarság mégsem a fejletlen világhoz tartozik, hanem ott van a civilizáció élvonalában. Lehetne bizakodóbban és elégedettebben szervezni az életet. Nem könnyű feladat, de meg kellene találni a helyes arányt az önmegvalósításra, amely annak függvénye, hogy mennyire vagyunk otthon egy kultúrában, illetve egy népesség körében. Akik kivándorolnak, azok lelkileg rendkívüli módon megsínylik, hogy nyelvet és kultúrát cserélnek, mert az anyagi jólét egymagában még nem jelent boldogságot, azt nem pénzért adják.

■ ESÉLYTEREMTÉS ÉS JÖVŐÉPÍTÉS ■■■

Dr. Hódi Sándor szerint a múlt visszasírása helyett az új megoldások felkutatásával kellene foglalkozni. A kabát újragombolásával lehet pénzt szerezni. A Délvidéki Magyarságért Alapítvány és a Széchenyi István Stratégiakutató és Fejlesztési Intézet a közelmúltban pályázatot hirdetett Vajdaságban élő, itt született vagy ide kötődő személyek részére helyzetértékelő tanulmány, kutatási program, stratégiai terv, vállalkozásfejlesztési elképzelés stb. megírására. Az *Esélyteremtés a jövőért – A délvidéki/vajdasági magyarság szerepvállalása a társadalmi átalakulásban* címen meghirdetett pályázat célja a régió fejlődésének, a délvidéki magyarság felemelkedésének, a magyar–magyar és az európai integrációs törekvések erősítésének az elősegítése – áll a felhívásban. A pályázat kiírásáról és az elvárásokról dr. Hódi Sándor, a Széchenyi Intézet igazgatója nyilatkozott lapunknak.

– Mi a pályázat célja?

– A térségben zajló társadalmi, gazdasági és geopolitikai változásokkal együtt a határon túli magyarság helyzete folyamatosan változik. Ebben mindenki egyetért. A változás jellegét és irányát illetően azonban különböző véleményekkel találkozhatunk. Egyes meglátások szerint a kisebbségek kilátásai katasztrofálisak, mások szerint a perspektívák – a veszély ellenére – biztatóak.

Minden új szituáció lehetőségeket és veszélyeket rejt magában. A perspektíva megítélése attól függ, honnan nézzük a dolgokat. Nekem az a tapasztalatom, hogy ma ugyanazok terjesztik a kilátástalanság érzését maguk körül, akik korábban, amikor a magyarság veszélyeztetettsége sokkal kifejezettebb volt, ódákat zengtek a fennálló viszonyokról.

A kérdés az, hogy a múlt visszasírása helyett rá tudjuk-e szálni magunkat radikálisan új megoldások felkutatására. A köldöknézést fel tudjuk-e cserélni bátor gondolkodásra és tevékeny magatartásra.

A pályázat kiírásának az volt a célja, hogy a figyelmet a lehetőségek felkutatására irányítsuk. A veszélyek ismeretében és tudatában milyen választási lehetőségeket rejt magában az új szituáció. Nemcsak politikai megközelítésű javaslatokra gondolunk, hanem minden meglátásnak örülünk, amely a társadalmi lét bármely vonatkozásában potenciális előnyöket csillant fel a vajdasági magyarság számára.

– Mit várnak a pályázattól?

– Nem várunk csodákat. Nem hisszük, hogy pályázat eredményeként a politikai döntéshozó testületek egy csapásra megváltoznak, hogy a kisebbségi érdekképviselőt rögvest hatékonyabbá válik. Társadalmi és közigazgatási reformot sem várunk a vázlatos ötletektől, tanulmányoktól. Szemléletváltást várunk. Nyitottságot.

- Csincsik Zsolt:
Esélyteremtés
és jövőépítés.
Magyar Szó, 2005.
december 3–4.

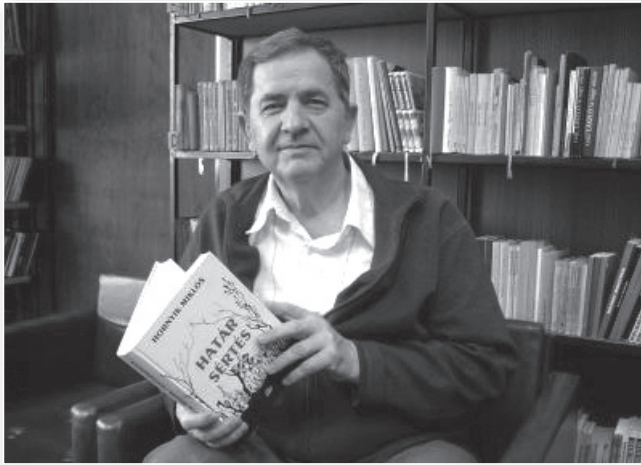

Jövőre irányultságot. A kishitűségen szeretnénk változtatni. Alkalmat próbálunk teremteni a közösségi kezdeményezéseknek, amelyek lényegükből fakadóan jobb rálátást kínálnak mind a helyi, mind a magyar igényekre és érdekekre. Az alkalmi pályaművek nyilvánvalóan nem helyettesíthetik a politikai és szakmai stratégián alapuló átfogó programokat, az országos vagy regionális fejlesztési terveket, de a konkrét gyakorlati lépésekre vonatkozó javaslatok a jövő szempontjából megfontolandó alternatívákat vethetnek fel.

A pályázat kiírásával esélyt kívánunk teremteni egy későbbi széles partneri együttműködésnek, amely nélkül komoly fejlesztési tervek nehezen képzelhetőek el. Külön-külön sok tehetséges emberrel rendelkezünk, ez azonban a boldoguláshoz ma már nem elég. Összefogás híján térségek csúsztak le, ágazatok mentek tönkre. Új erőforrásokra csak széles partneri együttműködéssel lehet szert tenni. Egyszóval új szemponttal, szemszöggel szeretnénk gazdagítani a kisebbségek jövőképét, amelyhez az adott közösség szereplőinek az ötlete, tevékeny részvétele szükséges.

– Honnan teremtik elő a pénzt a stratégiai tervekre?

– Évente jelentős támogatás érkezik Magyarországról a határon túlra intézményépítésre, vállalkozásfejlesztésre, az identitás megőrzését támogató programokra – csekély határfokkal. Az eredménytelenség oka nemcsak az összeg elégtelenségével magyarázható, hanem

Dr. Hódi Sándor: Minden új szituáció lehetőségeket és veszélyeket rejt magában

a megfelelő stratégia hiányával is. A nagy nemzetpolitikai célok megvalósításában alig történt előrelépés: a közösségszerveződés, a szülőföldön való maradás tekintetében például a negatív folyamatokat sem sikerült megállítani és ellensúlyozni. Ahhoz, hogy a negatív folyamatokat megállítsuk, és a határon túli magyar közösségek nyertesei legyenek Magyarország és a térség uniós csatlakozásának, a támogatás mögötti politikai alkukat felül kell vizsgálni. A stratégiai tervek megvalósításához szükséges forrást nyilván a kabát újragombolása révén lehet biztosítani. Állítólag erre találták ki a Szülőföld Programot. A Délvidéki Magyarságért Alapítvány és a Széchenyi István Stratégiai Intézet a pályázat kiírásával csak arra vállalkozott, hogy a közösségi kezdeményezések révén segítsen a helyzet újragondolásában.

– **A díjnyertes pályázók milyen jutalomban részesülnek?**

– A pályázók jutalmazása más kérdés, ezt a pályázatot kiíró két intézmény: a Délvidéki Magyarságért Alapítvány és a Széchenyi István Stratégiakutató és Fejlesztési Intézet vállalta magára. Szeretném mindjárt megjegyezni, hogy más intézmények és szervezetek is jelezték már szándékukat, hogy szívesen hozzájárulnának a legjobb pályamunkák díjazásához. Ezek a megbeszélések még tartanak, így az összegek nagyságáról korai lenne nyilatkozni. Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy az akció nem zárul le 2006. március 15-én az ünnepélyes díjkiosztással. A pályázaton résztvevő személyek valamennyien meghívást kapnak arra a stratégiai tanácskozásra, amelyen voltaképpen összegezni és hasznosítani próbáljuk a felmerülő új gondolatokat. És amint arról a pályázati felhívásunkban is hírt adtunk, a legjobb pályamunkákat a Stratégiai Füzetek könyvsorozatunkban közreadjuk, hozzáférhetővé téve így a jó gondolatokat a széles nyilvánosság számára is.

– **Kik vehetnek részt a pályázaton?**

– Gyakorlatilag mindenki, akinek jó ötlete van, és késztetést érez magában arra, hogy ezt másokkal megossza, legyen vajdasági vagy határon túli, magyar vagy más nemzetiségű. Hangsúlyozom, szükségünk van minden olyan gondolatra, javaslatra, programra, amely összhangban áll a délvidéki magyarság releváns társadalmi, gazdasági problémáival, és új cselekvési alternatívát kínál számunkra. Természetesen a javaslatok akkor érnek valamit, ha azok egyaránt számba veszik az adott fejlesztési programban rejlő lehetőségeket és veszélyeket – nyilatkozta dr. Hódi Sándor.

*Alkalmat
próbálunk
teremteni
a közösségi
kezdeményezések-
nek, amelyek
lényegükből
fakadóan jobb
rálátást kínálnak
mind a helyi, mind
a magyar igényekre
és érdekekre.*

■■■ TÉZISEK A TEHETSÉGGONDOZÁSRÓL ■■■

Elméleti és gyakorlati tudnivalók

A nagy jellemelek elrejtőznek, senki sem gyanítja létüket, a legtöbbször eredetiségük árulkodik felőlük. Sokkal több nagy lélek él a világon, mint gondolnók. (Stendhal)

MI A TEHETSÉG?

A tehetségnek sokféle meghatározása van. Egységesen elfogadott, tudományos igényű meghatározása nincsen. Meggyőzőnek tűnik R. J. Sternberg véleménye, mely szerint: „Minden társadalom maga dönti el, hogy mit tekint tehetségnek, ezért a fogalom tartalma az idő és hely függvényében változik.”³ A tehetség definíciójából kiderül, hogy adott esetben a tehetség mely formája bizonyul jónak vagy rossznak, mit tart a szerző társadalmi szempontból értékesnek, előremutatónak. Minél tágabban értelmezzük a fogalmat, annál többféle tehetséget ismerhetünk fel és fejleszthetünk. Ami fordítva is igaz, elképzelhető, hogy csak néhány területen nyújtott kiemelkedő, magas szintű teljesítményt, alkotást tartunk fontosnak, ezek céltudatos fejlesztését tartjuk kívánatosnak, míg más adottságok kibontakoztatásával kapcsolatban közömbösek vagyunk, esetleg kifejezetten nemkívánatosnak, károsnak tartjuk.

A tehetség esetében tehát a társadalmiérték-szempontok miatt nehezen leírható jelenség meghatározásáról van szó. Ám függetlenül attól, hogy a fogalom tartalmát mire vonatkoztatjuk, szűkebb vagy tágabb értelemben használjuk, a tehetségen olyan adottságokat értünk, amelyek gyakorlás és céltudatos fejlesztés eredményeként az átlagosnál messze jobb teljesítményt tesznek lehetővé. Az, hogy a kiemelkedő alkotásokban mekkora szerepet játszanak a velünk született adottságok, és mekkorát a gyakorlat, a motiváltság, a céltudatos fejlesztés, további vita tárgyát képezik. Továbbá arról is vitatkoznak a szakértők, hogy a tehetségnek milyen pszichológiai összetevői vannak, és milyen társadalmi feltételek szükségesek ahhoz, hogy a kimagasló teljesítmények létrejöhessenek.

A szakértők egy része a család, az iskola és a kortársak háromszögében határozza meg azt a mezőt, amely a tehetség kibontakoztatását serkenti vagy gátolja. A magam részéről én úgy vélem, hogy ez inkább az átlagos képességű gyermekekre jellemző, a nagy tehetségek számá-

...a tehetségen olyan adottságokat értünk, amelyek gyakorlás és céltudatos fejlesztés eredményeként az átlagosnál messze jobb teljesítményt tesznek lehetővé.

□ A szakmai továbbképzésen résztvevő pedagógusok számára tartott előadás szerkesztett változata.

■

3 Sternberg, R. J. – Davidson, J. E. *Conceptions of Giftedness*. Cambridge – New York, 1986, Cambridge University Press etc.

ra néha egyetlen felnőtt megerősítése, háttértámogatása is elegendő ahhoz, hogy tűzön-vízen keresztül megvalósítsák elképzeléseiket.

Az eddigieket összefoglalva elmondhatjuk, hogy

- az emberi adottságok és képességek sokrétűek,
- a társadalomtól függ, hogy ezek közül mit tartunk értékesnek,
- a képességek a család, az iskola és a kortársak háromszögében bontakoznak ki,
- mindig és mindenben vannak, akik átlag feletti képességekkel rendelkeznek,
- azt, hogy mi a tehetség és ki a tehetséges, tudományosan nehéz megválaszolni.

A TEHETSÉGGONDOZÁS ELŐZMÉNYEI

Az adottságok, képességek és teljesítmények értékelésének nehézségeit politikai, ideológiai, gazdasági és kulturális okok magyarázzák. A kívánatos az lenne, hogy a társadalmi munkamegosztásban minden ember olyan helyre kerüljön, ahol adottságait és képességeit a lehető legjobban tudja kamatoztatni. Az elv gyakorlati megvalósulásának ezeregy akadályja van. Az egyik legfőbb akadály a társadalom tagolódása, illetve a különböző társadalmi rétegek közötti átjárhatóság hiánya, magyarul szólva az érvényesülés terén mutatkozó társadalmi esélyegyenlőség hiánya.

A másik akadály a különböző szintű vezetők és a tehetségek összeférhetetlensége. Minél magasabb szintű vezetőről és minél kivételesebb képességű emberekről van szó, annál nagyobb ez az összeférhetetlenség. Ahogyan Czeizel Endre írja, minden politikai rendszer a vezetői pozíciókba a számára megbízható embereket helyezi.⁴ A tehetségek, akik elsősorban munkájuknak kívánnak élni, és saját fejükkel szoktak gondolkodni, ritkán ilyenek. A két szerepkör, két különböző személyiség típust feltételez. A vezető pozícióra pályázók uralkodni kívánnak mások felett, amihez hatalomra van szükségük. Nehezen viselik el a náluk értelmesebb embereket, mert kizárólag föl- és alárendeltségi viszonyokban gondolkodnak. Ha elismerik mások szellemi fölényét, ezzel nemcsak saját hatalmi pozíciójukat érzik veszélyeztetve, hanem önértékelésüket és nagyzási téveszméiket is. A tehetségeknek, kiváló képességű embereknek nincs szükségük erősebb testvérre, pártra, hatalomra, pártfogókra. Szuverén egyéniségek, akik teljesítményük-

■
4 Czeizel Endre: A tehetség korszerű genetikai értelmezése. In Balogh László – Herskovits Mária – Tóth László összeáll. és szerk.: *A tehetségfejlesztés pszichológiája*. Szöveggyűjtemény. Debrecen, 2000, Kossuth Egyetemi Kiadó.

kel hitelesítik magukat. Tudásukkal, munkájukkal kívánják mások elismerését és megbecsülését kivívni.

A „szocializmus építése” alatt szükségszerűen a tehetségek húzták a rövidebbet. Az autokrata pártvezetőket a szolgálkúék talpnyaló serege vette körül, akiknek nem volt – nem is lehetett – egyetlen épkézláb önálló gondolatuk sem. Ez a kontraszelekció volt az egyik kiváltó oka a kommunista rendszer összeomlásának. A kapitalisták viszont felismerték, hogy gazdasági erősödésük a tudományos és technikai sikereken múlik, saját gazdagodásuk, valamint a népesség fejlődése és jóléte szempontjából nélkülözhetetlenek a jó szakemberek, kiváltképpen a tehetségek. Ők sem szeretik a szuverén gondolkodású embereket, de elviselik, és anyagilag megbecsülik (motiválják) őket.

Ehhez még csak annyit kell hozzáfűznünk, hogy a rendszer-váltás után a volt szocialista országok egy helyben való topogása, sőt gazdasági és társadalmi visszaesése szoros összefüggésben áll a párthatalommal. Ez a párthatalom – akárcsak a diktatúra idején – saját klientúrájának a kiépítésében és fenntartásában érdekelt, ebben a törekvésében a tudás, a szakértelem, a tehetség csak zavaró körülmény. Ez meg is látszik a teljesítményükön.

Mindezeket tovább gondolva azt a következtetést vonhatjuk le, hogy

- a jövő a tudásalapú társadalomé,
- a közösség és az egyén szempontjából a tehetség fejlesztése a legjobb befektetés,
- a szellemi potenciált addig kell fejleszteni, ameddig csak lehetséges,
- tehetségek támogatásával a legnagyobb társadalmi értéket termeljük,
- a kisebbségek elsősorban tudástőkékük révén tudnak hátrányos helyzetükön változtatni.

SZÜKSÉG VAN-E TEHETSÉGGONDOZÓ ISKOLÁKRA?

A fentiek alapján azt gondolnánk, hogy a válasz mindenki számára egyértelmű. A tudás társadalmi hasznossága nem lehet kérdéses, a tehetséges embereket nagyobb társadalmi megbecsülés (és pozíció) illeti meg. Ehhez a szemléletváltáshoz a tanárok, a család és a környezet felkészítése elengedhetetlen. Mint ahogyan elengedhetetlen

- a tehetséges gyerekek kiválasztása,
- a tehetséges gyerekekkel foglalkozó tanárok felkészítése,
- a konkrét tanulókra alapozó tananyag (programok) elkészítése,
- a tanórán kívüli tevékenység megszervezése,
- egyéni és csoportos foglalkozás a bátorítás, segítés, ellenőrzés érdekében.

Lényegében véve ezek azok a célkitűzések, amelyeket egy szóval tehetség gondozásnak nevezünk. Sajnos ezeknek a célkitűzéseknek a gyakorlati megvalósítása nehezen megy, akadozik, társadalmi ellenállásba ütközik. A sógor, koma, jó barát alapon szerveződő politikai elit, a társadalmat átjáró klikkszellem, az összeköttetéseiket és társadalmi pozíciójukat védő hálózati emberek semmitől sem rettegnek jobban, mint egy felkészült, tehetséges új értelmiségi réteg megjelenésétől. Attól tartanak, hogy az „elit iskolák” létrehozásával a kivételes képességű emberek hamarosan meg is jelennének a társadalmi szintéren, így aztán az „egyenlőség elvére” hivatkozva ragaszkodnak a tanítás, az ismeretátadás régi formáihoz, sőt a hagyományos iskolákat is szétverik, lezüllesztik.

De mivel a különbség egyre nő a nyugati és a közép-európai társadalmak között, ami valahogy mégiscsak az iskola hatékonyságával és a tudás hasznosulásával függ össze, mutatóban itt-ott térségünkben is megjelennek különböző „kísérleti iskolák”, köztük tehetséggondozó – vagy annak mondott – iskolák is. Néhány szempont, amely segít bennünket a sokféle szándék és törekvés között eligazodni. A tehetséggondozás azt jelenti:

- hogy tisztában vagyunk az emberi különbségekkel,
- közös mérce helyett mindenkit saját képességeinek megfelelően terhelünk,
- nem a tudásban fellelhető hiányosságokat osztályozzuk, hanem az elért eredményt,
- nem zsinórmértékkel mérünk, hanem specifikus igényeket elégítünk ki,
- nem büntetünk, hanem segítünk a képességek kibontakoztatásában,
- a gyengébb képességűeket nem feszítjük keresztre lehetetlen követelményekkel,

...azok, akik különleges teljesítményekre képesek, általában intelligensek, kreatívak, nagy kitartás és feladatorientáltság jellemzi őket.

- a tehetségeseket nem kényszerítjük unalomra és érdektelenségre,
- a lexikális ismeretek osztályozása helyett felfedező, kreatív gondolkodásra, produktív munkamódszerre igyekszünk nevelni a gyerekeket.

A TEHETSÉG AZONOSÍTÁSA, JELLEMZŐI

Miről ismerni fel a tehetséges gyereket? Miként lehet a tehetség fejlesztésébe beavatkozni? Különböző tárgykörökhöz kapcsolódóan hányféle tehetségfajtát különböztethetünk meg?

Az általánosság szintjén elmondható, hogy azok, akik különleges teljesítményekre képesek, általában *intelligensek*, *kreatívak*, nagy kitartás és *feladatorientáltság* jellemzi őket. Vegyük ezeket a tulajdonságokat sorjában.

Az intelligencia alatt általában az *értelmi képességet* értjük. Nem tudjuk, hogy az örökletes adottságok milyen szerepet játszanak benne, tudjuk viszont, hogy a tanulás (az ismeretek megszerzése), az emlékezés (az ismeretek elraktározása és felidézése) és az ismeretekkel való gazdálkodás (az információk célszerű felhasználása) jelentős mértékben meghatározzák az intellektuális teljesítmény szintjét. Az intelligencia szerves részét képezi továbbá a figyelem (koncentráció), a logikus gondolkodás, a következtetés képessége, az absztrakciós készség és nem utolsósorban a képzelet. Mindezeket az adottságokat, készségeket, személyiségajátosságokat együtt – egyéb tényezők mellett – *intellektuális képességeknek* nevezzük. Kiemelkedő *szellemi teljesítményhez* mindig jó intellektuális képességekre van szükség, míg más típusú tehetség esetén (sport, művészet, matematika, nyelvek, zene) elég, ha átlagos szintűek.

A nagy teljesítményre való képesség nagymértékben függ a *kreativitástól* is. Az értelmes embert a helyes megoldásra irányuló gondolkodás és cselekvés jellemzi. Aki nemcsak értelmes, hanem emellett kreatív is, az mindig többféle lehetséges megoldásra törekszik, és ehhez minden rendelkezésére álló ismeretét és tapasztalatát mozgósítja. A nagyfokú kreativitás a megszokottól eltérően gondolkodó emberekre jellemző, akik soha nem észlelt jelenségekre, összefüggésekre figyelnek fel, új értelmezési keretbe rendezik ismereteinket. Mérei Ferenc megfogalmazásában a kreatív emberek „Nem alkalmazkodnak, hanem létrehoznak, nem megtanulnak, hanem rátalálnak vagy kitalálnak” dolgokat.⁵ A mindennapi élet szintjén a kreatív gyerekek

5 Mérei Ferenc: Előszó. In Erika Landau: *A kreativitás pszichológiája*. Budapest, 1974, Tankönyvkiadó.

inkább bosszúságot okoznak tanáraiknak és szüleiknek, mint örömet. Nagyfokú önbizalom jellemzi őket, függetlenségre törekszenek, energikusak, lelkesek, kíváncsiak, nyughatatlanok, kalandvágyóak, nem eléggé „komolyak”, idealisták, játékosak, vonzzák őket a rejtélyes dolgok, a nagy kihívások, ebből kifolyólag kockázatvállalóak.⁶

Ahogy más személyiségtulajdonságaink, a kreativitás is fejleszthető. Erre szükség is mutatkozik, mert a kreativitás együtt jár a személyiség nagyfokú autonómiaigényével, a függetlenséggel és energikussággal, a társadalmi szabályok figyelmen kívül hagyásával, a domináns pozícióban levő személyek (tanár, szülő, vezető) elleni lázadással, az együttműködés elutasításával, bizonyos elvárások iránti közömbösséggel, hanyagsággal. Természetesen ezeknek és más specifikus tulajdonságoknak nem mindegyike jellemző minden kreatív diákra.⁷ A tanároknak és szülőknek megvan az a lehetőségük, hogy támogassák a gyerek kíváncsiságát, különböző dolgok iránti érdeklődését, a felfedezések iránti igényét anélkül, hogy az önbizalmukat letörnék, függetlenségükért büntetnék, és mindig mindenben rendre utasítanák őket.

Az, hogy az értelmi képességek és a kreativitás végül valamilyen társadalmilag hasznos teljesítményben realizálódik-e, vagy a szellemi nyugtalanság a mágia, a kriminalitás, a devianciák, a szenvedélybetegségek irányába sodorják-e a személyiséget, a *motiváló tényezőkn* múlik. A tehetséges ember élete végéig megőrzi gyermekkori tudásvágyát és kíváncsiságát, korántsem mindegy azonban, hogy az ismeretszerzésnek és bizonyítani akarásnak ez a belső hajtóereje milyen irányt vesz.

Meg kell becsülnünk azt a belső erőt, amely a tehetséges gyerekeket a kiválóság felé hajtja, amiért ki akar tűnni a többiek közül, ügyelnünk kell azonban arra, hogy becsvágyuk őket érdeklő értékes társadalmi tevékenységekre irányuljon. Szorgalomra és kitartásra kell nevelni őket, mert csak ez biztosíthatja számukra, hogy a becsvágyuknak megfelelő készségeket el tudják sajátítani. Tudomásul kell vennünk, hogy a tehetséges gyerek nem mindig, mindenben szorgalmas. Mivel nem kötelességből tanulnak, hanem erősen érdeklődésvezéreltek, ez nem is várható el tőlük. Ellenben segíteni lehet (és kell) őket annak a belátásában, hogy a pillanatnyilag érdektelennek látszó feladatok későbbiek során, terveik megvalósításában, hasznukra fognak válni.

Látjuk, hogy a tehetség nem isteni adomány, amely az ölünkbe pottyan. Nagyon sok összetevője van, a gyerekek keményen meg

6 Gary A. Davis – Sylvia B. Rimm: A kreatív diákok jellemzői. In Balogh László – Herskovits Mária – Tóth László összeáll. és szerk.: *A tehetségfejlesztés pszichológiája. Szöveggyűjtemény.* Debrecen, 2000, Kossuth Egyetemi Kiadó, 49.

7 l. m. uu.

kell dolgoznia érte, a környezettől pedig nagy türelmet és megértést kíván.

Miről ismerni fel a tehetséges gyerekeket?

- Intelligensek,
- általában élénkek,
- gyors felfogásúak,
- sokféle ismeretük van a világról,
- nagy szókinccsel rendelkeznek,
- nyelvi kifejezési formáik gazdagok,
- érdeklődőek, nyughatatlanok.

A tulajdonságok listáját még hosszasan folytathatnánk, az alábbi kreatív jegyek és személyiségvonások azonban már nem egyaránt jellemzőek minden tehetséges gyerekre:

- fizikailag és/vagy mentálisan túlságosan aktív,
- fantáziadús,
- gyakran elkalandozik a képzelete,
- sokat kérdez,
- szenvedélyesen olvas,
- tele van ötletekkel,
- kísérletező kedvű,
- kitartó, makacs,
- nagyon érzékeny.

A felsorolás tájékoztató jellegű, hiszen ezeknek a tulajdonságoknak a jó részével az „átlagos képességű” gyerekek egy része is rendelkezik. Továbbá vannak olyan tehetségek, például a zene, a tánc, a művészetek terén, akikre a fenti kreatív tulajdonságok többsége nem feltétlenül jellemző.

A közvélemény általában a matematikai és zenei tehetségeknek hódolattal adózik. A kutatók is róluk tudnak legtöbbet. Ennek az a magyarázata, hogy mind a két tehetségfajta viszonylag korán megnyilvánuló képességen alapszik, és a teljesítmény mérése mindkét esetben viszonylag egyszerű. Azokat tekintik tehetségnek, akik olyan feladatokat oldanak meg, amelyek sokkal idősebb gyermekek számára készültek. Ezzel a módszerrel azonban a más típusú tehetségeket nem nagyon lehet felismerni. A tehetség olyan összetevői ugyanis, mint például az eredetiség, a problémaérzékenység, az elvont gondolko-

dásra való képesség, az intuíció, az érdeklődés, a spontaneitás, a szociális érzék, a kreatív gondolkodás csak sok-sok év munkájának az eredményeként, felnőtt korban hozza meg gyümölcsét különböző alkotásokban vagy társadalmilag értékes tevékenységekben.

MIRE KELL ODAFIGYELNÜNK?

Szem előtt kell tartanunk, hogy a tehetséges gyerekek kivételes egyéniségek, másként gondolkodnak és viselkednek, mint a többiek. Azzal, hogy kilógnak a sorból, szokatlanul viselkednek, makacsok, önfejtűek, magabiztosak, kíváncsiak, sokszor próbára teszik szüleik és tanáraik türelmét. Jó lenne, ha mindenütt lennének tanácsadó szolgálatok, ahol a szakemberek segítenének eldönteni, hogy mi áll a különködés hátterében. Korántsem biztos, hogy mindig tehetséget takar a szokatlan viselkedés, az esetek többségében nevelési rendelkezésről, beilleszkedési problémákról van szó.

Mindenekelőtt tisztában kell lennünk azzal, hogy

- a tehetséges gyerekek is van erős és gyenge oldala,
- vannak, akik hamar jelét adják tehetségüknek,
- másokban sokáig szunnyadnak kiváló képességeik,
- nem minden korán érő gyerek tehetséges, van, aki csak koravén,
- az iskolában alulteljesítő tanuló is lehet tehetséges,
- más dolog a jó teljesítmény és más a tehetség.

MIRE VAN SZÜKSÉG A TEHETSÉG MELLETT?

A tehetséges gyerekek azonosítása még a pszichológiai nevelési tanácsadók számára is az egyik legnehezebb feladat. A szenzációkeresés, a „feltűnési viselkedés”, a nyugtalanság, a magas energiaszint, a kalandvágy, a szabályoktól való eltérés nem mindig társul olyan értelmi képességekkel, kreativitással, feladattudattal, erkölcsi-morális magatartással, amely elengedhetetlen feltétele a későbbi alkotó életformának. Minden potenciális tehetségnek tisztában kell lennie az élet sajátosságaival, különben kicsapják az iskolából, és deviáns életút vár rá.

Önmagában a tehetség nem elegendő a nagy teljesítményekhez. A tehetség kibontakozásához szükség van

Azokat tekintik tehetségnek, akik olyan feladatokat oldanak meg, amelyek sokkal idősebb gyermekek számára készültek.

- ambícióra és becsvágyra,
- elszántságra és kitartásra,
- munka- és teherbírásra,
- a szülők és tanárok, de mindenképpen legalább egy felnőtt elismerésére.

A tehetség problémája természetesen sokkal összetettebb és komplikáltabb annál, mint ahogyan azt gondolnánk, vagy ahogyan azt az erre vonatkozó szakirodalom tárgyalja. Minden emberi élet egyedi. A tehetségek esetében is egy belülről alakuló, de a környezettel is kapcsolatban álló, nehezen nyomon követhető fejlődési folyamatról van szó. A jelenség megragadására irányuló szubjektív elméletek és a standardizált pszichológiai mérések sok mindenre rávilágítanak ugyan, de azt, hogy kiből lesz tehetség, és miért, senki sem tudja megmondani.

Egyelőre ott tartunk, hogy tudjuk, vannak olyan gyerekek, felnőttek, akik átlagon felüli értelmi képességgel, kreativitással, tudással, kitartással, megszállottsággal rendelkeznek. Ezek a tehetségek nem

Csoportfoglalkozás a Tehetséggondozó Gimnázium diákjaival Tóthfaluban

légüres térben, hanem különböző szociális környezetben élnek. Szociális környezetük következményeként fejlődési folyamatuk több irányt vehet, elbukhatnak, kiforratlanok maradhatnak, a karrierjük derékba törhet. Mivel nagy értéket képviselnek, ezt az értéket ésszerű megbecsülnünk. Ésszerű a potenciális tehetségek segítségére lennünk. Milyen teendőket kíván ez tőlünk?

A környezet részéről:

- a tehetséges tanulók azonosítását, kiválasztását,
- a tanárok, a család és a környezet felkészítését a tehetséggondozásra,
- tehetséggondozó iskolák létrehozását,
- az egyéni képességekre és érdeklődésre alapozó programok kidolgozását,
- a tehetségeket támogató, tudást értékelő társadalmi struktúra kialakítását.

Nincs egységes és kiforrott álláspont arra vonatkozóan, hogyan viszonyuljunk a tehetséges gyerekekhez, hogyan kell a szülőknek és a tanároknak bánniuk a tehetséges gyerekekkel – fejlődésüket elősegítendő.

A személyiség szempontjából:

- a hatékony tanulási stratégiák elsajátítását,
- az értéktudat kialakítását,
- a becsvágy erősítését,
- kiegyensúlyozott társas kapcsolatok megteremtését,
- a tehetséges gyerekek gyenge oldalának fejlesztését.

ÖSSZEFOGLALÓ

Előadásomban a tehetségről, a tehetségértelmezés nehézségeiről, a tehetséges gyermekek jellemzőiről, azonosításuk és fejlődésük speciális problémáiról, a család és az iskola feladatairól, a tehetségfejlesztő iskolák és programok szükségességéről beszéltem, nem hagyva kétséget afelől, hogy milyen sok a nyitott kérdés, mennyi mindent nem tudunk még. Nincs egységes és kiforrott álláspont arra vonatkozóan, hogyan viszonyuljunk a tehetséges gyerekekhez, hogyan kell a szülőknek és a tanároknak bánniuk a tehetséges gyerekekkel – fejlődésüket elősegítendő. Tudjuk, hogy azok, akik tehetségfejlesztéssel kívánnak foglalkozni, előbb maguk is speciális felkészítésre szorulnának. Bár sok a nyitott kérdés, és még nagyon az út elején járunk, nálunk is megjelent az igény a felnövekvő új nemzedék szellemi értékeinek nagyobb megbecsülésére. Tehetséggondozó

iskolákat hoztunk lére azzal a céllal, hogy minél kevesebb tehetséges gyerek menjen veszendőbe. Ezzel kapcsolatban a szándékra szeretném a hangsúlyt fektetni. Maga a tehetséggondozás még gyenge lábakon áll, a költségvetésből nincs rá külön pénz biztosítva. A tehetséges gyerekek oktatására a pedagógusokat nem készítik fel a főiskolákon és egyetemeken, képzésükben ezek az ismeretek nem szerepelnek. És végül, de nem utolsósorban, azt is el kell mondanunk, hogy nem minden gyerek „tehetség”, aki tehetséggondozó iskolába jár, és fordítva: sok tehetség jár más iskolákba.

Végül arról is szólnom kell, hogy a tehetségekkel kapcsolatban bizonyos fokú irigység tapasztalható a társadalomba, a tehetségek favorizálásával fokozható ez az irigység, ezért körültekintően kell eljárni, nehogy a támogatási szándék a visszájára süljön el.

Én a közös érdek hangsúlyozásával igyekszem ezt az ellenérzést eloszlatni. Nem biztos, hogy a gazdag és magas pozícióban levő emberekből mindannyiunknak hasznunk van. Az ő esetükben a siker legfeljebb őket és családjukat boldogítja. A tehetségek esetében ez másként van. A kiemelkedő képességű emberek teljesítménye mindannyiunk javát szolgálja. Ők az emberiség haladásának az igazi napszámosai.

Semmi kétség, a jövő a tudásalapú társadalomé. Ahhoz, hogy fölzárkózzunk a fejlett világhoz, növelnünk kell a tudástőkénket. Ezt úgy érhetjük el, ha növeljük a tudás tekintélyét, ha a tehetséges fiatalok felkarolásával és támogatásával új erőforrásra teszünk szert. Nem a gazdagok, nem a politikusok, hanem az értelmes, tehetséges, feladattudattal rendelkező emberek jelentik a társadalomban a húzóerőt, ezért mindenkire, akiben „mozog valami”, szükségünk van ahhoz, hogy modernizáljuk ezt a térséget, magasabb legyen az életszínvonalunk és javuljon életminőségünk.

*A tehetségek
az emberiség
haladásának az
igazi napszámosai.*

Egy tájékoztató körút tanulságai

A zentai Természettudományi–matematikai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégium 2004 februárjában tájékoztató körutat szervezett, amelynek során a Délvidék összes végzős általános iskolai magyar osztályát meglátogattuk. Több mint hatvan településen jártunk. A bemutatkozó előadásokon részt vett Lengyel László (igazgató), Csikós Pajor Gizella (szaktanár), Zsoldos Ferenc (titkár–nevelőtanár) és jómagam az iskola pszichológusaként. Az előadások mindenütt a helyi iskolában kerültek megrendezésre, kivéve Újvidéken, ahol a Petőfi Sándor Művelődési Ház könyvtárhelyiségében találkoztunk az érdeklődőkkel.

Az előadásokat – az érdeklődéstől függően – egy-másfél órára terveztük. Egy nap több települést is sorra vettünk. Az időbeosztásunk olyan szoros volt, hogy néha az ebéd is elmaradt. A körutat 2004. február 2-án hétfőn fél kilenckor Hajdújárással kezdtük, tízkor már Királyhalmán voltunk, fél kettőkor Bácsgyulafalván, háromkor Zomborban, fél ötkor Nemesmiliticsen, este hatkor Szabadkán a Széchenyi István Általános Iskolában vártak bennünket, ahol az előadás és az azt követő beszélgetés kilenckor fejeződött be. Kedden Oromhegyesen, Csókán, Magyarkanizsán, Törökkanizsán és Oroszlamoson jártunk. És ez így ment nap mint nap, reggel héttől este tizenegyig úton voltunk. Jártunk Ürményházán, Székelykevény, Hertelendyfalván, Torontálvásárhelyen, Muzslyán, Adán, Óbecsén, Temerinben, Tiszakálmánfalván, Újvidéken, Kikindán, Kisoroszon, Magyarcsernyén, Tordán, Topolyán, Gomboson, Doroszlón, Szilágyin, Kulán, Bácskertesén...

A körút során több mint 5300 kilométert tettünk meg annak érdekében, hogy lehetőleg minden érdeklődő vajdasági magyar nyolcadikkossal megismertessük az új iskolát, annak tervezett programját, és beszéljünk nekik a tehetséggondozó iskolák újszerűségéről. Igaz, hogy évente mindössze húsz diák felvételére van lehetőség, mégis fontosnak éreztük, hogy lehetőleg minden érdekelttel – diákokkal, tanáraikkal, szüleikkel – közvetlenül megismertessük a tehetséggondozás lényegét.

Hozzávetőlegesen mintegy 1500-an hallgatták meg a vetítéssel egybekötött ismertetőinket, közülük 800 volt tanuló, a többiek szülők és pedagógusok. Az érdeklődés eltérő volt, de a létszám nem befolyásolt bennünket. Egyetlen diáknak is tartottunk előadást. Az is előfordult, hogy csak az igazgató fogadott bennünket. Néha az sem.

*... mindenkire,
akiben „mozog
valami”, szükségünk
van ahhoz, hogy
modernizáljuk
ezt a térséget,
magasabb legyen az
életszínvonalunk
és javuljon
életminőségünk.*

Tiszaszentmiklóson senki sem jelent meg. Se diák, se igazgató, se az a tanárnő, akivel a bemutató időpontját előzetesen megbeszéltük. Adán több mint nyolcvanan tolongtak a teremben. Magyarokanizsán mindössze négy tanuló jelent meg. A körút befejeztével Zentán a színházteremben tartottuk meg a zárórendezvényt, telt ház előtt. A rendezvényen több prominens személyiség is tiszteletét tette.

Lengyel László igazgató mindenütt – vetítéssel egybekötött – ismertetőt tartott az iskoláról. Elmondta, hogy a tehetséggondozó gimnázium egy új kulturális központban nyílt meg az előző évben, a zentai Városi Könyvtár épületében. A bentlakásos kollégiumot emeletráépítéssel alakították ki, ahonnan az épületen belül lehet eljutni a tantermekig. Közvetlenül az iskola mellett van a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet és az udvar másik oldalán a Zentai Alkotóház. Folyamatban van ebédlő építése (azóta már elkészült). Mindezek mellett minisztériumi engedéllyel, számítógépek útján az iskola rendelkezésére áll a teljes magyarországi oktatási adatbázis. Az iskola jellegéből fakadóan a matematika a kiemelt tantárgy, mellette a fizika és más természettudományi tárgyak, de ez nem jelenti azt, hogy az anyanyelv vagy a szerb és az idegen nyelvek oktatása háttérbe

Előadókörúton

szorulna. Délutánonként vendégtanárok bevonásával emelt szintű oktatást szerveznek, az a diák pedig, aki valamelyik tantárgyból gyenge, felzárkóztató képzésben vesz részt. A tervek között szerepel, hogy egyedi, speciális érdeklődés esetén megfelelő egyetemi tanárt, kutatót kérnek fel mentornak a tanuló számára.

Csikós Pajor Gizella a matematika szépségeit ecsetelte, megpróbálta eloszlatni a tantárggyal kapcsolatos előítéleteket és félelmeket. Zsoldos Ferenc a nevelőtanár szerepében főként a kollégium életéről beszélt, ismertette a kiemelt zentai művelődési rendezvényeket és a sportolási lehetőségeket, amelyek szintén részét képezik a gimnáziumi életnek. Én magáról a tehetséggondozásról beszéltem és a tudásban rejlő lehetőségekről. Felhívtam a megjelentek figyelmét arra, hogy ez az oktatási forma Nyugaton és Magyarországon csak pár éve honosodott meg, ezen a téren tehát nincs nagy lemaradásunk, ellentétben számos más társadalmi fejleménnyel.

Miközben fennkölt dolgokról beszélünk, igyekeztünk megfedkezni a kiábrándító valóságról, a körülöttünk levő, tapintható, látható, hallható szegénységről. A szegénység – néhány felújított iskolát kivéve – fojtogatóan jelen volt csaknem mindenütt, amerre jártunk, példázva a kisebbségben élő magyarság többszörösen hátrányos helyzetét. Omladozó épületek, romló táj, tucatszámú agrárszakadt gyerek, falhoz támasztott rozsdás kerékpárok, évtizedek óta halódó iskolák.

Néha sutának éreztem a helyzetet, néha humorosnak, néha kicsit szomorúnak. Beszéltünk valamiről, ami az adott körülmények között nem volt teljesen releváns. De csak mondtuk a magunkét. A székeken kuporgó tanárok, szülők és gyerekek kezdetben nyitottan, később kissé zavartan hallgatták fejtegetéseinket. A tehetséggondozásról beszélve tulajdonképpen buzdítani szerettük volna őket, lelket önteni beléjük a jövőt illetően. Volt, aki megérezte, és hálásan mosolygott felénk. Általában visszafogottak voltak, a tanárok olykor bólogattak, a szülők tanácstalanok voltak, a gyerekek egymás között pusmogtak.

Az igazgatók nem lettek mindenütt kellőképpen felvilágosítva az illetékesek részéről, hogyan viszonyuljanak hozzánk. Kellő tisztelettel fogadtak ugyan, de nem vették komolyan küldetésünket, mindesetre a gyerekeket, akikhez szólni kívántunk, hazaküldték, vagy kizavarták játszani az iskolaudvarra. „Köztük nincs tehetséges” – mondta az egyik igazgató, amikor felvettem, hogy talán hívjuk be őket az udvarról. Egykori iskolámra gondoltam, ahol hasonló szemlélet uralkodott, hatvanvalahány elsőből alig tízen fejeztük be a nyolca-

■■■

dikat. A helyi viszonyok között, a falu jövője szempontjából ez felért a mohácsi vésszel.

És a tanítók, tanárok? Többnyire fáradtnak és kedvetlennek tűntek. Pontosabban – egykedvűnek. Nem nagyon kérdeztek. Látszott rajtuk, hogy nekik nincs álláspontjuk. Így lettek nevelve, nem volt megengedve, hogy legyen véleményük, az ő dolguk, hogy tanítsanak. Alkalmazottak, akik elvégzik, amit rájuk bízta. Munkájuknak nincsenek szellemi, morális vonatkozásai. Nem lehet őket megszólítani, a lelküket felrázni, ahogy ők sem szólítanak meg senkit. Nincs bennük kíváncsiság, nem érdekli őket jobban az oktatás, mint az esti tévé-műsor. Nyugdíjas korukra többségük kiegészítővé válik. Kivételek azért voltak, üde, kedves, fiatal tanárnők, akik körül – érdekes módon – mindig eleven, vidám gyermekesereg zsidongott.

Mindent egybevetve tanulságos volt az előadókörút. A legfájóbb az a felismerés volt, hogy az iskolákból lassan elfogynak a magyar diákok.

Előadókörúton

■■■

AMIRŐL SZÓLTAM...

Fejtegetéseimet általában azzal kezdtem, hogy minden ember tehetséges valamiben, és senkinek a tehetségét sem szabad veszni hagyni. Az a legszomorúbb a világon, hogy a ragyogó adottsággal született gyermekekből végül átlagos, szürke emberek lesznek, rosszkedvű, kallódó felnőttek, akik talán épp azért boldogtalanok, mert nem tudják a közösség javára kamatoztatni tehetségüket. Ezt értették, bólogattak, mindig valami megilletődöttségfélét is tapasztaltam.

Jó az, hogy sokfélék vagyunk, folytattam, mert nincs olyan ember a világon, aki mindenhez egyformán értene. Olyan gyorsan nő az ismeretanyag, hogy lassan senki sem képes a saját szakmáján belül sem eligazodni. A specializálódás korát éljük, mindenki csak részfeladatokhoz ért, így sokféle tehetségre van szükség. A tehetség fogalma olyan adottságok, képességek összességét jelöli, amely többféle tevékenységre tesz alkalmassá bennünket, de személyiségüinktől és a körülményektől függően bizonyos téren sikeresebbek lehetünk, jobb eredményt érhetünk el, mint más téren. Mivel a tehetség mindig valamilyen alkotásban, teljesítményben mutatkozik meg, azt kell mondanunk, hogy annyiféle tehetség képzelhető el, annyiféle tehetségnek van helye a nap alatt, ahányféle emberi tevékenység van. A tehetség a különlegesen jó teljesítményt, az átlagfelettséget jelenti. Ebben az értelemben mindenki tehetséges, aki valamit jobban csinál az átlagnál, aki valamihez jobban ért, valami jobban kezére áll.

A tehetséggondozás abból a felismerésből indul ki, hogy mivel nem érthetünk egyformán jól mindenhez, az embernek azzal kell foglalkoznia, amihez adottsága van. Így tud legtöbbet elérni az életben, nem kell olyasmire fecsérelnie idejét és energiáját, amihez kevésbé ért, ami nem áll a kezére.

A klasszikus iskolai oktatás többnyire a tanításra, az ismeretátadásra és annak számonkérésére szorítkozik. Ez rendben is van, hiszen a tudásra, ismeretekre mindenkinek szüksége van. Sőt, egyre több tudásra van szükségünk. A gyors fejlődés következtében azonban a tudás nagyon hamar elévül. Mire a legújabb tudományos ismeretek a tankönyvekbe kerülnek, egy részük – felük, kétharmaduk – elévül, korszerűtlenné válik. Így megesik, hogy az, amit ma az iskolában tanítunk, már fabatkát sem ér, mert nem állja meg a helyét. Szelektálásra, az ismeretanyag frissítésére kényszerülünk. Ehhez azonban tudnunk kell, hogy mi az, ami elévült, így nemcsak a diákok, hanem a tanárok is folyamatos tanulásra kényszerülnek.

Ez lenne a kívánatos, általában azonban nem ez történik. Ez az egyik hiányossága a hagyományos iskolai oktatásnak. A másik hiányossága abból ered, hogy mindenkit zsinórmértékkel próbál mérni. Ahhoz, hogy a tanítás sikeresebb, eredményesebb legyen, figyelembe kell venni a gyerekek személyi adottságait, érdeklődését, képességeit. Más szóval, nem lehet jó eredményt elérni a tanulókhoz való alkalmazkodás nélkül.

És van egy harmadik szempont is, amelyet a tanítás során figyelembe kell vennünk. Azt is szem előtt kell tartanunk, hogy a sikeres helytálláshoz itt és most milyen jellegű ismeretekre, tudásra van legnagyobb szükség. Nem biztos, hogy ezt a távoli minisztériumok irodáiból pontosan meg lehet ítélni. Bennünket, vajdasági magyarokat például még soha senki nem kérdezett meg, hogy a helyi viszonyok között milyen tudásra, szakértelemre van szükségünk. Ez nincs rendjén. Változtatni kell a tanterveken, a programokon. Nálunk talán ez még szentségtörésnek tűnik, Nyugaton azonban ez már többféle így történik.

*...annyiféle
tehetségnek van
helye a nap alatt,
ahányféle emberi
tevékenység van.*

Falhoz támasztott rozsdás kerékpárok, évtizedek óta halódó iskolák

A tudás és tehetség megbecsülése érdekében nemcsak a programokon kell változtatni, hanem a tanárok szemléletén is. Nem fordulhat elő, hogy egy osztályban az ellenőrzés során húsz tanulóból tizenöt egyest kap. Tíz egyesnek sincs elfogadható magyarázata. Azok a pedagógusok, akik felelősséget éreznek a gyermekek iránt, akik segíteni szeretnék őket abban, hogy később eredményesen helytálljanak munkájukban és hozzájáruljanak közösségük anyagi és szellemi gyarapodásához, nem intézhetik el a dolgot egy szubjektív osztályzattal. Nem is az a dolguk, hogy osztályozzanak, hanem hogy tanítsanak. Hadd világosítsam meg ezt egy példával. Gondoljuk csak el, mi történne, ha az úszóiskolában minden második, harmadik gyerek – rossz tanuló lévén – vízbe fulladna. A gyerekek azért járnak úszóiskolába, hogy ott megtanuljanak úszni, és nem az úszóbajnoki cím megszerzéséért. Soha egyetlen gyereknek sem szabad az úszóórak alatt vízbe fúlni. Hasonlóképpen az iskolákban elsősorban arra kellene megtanítani a gyerekeket, hogyan kell tanulni, hogyan kell az ismereteket megszerezni, hasznosítani. Nekünk ellenben olyan általános iskoláink vannak, amelyek megutáltatják a gyerekekkel a tanulást, így rengeteg potenciális szellemi érték megy veszendőbe.

*...nemcsak a diákok,
hanem a tanárok
is folyamatos
tanulásra
kényszerülnek.*

Ideje észrevennünk, hogy a világ megváltozott körülöttünk. Már nem a nyersanyag, a fizikai munkaerő, az energia a legnagyobb érték, hanem a tudás. Ha labdába szeretnénk rúgni a népek szüntelen versengésében, sokkal ügyesebben kell sáfárkodnunk szellemi kincseinkkel.

A magyarság az elmúlt évszázadok során nagy veszteségeket szenvedett. Elvesztette területének kétharmadát, természeti kincseinek nagy részét. Egyetlen dologban maradt esélyes a nemzetek közötti versenyben – a tehetségben, tudásban. Mindannyian büszkék vagyunk rá, hogy hány Nobel-díjast adtunk a világnak, hogy a magyar tudósoknak, feltalálókknak milyen elévülhetetlen érdemeik vannak a XX. század arculatának kialakításában. Gondoljunk csak a számítógépekre, amelynek ötlete Neumann János fejéből pattant ki.

Sajnos a tudás és a tehetségek kellő megbecsülésének a hiányában a szürkeállományunk színe-java Nyugatra vándorolt, mások kamatoztatták. Ez így van még ma is. Amerikában ezrével dolgoznak fiatal magyar tehetségek különböző kutatóintézetekben.

Szemléletváltásra van szükségünk. Nagyobb megbecsülésben kell a tudást részesítenünk, ami együtt jár a tehetség felértékelődésével. Az új értékrend kialakításához mindenekelőtt a tanárok szemléletmódján kell változtatni. Azokban az iskolákban, ahol nagyon rossz a

tanulmányi eredmény, ahol mutatóban sincsenek tehetséges gyerekek, a programokon és a tanítási módszereken kell változtatni. Esetleg tanárokat cserélni. Tudjuk azonban, hogy a tanárok keze kötve van, az iskolák állami intézmények, kevés autonómiával rendelkeznek.

Mi itt az első fecskékről beszélünk. Azokról az új iskolákról, amelyek ebben az új szellemben szeretnének tevékenykedni. A tehetséggondozó iskolákról, amelyek a gyermekek személyiségéhez és a közösség szükségleteihez igazítják programjukat, és ha szükséges, évente felülvizsgálják azokat. Ezen az úton indultunk el a tehetséggondozó gimnáziumok megalapításával, és reményeink szerint – ha személyi boldogulásunkat és közösségi érdekeinket tartjuk szem előtt – ezt az utat kell (előbb-utóbb) más iskoláknak is követniük.

BÚCSÚ AZ ISKOLÁTÓL

Az igazgatót váratlanul menesztették az iskola éléről, helyette az iskola tornatanárát nevezték ki igazgatónak. A korábbi igazgató menesztésének az okáról soha senki sem beszélt nyilvánosan se előtte, se utána. Amikor leváltását követően döbbenten megkérdeztem tőle, hogy mit

Ahhoz, hogy a tanítás sikeresebb, eredményesebb legyen, figyelembe kell venni a gyerekek személyi adottságait, érdeklődését, képességeit.

Dr. Hódi Sándor: Nemcsak a diákok, hanem a tanárok is folyamatos tanulásra kényszerülnek

jelentsen ez az egész, csak annyit mondott, hogy megbízatása lejárt. Mellesleg a pályázat körül nem volt valami nagy porverés, a kiírásáról nekem sem volt tudomásom, aki ott tanítottam. Úgy tudom, hogy a távozó igazgató Magyarországon végzett. Én mindig úgy éreztem, hogy a Magyarországon végzett szakembereket nem látják szívesen, valamiért politikailag „megbízhatatlan kádernek” tartják őket. Az igazgató menesztése előrevetítette az én jövőmet is. Nem kellett rá sokáig várni, a következő évben nem hosszabbították meg a szerződésemet. Erre vonatkozóan állítólag „egyhangú döntés” született.

Nem sajnáltam, hogy búcsút kellett vennem az iskolától, amelynek létrehozásáért a Magyar Nemzeti Tanács tagjaként sokat küzdöttem. A dolgok többnyire másként alakulnak, mint ahogyan szeretnénk. Ahogyan ezt a pártok, civil szervezetek esetében számtalanszor tapasztaljuk, általában a visszájukra fordulnak.

Az igazság az, hogy kezdett számomra is terhessé válni a dolog. A kezdeti lelkesedés után mind kevésbé éreztem jól magam az iskola falai között. A sikeres tájékoztató körutat követően szeltemben-hosszában mindenki a tehetségiskolákról beszélt, szinte ostrom alá vették

Gondoljuk csak el, mi történne, ha az úszóiskolában minden második, harmadik gyerek – rossz tanuló lévén – vízbe fulladna.

A Vajdasági Magyar Művelődési Intézet és a Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium épülete Zentán

az iskolát a jelentkezők. Ennek ellenére mindössze tizenöt (15!) diákot vettek fel, akik ügyesnek bizonyultak a matematika példák megoldásában, pszichológus szemmel nézve azonban nem a legígéretesebbnek látszó tehetségek voltak. Amikor ezt szóvá tettem az igazgatónak, azt a választ kaptam, hogy ennyien tették le a felvételit, néhánynak közülük még így is be kellett segíteni. Nem szólhatunk semmit, mondta, hiszen ugyanezek a matematikapéldák szolgáltak a felvételi vizsga alapjául Belgrádban is a természettudományi-matematikai gimnáziumokban.

Ekkor következett be a kijózanodás pillanata. Minek magyar tehetséggondozó iskolát létrehozni azért, hogy a szerb szakgimnáziumok programja szerint oktassunk bennük? Vajúdtak a hegyek, azután kisegér született. Magyar értelmiségképzésről álmodoztunk, ehelyett olyan iskolák kerültek bejegyzésre, amelyek minimális autonómiával sem rendelkeznek. Mi ugyan előszeretettel nevezzük tehetséggondozó iskoláknak őket, a valóságnak azonban ez sem felel meg. Ugyanolyan szakgimnáziumok, mint a belgrádi minisztérium által irányított többi nyelvi, illetve természettudományi-matematikai gimnázium Szerbiában, azzal a különbséggel, hogy ezekben az oktatás nyelve magyar. Természetesen nem mindegy, hogy két magyar tannyelvű gimnáziummal több van vagy kevesebb, így a két új gimnázium kétségtelenül előrelépés. Nem kétséges az sem, hogy ezekben az új iskolában „emelt szintű” oktatás folyik, ez azonban messze nem azonos a tehetséggondozással, ezért az lenne a korrekt hozzáállás, ha nevükön neveznénk őket. Figyelmet érdemlő körülmény viszont, hogy ígéretes nevüknek köszönhetően könnyebben lehet támogatáshoz, kiegészítő forrásokhoz jutni, amelyekre kétségkívül rászolgálnak ezek az iskolák.

Kínosan érintett a dolog, hogy a tájékoztató körúton a tehetséggondozó új iskolák körüli nagy porveréssel megtévesztettük az embereket. Mivel kiderült, hogy nem abba az irányba haladnak a dolgok, amelyről beszéltünk, tulajdonképpen félrevezettük a szülők, tanárok és diákok ezreit. Ez annyira felháborított, hogy a következő tanévben megtagadtam a tájékoztató körúton való részvételt.

A következő évben az iskola iránti érdeklődés drámaian megcsappant, és legjobb tudomásom szerint azóta úgyszólván lasszóval kell fogni a gyerekeket, alig jelentkeznek egy-egy évfolyamra valóan. Az általános tehetségfejlesztésre, az új generációk sokoldalú képességeinek és szellemi értékeinek a kibontakoztatására, különösképpen a magyarságtudat erősítésére, amiről a tájékoztató körúton beszéltem,

Azokban az iskolákban, ahol nagyon rossz a tanulmányi eredmény, ahol mutatóban sincsenek tehetséges gyerekek, a programokon és a tanítási módszereken kell változtatni. Esetleg tanárokat cserélni.

az iskola falai között gondolni sem lehet. Ehhez nincsenek meg sem az intézményi, sem a személyi, sem az anyagi feltételek. A tanárok többsége, aki más iskolákból jár át tanítani, nem ismeri az előzményeket, nem tudja, hogy az ún. tehetséggondozó iskolákat milyen megfontolásból hoztuk létre.

ELITKÉPZÉS VAGY TEHETSÉGGONDOZÁS?

Annak idején, amikor a Magyar Nemzeti Tanács ülésén döntés született a tehetséggondozó iskolák létrehozásáról, azt hosszú és parázs vita előzte meg. Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének a tanárai azon az állásponton voltak, hogy nincs szükség új „elit iskolákra”, helyettük a meglévő iskolák színvonalát kellene javítani, vagy a meglévő gimnáziumokban kell több diákot felvenni. Ésszerű érvek voltak, de ha a magyar értelmiség hiányára gondolunk, ami nemzeti közösségünk egyik legneuralgikusabb pontja, így nem teszünk egy lépést sem előre, marad minden a régiben. Ebben a kontextusban merült föl, hogy a magyar önkormányzatok Óbecsén, Zentán és Szabadkán (akkor még magyar önkormányzatok voltak) hozzanak létre „elit gimnáziumokat”, amelyek a magyar értelmiségképzés alapjául szolgálnának. Közösségben gondolkodó, magyar identitással rendelkező, a délvidéki magyar nemzetrésztől felelősséget vállaló magyar értelmiség kinevelésének a lehetőségét kerestük, amit a szerb állami iskolarendszer keretében érthetően lehetetlen megoldani. Az elitképzés megnevezést végül elvetettük, és a Magyar Nemzeti Tanács hosszú vita után úgy döntött, hogy tehetséggondozó gimnáziumokat hozunk létre. Azt gondoltuk, hogy ezzel a döntéssel két legyet ütünk egy csapásra: nemcsak a leendő magyar értelmiségképzés alapjait teremtjük meg, hanem a sokféle tehetséges fiatal felkarolásával jelentősen növelni tudjuk fogyatkozó nemzeti közösségünk szellemi kapacitását is.

A 2002 szeptemberében Szabadkán megalakult vajdasági Magyar Nemzeti Tanács elvileg a délvidéki magyar nemzeti közösség legfőbb képviselői szerve, melynek kompetenciája a nyelv- és íráshasználat, a tájékoztatás és a kultúra mellett kiterjed az oktatásra is. Jogköre azonban formális, szűk a mozgástere, és megfelelő anyagi forrásokkal sem rendelkezik. Ennek ellenére fontos fejlemény, hogy a Magyar Nemzeti Tanács programjában – hosszabb távon – szerepel a magyar iskolahálózat létrehozásának terve. A szabadkai és zentai tehetséggondozó gimnáziumok tulajdonképpen az első lépést jelentik ezen

A dolgok többnyire másként alakulnak, mint ahogyan szeretnénk... általában a visszájukra fordulnak.

az úton, amennyiben innen verbuválódnának a majdani délvidéki magyar egyetemre a diákok.

Szerbiában azonban egyelőre nincs mód önkormányzati, egyházi, alapítványi iskolák létrehozására, így a terv kútba esett. A tehetséggondozó iskolák alapítója Vajdaság Tartomány lett, az önkormányzatok és a Magyar Nemzeti Tanács szerepe a javaslattevésre korlátozódott, illetve az iskolák működéséhez szükséges kiegészítő támogatások biztosítására.

Az egyetem létrehozásától, amelyre oly nagy szükségünk volna, egyelőre nem is álmodhatunk. Az idő viszont ellenünk dolgozik, mert egyre kevesebb magyar egyetemista van a tartományban. Dr. Gábrity Molnár Irénnek, a Magyarságkutató Tudományos Társaság elnökének az adatai szerint a magyar egyetemisták aránya az egyetemi hallgatók között mindössze 5,76 százalék. A 1980-as évek közepén az arányuk még meghaladta a tíz százalékot, de ez sem felelt meg a magyar népesség akkori számarányának, hanem jóval alatta maradt annak. A 2002-es évben a 2800 magyar egyetemista közül 1814 szerbül tanult, 563 részben magyarul és csak 426-an részesültek teljes egészében anyanyelvű képzésben.⁸ Ugyanabban az évben 1600-an iratkoztak be valamelyik magyarországi egyetemre vagy főiskolára, akik közül 500-an ösztöndíjasok, a többiek önköltséges alapon tanulnak. A végzettek visszafogadási lehetőségeiben mutatkozó korlátok miatt a diplomásoknak csak húsz százaléka tér vissza Vajdaságba. Évente tehát több száz képzett értelmiségiről kénytelen lemondani a vajdasági magyarság, ugyanakkor nyelvi és kulturális ismereteik hiányosságai miatt az itthon (szerb nyelven) végzettek többsége nem alkalmas értelmiségi szerepvállalásra.

Senki sem vitatja, hogy nemzeti közösségünk fejlődése szempontjából az anyanyelvű oktatásnak, különösen az értelmiségképzésnek kiemelt fontossága van. A rendszerváltás óta folyamatosan napirenden szerepel ez a kérdés, de a magyar iskolahálózat megteremtése terén sem a politikai deklarációk, sem a konferenciák nem jártak sikerrel, tényleges előrelépés nem történt ezen a téren. A szabadkai és a zentai tehetséggondozó gimnáziumok létrehozása volt az egyetlen kézzelfogható eredmény, ezt a „sikert” ünnepeljük azóta is.

Csak hogy ezzel a sikerrel valahogy úgy vagyunk, mint a Bacsó Péter filmjében, *A tanúban* a film balek főhőse, Pelikán elvtárs, a jámbor dunai gátőr a magyar narancsal. Történt pedig, hogy az „átkosban” az elvtársak megparancsolták, hogy Magyarországon mindenáron narancsot kell termesztetni. Valahogyan sikerült is egy

- 8 Bunyik Zoltán tartományi oktatási titkár szerint az egyetemi karokon számarányát tekintve majd háromszor kevesebb magyar ajkú hallgató van, mint szerb.

ványadt példányt kiállítani, ám a bemutató előtt egy szemfüles kisfiú megette. Pelikán elvtárs feltalálta magát a kínos helyzetben, egy citromot tett a helyére. A kóstoló után az illetékes elvtárs elhúzta ugyan a száját, de ünnepelesen kijelentette: Kicsit sárga, kicsit savanyú, na de a miénk! Valahogy így vagyunk mi is a tehetséggondozó iskoláinkkal, amelyek tulajdonképpen nem tehetséggondozó iskolák, hanem szakgimnáziumok, és nem magyar, hanem magyar *tannyelvű* állami iskolák, amelyek jogilag semmivel sem rendelkeznek nagyobb autonómiával, mint bármely iskola Szerbiában, és semmivel sem magyarabbak, de akkor is úgy érezzük, hogy a miénk, és ez a döntő.

A szerb politikai színtéren nincs mód önálló magyar iskolák létrehozására, így az értelmiség megújulására sem számíthatunk. Marad tehát minden a régiben a „rég motorosok” – megbízható káderek, kollaboránsok, besúgók – legnagyobb örömeire. Természetesen örülünk annak, hogy két magyar tannyelvű iskolával több van Vajdaságban, mint eddig volt, de nincs helye semmiféle önáltatásnak.

De nemcsak a tehetséggondozó gimnáziumokkal vagyunk így. Más téren is úgy teszünk, mintha előbb lennénk, mintha lennének magyar önkormányzatok, a délvidéki magyarság érdekeit képviselnék a pártok, mintha a Magyar Nemzeti Tanács betöltené szerepét, mintha volna magyar pedagógia, volna magyar szellemi élet, volnának közös értékek, pedig tudjuk, hogy mindez csak pótélet, pótkultúra, pótcselekvés. Félő, hogy ha nagyon belefeledkezünk a valóság megépítésébe, magunk is csak pótlétezőkké válunk.

*Évente több
száz képzett
értelmiségiről
kénytelen
lemondani
a vajdasági
magyarság.*

■■■ PSZICHOLOGUSSZEMMEL AZ ISKOLAI REFORMRÓL ■■■

Ha meg akarunk felelni korunk kihívásainak, már egészen másfajta tudással kell rendelkezünk, mint a korábbi évszázadokban, vagy akár tíz-húsz évvel ezelőtt. Azzal a tudáshalmazzal, amely bőven elegendő volt a középkor gyermekének a cipőtalpalásához, ma már semmire sem mennénk.

A tények ismerete önmagában csak azt teszi lehetővé, hogy egy televíziós kvíz nyerteseként boldog tulajdonosai legyünk a legmodernebb családi gépkocsinak. De hogy a családban hogyan éljünk, hogy hogyan legyünk önmagunk és a társadalom számára is hasznosak és eredményesek, erre nem kapunk útmutatást az iskolában. Hogy milyen a jó iskola? Erről kérdeztük dr. Hódi Sándor pszichológust.

– Milyen tapasztalatai vannak az iskolával kapcsolatban?

– Nem szerettem iskolába járni. Azt hittem, hogy az iskolát a gyerekek kínzására találták ki. Minden nap kész gyötirelem volt számomra. Ennek ellenére (vagy éppen ezért?) mindent elkövettem, hogy tovább tanulhassak, amiről a szüleim a nyomorúságos körülmények miatt hallani sem akartak. Hallatlan energiámba került, hogy meggyőzzem őket és beiratkozhassak a gimnáziumba, amihez a jegyeimet is fel kellett tornáztatni. A gimnázium és az egyetem sem tartozott a világ legjobb iskoláinak a sorába, de ezen már fel sem akadtam. Úgy tekintek vissza iskolaéveimre, mint afféle kiképzőtáborra, amelyben megtanultam, hogyan kell átpréselnem magam a különböző élethelyzetekkel járó akadályokon.

– Újabb sok szó esik az alternatív iskolákról. Ezek más élményt jelentenek a gyerekek számára, mint a hagyományos oktatási modell?

– Világszerte egyre több szó esik az iskola reformjáról, az alternatív pedagógiáról, a gyerekek 99 százaléka azonban még klasszikus iskolákba jár, amelyek lényegüket tekintve az idők során nem sokat változtak. A klasszikus iskolák egyik fontos jellemzője, hogy a mindenkori király, az uralkodó párt, a minisztérium vagy egy általuk kinevezett magas grémium mondja meg, hogy mit (milyen tudást) kell a gyerekek fejébe préselni. A másik jellemzője a hierarchikus viszonyokra való nevelés. A klasszikus iskolák a diktatúrák kicsinyített másai, amelyekben megpróbálják még gyermekkorukban alattvalókká gyúrni az embereket. Például annak az iskolának, ahova én jártam, az volt a feladata, hogy a szocializmus lelkes híveivé neveljen bennünket, és ezzel együtt meggátolja a magyar kisebbség társadalmi felemelkedését. Több mint félszázán iratkoztunk be az első osztályba, és alig több mint tízen fejeztük be a nyolcadikat. A többiek kihullot-

A szerb politikai színtéren nincs mód önálló magyar iskolák létrehozására, így az értelmiség megújulására sem számíthatunk.

□ Gruik Ibolya: Pszichológusszemmel az iskolai reformról. *Magyar Szó*, 2006. április 29–30., május 3–4.

tak, ők aztán tisztességes szakmát és állást jelentő diploma hiányában munkanélkülivé váltak, és szétszéledtek a nagyvilágban.

A klasszikus iskolákkal szemben az ún. demokratikus iskolák gyermekközpontúak. Nem alattvalókat akarnak nevelni, hanem a gyermeki individualitást segíti kibontakozni. Teszik ezt abban a meggyőződésben, hogy mindenki akkor jár legjobban, ha a személyiséget hozzásegítjük önmaga megvalósításához.

– **Ez fontos szemléleti változás az iskolák jövője szempontjából.**

– E körül a kérdés körül parázs politikai és szakmai viták dúlnak. Szinte minden valamirevaló pszichológus előáll egy elmélettel arra vonatkozóan, hogyan kellene az iskolát megreformálni. Egyesek csak az iskolai ártalmaktól szeretnék a gyerekeket megkímélni. Mások abból a feltevésből indulnak ki, hogy minden gyerek tudásszomjtól hajtva jön a világra, s csodákra lesz képes, ha ebben támogatjuk, legalábbis nem akadályozzuk. Engedjük hát – mondják –, hogy a gyerek kibontakoztathassa képességeit, önállóan, a maga módján, a maga tempójában fejlődjön, hogy a végén azzá legyen, aki.

És itt kezdődnek a gondok. Félő, hogy a reformiskolák hívei nagy nekibuzdulásukban a fürdővízzel együtt a gyermeket is kiöntik. Az egyéni szabadság határainak ez a mérhetetlen kitérítése nem számol sem a történelmi körülményekkel, sem a társadalmi szükségletekkel, így nem tudjuk, hogy majd miféle önmaguktól eltelt individualistákat szabadít a világra...

– **Az alternatív iskoláknak tehát nem az lenne a feladatuk, hogy hozzásegítsék a személyiséget önmaga kibontakoztatásához?**

– **kérdeztük a továbbiakban a neves szakembertől.**

– A mai legjobb ismereteink szerint tudománytalan az a feltevés, miszerint hozzá kell (vagy lehet) segítenünk a személyiséget önmaga kibontakoztatásához. Egyediségünk nem egy, hanem sokféle lehetőséget hordoz magában. Génjeinkben nincsen olyan program, amely a barackfa magjához hasonlóan személyiségünk alapjául szolgálna, és annak szárba szökkenése jelentené boldogulásunk útját. A személyiség társadalmi képződmény, amely a körülmények függvényében szerveződik és fogalmazza újra önmagát. Az, hogy minek érezzük, milyennek tudjuk és fogadjuk el magunkat, szüntelen tanulási folyamat, amely halálunkig tart. Mindig azok vagyunk, amivel éppen azonosságot vállalunk. Ez teszi lehetővé a körülményekhez való alkalmazkodást, személyiségünk gazdagodását, a túlélés lehetőségét.

– **Mégis egyre-másra jönnek létre új iskolák – ezt tapasztaljuk. Társadalmi szükséglet?**

– A rendszerváltozás következményeként megszűnik az állami iskola monopóliuma, lehetővé válik az alternatív iskolák alapítása. A normatív támogatás elvileg minden törvényesen működő iskolának jár, legyen az önkormányzati, egyházi, alapítványi, egyesületi iskola vagy magániskola. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a továbbiakban minden a gyermeki individualitást szolgálja. Az alternatív iskolák esetében is társadalmi szükségletek, gazdasági elvárások, közösségi érdekek mondják meg, milyen legyen az iskola, mit és milyen szemléletben oktasson. Az alternatív pedagógiák is érték közvetítésre vállalkoznak. Az államnak éppen azért kell felkarolnia az állampolgári kezdeményezésű iskolákat, mert az emberek jobban ismerik saját életkörülményeiket, ők tudják legjobban, hogy környezetükben milyen szakemberekre, milyen tudásra van legnagyobb szükség.

A problémák abból származnak, hogy az alternatív iskolák szószólói igyekeznek figyelmen kívül hagyni (vagy szándékosan el-tussolni) ezt a körülményt. A társadalmi szükségletek differenciált megjelenítésének igénye helyett a szabad individualitásról beszélnek, s ezáltal az iskolareform óhatatlanul politikai-ideológiai háború hadszínterévé válik.

– **Mi az, amiben az alternatív iskolák előremutatnak, mintául szolgálnak?**

– A centralizált iskolarendszerek nem tudnak a kor kívánalmának megfelelni: rossz az oktatás színvonala, túl sokan megbuknak, kimaradnak, kedvüket veszítik a továbbtanuláshoz. Túlteng bennük a lexikális tudás számonkérése, ráadásul az ismeretanyag, amit a gyerekek fejébe igyekeznek tömni, nem válogatott, hanem ömlesztett. Nem eligazít, hanem tájékozóképtelenné tesz az életben, elveszi a gyermek kedvét a megismeréstől, a folyamatos önművelés igényétől. A tankönyvek és a tantervek is elavultak, pszichológiai szempontból rosszak, érdektelenek, unalmasak. Az iskolai programok kevésbé vagy egyáltalán nem veszik figyelembe a gyermek megismerőtevékenységére, az élettani, pszichológiai törvényszerűségekre vonatkozó korszerű pszichológiai ismereteket. Az alternatív iskolák több-kevesebb sikerrel megpróbálják ezeket a hiányosságokat kiküszöbölni.

– Nem szerencsés viszont, ha az alternatív iskolák a trójai faló szerepét kívánják felvállalni és konkrét közösségi érdekekkel, elvárásokkal, szükségletekkel szemben pusztán az ún. gyermeki individualitást igyekeznek kibontakoztatni. És persze nem maradhat súlyos következmények nélkül az sem, ha az önmegevalósításra való törekvés, az éljünk magunknak szemlélet maga alá gyűri a társadalmi szolidaritás eszméjét.

Az egyéni szabadság határainak ez a mérhetetlen kitágítása nem számol sem a történelmi körülményekkel, sem a társadalmi szükségletekkel.

– **A világnézetre való nevelés lassan kiszorult az iskolák falai közül?**

– Aligha fog kiszorulni egyhamar, hiszen annak eldöntése, hogy mi az iskoláztatás célja, mire neveljük a gyerekeket, a legfontosabb politikai kérdések egyike. Ebben a vonatkozásban – bár a kommunizmus megbukott – a konzervatív és az individualista szemléletmód között áthidalhatatlan szakadék tátong ma is. A hagyományos, konzervatív szemléletű iskolák megpróbálják hozzászabni, hozzáfűzni a gyerekeket az adott társadalmi gyakorlat kívánalmaihoz. Az alternatív pedagógia apostolai szerint viszont a gyereket nem lehet „tisztá lapnak” tekinteni, amire azt írunk, amit akarunk. Minden gyermek valamilyen küldetéssel jön erre a világra, mondják, és ennek a megvalósításában kell őt az iskolának támogatnia.

– Vitathatatlan, hogy a XX. század rossz tapasztalattal szolgált a közösségi eszmék vonatkozásában. Ebből sokan arra a következtetésre jutottak, hogy eljárt az idő a kollektív társadalmak fölött. Előbb-utóbb mindenütt győzedelmeskedik a demokrácia, ami szerintük egyet jelent az individualista társadalmak térhódításával. A helyzet azonban ennél jóval bonyolultabb, hiszen például Franciaországban áll a legszilárdabb lábakon a konzervatív iskola, holott a haladó eszmék hordozójaként ismeretes az egész világon.

– **Vannak-e nálunk alternatív iskolák?**

– Még nagyon az út elején állunk. Magyarországon ma több száz alapítványi, egyesületi és magániskola működik. Nálunk szórványosan találni néhányat, azok sem tudtak megszabadulni a minisztériumhoz fűződő köldökzsinórtól. Talán mi, vajdasági magyarok büszkélkedhetnénk leginkább a tehetséggondozó gimnáziumokkal, ha ezek nemcsak névlegesen, hanem ténylegesen is be tudnák tölteni funkciójukat. Ehhez azonban egyelőre még sok minden hiányzik. Elsősorban az iskola autonómiája. Jelenleg mindenben a szerb minisztérium előírásaihoz kell igazodni, következésképpen eleve fából vaskarika az, amit akarunk.

– Mint mindenütt a klasszikus iskolákban, itt is a verbális emlékezet és egyfajta matematikai készség játssza a főszerepet. Az a király, aki ezen a téren jól produkál. Kevés súllyal van jelen az érzelmi intelligencia, a problémamegoldó gondolkodás, az íráskészség, a cselekvő magatartás, a világban való tájékozottság, a társadalmi kérdések iránti nyitottság. Tulajdonképpen az alapítók részéről nincs is pontosan definiálva az iskolával szemben támasztott elvárás. Tehát nagyon az út elején járunk, de ha még nem is élvezzük a lehetőségek közötti választás szabadságát, az ablakok már nyitva állnak a nagyvilágra – hallottuk dr. Hódi Sándortól.

Az iskolai programok kevésbé vagy egyáltalán nem veszik figyelembe a gyermek megismerő-tevékenységére, az élettani, pszichológiai törvényszerűségekre vonatkozó korszerű pszichológiai ismereteket.

■■■ ELVESZTEGETETT TUDÁSTŐKE ■

Egy olyan ember, aki nem olvas könyveket, semmivel sem különb annál, aki nem tudja elolvasni őket. (Mark Twain)

AZ ISKOLAI ALUTELJESÍTÉS

Általános pszichológiai tapasztalat, hogy a tanulók többségének iskolai teljesítménye alatta marad annak, amit képességei, tehetsége, intelligenciája alapján elvárhatnánk tőle. Az alulteljesítés, a sikertelenség nagymértékben csökkenti továbbtanulási szándékukat, befolyásolja pályaválasztásukat, általában a tanuláshoz (az új tudás elsajátításához) való viszonyukat. Az iskolában alulteljesítő diákoknak későbbi felnőtt életük során csökken az esélyük arra, hogy képességeiknek megfelelő szakmát válasszanak maguknak, tehetségüknek, intelligenciájuknak megfelelő szinten dolgozzanak, alkossanak. Ebből adódóan jelentős társadalmi tudástőke megy veszendőbe. De veszteség éri az adott egyén személyiségét is, ami abból adódik, hogy az iskolai hátrányok a személyiség struktúrájában konzerválódnak, és a negatív tapasztalatok (motiváció- és önbizalomhiány, önértékelési zavar) miatt az adott személy egyszerűen nem válhat azzá, akivé örökletes adottságai, képességei, intelligenciája alapján válhatna.

A potenciális tudástőke jelentős részének elkallódása abból adódik, hogy az értelmi képesség és az iskolai teljesítmény az esetek jelentős részében nem jár együtt. A kiváló értelmi képességű gyerekek nem tartoznak mindig a legjobb tanulók közé, de az átlagos intelligenciájúaknak is gyakran komoly problémájuk van az iskolai tanulmányokkal.

Az iskolai alulteljesítés problémája a tudástőke gyarapítása szempontjából legalább olyan fontos kérdés, ha nem fontosabb, mint a tehetségápolás, a kiugró teljesítményt nyújtó tanulókkal való foglalkozás. Voltaképpen az iskolai alulteljesítés kompenzálására irányuló erőfeszítés is a tehetséggondozás egyik formája.

AZ ALUTELJESÍTÉS OKAI

Az alulteljesítésnek számos oka van, amelyek együttesen vagy külön-külön fejtik ki hatásukat. Az alulteljesítés problémája elsősorban a személyiség szocializációjáért felelős érzelmi és szociális szféra zavarával, illetve az ezekkel együtt járó pszichológiai tényezőkkel függ

A potenciális tudástőke jelentős részének elkallódása abból adódik, hogy az értelmi képesség és az iskolai teljesítmény az esetek jelentős részében nem jár együtt.

össze. Ide sorolhatjuk az érdektelenséget, a teljesítménymotiváció hiányát, az alacsony igényszintet, az iskolával, tanulással, tanárral szembeni negatív attitűdöt, a szorongást. Az okok között azonban a tanulás-módszertani problémákkal terhelt iskolát, egyes pedagógusok felkészületlenségét és alkalmatlanságát, a család társadalmi státusát, a tudás társadalmi leértékelődését, az értelmiségi réteg társadalmi lecsúszásából fakadó kiábrándultságot és motiválatlanságot is meg kell említeni.

Ezen a tényezőkön nem könnyű változtatni, az igazi problémát azonban maguknak az alulteljesítő diákoknak a felismerése és felzárkóztatása jelenti. Az ehhez szükséges pszichológiai ismereteket és pedagógiai rutint nehéz megszerezni, de ha ez sikerül is, az alulteljesítő diákok felzárkóztatását szolgáló programoknak általában nehéz érvényt szerezni. A tanulók képességeit, érdeklődését, személyi sajátosságait figyelmen kívül hagyó, unalmas, érdektelen tantervek felülbírálására a tanárnak aligha van lehetősége, mint ahogyan hagyományos iskolai keretek között az alulteljesítő tehetséges tanulókkal való külön foglalkozás, önértékelésük és felelősségvállalásuk fokozása érdekében kifejtett jelentős többletmunka sem várható el tőle.

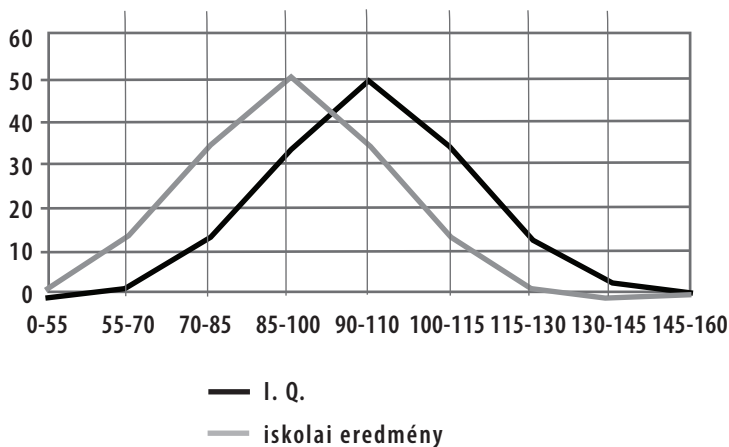
Az iskolai alulteljesítés okai

AZ ÉRTELMI KÉPESSÉGEK TÁRSADALMI ELOSZLÁSA

Ha az emberek sokaságát intelligenciatesztekkel vizsgáljuk, és az eredményeket rangsoroljuk, az értékek harang alakú, Gauss-féle eloszlást mutatnak. Az intelligenciatesztek úgy tervezték, hogy a népesség átlagos intelligenciaszintje 100 IQ⁹ legyen. 90 és 110 IQ közötti sávba tartozik az emberek fele. Valamivel több mint kétharmaduknak 85 és 115 közötti, 95 százalékuknak 70 és 130 közötti IQ-ja van. Az intelligencia szempontjából ezek mind normálisnak tekinthetők. 70 IQ alatt értelmi fogyatékosokról, 130 IQ felett nagy tehetségű emberekről, zsenikről beszélünk. Az értelmi fogyatékosok és a zsenik együttesen a népesség 5 százalékát teszik ki.

Képességeik alapján mind a 70 alatti, mind a 130 feletti IQ-val rendelkezők további alcsoportokra oszthatók. A 70 és 50 pont között elhelyezkedőket debiliseknek, 50 és 20 közöttieket imbecilliseknek, a 20 pont alattiakat idiótáknak hívjuk. Az értelmi fogyatékosok együttesen a népesség mintegy 2,5 százalékát teszik ki. Szellemi deficitjük többnyire génhibákra, kromoszóma-rendellenességekre, a

A mindennapi életben a társadalmi munkamegosztás miatt a legkülönbözőbb képességű emberekre van szükség

A népesség értelmi képességeinek eloszlása és az iskolai teljesítmény

⁹ Intelligenciahányados, intelligenciakvóciens.

magzatot érő károsodásra, a szülés alatti és későbbi külső ártalmakra vezethető vissza.

A 130 IQ-nál magasabb értelmi képességű emberek (a népesség 2,5 százaléka) is további csoportokba sorolhatóak. 145 feletti IQ-val rendelkező személyek kivételesen magas értelmi képességűek, akik a népességnek már csak 0,1 százalékát teszik ki. Minden ezredik ember sorolható ide, ami azt jelenti, hogy a vajdasági magyarságon belül körülbelül 300 személy rendelkezik ilyen kiváló képességgel. 160 IQ fölött szupertalentumokról, 175 fölött géniuszokról beszélünk, s gyakorlatilag kevés ilyen képességű emberrel számolhatunk.

A mindennapi életben a társadalmi munkamegosztás miatt a legkülönbözőbb képességű emberekre van szükség. Az általános értelmi képességű emberek többnyire meg is találják helyüket és számításukat, az átlag alatti és az átlag feletti képességű emberek esélyei rosszabbak, érvényesülésüket a társadalom nem mindig biztosítja. A modern társadalmak ebből a szempontból valamelyest kiegyensúlyozottabbak, az értelmi fogyatékosok azonban változatlanul súlyos gondot jelentenek.

Ennek a tanulmánynak a témája azonban nem az értelmi képességek részletes elemzése, hanem az iskolai alulteljesítés problémája. Az a sajátos, nehezen megmagyarázható jelenség, hogy iskoláskorban az általános értelmi képesség és az azzal kapcsolatos teljesítmény sokkal súlyosabb kérdésként merül fel, mint felnőttkorban. Paradox módon sokkal több gyerek nem képes megfelelni az iskolai követelményeknek, mint azoknak a társadalmi tevékenységeknek, amelyek az életben rájuk várnak. Mi több, az iskola sok esetben bizonyíthatóan rontja a tanulók társadalmi esélyeit, ahelyett hogy növelné azokat.

Az élet olykor gúnyt űz ebből a gyakorlatból. A korábban kisegítő iskolába helyezett diákok felnőttkorukban néha többet keresnek, s nagyobb megbecsülésben részesülnek, mint az „őket az életre felkészítő” pedagógusok.¹⁰

AZ ISKOLAI ALUTELJESÍTÉS FOGALMA

Az iskolai alulteljesítés fogalma azokra vonatkoztatható, akik saját intelligenciaszintjüknél legalább 15 ponttal gyengébben teljesítenek, más szóval, akiknek a hatékonysága az iskolában egy fokozattal alacsonyabb intelligenciakategóriának felel meg. Ilyenformán nemcsak azok esetében beszélhetünk alulteljesítésről, akiknek az osztályzatai nem érik el az átlagos intellektusú tanulók követelményszintjét, ha-

Paradox módon sokkal több gyerek nem képes megfelelni az iskolai követelményeknek, mint azoknak a társadalmi tevékenységeknek, amelyek az életben rájuk várnak.

10 Dr. Czeizel Endre *Sors és tehetség*. Budapest, 2004, Urbis Könyvkiadó, 20.

nem alulteljesítenek azok is, akik az átlagnál magasabb intelligenciával rendelkeznek, iskolai osztályzataik és intelligenciaszintjük között azonban mégis nagy eltérés mutatkozik. Átmenetileg mindenkivel előfordulhat, hogy valami miatt a szokásosnál vagy a várhatónál gyengébb teljesítményt nyújt, ettől azonban még nem alulteljesítő. Ahhoz, hogy alulteljesítésről¹¹ beszéljünk, a valós és a lehetséges teljesítmény közötti különbségnek hosszú időn át fenn kell állnia, más szóval a tanuló tartósan képességei alatt teljesít.

TEHETSÉGES GYEREKEK GYENGE TELJESÍTMÉNYE

Általános tapasztalat, hogy ha az iskolai osztályzatokat összevetjük az intelligenciatesztekkel mért eredményekkel, a tanulók túlnyomó többségétől jobb teljesítményt várhatnánk el, mint amit ténylegesen nyújt.

Bonyolítja a helyzetet, hogy maga a tanulmányi eredmény egyetlen esetben sem zárja ki az alulteljesítés lehetőségét. A gyenge eredményt felmutató tanulóknál hamarabb merül fel és nyer igazolást az alulteljesítés gyanúja, mivel rossz tanulmányi eredményük miatt előbb-utóbb elküldik őket pszichológushoz. A közepes tanulók többnyire gyanú felett állnak, különösen akkor, ha néhány tárgyból jó jegyeik is vannak, pedig paradox módon néha éppen a könnyűszerrel szerzett jó jegyeik fedik el azt, hogy képességeik alapján más tárgyakból is jobb eredményt érhetnének el. Arra még kevésbé szoktunk gondolni, hogy a színötös tanuló is alulteljesítő lehet, amennyiben intellektuális képességei meghaladják a tantervben előlátott ismeretek elsajátításának és reprodukálásának a szintjét. Márpedig ilyesmi is előfordul.

Ismereteim szerint komplex vizsgálat még nem készült erre vonatkozóan, a szűrőpróbaszerű felmérések alapján azonban arra lehet következtetni, hogy a tanulók többségének az iskolai teljesítménye az elvártnál körülbelül egy intelligenciakategóriával – 15 ponttal – alacsonyabb. Az iskola a természetes adottságokat és képességeket sok esetben lerontja, ahelyett hogy javítaná azokat.

ELLENVÉLEMÉNYEK

Az intelligenciatesztek, képességvizsgálatok elterjedésével, az iskolapszichológusi hálózat kiszélesedésével az alulteljesítés problémája olyannyira nyilvánvalóvá vált, hogy az alulteljesítés megelőzésével vagy kompenzálásával kapcsolatos törekvések mellett szükségszerűen megjelentek a kérdést bagatellizálni igyekvő magyarázatok is. A

...ha az iskolai osztályzatokat összevetjük az intelligenciatesztekkel mért eredményekkel, a tanulók túlnyomó többségétől jobb teljesítményt várhatnánk el, mint amit ténylegesen nyújt.

11 Az alulteljesítés problémájával kapcsolatban részletekbe menő tájékoztatást nyújt az érdeklődők részére Mező Ferenc és Miléne Kisházi Edit *Iskolai alulteljesítés tanulás-módszertani aspektusból* című könyve (Miskolc, 2004).

lefeljebb álláspont szerint az iskolai alulteljesítés egyszerűen a mérési rendszer hibája¹², ilyen probléma egyáltalán nincsen.

Nem vitás, hogy az intelligenciatesztek mérési eredményei sok szempontból vitathatóak, mint ahogyan az sem, hogy az iskolai teljesítményt értékelő osztályzatok ennél nagyságrenddel problémásabbak. A két bizonytalansági faktor miatt az IQ eredmények és az iskolai tanulmányi eredmények nem lehetnek teljesen összhangban, ebből azonban korántsem következik az, hogy az iskolai alulteljesítést nyugodtan figyelmen kívül hagyhatjuk. Senki sem vitatja, hogy a tanároknak azt a mindennapi tapasztalatát, hogy az iskolába járó diákok egy részének képességbeli hiányosságai vannak, a tanulók döntő többségének az intellektuális képességeit illetően azonban bizonyíthatóan tévednek. Olyasmit is képességbeli hiányosságok számlájára írnak, ami nem az. A motiválatlanság, a nem megfelelő tanulási környezet, a rossz tankönyvek, a tanulókkal való kapcsolatavar, az identifikációs problémákat és számos más objektív és szubjektív tényező jelentős mértékben befolyásolja a tanulmányi teljesítményt, jelesül rontja az eredményt, s ezeknek semmi köze a tanuló intelligenciájához és teljesítőképességéhez.

Különbséget kell tennünk aközött, hogy a tanulók egy része oktatási-nevelési szempontból problémásnak minősül, és más dolog az, hogy ezek a tanulók képességeik alapján mire lennének alkalmasak. Ez az olló, úgy tűnik, egyre szélesebbre nyílik, egyre több az alulteljesítő diák. Ez a helyzet nem csak a tanulókat minősíti, hanem az intézményeket is.

AZ ISKOLAI ALUTELJESÍTŐ TEHETSÉGEK FELISMERÉSE

Kéves iskolában van mód arra, hogy minden gyereket rendszeresen intelligenciavizsgálatnak vessünk alá. Az intelligenciahiányos ismerete nélkül az alulteljesítő tanulók azonosítása problematikus, de nem lehetetlen. Bizonyos személyiségjegyek halmozott előfordulása segítségünkre lehet az alulteljesítés felismerésében. A legáltalánosabb személyiségjegy a teljesítménnyel kapcsolatos állandó kételkedés. Az alulteljesítő tanulók nem hisznek abban, hogy képesek lennének jobban is teljesíteni. Meggyőződésük, hogy tehetnek akármit, akár hogyan, az osztályzataik nem rajtuk múlnak. A jól teljesítő tanulók saját képességeikre és mulasztásaikra vezetnek vissza sikereiket és kudarcaikat, az alulteljesítők viszont folyton a külső körülményekre, a

- 12 Thorndike, R. L.: The concept of over- and underachievement. *Br. J. Educ. Psychol.*, 1963, 42. Lásd még Geffert Éva: A képességeik alatt teljesítő tehetséges tanulók. In Balogh László – Herskovics Mária szerk.: *Tehetség gondozás az iskolában*. Budapest, 1993, Tankönyvkiadó.

véletlenül, a feladatok nehézségére, a tanár hozzáállására hivatkoznak. Önértékelési zavarban szenvednek, énvédő mechanizmusaik sokszor olyan megnyilatkozásokra készítetik őket, mint: az iskola unalmas, a tanulás fölösleges, a tanárok unalmasak, nem akarok nagy fej lenni, nincs szükségem barátokra stb.¹³

Alulteljesítésre következtethetünk azoknál a tanulóknál is, akik az órára rendszertelenül készülnek, feladataikat elhanyagolják, szervezetlenek, tanulási szokásaik rosszak, a számonkéréstől, az iskolai követelményektől szoronganak, társas kapcsolataik problematikusak, kedélytelenek, magukba zárkóztak, álmodozóak.

Az említett személyiségjegyek alapján arra gondolatunk, hogy tulajdonképp éretlen személyiségekkel van dolgunk, ez az oka annak, hogy nem tudnak képességeiknek megfelelően helytállni az iskolában.

Ez bizonyos értelemben így van. A teljesítményjavítás érdekében tett pszichológiai és pedagógiai erőfeszítések azonban rávilágítanak a személyiségtől független problémák egész sorára, amelyek figyelembevétele nélkül a helyzeten nem tudunk változtatni. A kedvezőtlen szociális ingerek, rossz családi körülmények, iskolai ártalmak, tanítási stílus, a tanmenet, de még az osztály létszáma és összetétele is befolyásolja a teljesítményt.

Az alulteljesítés okai tehát sokfélék, az említett személyiségjegyek megkönnyítik az alulteljesítő tanuló felismerését, önmagukban véve azonban nem szolgálnak magyarázattal a jelenségre. Annál kevésbé, mivel az alulteljesítő tanuló egy része a tehetségek csoportjába tartozik. Mi több, a tehetségek hasonló személyiséggalakkal (énbizonytalanság, önértékelési zavar) rendelkeznek, mint az alulteljesítő tanulók, azonban valamilyen további tulajdonságuknak és a körülmények kedvező alakulásának köszönhetően kiváló teljesítményre képesek.

AZ ALUTELJESÍTÉS MEGELŐZÉSE ÉS KOMPENZÁLÁSA

Nem kívánok itt az iskolai alulteljesítés megelőzésével és kompenzálásának lehetőségével behatóan foglalkozni. Általánosságként elmondhatjuk, hogy ahányféle oka van az alulteljesítésnek, annyiféle módon lehet és kell ezen okok ellen hatni.¹⁴

Az okok, mint utaltam rá, sokfélék, egy-egy tanuló esetében külön-külön kell az alulteljesítéshez vezető tényezőket feltárni és az alulteljesítés kezeléséhez szükséges eljárást kidolgozni. Vannak, akik

...az alulteljesítő tanuló egy része a tehetségek csoportjába tartozik.

13 Geffert Éva: A képességeik alatt teljesítő tehetséges tanulók. In Balogh László – Herskovics Mária szerk.: *Tehetség gondozás az iskolában*. Budapest, 1993, Tankönyvkiadó.

14 Geffert: i. m. 99.

a pszichés okokra és azok orvoslására helyezik a hangsúlyt, mások a tanulási módszerek fejlesztésében látják a kiutat, ismét mások szükségét érzik a család bevonásának és közreműködésének, a vérmesebbek magának az iskolának a reformját tartják kulcskérdésnek.

Jómagam annak a véleménynek kívánok itt hangot adni, hogy az iskolai eredményesség nemcsak pszichológiai és pedagógiai tényezők függvénye, hanem közvetve a vélt vagy valós társadalmi szükségleteket is tükrözi. Minthogy az iskolai tanulmányi eredmény alapvetően meghatározza a társadalmi munkamegosztás hierarchiájában elfoglalt helyünket, attól függően, hogy adott társadalomban milyen képzettségű emberekre van szükség, enyhülnek vagy szigorodnak az iskolai követelmények. Ami fordítva is áll: az iskolázottsági szint növelésével kapcsolatos társadalmi igényt az iskola sem képes sokáig figyelmen kívül hagyni.

Az alulteljesítés attól vált nyugtalanító kérdéssé, hogy a tudástársadalom küszöbén megjelent a magasan képzett emberekkel szembeni tömeges igény. Egyre nagyobb szükség mutatkozik arra a tudásra, azoknak a képességekre a kibontakoztatására, amelyek a régi iskolai beidegződések folytán veszendőbe mennek.

Az iskolázottsági szint növelése, a potenciális szellemi tőke kiaknázása nélkül egyetlen ország és nép sem képes helyállni abban a gazdasági versenyben, amelyben mindinkább a tudás jelenti a legnagyobb értéket. Számunkra különösen fontos üzenete van ennek a felismerésnek, hiszen a vajdasági magyar ajkú lakosság magyar iskolák hiányában egyébként is gyengébben képzett, mint a többségi népesség. A modernizációban fontos szerepet játszó humán és szakértelmiség utánpótlása a jövő szempontjából kulcsfontosságú számunkra, ezért megengedhetetlen, hogy az iskolai alulteljesítés és/ vagy tehetségeink elkallódása következtében társadalmi tudástőkénk veszendőbe menjen.

Az alulteljesítés attól vált nyugtalanító kérdéssé, hogy a tudástársadalom küszöbén megjelent a magasan képzett emberekkel szembeni tömeges igény.

■■■ INTELLIGENCIA ÉS LELKI HABITUS ■

Dr. Hódi Sándort, a zentai Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium pszichológusát kérdeztük, mennyiben valósult meg a gimnázium létrehozásakor kitűzött cél, melyek a gimnázium előnyei, illetve hiányosságai, milyen az oktatási szemléletmód és a tanítási gyakorlat az iskolában.

– **Kialakult-e a tehetséggondozó gimnázium arculata? Magyar szellemiségű, emeltszintű oktatás volt a cél.**

– A vajdasági magyarság anyagi és kulturális felemelkedése, tudásszínjének növelése, értelmiségi utánpótlása, az új szellemi és politikai vezető réteg fölnevelése nem oldható meg korszerű magyar iskolahálózat nélkül. A két tehetséggondozó gimnázium létrehozása az első lépését jelenti ennek az ambiciózus vállalkozásnak. Ezt fontos tisztán látnunk, mert jelenleg a közoktatásból teljes egészében hiányzik a magyar szellemiség. Idegen érdekek, szándékok, törekvések hatása alatt áll az oktatás, a tömegtájékoztató, a közélet, ezért nemzeti közösségünk politikai, kulturális és gazdasági téren alig képes megjeleníteni és eredményesen képviselni saját érdekeit.

De tisztán kell látnunk a gazdasági és politikai körülményeket is, amelyek között élünk. Anyagi és politikai okoknál fogva az új iskolák mozgási lehetőségei nagyon behatároltak. Pusztán fenntartásuk és működtetésük is nagy nehézségekbe ütközik, új arculat kialakításáról, minőségi oktatásról, tehetséggondozásról (a szó pszichológiai értelmében) egyelőre még nem nagyon beszélhetünk. Annál kevésbé, mivel az alapítók részéről a valós szándék nincs pontosan definiálva, pontosabban a mi elvárásaink nem feltétlenül azonosak az alapító szándékával. A tehetséggondozó iskolák például a világon mindenütt külön támogatásban részesülnek. Ettől tudnak mást, többet nyújtani a klasszikus iskoláknál. Nálunk ilyesmiről szó sincs, következésképp a minőségi oktatás, a tehetséggondozás jelszavával az iskola tulajdonképpen teljesíthetetlen feladatokat vállal magára.

– **Ezek szerint az iskola nem felel meg a nevében is jelölt tehetséggondozás fogalmának? Működik-e hatékony tehetséggondozó program?**

– A tehetséggondozás lényege, hogy az egyéni képességeket az oktatás-nevelés során hozzáértő tanárok segítségével addig fejlesszük, amíg lehetséges. A tehetséggondozáshoz szükséges feltételek megteremtéséhez az iskoláknak, a tanároknak és a diákoknak nagyobb mozgási-cselekvési szabadságra van szükségük, mint a klasszikus iskolákban. Ezzel a mozgási szabadsággal mi nem rendelkezünk. A tehetséggondozó iskolák a konkrét gyerekek ismeretében maguk állítják össze programjukat, amelyet menet közben, ha szükséges,

- Gruik Ibolya:
Intelligencia és
lelki habitus.
Magyar Szó, 2005.
május 28–29.

többször megváltoztatnak, újraírnak, a gyerekek fejlődéséhez és a változó körülményekhez igazítanak. Ezzel szemben nálunk a programot a minisztérium írja elő, az oktatás pedig klasszikus módon folyik. A mi iskolánk nemcsak hogy a tehetséggondozáshoz szükséges támogatásban nem részesül, de nem rendelkezik a tehetséggondozáshoz szükséges autonómiával sem.

– **A tanárok elfogadják az új szemléletmódot? Meg tudtak szabadulni a régi tanítási gyakorlattól?**

– Kiváló tanárokkal rendelkezünk. A megoldást nem az emelt óraszám, a szigorúbb számonkérés, a tanulók nagyobb terhelése jelenti, hanem a szemléletváltás, amely nehezen várható el a tanárok kellő anyagi motiváltsága és egzisztenciális függetlensége (főállás biztosítása) nélkül. Ezen a téren – a kívánatos szakmai színvonal és kompetencia megteremtéséhez – az iskolák vezetésének, az önkormányzatoknak és a Magyar Nemzeti Tanácsnak jelentős anyagi és szellemi erőfeszítéseket kell tennie.

– **Okozott-e valamilyen nehézséget a diákok számára a másfajta munka? Mások, mint máshol, egy másik gimnáziumban a tizenévesek?**

– Jelenleg nem megoldott a tehetséges tanulók kiválasztása. Az alkalmazott tesztek és felvételi előkészítő nincs összhangban a tehetséggondozás pszichológiai kívánalmaival. A felvételi eljárást magukra a tehetséggondozó gimnáziumokra kell bízni, és egy kurzuson vagy vizsgán nyújtott kiemelkedő teljesítmény függvényévé kell tenni. Az iskola megfelelő szintű autonómiájának a hiánya miatt nem ez történik. A magam részéről például botrányosnak tartom, hogy tavaly a nagy érdeklődés és több hetes felvételi előkészítő ellenére mindössze 15 tanuló nyert felvételt a zentai Bolyai gimnáziumba. Ez aligha a szorgalmas, ambiciózus és tehetséges magyar fiatalok hiányán múlt, hanem inkább olyan akadályokkal magyarázható, amelyeknek semmi köze a vajdasági magyar gyerekek intelligenciájához és lelki habitusához. Ugyanakkor a különböző településekről érkező szorgalmas, ambiciózus és tehetséges fiatalok mellett több olyan tanuló is felvételt nyert az iskolába, akinek nem sok keresnivalója van ott. Vonatkozik ez az első évfolyamra is. A gyerekek egyébként éppen olyanok, mint a másik gimnáziumban a hasonló korú tizenévesek. Talán egy kicsit frusztráltabbak, ami az iskola arculatának kialakulatlanságával, a bentlakással, az összezártsággal, az egész napos foglalkozással, a fokozottabb pszichés terheléssel magyarázható.

– **Van igény mai társadalmunkban a teljesítményközpontúságot fölcserélni egy nyitottabb oktatási és nevelési iskolarendszerre?**

A tehetséggondozó iskolák a gyerekek ismeretében maguk állítják össze programjukat, amelyet menet közben, ha szükséges, többször megváltoztatnak, újraírnak, a gyerekek fejlődéséhez és a változó körülményekhez igazítanak.

– A tehetséggondozás nagyon új törekvésnek számít világszerte, nálunk különösképpen. A tehetséggondozó iskolákban alkalmazott programoknak ugyanis nem a tantervet készítőik által fontosnak vélt ismereteket, képességeket és igényeket kell tükrözniük, hanem a konkrét gyerekek valós tudását, képességeit és érdeklődését. A tanterv összeállításának tehát rá kell épülnie a gyerekek meglévő ismereteire és érdeklődésére. A klasszikus iskolai értékrenddel szemben a tehetséggondozás nem a hiányosságokra fókuszál, nem tanuló tudásában, felkészültségében mutatkozó lyukakat keresi és osztályozza, hanem azokat a képességeket jutalmazza és serkenti, amelyekkel valaki rendelkezik. Olyan programokra van szükség, amelyek nem frusztrálják a gyerekeket érdektelen ismeretekkel és azok számonkérésével, de nem is untatják őket elcsépelet közhelyekkel és általuk régen meghaladott ismeretekkel.

– **Pszichológusként milyen tapasztalatáról tudna még beszámolni?**

– Meglátásom szerint tanulóifjúságunk gyenge pontja nem a tudás és a tehetség, hanem az általános műveltségbeli hiányosság. Ez generációs probléma. A tehetség mindenütt megterem, és teljesítményközpontú iskoláinkban általában sikerül megfelelő tárgyi tudást is a nebulók fejébe verni. Ezen a téren nem vagyunk se jobbak, se rosszabbak a világ más térségeinél. A gondot abban látom, hogy iskoláinkban nem folyik megfelelő szintű nevelés mint a gyermek személyiségének egészét formáló sikeres tevékenység. Az általános iskolákból rendre olyan gyerekek kerülnek ki, akik nincsenek tisztában a társadalmi viselkedési normákkal, az alapvető szerephelyzetekkel. Beilleszkedési problémákkal küszködnek, viselkedési zavarokban szenvednek, ami jelentős mértékben rontja életszervezési esélyeiket.

A tehetséggondozás nem a hiányosságokra fókuszál, nem tanuló tudásában, felkészültségében mutatkozó lyukakat keresi és osztályozza, hanem azokat a képességeket jutalmazza és serkenti, amelyekkel valaki rendelkezik.

Szélhámósoknak áll a világ

Ma a szélhámósoknak áll a világ – mondja a pszichológus –, hiszen amíg a szellem emberei mindennapi megélhetési gondokkal küszködnek, addig a háborús körülményeket ügyesen kihasználó vállalkozói réteg dús gazdaggá vált. Ők határozzák meg a fontossági sorrendet is, vagyis tőlük, gondolkodásuktól, tanultságuktól függ, milyen irányt vesz a társadalmunk az elkövetkező években, évtizedekben.

- **Gyakran halljuk mostanában, hogy mennyi tehetséggel vagyunk körülvéve, és hogy milyen fontos a tudás mai társadalmunkban. A gyakorlat azonban mintha ezt nem igazolná, hiszen igen sokszor nem a tanult emberek érvényesülnek.**

– Az ember kapkodja e fejét a témával foglalkozó írások ígéretes címeit olvasva: Legfontosabb nyersanyag a szürkeállomány, A tudat fejlődésének a korában élünk, A magyar értelmiség évszázada következik, Úton a galaktikus tudathoz stb. Mindez azonban egyelőre az ábrándok birodalmába tartozik. Nem kell okvetlenül földhözragadt gondolkodónak lennünk ahhoz, hogy napi gondjaink az ígéretes víziók mögötti valóságra irányítsák figyelmünket. És ez a valóság több mint kiábrándító a tudat határtalan lehetőségeibe vetett hithez képest.

Ahhoz, hogy a tudásban rejlő lehetőségek valósággá váljanak, csaknem hegyeket kell elmozdítani. A tudás és a tehetség nem olyasvalami, amitől az emberi élet valamennyi területe egy csapásra megváltozik. Naivitás azt hinnünk, hogy elég, ha ráirányítjuk tudatunkat az ígéretes jövőre, s ettől a megvilágosodástól egy csapásra élvezhetjük az emberi szellem korlátlan lehetőségeit. Nem lesznek többé tanulással, iskolával, munkával, jövedelemmel kapcsolatos gondjaink. Mindenki gazdag lesz és boldog...

Egy kis realitásérzékkel hamar rájön mindenki, hogy pont elmentés folyamatoknak vagyunk a tanúi (és szenvedő alanyai). Az ígéretesnek tartott politikai fordulat után 15 esztendővel a térségben tovább tart a széles néprétegek elszegényedése, az értelmiség lecsúsztatása, a munka és a tudás leértékelődése, miközben mindenütt megjelentek az új milliósok.

- **És úgy tűnik, hogy nem illik szegénységről beszélni. Úgy teszünk, mintha ez a probléma nem létezne. Mi a tapasztalata a pszichológusnak ebben a kérdésben?**

Ahhoz, hogy a tudásban rejlő lehetőségek valósággá váljanak, csaknem hegyeket kell elmozdítani.

- Gruik Ibolya:
A nap interjúja.
Magyar Szó, 2006.
május 25.

– A szellemi tőkének ez a fordított mozgásiránya figyelhető meg mindenütt a térségben, ami nagy népvándorlással jár együtt. Sok-sok ezer szakképzett ember – köztük tudósok, és ígéretes tehetségek hada – keres magának munkaalkalmat és elismerést Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban. Ennél a szellemi tőkeveszteségnél semmi sem érinti súlyosabban a gazdasági lejtőre került volt szocialista országokat, egyelőre azonban senki sem aggódik a szürkeállomány fogyatkozása miatt. Kik is aggódnának, hiszen nézzük meg, kikből verbuválódtak az új milliomosok és a hatalmat gyakorló politikusok. Semmi sem áll tőlük távolabb a szellemi tőke megbecsülésénél és hasznosításánál.

Így volt ez a múltban is. A dogmatizmus hosszú évtizedeken át hamis egyenlőségi elvet hirdetett. Kötelező „egyszínűséget” és igénytelenséget írt elő: legyen mindenki egyenlő, szorgalmas és egyformán szegény. Azt a sajátos körülményt, hogy az emberek se képességeiket, se intelligenciájukat, se ambícióikat, se szorgalmukat, se munkabírásukat tekintve nem egyenlők, következésképp hogy szándékaikban, érdekeltségeikben is különböznek egymástól, a dogmatizmus mindvégig figyelmen kívül hagyta. S miután az embereknek a szükségleteik és képességeik szerinti élet helyett be kellett érniük a magasztos eszmékkel és áldozathozatalokkal, sokan meghasonlottak. Egyesek szükségleteik (anyagi előnyök, hatalmi vágyuk) rejtett formában történő kielégítése végett alakoskodóvá, kétszínűvé váltak, mások viszont elfásulva a lelkiismeretesen végzett munkában, érzelmileg kiégtek, mély apátiába zuhantak.

– Régen sem és ma sem érvényesülhet a tehetség? Akkor ebben a vonatkozásban nem változott semmi az elmúlt tíz-tizenöt évben, vagy akár az utóbbi évszázadokban?

– A tehetség tehát nem érvényesülhetett, vagy csak kerülő úton, nagyon nehezen. Ebben a vonatkozásban rendszerváltás nem történt. Ugyanazok, akik az egyenlőség eszméjének a hirdetői voltak, most vad kapitalistává lettek. Nem feltétlenül személyükben, bár ez is gyakori, hanem szemléletükben. A tehetséget tartották régebben is, ma is legnagyobb ellenségüknek. Míg a szellem emberei csalódottan várnak a jobb időkre, és mind nagyobb gondot jelent számukra a megélhetés, az egykori nomenklatúrából verbuválódtott „vállalkozói szféra” vagyonokat halmozott föl. Ma már senki sem kérdezi milyen úton, így a vagyon őket igazolja.

Lehetséges, hogy tudásuk, műveltségük, közigazgatási tapasztalataik az átlagos szintet is alig éri el, mégis a gyakorlati életben ezek a

*Ugyanazok, akik
az egyenlőség
eszméjének a
hirdetői voltak,
most vad
kapitalistává lettek.*

sikerfigurák bizonyultak tehetségesnek. Ők a dolgok megmondhatói. Az ő nyilatkozataikkal van tele a sajtó. Ontják a közhelyeket, az orruknál fogva vezetik az embereket. Szemük se rebben, hogy százszor hazugságon kapják őket. Tehetik, mert ma „kapcsolati tőkével”, helyezkedéssel, megalkuvással, nagyotmondással jelentős politikai és gazdasági tőkére lehet szert tenni.

Lehet, hogy régen sem volt ez másként. A múlt század például a műveletlen diktátorok kora volt. Ma a szélhámosoknak áll a világ. A nép nem a géniuszokat, hanem a gátlástalan pszichopatákat csodálja.

– **Van példa a világon a tudás megbecsülésére?**

– Amikor a tudás megbecsüléséről beszélünk, a tehetséggondozást szorgalmazzuk, nem szabad megfélemezni a körülményekről. A tudás hatalom és vagyon forrása – de nem nálunk. Az Egyesült Államokban, Finnországban, Dél-Koreában már ma is a tudás jelenti a látványos gazdasági fejlődés hajtóerejét. Más választási lehetőségünk nincs, előbb-utóbb nekünk is követnünk kell a példájukat, függetlenül attól, hogy erről ma mi a politikusok véleménye.

*Ma a
szélhámosoknak
áll a világ. A nép
nem a géniuszokat,
hanem a gátlástalan
pszichopatákat
csodálja.*

■■■ A SIKER ILLÚZIÓJA ■

A tehetségek pszichológiai drámája

De sok csodálatra méltó és ragyogó tehetségű ember halt meg anélkül, hogy beszéltek volna róla! De sokan élnek most is, akikről nem beszélnek, és sohasem fognak beszélni!
(La Bruyère)

SZENVEDÉSTÖRTÉNET

A tehetséges emberek sorsa néha valóságos szenvedéstörténet. Az esetek egy részében azért kerül sor erre, mert a tehetséges, jó képességekkel rendelkező gyerek éppen különleges képességei miatt válik szülei számára nehezen elviselhetővé, akik szeretnék, ha olyan lenne, mint a többi gyerek: engedelmes, kedves, tisztelettudó. A született tehetségek egyik jellemzője viszont éppen a nyugtalanság, a kíváncsiság, az érzelmek intenzitása, amit a szülők fegyelmezetlenségnek, engedetlenségnek élnek meg, és belátásuk szerint megpróbálják a gyereket megnevelni, kordában tartani. Paradox módon néha azok a szülők is, akik egyébként büszkéek gyermekük tehetségére, azt próbálják elnyomni, azt zúzzák szét, ami a legreményteljesebb bennük.

TELJESÍTMÉNYELVÁRÁS

Végtelenül nehéz élet vár azokra a gyerekekre is, akiket a szülők fáradhatatlanul egyre nagyobb teljesítményre ösztönöznek, és büszkéek eredményeikre. Ez az elvárás egyébként összhangban van a jelenlegi társadalmi értékrenddel.

Teljesítményközpontú világban élünk. Egész életünkben súlyos gondot jelent számunkra, hogyan tegyünk eleget a velünk szemben támasztott külső (családi, iskolai, munkahelyi, ideológiai, politikai stb.) elvárásoknak. Ez a nyugtalanító érzés erősebb bennünk, mint a józan belátás, hogy mindennek és mindenkinek nem tehetünk eleget, s nem is minden esetben feladatunk mások elvárásainak teljesítése. A belső nyugtalanság azonban érvekkel nehezen csillapítható. Különösen akkor, ha gyermekkorunkban büntudat alakult ki bennünk a szülői elvárásoknak való meg nem felelés érzése miatt.

A született tehetségek egyik jellemzője a nyugtalanság, a kíváncsiság, az érzelmek intenzitása, amit a szülők fegyelmezetlenségnek, engedetlenségnek élnek meg.

A TELJESÍTMÉNYRE VALÓ TÖREKVÉS LÉLEKTANI HÁTTERE

A teljesítményre való törekvéssel alapvetően társadalmi elvárásoknak teszünk eleget. A teljesítmény túlértékelésének – a bizonyítási kényszernek – azonban mélylélektani okai vannak. Azért törekszünk erőn felüli teljesítményre, mert azt hisszük, hogy ennek köszönhetően jobban szeretnek és értékelnek majd bennünket az emberek. Ahhoz, hogy keményen „hajtsunk”, meg kell vetni magunkban (és másokban) a bizonytalanságot, gyengeséget, gyámoltalanságot. Mindazt, ami az elhagyott, gyámoltalan, mások által kihasznált, mellőzött gyermeke jellemző. A „hajtas” érzése tartja fenn azt az illúziót, hogy értékesek, sikeresek, a „társadalom megbecsült tagjai” vagyunk.

Az, akit fenntartás nélkül szeretnek és elfogadnak, s aki maga is egy közösség szerves tagjának érzi magát, nem érzi magán a teljesítmény kényszerét. Akkor sem gondolja azt, hogy mások kevésbé szeretik, ha néha alulteljesít, netán gyámoltalannak és elhagyatottnak érzi magát.

A tehetségek, akik teljesítménykényszerükkel tulajdonképpen megfelelni akarnak a velük szemben támasztott elvárásoknak, gyakran ellenszenvessé válnak környezetük számára.

SZEMÉLYISÉGVÁLTOZÁSOK

A teljesítménykényszer hatására a személyiségünk megváltozik. A tehetségek, akik teljesítménykényszerükkel tulajdonképpen megfelelni akarnak a velük szemben támasztott elvárásoknak, gyakran ellenszenvessé válnak környezetük számára. Azzal, hogy kitarottnak, jónak, erősnek, tévedhetetlennek igyekeznek látszani, olyasmit sugároznak magukból, hogy hozzájuk képest mások buták, nevetségesek, intellektuális képességeiket illetően szánalomra méltóak. Még az igen barátságos és jószágosnak mutatkozó tehetségek mellett is gyakran levegőnek érzi magát az ember, mert teljesítményigényükkel azt a látszatot keltik, hogy csak ők léteznek, kizárólag nekik vannak jó gondolataik. Egyedül ők látják helyesen a világot, míg mások arra valóak, hogy csodálják őket, álmétkodjanak zsenialitásukon, s legfeljebb szemlesütve közeledjenek hozzájuk.

A nagy produkciókra, grandiózus feladatokra készülő emberekben – szándékuk ellenére – van valamilyen destruktív indíttatás. Lélektani szempontból ez talán érthető is, hiszen bizonyos értelemben a „megtorlás” iránti vágy fűti őket. Be akarják bizonyítani, hogy szüleik a gyermekkorukban tévedtek a megítélésükben. Oktalanul szenvedtek hátrányt az iskola részéről. „Rászolgáltak” volna mások szeretetére és megbecsülésére.

Néha a legnagyobb géniuszok sem mentesek a bántalmazott gyermekekre jellemző érzelmi vakságtól, ami nemcsak a belátásra és átérzésre való képességtől fosztja meg őket, hanem szélsőséges esetben súlyos személyiségzavarhoz vagy mentális károsodáshoz vezethet.

FIGYELMEZTETŐ TÜNETEK

Nehéz sors vár arra, akit szülei csodagyerekként emlegetnek, mert mondjuk 6 hónapos korában nem pisilt be, egyévesen szobatiszta lett, nem cumizott, később is mindig mindenben a legjobb volt, már óvodában írni és olvasni tudott stb.

Ezeknek a „csodagyerekeknek” a jó része, akik az elfogadás, a szeretet érdekében gyermekkorukban mindenféle szülői elvárásnak eleget tesznek, később gyakran csakugyan nagy teljesítményekre képesek, a lelkük mélyén azonban megbántottak, és sohasem adják fel saját igazságukat, amit ilyen vagy olyan formában később kifejezésre is juttatnak. A fokozott teljesítményre való törekvés gyakran sötét drámát vetít előre, amikor is heves érzelmekkel kísérve, nagy kínok között megmutatkozik a valódi én.

A pszichoanalitikusok szerint a személyiségzavarok többségében – kényszerességben, depresszióban, drogban, alkoholizmusban, öngyilkossági kísérletekben – a régi dráma jelenik meg újra, az anya-gyermek kapcsolatban elszenvedett vereség: a szeretethiány, a magárahagyottság érzése, az elutasítás élménye manifesztálódik.

MI AZ OKA A TEHETSÉGEK GYAKORI LELKI BÁNTALMAINAK?

Az intellektuális képességek önmagukban véve nem elegendőek a sikeres életszervezéshez, ehhez gazdag érzélemlát is szükséges. Sok tehetség drámája éppen az egyoldalúságban rejlik, miközben intellektuálisan nagy teljesítményre képes, a személyes kapcsolatok világában nehezen boldogul, örökös hiányérzettől szenved.

A tehetségek akármibe kezdenek, mindenben jó vagy kiváló teljesítményt nyújtanak, amiért csodálják és irigylik őket. Kitarításuknak köszönhetően a teljesítményorientált társadalmakban sikeresebbek másoknál, ami nagyon fontos számukra, ám mindez semmit sem segít. Mihelyt a „nagyság” mint drog már nem hat, ha nem állnak „reflektorfényben”, ha már nem bizonyosak abban, hogy ők a szuper-

Sok tehetség drámája az egyoldalúságban rejlik, miközben intellektuálisan nagy teljesítményre képes, a személyes kapcsolatok világában nehezen boldogul, örökös hiányérzettől szenved.

sztárok, rögtön ott leselkedik a háttérben a depresszió, az üresség és az elidegenedtség, létezésük értelmetlenségének érzése.

ÖNCSALÁS

A nagy teljesítményre való törekvés, a bizonyítási vágy – öncsalás. A teljesítményre törekvő ember hisz a siker illúziójában. Abban reménykedik, hogy ha bizonyít, végre rászolgál a múltban meg nem kapott szeretetre. Ám azon, hogy nem szerették akkor, amikor erre nagy szüksége lett volna, utólag semmilyen erőfeszítés sem tud változtatni.¹⁵

Nem az önmagunkról alkotott ideálképnek kell megfelelnünk. Ha maga a munka, amivel foglalatostkodunk, nem jelent számunkra örömet, ha fáradozásunk nem önmagában hordozza jutalmát, hiába- valóan gyötörjük magunkat, nem fognak bennünket jobban szeretni, legfeljebb irigyeink száma növekszik.

FÁJÓ SEBET NEM LEHET A SIKER KÁBULATÁVAL GYÓGYÍTANI

A teljesítmény, a legnagyobb teljesítmény is – mint minden pótlék – csak ideiglenes megnyugvást jelent. Tartós elégedettségre sosem kerül sor, mert az idő túllép mindenben. Az ünneplés után, ami a nagy teljesítményekért néha kijár, egy reggel megjelenik az elhagyatottság- és ürességérzés. Újabb pótkielégítésre kell törekedni. A versenyből azonban egyszer mindenki kiöregszik. A régi hiányérzet egy napon nem lesz betölthető újabb pótszerekkel, s ilyenkor jön a lelki összeroppanás.

Annak, akinek a siker, az újabb és újabb teljesítmény ad erőt, „menet közben” is számolnia kell a hullámvölgyekkel. A nagy tehetségek rendre kedélyzavarban szenvednek. A mániás szakaszt depressziós időszak váltja fel. Bár úgy tűnik, hogy a két pólus között ég és föld a különbség, pszichológiai szempontból mindkét fázis az érvessztés tragédiáját jeleníti meg. Mániás fázisban a hamis én „csúcsra van járva”, az alkotó maradéktalanul hisz a régi, elfojtott fájdalom teljesítménnyel való orvoslásában, a depressziós szakaszban egyszerre mardossa lelkét a szorongás, a szeretetvesztés, a csalódottság, a bűntudat és az izoláció. A legfájdalmasabb talán a magány, az izoláció. A teljesítménykényszer ugyanis nemcsak valódi énünktől foszt meg bennünket, hanem másoktól is elszigetel.

...azon, akit nem szerettek akkor, amikor erre nagy szüksége lett volna, utólag semmilyen erőfeszítés sem tud változtatni.

■
15 Lásd ezzel kapcsolatban Alice Miller *A tehetséges gyermek drámája és az igazi én felkutatása* című munkáját (Budapest, 2005, Osiris Kiadó), amely részletesen foglalkozik ezzel a kérdéskörrel a pszichoterapeuta szempontjából.

SZILÍCIUM-VÖLGY. A NAGY INDIVIDUALISTÁK

Ma, ha a nagy tehetségekre váró karrier kerül szóba, mindenkinek a Szilícium-völgy jut az eszébe. A tehetségesek eldorádója. A Szilícium-völgy amerikai viszonylatban is kimagasló anyagi és szellemi tőkével rendelkezik. A világ minden tájáról összesereglett vállalkozó szellemű tehetségeknek köszönhetően az utóbbi években valóságos fejlődési csoda ment itt végbe.

A sikerről több szó esik, a személyes kudarcokról kevesebb. A Szilícium-völgy lakói individualisták, önzőbbek az amerikai átlagnál. Tudják, mit akarnak, s céljuk elérése érdekében az életük igen feszes. Magánéletük azonban nyomorúságos, sok köztük a magányos, depressziós, kábítószeres és alkoholista. Sokan lesznek közülük öngyilkosok. És rengeteg a válás.

ÖNMAGUNK VÁLLALÁSA

Fontos a teljesítmény, feltéve, ha nem hamis én köré szervezzük életünket, kapcsolatainkat, gondolatainkat és érzéseinket. Nagy teljesítményre olyan emberek is képesek, akik együtt tudnak élni elszenvedett sérelmeikkel, fel tudják dolgozni mellőzöttségüket, akik nem szorulnak folytonos bizonyításra, nem a sikerre vágnak, hanem örömeiket lelik munkájukban.

Az örökös megfelelni akarás, a tökéletesség illúziójának a feladása nemcsak szabaddá, örömtelivé teszi a munkát számunkra, hanem visszaadja szabadságunkat és kreativitásunkat is. Nincs mit vesztenünk, hiszen a nagyozólással megvásárolt szeretettel semmit sem kapunk, nem nekünk szól, hanem a hamis énnel, amit magunkról mutatunk. Nem bennünket fogadnak el, nem a valónkat értékelik, hanem egy színészi produkciót. Bármilyen nagy tapsot is kapunk, miután legördül a függöny, újra rettenetesen magányosnak érezzük magunkat.

Nem biztos, hogy önmagunk vállalása a legjobb út a hírnévhez, hatalomhoz, gazdagsághoz, de hitelessé, élővé tesz bennünket. Lehetőséget teremt rá, hogy legyenek saját gondolataink. Legyenek saját érzéseink. Hogy életünk személyesebb legyen. A teljesítményre törekvők azért akarnak erősnek látszani, hogy ne derüljön ki gyámultalanságuk. Azért próbálnak intellektuális eszközökkel mások fölé kerekedni, mert nincsenek igazi érzelmi kötődéseik, nem érzik otthon magukat a világban.

A nagy tehetségek rendre kedélyzavarban szenvednek. A mániás szakaszt depressziós időszak váltja fel.

A teljesítménynél fontosabb, hogy teljes értékű életet éljünk. Az élethez hozzátartoznak a kudarcok, félelmek, betegségek, csalódások. Érzéseink és másokhoz való viszonyulásunk magukba foglalják az irigységet, féltékenységet, haragot, lázadást, kétségbeesést, a reménytelen vágyakozást, a szerelmi csalódást, a fájdalmat és szomorúságot. Téves eszmék miatt nem lehet büntetlenül kiszorítani valós énünket a tudatunkból.

Önmagunk vállalásával önmagától nem lesz boldogabb az életünk, de nem lesz annyira idegen és fenyegető sem, mint ha örökösen meg akarnánk felelni másoknak. Könnyebben eligazodunk a világban: tudni fogjuk, kiben bízhatunk meg, és kiben nem. Ki az, aki rászédett bennünket? Ki az, aki fontos nekünk? Ki az, akire oda kell figyelnünk? Ki az, aki szeret bennünket? És pontosan ez az a tudás, amire szükségünk van ahhoz, hogy ne hajszoljuk magunkat fölöslegesen, ne vegyük vállunkra azt a keresztet, amellyel senkit sem tudunk megváltani. Legkevésbé önmagunkat.

*Téves eszmék
miatt nem lehet
büntetlenül
kiszorítani
valós énünket a
tudatunkból.*

■■■ KIEMELT KÉPESSÉGŰ GYEREKEK ■

*Mindenki lehet nagy ember...
mert bárki képes másokat szolgálni.*
(Martin Luther King)

– **A szülők gyakran kérték a pszichológus véleményét, amikor az iskolaérettségi bizottság döntésével nem értettek egyet. Ezzel kapcsolatban milyenek a tapasztalatai?**

– Tanulási rendellenességek miatt sok tanuló fordult meg nálam a rendelőben. Néha kiderült róluk, hogy a tanulási zavaraik ellenére részképesség-gyengeségekkel küzdő tehetségek. Nem ez volt az általános, nem állítom, hogy a bukdácsoló diákok mind kiemelkedő képességűek lettek voltak, de minden elkallódó gyerekért kár. Az iskolaérettségi vizsgálatok felülbírálása felettébb nagy tapintatot és körültekintést igényel. A beiskolázásra való alkalmatlanságról ugyanis általában egy bizottság dönt, amely figyelembe veszi az óvónő, a pszichológus, a gyermekorvos, a pedagógus stb. véleményét. A döntés az esetek többségében megalapozott, de a bizottság tagjai tévedhetnek is a gyermek szellemi képességeinek a megítélésében. Ennek a bizonyítása meglehetősen nehéz, és szinte mindig nagy ellenállásba ütközik, de mivel a kisegítő iskolából alig van visszaút a „normálisok” világába, ezt a kockázatot vállalni kell a gyermek érdekében.

– **A tévedéssel is számolni kellett néha. Gondolom, vannak módszerek arra, hogy ne legyenek rossz döntések.**

– Ahhoz, hogy a gyermek szellemi képességeinek újraértékelése során a tévedés lehetőségét a minimálisra csökkentésük, önmagában véve a vizsgálatok nem mindig elegendőek, a gyermek bizalmát is meg kell szerezni. Sokszor éppen a bizalom birtokában jutunk ahhoz a többletismerethez, amelynek fényében másként ítéljük meg szellemi képességeit. Több olyan esetre emlékszem, amikor – bár az ilyesmi mindig kellemetlen – felül kellett bírálnom az első fokú bizottság döntését. Megállapításuk helytállónak bizonyult, a beiskolázásra alkalmatlannak talált gyerekek általános értelmi adottságai valóban gyengék voltak, de a szükséges bizalom vagy a gyerek rokonszenvének hiányában annak specifikus szellemi adottságai rejtve maradtak előttük.

Az egyéni adottságok nagyon eltérőek, különböző gyerekek képességstruktúrája nagyon kiegyenlítetlen. Kitűnő mérési módszerek állnak rendelkezésünkre. Különböző mérési módszerek vannak, de attól

- Gruik Ibolya:
Kiemelt
képességű
gyerekek. *Magyar
Szó*, 2008.
február 23–24.

függően, hogy a vizsgálati eljárásban mely funkciókra esik a hangsúly, ugyanannak a gyerekeknek a képességeiről is eltérő eredményeket kaphatunk. A megbízható eredmény érdekében nemcsak több eljárás kombinálására, a tesztek más körülmények közötti megismétlésére és hosszabb megfigyelésre van szükségünk, hanem az adott gyerek számára valóban kihívást jelentő feladatokra is rá kell éreznünk. A helyzet a tehetségek felismerése szempontjából más okoknál fogva is felettebb bonyolult. Nem csak azért, mert az egyes területeken mutatott képességek nem mondanak semmit a más területeken megjelenő képességekről, és a részképesség-gyengeség elméletben jól megfér a tehetséggel. Előfordul, hogy a legjobb akarattal sem találunk olyan specifikus szellemi adottságokat, amelyben a gyenge értelmi adottságú gyermek az átlagnál jobb lenne. Alacsony teljesítménye miatt értelmi fogyatékosnak tűnik, holott valójában értékes gyerek. Az igazi nehézséget ezeknek az ún. „ál-értelmifogyatékosoknak” a kiszűrése jelenti.

Az egyéni adottságok nagyon eltérőek, különböző gyerekek képességstruktúrája nagyon kiegyenlítetlen.

– **Mivel magyarázható mindez?**

– A dolog magyarázata egyszerű. A különleges kreativitású gyerekeknek sokszor másképpen jár az agyuk, mint a többieknek, és másként is viselkednek. Máságuk gyakran alkalmatlanságban, érdektelenségben mutatkozik meg, amivel az óvónők, tanítók nem tudnak mit kezdeni. Azt látják, hogy egyes gyerekek problémásak, szemlátomást unják a foglalkozásokat, nem tudják, és nem is nagyon akarják elfogadni a rájuk szabott programot. A fel nem ismert tehetségek sorsa az iskolában többnyire megpecsételődik, különleges adottságuk hátrányukra lesz.

– **Mondana példákat a művészetek vagy a tudomány világából, amikor a kiemelkedő képességű alkotónak valamilyen részképesség-gyengesége volt?**

– Szerencsére vannak kivételek. A tanulási zavarok, még ha rejtett képességekkel társulnak is, nem jelentik feltétlenül akadályát az alkotóképesség későbbi kibontakozásának. Mindig vannak túlélők. Több nagy szellemet ismerünk, akik maradandó alkotásokat hoztak létre, ma azonban fennakadnának az iskolaerettségi vizsgálatok szűrőjén, és vélhetően a kisegítő iskolába kerülnének. A szokásos iskolai rendbe annak idején is hehezen illeszkedtek be. Talán Einstein példája a legismertebb, aki feltételezhetően diszlexiás volt, csak négyéves kora után tanult meg beszélni, az iskolában nehézfejűnek tartották, bukdácsolt, a főiskolára sem vették fel. Flaubert, az író, Yeats, a költő diszlexiások voltak. Nyelvi deficitet mutató tehetségek között

tartják számon Agatha Christie-t is. Schubert, Petőfi, Weöres Sándor matematikából bukott meg. Illyés Gyula az érettségén sem tudta az egyszerűet. Bernard Shaw gyenge volt helyesírásból, Tolsztoj állandó tanulási gondok miatt szenvedet, Auguste Rodin is nehezen boldogult az iskolában, nem tudott rendesen számolni, írni, olvasni. Edgar Allen Poe-t alkalmatlansága miatt ki is rúgták az iskolából. A legmeggyőzőbb példa mégis Picasso. Nagyon nehezen tanult meg írni és olvasni, soha nem tanult meg szorozni és osztani, és nem tudta megtanulni az ábécé betűinek sorrendjét sem. Ma, ha Picasso iskolaérettségi vizsgálatra kerülne, semmi sem mentené meg attól, hogy értelmi fogyatékosnak minősítsék.

– **Nekik szerencsájük volt. De hány nagy alkotó veszett vagy vész el hozzájuk hasonló képességekkel?**

– A gyermekek beiskolázásával és iskolaérettségével kapcsolatban mindig ez a gondolat jár az eszemben. Annál is inkább, mivel számtalanszor tapasztaltam, hogy az írni, az olvasni és főleg a számolni nehezen tanuló gyerekekről az óvónők, tanítók, de még a pszichológusok sem feltételezik, hogy az átlagosnál magasabb szintű teljesítményre lehet képes. Pedig példák sora igazolja, hogy képesek lehetnek, nemcsak sportban vagy művészetben, hanem akár tudományos területen is. Ki gondolná, hogy az egyik csodagyerek, aki a médiának köszönhetően nemrégiben került a figyelem középpontjába, diszlexiás, nehezen tanult meg írni és olvasni, tanulási problémái vannak. Ami semmit sem von le más téren megmutatkozó képességeiből, hiszen gyerekkorában Szent-Györgyi Albertet is „nehézfejűnek” nevezték.

– **Egyik interjúban említette, hogy nem szeretett iskolába járni.**

– Tényleg nem szerettem iskolába járni. Bár a jobb tanulók közé tartoztam, az iskola kész gyötrelmem volt számomra. Ennek a titkát csak nemrégiben sikerült megfejtenem. A kreativitással kapcsolatos agykutatások feltárták, hogy a két agyfélteke működése nincs mindig szinkronban egymással, egyik vagy másik ingerületi szintje átmenetileg vagy tartósan magasabb lehet, mint a másiké. Szertelenkedő jobb agyféltekénknek köszönhetően például bonyolult helyzetekben gyorsan és könnyen feltaláljuk magunkat, a világot mindig újnak látjuk, állandóan más megközelítésben észleljük, az életet izgalmas kihívásnak tekintjük. Ez a pörgés ugyanakkor az észlelés, az emlékezet, a pontosság rovására megy, nem hagyja, hogy az előttünk álló feladatra figyeljünk, a kötöttségeket nehezen viseljük, az iskolát taposómalomnak érezzük, kínszenvedés számunkra, ha ugyanazt a munkafeladatot kell végeznünk. Állhatatlanságuk miatt a kreatív

Ma, ha Picasso iskolaérettségi vizsgálatra kerülne, semmi sem mentené meg attól, hogy értelmi fogyatékosnak minősítsék.

észjárású gyerekeknek az átlagosnál nagyobb esélyük van az elkallódásra. A külső, környezeti, vagy belső, egyéni okokból fakadó hátrányok megakadályozhatják őket tehetségük kibontakozásában. Minél szabálytalanabb tehetségről van szó, annál inkább. Pszichológusként mindig arra törekedtem és törekszem, hogy minél kevesebb legyen a félresiklatott életű gyerek, minél kevesebb személyt fosszunk meg attól a támogatástól, melyet képességeinek az elismerése nyújthat számára.

A gyerek számára ugyanis nem feltétlenül az a feladat jelenti a kihívást, amellyel mi nyomorgatjuk, hanem ami saját személyiségének a sajátosságaiából adódik. A tesztek zsinórmértékkel mérnek, így nem nagyon alkalmasak a kiemelkedő képességek azonosítására. Az egyéni adottságok miatt a tesztelés során tulajdonképpen mindenki többé-kevésbé deficités marad saját legjobb adottságaihoz képest.

Állhatatlanságuk miatt a kreatív észjárású gyerekeknek az átlagosnál nagyobb esélyük van az elkallódásra.

Hódi Sándor: Arra törekszem, hogy minél kevesebb legyen a félresiklatott élet

■■■ GÉNIUSZ VAGY ÓRÜLT? ■

*Ím itt a szenvedés belül, de kívül
a magyarázat. (József Attila)*

Nem könnyű különbséget tenni a kóros elmeállapot és a kivételes szellemi adottságok között – Hódi Sándor pszichológus az elmosódó határokról is nyilatkozott lapunknak – Minden elkallódó tehetségért kár, az emberiség lesz szegényebb vele, de az sem szerencsés, ha értelmi fogyatékosokat és lelki betegeket ünneplünk és állítunk példaképül mások elé. Ami bizony eléggé gyakran előfordul, nem is annyira az egyszerű józan eszű emberek körében, hanem inkább a politikában, a művészetben, sőt a tudományos életben is, mondja az ismert szakember.

– Mivel magyarázható a bizonytalanság ebben a kérdésben?

– Talán meglepően hangzik, hogy tanult emberek a kivételes társadalmi teljesítményekre képes géniuszokat olykor összetévesztik az elmebetegekkel vagy a személyiségzavarban szenvedő emberekkel. A dolog magyarázata azonban egyszerű. Nem könnyű különbséget tenni valamely kóros elmeállapot és a kivételes szellemi adottságok megnyilvánulása között. Az egyik is, a másik is sajátos lelkiállapot, amely az emberi ész számára felfoghatatlannak tűnik. Olykor még a szakembereknek is gondot okoz az agy kóros működése és az alkotói ihletettség megkülönböztetése, holott, és ma már ezt bizonyított tény, a kettőnek egymáshoz semmi köze. A szakmai bizonytalanságnak a következményeként a különleges alkotásokra képes géniuszok gyakran börtönbe vagy elmeegógyintézetbe kerültek, esetleg ott is végezték, ugyanakkor számos eszelős, megbomlott agyú ember nagy társadalmi megbecsülésnek örvendett, magas társadalmi posztot töltött be, vagy élvezte a művészvilág tiszteletét. Sajnos, bár az elmekórtan és a pszichológia sokat fejlődött, a bizonytalanság kapcsán ma sem beszélhetünk még múlt időről. A közéletben se szeri, se száma az olyan politikai vezetőknek, művészeknek, értelmiségieknek, akik magukon viselik a megbomlott elme működésének vagy a személyiség enyhébb-súlyosabb zavarának az ismérveit, státusuk azonban megvédi őket attól, hogy az elmebetegség gyanúba keveredjenek, és alapos kivizsgálásra küldjék őket, pedig sok szenvedéstől, nyomorúságtól, bajtól, félelemtől lehetne megmenteni az emberiséget.

– Miért kezdett ezzel a témával foglalkozni?

– Amikor húszéves koromban a kezembe került Lombroso *Lángész és örültség* című könyve, állítását, nevezetesen, hogy a zseni és a téboly egy töről fakadna, kétkedéssel és ellenérzéssel fogadtam. Az ellenveté-

...tanult emberek a kivételes társadalmi teljesítményekre képes géniuszokat olykor összetévesztik az elmebetegekkel.

- Gruik Ibolya:
Géniusz vagy örült? *Magyar Szó*,
2008. április 14.

sem az volt magamban, hogy csak egészséges géniuszek szolgálhatják az emberiség javát, míg az örültek, akármilyen szellemi képességgel rendelkezzenek is, többnyire veszélyt jelentenek másokra nézve. Ma ugyan árnyaltabban látom a kérdést: a nagy tehetségek emberi gyengeségeik, fogyatékoságaik ellenére képesek kivételes társadalmi teljesítményre, akár betegségeikből is képesek értéket csiholni, mégis a zseniális művek létrejöttének alapvető feltétele a tehetség mellett az egészség és a hosszú, alkotómunkával eltöltött élet.

– **Miben látja a baj forrását?**

– Harmincéves praxissal a hátam mögött úgy gondolom, hogy a társadalom gyakran nem képes a beteg elmét a normális észjárástól, különösen a kivételes alkotásokra képesítő adottságoztól megkülönböztetni. A felvilágosodás ezen a téren nem nagyon vitte előbbre az emberiséget. Sokáig az volt a baj, hogy az emberek hajlamosak voltak a különleges képességeket a démonok vagy az ördög művének tekinteni, ma viszont az ellenkező végletbe estünk, sokszor mindenféle agyvihart, zagyvaságot a tehetség megnyilvánulásának tekintünk, melynek folyamányaként a politikát, tudományt, művészetet, közéletet valósággal elárasztották az elmebetegek, pszichopaták és a kóklerek.

– **Hogyan fogalmazná meg, milyen a normális észjárás?**

– Normális esetben az észlelés és a gondolkodás többé-kevésbé összhangban van a valósággal, míg téboly esetén elszakad a valóságtól. A tudathasadásnak különböző fokozatai vannak, melyek többféle formát ölthetnek, ezért általában nem könnyű az elmebaj diagnózisának a felállítása. Átmenetileg a normális embereknél is felléphetnek hallucinációk, téveszmék, a valóságtól elrugaskodott gondolatok, a világ azonban a fejükben előbb-utóbb helyreáll. Vannak, akiknél a skizofréniára jellemző tünetek ugyan vissza-visszatérnek, de nem állandósulnak, és súlyosságuk sem éri el a betegségküszöböt. Ezeket az embereket skizoid személyiségeknek szoktuk nevezni, akikre bizarr viselkedés a jellemző, ami azonban nem zárja ki sikeres beilleszkedésüket és hasznos társadalmi tevékenységüket. A géniuszek között elég gyakori a skizoid személyiség, de nem sokkal gyakoribb, mint az átlagpopulációban. Számos nagy művész szenvedett tudathasadásban, mesterségbeli tudásuk azonban nem a skizofrénia terméke volt, hanem a páratlan szorgalomé és fantasztikus energiáé, amivel rendelkeztek. Ismeretes, hogy a különböző fogyatékoságokban szenvedők maximális energiaráfördítással bizonyos specifikus adottságaikat (zenei hallás, képzőművészi tehetség) képesek rend-

*Sokáig az volt a baj,
hogy az emberek
hajlamosak voltak
a különleges
képességeket a
démonok vagy az
ördög művének
tekinteni, ma
viszont az ellenkező
végletbe estünk,
sokszor mindenféle
agyvihart,
zagyvaságot
a tehetség
megnyilvánulásának
tekintünk.*

kívül magas szintre emelni. A talentum, amit hajlamosak vagyunk adottságnak, égi ajándéknak tekinteni, amiért nem kell megoldozni, a gyakorlatban sokkal inkább valamely feladat megoldására irányuló mérhetetlen szellemi erőfeszítés és kitartás eredménye. Nagy terveket mindannyian szövögetünk magunkban, amelyekből általában nem lesz semmi. Nemcsak a tehetség hiányzik hozzá, hanem az a szellemi erőfeszítés is, amire az átlagember nem képes.

– **Sok ismert művész volt kedélybeteg. Ez összefügg azzal, amiről eddig beszélt?**

– A kivételes teljesítményekre képes lelki zavarban szenvedő géniusok többsége a mániás-depressziósok körébe sorolható, magyarul kedélybeteg volt. Az ide vonatkozó családvizsgálatok szerint a kedélybetegség örökletessége bizonyítottan látszik, sikerült a betegség agyi központját lokalizálni, és a kutatók a felelős géneket is azonosították. Ugyanakkor a környezet, a nevelés, a korai gyermekévek eseményei is meghatározó szerepet játszanak a későbbi hangulatzavar kialakulásában. Vélhetően a genetikai hajlam és a környezeti ártalmak együttes hatása vezet kedélybetegséghez, amelyben olyan nagy alkotók szenvedtek, mint Balzac, Byron, Dickens, van Gogh, Goethe, Gogol, Goya, Poe, Rossini, Schumann, Strindberg, Mark Twain és sokan mások. A magyar költők közül is sokan sorolhatók ide. Czeizel Endre, aki huszonegy nagy magyar költő testi és lelki egészségének, valamint betegségeiknek az elemzésére vállalkozott, azt tapasztalta, hogy mindegyikük lelki alkatára jellemző volt a túlérzékenység és a gyakori melankóliára való hajlam, valamennyien hipochondriások voltak, többségük nagyon erős dohányos volt, az izákosság aránya köztük ötször magasabb volt a szokásosnál, és a kábítószer-élvezők aránya is számottevően meghaladta körükben az akkori társadalmi előfordulását. Név szerint Csokonai Vitéz Mihály, Kosztolányi Dezső és Nagy László mániás-depressziós személyiség volt, Balassi Bálint, Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Arany János, Petőfi Sándor, Madách Imre, Ady Endre, Babits Mihály, Kassák Lajos, Füst Milán, Illyés Gyula, Weöres Sándor, Pilinszky János szélsőséges kedélyállapotúnak tartható, Juhász Gyula és József Attila depressziós volt és ebből kifolyólag követtek el öngyilkosságot. A sorból ketten lógnak ki: Szabó Lőrinc, aki mániás volt és Radnóti Miklós, akinek a lelki egészsége rendben lett volna, a munkaszolgálat azonban érthetően megviselte és rányomta bélyegét kedélyállapotára. Czeizel vizsgálatai szerint a költő géniusok az átlagnál rövidebb élettartamúak, mert szélsőséges kedélyük és gyakori társadalmi konfliktusok miatt.

A talentum, amit hajlamosak vagyunk adottságnak, égi ajándéknak tekinteni, a gyakorlatban sokkal inkább mérhetetlen szellemi erőfeszítés és kitartás eredménye.

tusaik hajlamossá teszi őket az önpusztító életformára, gyakran az öngyilkosságra is.

– **Azért nem kell azt gondolnunk, hogy csak az képes kivételes teljesítményre, akinek valamilyen testi vagy lelki problémája van?**

– Ellenkezőleg. Legtöbb nagy ember kivételes teljesítménye éppen annak volt köszönhető, hogy vigyázott az egészségükre, kerülte a felesleges konfliktusokat, bízott önmagában, nem törekedett azonnali elismerésre. És ez így van a ma élő és alkotó géniuszok többségének az esetében is.

Nem vitás, hogy egyes művészek felajzott állapotban (az ihlet hevében) könnyebben és gyorsabban alkotnak, képzettársításuk merészebb, szokatlanabb, gyakrabban használnak új szavakat, nem riadnak vissza a neologizmusok gyártásától, a szokatlan alliterációktól, ez azonban nem minden esetben a külső világot megismerő értelem műve, hanem gyakran a káosz, megbomlott agy első figyelmeztető jele. A zabolázatlan elme zabolázatlan gondolatokat szül, amelyekért az emberiség gyakran súlyos árat fizet. Előfordul, hogy adott korban az emberek valamely produktumot nagyra értékelnek, az utókor viszont egy zavarodott elme megnyilatkozását látja benne. A lelki betegek szellemi és művészi termékeinek a megítélésében ezért

Legtöbb nagy ember kivételes teljesítménye éppen annak volt köszönhető, hogy vigyázott az egészségükre, kerülte a felesleges konfliktusokat, bízott önmagában, nem törekedett azonnali elismerésre.

Hódi Sándor: A társadalom gyakran nem képes a beteg elmét a normális észjárástól megkülönböztetni

jobb óvatosnak lenni. Az óvatosságra elsősorban az értelmiségieknek, szerkesztőknek, de különösképpen a kritikusoknak lenne nagy szükségük. Az egyszerű emberek ugyanis azonnal észreveszik, ha valaki tudományos fejtegetés vagy művészi alkotás címén összevissza halandzsál nekik. Ha egy írás tele van szokatlan kifejezésekkel, értelmetlenségekkel, bosszankodva vagy unottan lapoznak egyet, vagy félredobják a könyvet. A szerkesztők, kritikusok viszont gyakran nem veszik észre, hogy egy zavarodott elme bolondját járattja velük. Nem a levegőbe beszélnek: a folyóiratokban, hetilapokban és a napilapok mellékleteiben sok ilyen zagyvaság jelenik meg. Vannak, akik úgy vélik, hogy ez a provincializmus jele, a ránk jellemző szellemi igénytelenségnek a következménye. Ez azonban nem így van. A szellemi zűrzavar egy világtrend következménye.

- A magyar költő géniuszok sorsa korántsem jelenti azt, hogy ez az esendőség jellemző lenne minden kivételes talentumra, és a szélsőséges kedélyállapot feltétele lenne a nagy teljesítménynek. Igaz, hogy a művészek, írók, festők zeneszerzők között sok a depressziós személyiség, sőt a kedélybeteg, a hangulatingadozás és a szélsőséges kedélyállapot azonban önmagában véve senkit a világon nem tesz művésszé vagy kivételes képességű emberré.

*Előfordul, hogy
adott korban az
emberek valamely
produktumot
nagyra értékelnek,
az utókor viszont
egy zavarodott elme
megnyilatkozását
látja benne.*

■ A TEHETSÉG KÉRDŐJELEI ■■■

*Dolgozni annyi, mint önmagunk felé haladni.
Érd el önmagadat. (Paul Géraldy)*

Mitől, milyen tényezőktől függ, hogy valaki kiemelkedően sikeres lesz-e, vagy elveszik az életben? Csak a tehetséges emberek előtt áll nyitva a világ? És ki a tehetséges? Aki eminens tanuló az iskolában? Aki kitűnő adottságokat örökölt őseitől? A kiemelkedően magas IQ-val rendelkező emberek mindig sikeresek lesznek? Vagy szerényebb adottságokkal is megállhatják a helyüket az életben? Mindenki van rejtett tehetség? A társadalom felismeri-e a rendkívüli képességeket?

Ha pontos választ nem is kaphatunk a fenti kérdésekre, a pszichológus válaszaiból kiderül egy s más. Például az, hogy a tehetséges gyerekek magukra vannak utalva, mert nem mindig, illetve csak igen ritkán és igen kevesen képesek felismerni az egyénekből rejlő lehetőségeket.

– **Mikor dől el, kiből mi lesz? A sikeres emberek már gyermekkorukban kitűnnek a többiek közül?**

– Vannak pszichológusok, akik csakugyan azt vallják, hogy bizonyos személyiségjegyek alapján tulajdonképpen már az általános iskola alsó tagozatán eldőlhet, hogy kiből, mi lesz. Erre alapozódik az az elképzelés, hogy a tehetséges gyerekek számára javítani kellene az iskolában a tanulási feltételeket, mert különben olyanok lesznek,

...minden gyerek tehetséges valamiben, ezért mindenki számára javítani kellene a tanulási feltételeket és a társadalmi érvényesülés lehetőségeit.

□ Gruik Ibolya: A tehetség kérdőjelei. *Magyar Szó*, 2008. július 21.

Hódi Sándor: A társadalom nem szereti azt, aki az átlagtól eltér

mint az átlagos képességűek. Más szakemberek viszont azt mondják, hogy a maga módján minden gyerek tehetséges valamiben, ezért mindenki számára javítani kellene a tanulási feltételeket és a társadalmi érvényesülés lehetőségeit.

Máig eldöntetlen, hogy a kiemelkedő képességű gyerekeket kell-e felkutatni és számukra külön intézményeket létrehozni, vagy hatékonyabb oktatással a népesség általános értelmi és érzelmi szintjét kell megemelni. Meglátásom szerint a kettő nem zárja ki egymást, a baj az, hogy a gyakorlatban egyik sem működik. Sem a későbbi tehetségeket nem sikerül felismerni és megfelelő támogatásban részesíteni, sem a népesség általános értelmi szintjét nem sikerült javítani. Ellenkezőleg, az iskolákban (az általánostól az egyetemig) drámaian csökkent a képzés színvonala, a tehetséggondozó iskolákról pedig sok mindent el lehet mondani, csak azt nem, hogy afféle zsenigyárak lennének. Magyarán szólva a sok hűhó ellenére a tehetségek magukra vannak utalva, ahogyan eddig is, s óriási erőfeszítéseket tesznek, hogy – éppen különleges adottságaik miatt – ne bukjanak el már az életút elején.

– **Az emberek nagy része meg van győződve arról, hogy a vetélkedők győztesei vagy a különböző diákversenyek első helyezettjei bizonyítottan tehetségek.**

– Tehetséges, hogy az esetek egy részében már az általános iskola alsó tagozatán, egy Ki mit tud? vetélkedőn vagy egy matematikai versenyen prognosztizálható a tehetség valamilyen megnyilvánulási formája, az esetek túlnyomó többségében – mondjuk, 99 százalékában – azonban nem. A tehetségek többsége rejtve marad a tanítónő és mindenféle zsűri szeme elől. Rejtve marad, mert az átlag feletti értelmi képességet nem mindig lehet látványossá tenni, afféle színpadi produkció formájában bemutatni. Ami egy későbbi tehetséges parodistának, festőművésznek, matematikusnak, zenésznek megfelelő bemutatkozási mód, az a tehetség megannyi más formájának az esetében a „publikum” szemében legfeljebb különködés, problémás viselkedés. Továbbá a tehetségek többsége rejtve marad azért is, mert az átlagos értelmi képességek szintjén felismerhetetlen. Az átlagos értelmi képességű emberek nézőpontjából a rendkívül érdekes és új készségek, törekvések, gondolatok legfeljebb zavaró mozzanatot jelentenek, nem képviselnek értéket. És tulajdonképpen, ahogyan mondani szokták, itt van a kutya elásva.

– **Tehát a kivételes képességű embereket éppen azért nehéz felismerni, mert az átlagot számottevően meghaladó szellemi adottságaik vannak?**

...a tehetséggondozó iskolákról sok mindent el lehet mondani, csak azt nem, hogy afféle zsenigyárak lennének.

– Így van. Az átlagos értelmi képességű embereknek csak az átlagnál kicsit jobbra, kicsit ügyesebbre van szemük és fülük. De nemcsak erről van szó. Az átlagot messze meghaladó szellemi adottságok sokfélék lehetnek, s közülük a környezet, a társadalom viszonylag keveset értékel. A közvélemény csak azokat tartja tehetséges embereknek, akiknek a teljesítménye egybeesik a társadalom adott értékszempléletével. A tehetség képzete, fogalma csak akkor tapad valamilyen teljesítményhez, ha azt a teljesítményt a társadalom értéknek tekinti. Korántsem szükséges, hogy a produkció valóban társadalmi érték legyen, elég az is, ha az emberek többsége valamilyen oknál fogva annak tekinti.

A szektavezérek, akik az orruknál fogva vezetik az embereket, akár kollektív öngyilkosságba kergetve őket, tulajdonképpen különleges képességekkel rendelkeznek, amennyiben ügyesen rá tudják szedni az embereket. Ez a képesség azonban, jóllehet a szektatagok nagyra értékelik, önmagában véve nem tekinthető társadalmi értéknek. Sőt, a végeredmény felől nézve szánalmas bűvészkedés, amely aljas és tisztességtelen módon visszaél az emberek jóhiszeműségével. Ezért tudják a politikusok is úton-útfélen rászedni az embereket. A közgondolkodásnak ez a naiv jóhiszeműsége talán évezredekre nyúlik vissza, a társadalmi elit kultuszából ered.

– **Az, hogy mikor mit tekintünk társadalmi értéknek, koronként változik?**

– A példával arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy a pillanatnyi produkció megtévesztő lehet. A tehetség megítélésének egyik nagy nehézsége az, hogy a társadalmilag értékes produkció hosszú felkészülési időt vesz igénybe, amely az átlagnál sokkal nagyobb motiváltságot, energiaráfordítást igényel. A közhiedelem a tehetséget potenciális adottságnak tekinti, amely mintegy magától szárbá szökken, különösebb fáradozás nélkül is beérik a gyümölcse. A valóságban erről szó sincs. A tehetség titka a motiváltságban és az energiaráfordításban rejlik. Ami viszont nem érdekli a közvéleményt, sőt, az erőfeszítést valahogy idegennek is tekinti a tehetségtől. Az igazi tehetség azonban nem sajnálja az energiaráfordítást, ellenkezőleg, örömet lel benne, ezzel tesz szert kivételes képességekre és teljesítményekre. Szemben az ügyeskedőkkel, szélhámosokkal, kóklerekkel, akik a lehető legkisebb energiaráfordítással szeretnének minél nagyobb sikert aratni, minél nagyobb hasznot bezsebelni.

– **Másként él tehát a tehetség fogalma a köztudatban, és másként tekint rá a pszichológia?**

A közvélemény csak azokat tartja tehetséges embereknek, akiknek a teljesítménye egybeesik a társadalom adott értékszempléletével.

– Számtalan tehetség-szféra van, ezért szerfelett problematikusan a tehetségről az általánosság szintjén beszélni. Bizonyos területen mindenki tehetséges, a társadalmi munkamegosztásnak mindig van olyan területe, amelyen a bizonyítottan átlag alatti képességű személyek azok, akik verhetetlenek. Hosszú, kitarító figyelmet igénylő, ugyanakkor eseménytelen, monoton, unalmas munkát hosszú órákon keresztül egy normális intellektusú személy a szükséges idegingerület hiánya miatt nem tud elviselni, beleőrül. Az efféle foglalatosság viszont tökéletesen megfelel egy enyhe szellemi fogyatékoságban szenvedő embernek. Hogy félreértés ne essék: az adott munkakör rendkívül felelősségteljes lehet, például egy autógyár automata gépsorának a kijelzőtábláját kell figyelni.

– Zavarja a képet az is, hogy a sporttehetséget, kézügyességet, muzikalitást, rajzkészséget stb. tehetség néven egy kalap alá soroljuk olyan értelmi adottságokkal, amelyek más tehetség-szférákban – tudományos teljesítményben, irodalmi alkotásban, filozófiai iskolateremtésben – öltönek formát. Az előbbieket térben és időben behatárolhatóak, jól érzékelhetőek és megítélhetőek, az utóbbiakra viszont a hosszú kifutási idő és a pszichológiai energiaráfordítás megbecsülésének nehézségei miatt nincs rálátásunk, az értékteremtés a közfigyelemtől távol, mintegy rejtve történik.

– **A tehetség örökletes vagy szerzett képességeket rejt?**

– A tehetségekkel kapcsolatban örökzöld téma annak vitatása, hogy örökletes vagy szerzett képességekkel rendelkeznek-e. Az én meglátásom szerint ez a haszontalan szakmai viták egyike, a kérdésnek ugyanis nincs jelentősége. Az ember egy és oszthatatlan örökletes adottságaival és szerzett képességeivel együtt. Személyiségünk genetikai adottságaink és a környezeti hatások kölcsönös egymásraépülésének az eredménye. A tehetséggenezist nem tudjuk befolyásolni sem biológiai, sem társadalmi oldalról. A teljesítmény a személyes élet produktuma, amely fogantatásunk első pillanatától kezdve egyaránt függ központi idegrendszerünk finomstruktúrájának programozásától és a környezeti ingerek hatásától, és együttesen formál, alakít bennünket mindaddig, amíg csak élünk.

– **Összefoglalva a főtieteket, mit kell megjegyeznünk a tehetségekkel kapcsolatban?**

– Minden emberben van tehetség, mindenki tehetséges valamiben, gyorsabb, ügyesebb, rátermettebb, mint mások, jobban rááll a keze, az esze, kitartóbb, következetesebb, eredetibb, eltökéltebb. A kérdés inkább az, hogyan találjuk meg bennük ezt a tehetséget. Hogyan

...a társadalmi munkamegosztásnak van olyan területe, amelyen a bizonyítottan átlag alatti képességű személyek a verhetetlenek.

tudnánk a segítségükre lenni, hogy tehetségüket képesek legyenek valóra váltani? Fogas kérdés ez, hiszen a társadalom valójában nem szereti a kivételes adottságú embereket, senkit sem szeret, aki az átlagtól eltér, aki egy fejjel kimagaslik a többi közül.

A zsenik különlegessége nem annyira genetikai adottságukban rejlik, mint hinni szeretnénk, hanem megszállottságukban. Azok képesek kiugróan magas teljesítményekre, akikben adottságaik mellett hatalmas lélektani serkentőerő lakozik, akik életének minden éber pillanatát betölti az általuk vállalt feladat, ha úgy tetszik, valamilyen küldetéstudat. A zseniség titka ebben a serkentőerőben rejlik.

*Azok képesek
kiugróan magas
teljesítményekre,
akik életének
minden éber
pillanatát betölti
az általuk vállalt
feladat, ha úgy
tetszik, valamilyen
küldetéstudat.*

■■■ SORS ÉS TEHETSÉG ■

A lángész: egy százalék ihlet és kilencvenkilenc százalék verejték. (Thomas A. Edison)

Azok számára, akiket a tehetség kérdése érdekel, tehetségkutatással, tehetséggondozással foglalkoznak, megkerülhetetlen dr. Czeizel Endre *Sors és tehetség* című könyvének megismerése.¹⁶ Magyar nyelvterületen szinte páratlan munka, amely nyilvánvalóan sok álmatlan éjszakai töprengés, számos előadás, cikk, tanulmány, szakmai vita összegezése.

– Aranyban, olajban és urániumban szegény hazánkban legértékesebb természeti kincsünk bizonyosan az emberi tehetség – mondja Czeizel Endre. Ám ezzel a természeti kincsünkkel is rosszul sáfárkodunk. A kivételes tehetségek jelentős hányada a múltban elveszett, és a veleszületett adottságok valóra váltásával gondok vannak ma is. A kedvezőtlen családi, iskolai és társadalmi körülmények nehezítetik a tehetségek felismerését és érvényesülését. Emellett azonban a szerző által „sorsnak” nevezett hatások sem hagyhatók figyelmen kívül, így a korai halálozás és a betegségek, a nemzet egészségügyi állapota, amely gyakorta megakadályozza a tehetségek kibontakozását.

AZ ÉRTÉKEK

Dr. Czeizel Endre azzal a fontos vallomással kezdi a könyvét, hogy az egészséget, a tehetséget és a családot tekinti igazi emberi értékeknek, ellentétben korunk divatos felfogásával, amely a pénzt, a hatalmat, a politikát és szexet állítja be az emberi élet legnagyobb értékének. Az emberek nem attól boldogok – írja –, hogy ki a miniszterelnök, milyen az országban az acélipar teljesítménye, hanem hogy egészségesek-e, rendezett-e a családi háttérük, és képességeiknek megfelelő munkát végeznek-e.

Az emberek többsége bizonyára egyetért a szerző értékszemléletével, még akkor is, ha nem feltétlenül e szerint él és cselekszik. Az érték fogalma ugyanis a köztudatban többnyire csak nagyon elvontan, áttételesen, hivatkozások vagy kijelentések, divatos frázisok, és üres közhelyek formájában van jelen. Ez az egyik alapvető oka az élet-szerveződésben és gondolkodásunkban megnyilvánuló ellentmondásoknak, a kudarcok sorozatának, az aszociális és az antiszociális viselkedésnek, a deviáns magatartásformák széles körű elterjedésének. Ahogyan a tehetség egy céltudatos, kemény munkával eltöltött élet betetőzése, hasonlóképpen a deviáns magatartás is a gyermek

A kedvezőtlen családi, iskolai és társadalmi körülmények nehezítetik a tehetségek felismerését és érvényesülését.

■
16 Czeizel Endre: *Sors és tehetség*. Budapest, 2004, Urbis Könyvkiadó.

környezetében meglévő értéktévesztés, értéktagadás, értékhiány következménye. Sem a prevenció, sem a korrekció szempontjából nem egyszerű a kiváltó okok megszüntetése, hiszen az értékválság (értéktévesztés, értéktagadás) a politikai hatalmi viszonyoknak, az ideológiai változásoknak, legfőképpen a pénzpiaccal kapcsolatos manipulációnak a következménye.

Az európai kultúrában mintegy fél évszázadra visszamenően beszélhetünk értékválságról, értékszavarról, értékvákuumról. Az „értékválságról”, „értékszavarról” beszélünk, valójában ezeken a kifejezéseken nem az értékek a válságát, zavarait kell értenünk, hanem különböző társadalmi rétegek, csoportok eltérő értékszemléletének ütközését: a zavar forrása a közösségi értékekkel, normákkal, szabályokkal való szembehelyezkedés. Nem az alapvető emberi értékek kopnak el, hanem az értékválsás, az értékközvetítés, az értékmegőrzés kuszálódott össze.

A kommunista diktatúra nemcsak politikai diktatúra volt, hanem értékdiktatúra is. Az értékszavar abból származott, hogy a „szocialista pedagógia” nem tudott mit kezdeni az előző korok nézeteivel, ételleteivel, értékeivel. Elvetette például a családot és a nemzetet mint értéket, de érdemben nem tudott helyükbe állítani semmit. A szocialista értékrend és embereszmény arról szólt, hogyan lehet az embereket kapcsolataiktól, kötődéseiktől megfosztani és alárendelt helyzetbe hozni.

Amit Keleten a kommunizmus művelt az értékekkel, ugyanazt tette Nyugaton a fogyasztói társadalom. Az emberek manipulálásával, a hagyományok szétverésével, új, többnyire látszatszükségletek kialakításával valóságos hadjáratot folytattak a korábbi értékekkel szemben, itt is, ott is azok megsemmisítésére törekedtek. A cél mindkét esetben az volt, hogy az emberek értéktudata minél teljesebben a politikai manipuláció áldozatává váljon.

A rendszerváltással, a monetáris gazdaság térhódításával gyakorlatilag teljessé vált az értékszavar. Az új hatalmi struktúrát kiszolgáló tömegkommunikációs műsorok a mindennapi tudat befolyásolásával, az idegen érdekeknek megfelelő témák felvetésével, a közfigyelem irányításával vagy éppen elterelésével, a nyilvánosság előtt szereplők megválogatásával, a hamis értékek és szükségletek sugalmazásával jelentős mértékben hozzájárulnak az értéktévesztéshez. A tudati manipuláció olyan mértékűvé vált, hogy akár kifejezett értéktagadásról is beszélhetünk, vagy ha úgy tetszik életellenességről, egészség- és családellenességről, természet- és emberellenességről.

Ennek a manipulációnak a következtében semmi sem áll ma távolabb az egyéni életszerveződéstől, mint a szilárd értékrend,

...az értékválság a politikai változásoknak, legfőképpen a pénzpiaccal kapcsolatos ideológiai manipulációnak a következménye.

a tervszerűség és tudatosság. Kivételek természetesen akadnak, róluk, szerencsés emberekről akár mint tehetségekről is beszélhetünk. Mert a tehetség sorsa kétszeresen is az értékválasztáson áll és bukik. Egyfelől azért, mert szilárd értékrend, tervszerűség és tudatosság nélkül kiemelkedő fontosságú alkotásokat nem lehet létrehozni, másfelől a társadalom, a „megmondó” emberek mindig valamilyen értékrendszer alapján tartanak valamit fontosnak vagy haszontalannak, ennek alapján nyilvánítanak valakit talentumnak vagy ostobának.

De nemcsak a „megmondó” emberek, a zsűri, a Nobel-bizottság tagjai értékelnek saját százjűk szerint, a hétköznapi emberek is aszerint ítélik, hogy adott esetben milyen készséget, tudást, tevékenységet és teljesítményt tartanak fontosnak és kívánatosnak, illetve mi az, ami nem tetsző, zavaró számukra. Kultúránk egyik nagy ellentmondása, hogy miközben látszólag zsenikultusz van, a média egyfolytában a tudás fontosságáról karattyol, a közvélemény az egymást érő Ki mit tud? versenyeken felbukkanó tehetségeket csodálja, az iskolák képtelenek a szellemi képességek felismerésére és támogatására, a releváns társadalmi értékek és tudás átadására, a társadalmi intézményekben, döntést hozó szervekben pedig nem a szakértelmet, tudást és hozzáértést részesítik előnyben, hanem a politikai lojalitást. Azt a szép elképzelést, melyet már időszámításunk előtt 393-ban Platón megfogalmazott, nevezetesen, hogy a legkiválóbb értelmi képességű emberek kerüljenek a legmagasabb szintű állami funkciókra, mindmáig nem sikerült megvalósítani.

Túllépné a könyvismertetőnek a kereteit ennek az értékzavarnak a részletesebb taglalása. Külön tanulmányt igényel annak kifejtése, hogy az ész, az értelem az ember becsvágyától, sikerre való törekvésétől hajtva hogyan szegődik a pénzvilág, a hadiipar, a hatalom, a politikai spekuláció szolgálatába az egyik oldalon, és hogyan marad magára az ember értékteremtő (értékmegőrző, értékközvetítő) munkája a másikon. Tehetségek itt is, ott is, ezen és azon az oldalon is vannak, ám amíg az előbbieket a hatalom elismeri és ünnepli, az utóbbiaknak többnyire keserves sors jut osztályrészül, névtelenül vívják küzdelmüket, értelmetlennek látszó szélmalomharcukat, sorsuk a mellőzöttség, sokszor az üldöztetés.

Itt csak arra szerettem volna rámutatni, hogy az értékteremtés és a tevékenység értékelése, a tehetség kérdésköre keresztbe-kasul át van szöve azokkal a társadalmi viszonyokkal, amelyek között élünk. A zsenialitás nem magától értetődő adottsága az embernek, nem be-

...az emberek mindig valamilyen értékrendszer alapján tartanak valamit fontosnak vagy haszontalannak, ennek alapján nyilvánítanak valakit talentumnak vagy ostobának.

szélhetünk született tehetségről, a kiemelkedő teljesítmény azért jön létre, mert valakinek az értékteremtő munkája szerencsés időzítésben találkozik környezete értékszemléletével. És ami még fontosabb, a zsenik különlegessége abban rejlik, hogy valamilyen megfoghatatlan külső elvárás vagy belső indíttatás kitartó, célirányos tevékenységre sarkallja őket akkor is, ha megszállott törekvésüknek mások nem tulajdonítanak semminemű jelentőséget sem.

A TEHETSÉG MEGHATÁROZÁSÁNAK NEHÉZSÉGEI

*... a zsenik
különlegessége
abban rejlik,
hogy valamilyen
megfoghatatlan
külső elvárás vagy
belső indíttatás
kitartó, célirányos
tevékenységre
sarkallja őket
akkor is, ha
törekvésüknek
mások nem
tulajdonítanak
jelentőséget.*

Czeizel Endre orvos genetikus. A *Sors és tehetség* című könyvében értelemszerűen a kivételes adottságok genetikai hátterét keresi, ugyanakkor választ keres arra a kérdésre is, vajon miért sáfárkodunk rosszul a tehetségekkel, s hogyan lehetne ezen a helyzeten változtatni. A nehézségek azonban mindjárt a tehetség fogalmának a meghatározásával kezdődnek.

Czeizel másként viszonyul a tehetség kérdéséhez, mint ahogyan azt jómagam próbáltam egy-két gondolattal érzékeltetni. Számára a tehetség mibenléte nem kérdéses, a géniuszt kivételes adottságnak tekinti, amely ugyanúgy sajátja az embernek, mint mondjuk a testmagasság, a testsúly, a pulzusszám vagy a vérnyomás. A tehetség ugyanolyan természeti jelenség – mondja –, „mint a napsütés”. A kiváló talentum az „élővilág változatosságából”, az „egyedek különbözőségéből” adódik, egyesek születésüknél fogva jobb adottságokkal rendelkeznek, mások viszont rosszabbal. A többség átlagos képességű, a talentum kevesek osztályrésze.

Ilyen egyszerű lenne az egész? A szerző a tehetség fogalmát a következőképpen határozza meg. „A tehetség potenciát, lehetőséget, ígéretet, reményt, esélyt jelent valamelyik emberi tevékenységi körben olyan kiemelkedő teljesítményre, amely társadalmilag hasznos és/vagy amely megelégedéssel, örömmel, sikerélménnyel járhat elérője számára.” A tehetségnek ebben a meghatározásában nincs semmi kivetnivaló, de olyan általánosságokat fogalmaz meg, amelyek ráillenek minden ép és egészséges újszülöttre. Minden újszülött potenciális lehetőséget hordoz magában, hogy a későbbiek során az élet valamely területén társadalmilag hasznos tevékenységet folytasson, és abban örömét lelje. A körülményes definíció ugyanakkor hiányos, mert nem esik szó benne a morális faktorról, amely nélkül a tehetségek között kell számon tartanunk a hírhedt bűnözőket, a

vérszomjas hadvezéreket, és azokat a politikusokat, akik élet és halál urának képzelve magukat történelemformáló döntéseket hoznak, holott pszichológiai értelemben éppenséggel nem mindig tekinthetők beszámíthatónak.

A tudomány nem tud mit kezdeni ezzel a definícióval, és egyáltalán a tehetség fogalmával. Az emberi adottságok, készségek, törekvések társadalmi megítélése, mentális jellegének mérése oly mértékben politikai és ideológiai kérdés, hogy attól nem képes a tudomány elvonatkoztatni. Ezen a helyzeten az sem változtat, ha a tehetség/talentum tárgykörének vizsgálatára új tudományágot hozunk létre. Czeizel Endre nagy reményeket fűz ehhez az új tudományághoz, az ún. „kreatológiához”, amelynek már a neve is rosszul hangzik. Másokkal együtt jómagam is azon a véleményen vagyok, hogy a tehetség gyökereit, magyarázatát nem a génekben kell keresnünk. Nem valószínű, hogy a tehetség velünk született tulajdonság, amely jó szellel, szerencsével, néha a nélkül is kiemelkedő teljesítményhez vezet. Sokkal közelebb jutnánk a kivételes szellemi alkotások létrejöttéhez, ha az adottságok helyett a „megküzdésre”, a mesterségbeli tudás megszerzésére helyeznénk a hangsúlyt. Az adottságokra való hivatkozás visszavetítés, az elért eredmények múltba vesző indítékainak a keresése. Ehelyett azoknak a pszichológiai tényezőknek és társadalmi faktoroknak az elemzésére lenne szükség, amelyek közepette az alkotások létrejönnek vagy meghiúsulnak, hasznosulnak vagy kárba vesznek, megmaradnak vagy feledésbe merülnek.

HOGYAN KERÜL A CSIZMA AZ ASZTALRA?

Az a közhiedelemben élő, és Czeizel doktor által is vallott felfogás, mely szerint a kivételes adottság velünk született képesség, amely az egyedek biológiai változatosságának köszönhető, csak nagy-nagy megszorításokkal fogadható el. Kétségtelen, hogy az örökletes adottságok különbözősége, ha úgy tetszik a „biológiai változatosság” növeli az emberi faj túlélési esélyeit. Ez azonban csak abban az esetben igaz, ha ezt *valamennyi adottságunkra* értjük, ha genetikai örökségünk sokféleségére, mint egyforma fontosságú lehetőségekre tekintünk. Amint az adottságokat – pontosabban azok az első jeleit, a készségeket – elkezdjük mérni, értékelni, rangsorolni, osztályozni, márpedig a teljesítmények összehasonlításakor ezt tesszük, a biológiai változatosságra egy sajátos társadalmi szűrőn át tekintünk. Csak azt vesszük észre, csak azt értékeljük, amit ez a szűrő átenged. Az

Vajon a tehetségek között kell számon tartanunk a hírhedt bűnözőket, a vérszomjas hadvezéreket, és azokat a politikusokat, akik élet és halál urának képzelik magukat, holott pszichológiai értelemben nem mindig tekinthetők beszámíthatónak?

emberek mentális jellege mindig az adott kor felfogása, történelmi és társadalmi nézőpontja szempontjából kerül megítélésre. És a tehetséggel, az adottságokkal kapcsolatos problémák itt kezdődnek. Az intelligencia, a képességek vagy más szellemi teljesítmények méréséskor kapott eloszlás (szórás) attól függően alakul így vagy úgy, hogy a vizsgált személyeknek milyen jellegű kérdéseket teszünk fel, milyen ismereteket kérünk számon tőlük, a tesztekkel milyen készségeket mérünk. Ezek az eredmények néha többet elárulnak rólunk, akik a tesztelést végezzük, mint azokról, akiket górcső alá veszünk.

A történelmi-gazdasági különbségek, az eltérő regionális sajátosságok, politikai viszonyok, kulturális hagyományok, szokások miatt a nagy tömegű, válogatás nélküli sokaságot alkotó emberek szellemi képességeit tudományosan nem tudjuk mérni és összehasonlítani. Különböző népeket, nyelvi kultúrákat nem lehet az intelligenciájuk, tehetségük alapján rangsorolni, osztályozni. Megtehetjük persze, de ebben az esetben úgy járunk el, mint a demokratikus hagyományokkal nem rendelkező országok a többpárti választásokkal: mindig az a párt győz, amelyik a szavazatokat összeszámolja. A teszteredmények alapján is azok bizonyulnak a legokosabbnak, legintelligensebbeknek, akik a teszteket összeállítók referenciális csoportjába tartoznak. A lélek mérnökei, tudorai – tudva vagy tudattalanul – saját külső referenciális csoportjuk értékszemerletét, nyelvi normáit jelenítik meg. Ezeket olyan csoportnormáknak tekintik, amelyek szociális szempontból magasabban vannak más csoportnormáknál, felette állnak más közösségek értékszemerletének, így hitük szerint egyaránt alkalmazhatóak minden etnikai közösség, nyelvi kultúra megméréttetésére.

Sajnos történetek kísérletek különböző népek efféle megméréttetésére anélkül, hogy a rangsorolására, osztályozására vállalkozók hajlandóak lettek volna tudomást venni a mások által használt normatív modellekről, a különböző társadalmi csoportok eltérő értékszemerletéről, életfelfogásuk sajátos vonatkoztatási rendszeréről. Nem idegen ez a gondolat Czeizel Endrétől sem, aki nagyvonalúan hitelt ad annak a fámának, mely szerint például a japánok intelligensebbek lennének más népeknél, és a pálmát az eszeség, az intelligencia és a tehetség terén az amerikai zsidóság vinné el. Hasonlóképpen elsietettnek és megalapozatlannak tűnik annak hangsúlyozása is a szerző részéről, mely szerint a homoszexuálisok csoportjában kiugróan magas lenne a tehetségek száma. Természetesen statisztikailag mindent ki lehet mutatni, és mindennek az ellenkezőjét is. Esetleg azt is, hogy a pederaszták, szadisták, mazochisták stb. a homoszexuálisoknál is

*Különböző népeket,
nyelvi kultúrákat
nem lehet az
intelligenciájuk,
tehetségük alapján
rangsorolni,
osztályozni.*

intelligensebbek. Vizsgálta őket valaki? Bizonyították az ellenkezőjét? Milyen jogon emeljük ki szexuális életük sajátosságai alapján valamely csoport tagjait más élvezetek hódolói közül? Hogyan kerül a képbe a szex, ha az emberek mentális sajátosságairól beszélünk? A további aggályokról nem is beszélve. A homoszexuálisok tudvalevőleg nem nemzenek egymás között utódokat, így a különleges adottságokkal kapcsolatos feltételezett genetikai jegyek átörökléséről sem beszélhetünk. És végül, de nem utolsósorban: milyen értékelve azok, amelyek alapján a homoszexuálisok a heteroszexuálisok fölé kerülhetnek?

Természetesen ezekről a kérdésekről többféleképpen vélekedhetünk, de ez már messze nem a tudomány területe. Tudományos szempontból elfogadhatatlan különböző populációkhoz tartozó emberek teljesítményét teszteredmények alapján összevetni, egyes népeket vagy társadalmi csoportokat valamilyen kiragadott mutatók alapján rangsorolni. A különböző nyelvi kultúrák az emberiség szempontjából egyforma, egyenrangú értéket képviselnek. A történelem nem ért véget, nem tudjuk előre megjósolni, hogy mely képességek, értékek, mentális jegyek jelentik adott esetben a túlélést, és melyek ássák alá, veszélyeztetik vagy rövidítik meg az emberi életet.

Nincs a Földön az az ember, aki valamennyi nyelvi kultúrában egyaránt otthonos lenne, ezért minden egyén szellemi teljesítményét csak saját vonatkoztatási rendszerén belül lehet megítélni. Bármennyire törekedjünk is a tesztek standardizálására, az értékek (a válaszok pontozásának) objektivitására, nincs az a teszt a világon, amely különböző népek, társadalmi rétegek, korok, tájegységek, szokásait, életvitelét, történelmi tudatát, kultúráját az értelmi képességek mérése során egy szintre tudná hozni, és ki tudná szűrni a teljesítményt befolyásoló „zavaró tényezőket”.

*...minden
egyén szellemi
teljesítményét csak
saját vonatkoztatási
rendszerén belül
lehet megítélni.*

A TALENTUMOK ÉS A BETEGSÉGTÜNETEK

A tehetség/talentum kérdésében Czeizel Endre is utal a politikai és ideológiai megfontolásokra, de egészen más szempontból, mint mi tettük. Czeizel úgy véli, hogy az ideológiai szempontok merő tévedésből kerülnek a tudósok asztalára. Meglátása szerint azok a szakemberek nem képesek a tehetséggel kapcsolatos biológiai változatosság gondolatát elfogadni, akik tévesen értelmezik a társadalmi egyenlőség fogalmát, mert az egyenlőség eszméjét az emberek mentális képességei is kiterjesztik. Ideológiai elfogultságukból kiindulva a velünk született kivételes adottságokat „a természet igazságtalanságának”

tekintik, ezért a szellemi teljesítmények mérésekor kapott harang alakú eloszlást az „átlagosra kívánják beszűkíteni”.

Erről azonban szó sincs. A tehetséggel kapcsolatban felmerülő kétségek efféle értelmezése Czeizel doktor részéről sajnálatos félreértés. Az örökletes adottságok és a szellemi képességek terén megnyilvánuló sokféleség nyilvánvaló és magától értetődő. Ezt nem vitatja senki. Az eszesség vagy intelligencia terén megmutatkozó egyedi különbségeket akár „természeti törvénynek” is tekinthetjük. Nem a sokféleséggel és a különbözőséggel van a baj, hanem épp ellenkezőleg. A problémát az jelenti, hogy a társadalmi munkamegosztás, a gazdasági és politikai viszonyok, a társadalmi egyenlőtlenség miatt a szellemi sokféleség nem juthat egyaránt kifejeződésre. Az adottságok csak nagyon szűk határokon belül, viszonylag kevesek számára válnak értékelhető teljesítményekké, a többről tudomást sem szerzünk, legalábbis a rendelkezésünkre álló képességvizsgáló tesztekkel nem tudjuk kimutatni őket. A központi idegrendszer különböző megnyilvánulásai nem egyforma mértékben nyernek társadalmi megerősítést. A beszédképességet, matematikai képességet, a jó hallást és a vizuális készséget például a nyugati civilizáció nagyra értékeli, a környezet elismeréssel fogad minden erre utaló apró jelet, ugyanakkor az emócióknak és a motivációnak, az empátiás készségnek, szolidaritásérzésnek stb. nem tulajdonít különösebb jelentőséget. Érzelmi nevelésről gyakorlatilag nem beszélhetünk, ennek folyományaként az emberek emocionális téren sokkal éretlenebbek, sebezhetőbbek, mint értelmi képességeik tekintetében.

A társadalmi munkamegosztás miatt az adottságok csak nagyon szűk határokon belül, viszonylag kevesek számára válnak értékelhető teljesítményekké.

Szellemi téren is vannak nagy fehér területek, az empátiás készség, az együttérzés, szolgálat, szolidaritásérzés, hogy csak néhány lelki sajátosságot említsünk, a nyugati civilizáció orvoslásért kiáltó hiánytünetei. Sajnos a személyiségnek ez az egyoldalúsága a tehetségek esetében néha még szembetűnőbb, mint az átlagembereknél. Nem véletlenül kapott szárnyra az a mondás, hogy a „génuszokat csak egy hajszál választja el az elmebetegektől”, vagy hogy „a pszichopátia a legjobb belépőjegy a hallhatatlanok közé”.

Czeizel Endre könyvében nagy figyelmet szentel a lelki sérüléseknek, és kísérletet tesz az egészség-betegség kapcsolatának korszerű értelmezésére. Sorra veszi a magyar szellemi élet kiválóságait és bemutatja, hogy azok milyen testi és lelki betegségekben szenvedtek. Példái alapján az érdeklődő olvasók eltűnőhetnek a kivételes teljesítményt nyújtó magyar talentumok betegségeitől, vázlatosan felvillantott személyiségjegyeiken és sajátos sorsszerveződésükön.

KÉSZSÉGEK ÉS KÉPESSÉGEK

Természetes, hogy egy genetikus a kivételes *adottságok* eredetét vizsgálva elsősorban az örökletes tényezőkre helyezi a hangsúlyt, a biológiai változatosságban keresi a magyarázatot. Más tudományágak képviselői viszont másra helyezik a hangsúlyt. A pszichológusok például *adottságok* (feltételezések, elméleti lehetőségek) helyett inkább *készségekről* beszélnek, amelyek megfigyelhetőek, mérhetőek, ellenőrizhetőek. Az egyedek biológiai változatossága helyett szívesebben beszélnek a személyiség fejlődéséről, az adott társadalmi viszonyok bonyolult sokféleségéről, az individuális különbségekről. Ezeket az álláspontokat okkal-móddal még csak közelíteni lehet egymáshoz, elvégre a tehetség mibenlétét illetően sok még a nyitott, megválaszolatlan kérdés. Az *adottságokat* és a *készségeket*, vagyis a személyiségnek tulajdonított elméleti lehetőségeket és a tényleges személyiségjegyeket azonban semmiképpen sem szerencsés a tehetség fogalmában összemosni.

Nem vitás, hogy különböző *adottságokkal* születünk. A kérdés az, hogy képesek vagyunk-e ezeket az *adottságokat* kimutatni, mérni, rangsorolni? Hiszen amíg *adottságról* (potenciális lehetőségről) beszélünk, nincs mit mérnünk, nincs mit összehasonlítani. Amit viszont már mérni tudunk, abban döntő szerepet játszik a tapasztalat, a környezeti hatás. Az iskolában nem *adottságokat* osztályozunk, hanem kialakult, szerzett *készségeket*, teljesítményre való képességet. Vajon a jobb teljesítményt nyújtó gyerek *adottságainak* köszönheti-e eredményességét vagy a környezete által felkeltett érdeklődésének, munkaszokásainak, a neveléssel elért fegyelmezettségének? Ha a jobb teljesítményt nyújtókról az állíthatjuk, hogy tehetségüknek köszönhetik eredményességüket, a gyengébb teljesítményt nyújtókat meg tehetségtelennek tekintjük, éppen a tehetség lényegét hagyjuk figyelmen kívül. Nevezetesen, hogy a fáradságos munka, a folyamatos szellemi erőfeszítés, és nem pedig valamely *adottság* vezet el a kiemelkedő teljesítményhez.

Ez a tehetség értelmezésében olyan vízvonal, amelytől nem tekinthetünk el. Különböző képességvizsgálatok, memóriatesztek, intelligenciavizsgálatok százait végezték el, amelyek ugyan kimutatják az egyének közti különbségeket, de egyetlen eredmény sem igazolja a született zseni mítoszát. A tehetségesnek bizonyulók mind a személyiségfejlődésük során kifejtett szellemi erőfeszítésüknek köszönhették későbbi sikerességüket. Ez olyannyira így van, hogy

Az adottságokat és a készségeket, az elméleti lehetőségeket és a tényleges személyiségjegyeket nem szerencsés a tehetség fogalmában összemosni.

a bizonyítottan sikeres, nagy teljesítményt nyújtó emberek életútját és személyi sajátosságait elemezve kitűnt, hogy nem szükségszerűen rendelkeztek magas IQ-val, viszont fáradhatatlannak bizonyultak, és ami nagyon fontos, jelentős személyek támogatták őket, s így nem vesztett kárba hihetetlen szellemi erőfeszítésük.

Tehetségről, zsenialitásról beszélve támaszkodhatunk-e ezek után a tesztekre olyan bizonyossággal, ahogyan ezt sokan teszik? Mi a bizonyosságunk arra vonatkozóan, hogy amit a teljesítményvizsgáló tesztekkel mérünk azok csakugyan örökletes adottságok, és nem pedig a társadalmi esélyegyenlőtlenség következményei? Talán nem is annyira a „biológiai változatosságon”, az örökletes adottságokon múlik, hogy valaki milyen teljesítményre lesz képes, hanem a kemény munkán, a tanuláshoz szükséges szellemi erőforrásokon, a bátorító környezetben. Az idő és a tér, amelybe születünk, a család és a jó tanárok csodákat képesek művelni, de el is gáncsolhatnak bennünket. Más szóval, könnyen lehetséges, hogy elsősorban a társadalmi esélyeken, az érvényesülési lehetőségeken múlik a szellemi képességek kimunkálása, ha úgy tetszik a tehetségek száma és sorsuk alakulása.

*Az idő és a tér,
amelybe születünk,
a család és a jó
tanárok csodákat
képesek művelni, de
el is gáncsolhatnak
bennünket.*

Elsietett dolog ezeket a felvetéseket a politikusok és ideológusok aggályainak tekinteni, ahogyan Czeizel doktor teszi. Annál kevésbé, mert a tehetség nem olyan természetes adottsága az embernek, amelyet tudományos alapossággal tényszerűen mérni, ellenőrizni, vizsgálni lehetne. Természetesen Czeizel Endre is tisztában van a kérdés bonyolultságával, hiszen a tehetség mibenlétére vonatkozó visszatekintésében megemlíti, hogy a történelem során hol a sikeres embereket, hol a legmagasabb rangúakat, hol leggazdagabbakat, hol az iskolában legjobb tanulókat, hol a teszteken legmagasabb pontszámot elért embereket, hol meg a nagy szellemi teljesítményt nyújtókat tartották talentumnak.

A TESZTEKRŐL

Hogy félreértés ne essék, le kell szögeznünk, hogy a képességvizsgáló tesztek használatától aligha tudunk lemondani. Nem is szükséges, hiszen jó szolgálatot tesznek. Pszichológusként én is harminc éve használom őket. A korszerű alkalmasságvizsgálatok, személyiségdiagnosztika elképzelhetetlen nélkülük. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne szóljunk a velük kapcsolatban felmerülő kétségekről, aggályokról, hiányosságokról. A képességvizsgáló tesztek mindig csak kiegészítő eszközök, az eredményeket sohasem szabad önmagukban

véve értékelnünk, úgy tekintenünk rájuk, mint a szentírásra. A valamely csapszéken dolgozó 175-ös IQ-val rendelkező pincérnőről szóló híradásokat fogadjuk mindig nagy fenntartással. A divatos IQ-klubok gyakran elveszik a hitelét annak is, ami egyébként a teszteredményekből – kiegészítő információként – hasznosítható lenne.

A mentális tesztelési mozgalom Amerikából indult el, ahol először ismerték fel az intelligencia gyakorlati hasznosításában rejlő lehetőségeket. Miután kiderült, hogy valamely feladat teljesítésének eredményessége arányosan növekszik az alkalmazott intelligenciahányadosával, hamarosan általánossá vált tesztek használata. Egy ideig a Stanford–Binet intelligenciateszt volt használatban, ma a Wechsler-féle skálák a legelterjedtebbek Európában, így Magyarországon és Szerbiában is. Az újítás abban áll, hogy Wechsler a korábbi globális intelligenciát (általános értelmességet) felbontotta verbális (szóbeli) és performációs (manuális) intelligenciára. Ennek ellenére továbbra is kérdéses, hogy mit kell értenünk intelligencia alatt. Vannak, akik a tehetség, mások a kreativitás, ismét mások az értelmesség szinonimájaként használják az intelligencia fogalmát. Maga Wechsler a következő definícióval szolgált: „Az intelligencia az egyénnek az az összetett vagy globális képessége, amely lehetővé teszi, hogy célszerűen cselekedjék, hogy racionálisan gondolkodjék, és eredményesen bánjék környezetével.”

Ezzel a meghatározással – ahogyan mondani szokták – ott vagyunk, ahol a part szakad. Végso soron persze mindegy, hogy a mentális jelleget tehetségnek, intelligenciának, értelmességnek vagy okosságának nevezzük, nem a megnevezés ad okot félreértésre (az is!), hanem a mentális sajátosságok mérése, az a hiedelem, hogy valami mérhetővel állunk szemben.

Az örökletes adottságok, idegrendszeri sajátosságok, egyéni sorok, élethelyzetek annyira különbözőek, hogy kívülállóként nehéz megmondani, hogy egy adott helyzetben mi a „célszerű cselekvés”, mit kell értenünk „racionális gondolkodás” alatt, és miben jut kifejezésre az, hogy valaki „eredményesen bánik a környezetével”. Vajon a kommunizmus évtizedeiben azok gondolkodtak-e racionálisan, azok cselekedtek-e célszerűen, akik beléptek a pártba, besúgóvá, váltak, vagy azok, akiket besúgtak, kisémmiztek, meghurcoltak, börtönbe zártak? Vagy mai viszonyaink között ki az, aki úgymond „eredményesen bánik” környezetével? Az, aki a zavarosban halászik? Kihasználja a törvényekben mutatkozó hézagokat? Visszaél mások gyengeségeivel, bizalmával, tájékozatlanságával? Akad-e ezen a téren versenytársa a

...mindegy, hogy a mentális jelleget intelligenciának, értelmességnek vagy okosságának nevezzük-e, nem a megnevezés ad okot félreértésre (az is!), hanem az a hiedelem, hogy valami mérhetővel állunk szemben.

becsvágyó, kíméletlen karrieristáknak, az intrika nagymestereinek, akiknek lenyűgöző pályafutása valósággal elkápráztatja az egyszerű embereket? Célszerű cselekvésnek számít-e a tolvajok között a törvénytisztelet, a jóhiszeműség, az együttérzés? Nyilvánvalóan nem, de fennmaradhat-e a társadalom ezek és más ebek harmincadjára juttatott értékek képviselője nélkül?

Erre azt mondhatnánk, hogy mindez nem a tehetség, az eszeség, az intelligencia, hanem a jellem kérdéskörébe tartozik, amellyel szemben az elsődleges szellemi képességek – a számolási készség, az emlékezés, tájékozódás, észlelési sebesség, kreativitás stb. – viszonylagos önállósággal rendelkeznek. Az ember azonban egységes egész: eszessége, jelleme, sikeressége és társadalmi hatékonysága egymástól nehezen választható el.

Vizsgálatot végeztek egy New York-i elit zeneiskola növendékeivel, akik szinte kivétel nélkül sikeresnek bizonyultak későbbi életükben. Sikerességük titka abban rejlett, hogy tanáraik felkészítették őket az iskola utáni különböző élethelyzetekre is. Ez így van más téren is, azok, akik nem találnak maguknak megfelelő mentorokat, hiába érnek el kezdetben kimagasló eredményt, hiába ők a tehetségkutató pályázatok nyertesei, nem nagyon maradnak meg a szakmában, kimagasló teljesítményt pedig nagyon kevesen érnek el közülük. Azokról a kvalitásokról beszélünk, ez esetben a mentorokra, a jó tanárookra, a környezetre értve, amelyek a jellem, az önzetlen pártfogás, az elhallgatott értékek tárgykörébe tartoznak. Ennek a kérdésnek a tárgyalása azonban külön tanulmányt igényel.

HÁNY MAGYAR GÉNIUSZ VAN?

Az egyszerűség kedvéért – fenntartásaink és aggályaink ellenére – fogadjuk el, hogy a tehetség/talentum mérhető valamiképpen, amit történetesen intelligenciahányadossal (kvócienssel) határozzunk meg. Normális esetben az IQ-ra vonatkozóan egy harang alakú eloszlást kapunk. A görbe közepén helyezkednek el az átlagos intelligenciával rendelkező emberek (68,5%), az egyik szélén a gyenge képességűek (2,5%), a másikon meg a géniuszok (2,5%). Az átlagos szellemi képességűek csoportjának a két oldalán vannak az „átmenetiek”. Egy populáció 13,5%-a az átlagosnál gyengébb, ugyanennyien az átlagosnál magasabb intelligenciával rendelkeznek. Vannak, akik úgy vélik, hogy a népesség 14 százaléka esik ebbe a tartományba, akik 115–130 közötti IQ-val rendelkeznek. Az ismert írók, művészek, sakkmesterek, tudósok

Vajon a kommunizmus évtizedeiben azok gondolkodtak-e racionálisan, azok cselekedtek-e célszerűen, akik beléptek a pártba, besúgóvá, váltak, vagy azok, akiket besúgtak, kismimiztek, meghurcoltak, börtönbe zártak?

és zenészek többsége ebből a csoportból verbuválódik. Az átlagosnál gyengébb intelligenciájú gyerekek nem tudnak megfelelni az általános iskolai követelményeknek, az átlagnál jobbak viszont különösebb szorgalom nélkül is kiváló eredményt érnek el. Az átlagos szellemi képességű és az átmeneti csoportba tartozó emberek együtt a népesség 95 százalékát alkotják. Ezeken a határokon kívül helyezkednek el lefelé az értelmi fogyatékosok, felfelé a kiváló adottságú emberek, amelyeket további alcsoportokra lehet osztani, de ezzel itt felesleges tovább bajlódunk. Elég az hozzá, hogy a kivételes tehetségek már csak a népesség 0,1% százalékát teszik ki, hozzávetőlegesen minden ezredik ember tartozik ide. Ezek fölött vannak a „szupertalentumos” emberek, 15 milliós magyarsággal számolva ez mintegy 500 emberről mondható el. A legfelsőbb szellemi régióba tartoznak a géniuszok, Czeizel doktor szerint legfeljebb 4-5 ilyen magyar ember van a világon. Pontosabban ezt írja: a 175 IQ feletti géniuszok tartományában „hazánkban már csak három személlyel számolhatunk”.

Itt álljunk meg egy szóra. Nem tévedés, Czeizel Endre könyvében 10 milliós magyar népességgel számol. A magyar közgondolkodás és szellemi élet nagy tekintélye vajon hogyan eshet abba a hibába, hogy megfeledkezik az elcsatolt területeken élő három és fél millió magyarról, valamint arról a másfél millióról, akik szétszóródva élnek a nagyvilágban? Ez a nyelvi-kulturális populációra vonatkozó öncsonkítás számomra elfogadhatatlan, ezért a kiváló tehetségekre, „szupertalentumokra” illetve géniuszokra vonatkozó becsléseket korrigáltam a figyelmen kívül hagyott magyar nemzetrészek értékeivel. Hogyan feledkezhetnénk meg arról, hogy az elcsatolt területek az évszázadok során a magyar kultúra és tudomány nagy neveit adta nemcsak az országnak, hanem a világnak. Vajon Arany János, Ady Endre, Tamási Áron, Munkácsy Mihály, Jókai Mór, Márai Sándor, Kosztolányi Dezső nélkül, és a sort hosszan folytathatnánk, teljes lenne a magyar kultúra? Aligha. Nemcsak a tehetségek, senki emberfia sem rekeszthető ki nemzeti közösségből csak azért, mert születési helye a jelenlegi határokon kívül esik, és ez nemcsak a múltra, hanem a jelenre és a jövőre is vonatkozik.

A mondanivaló szempontjából azonban végső soron mindegy, hogy milyen populációval, 10 vagy 15 millióval számolunk-e. Ez esetben a szellemi adottságok harang alakú eloszlásán van a hangsúly. Amennyiben ez az eloszlás torzul, vagyis a várható, „normálisnak” nevezett elosztástól eltérő értékeket kapunk, Czeizel Endre szerint az a társadalmi körülményekkel magyarázható.

*...a kivételes
tehetségek a
népesség egy
százalékát teszik ki.*

Nos, ez az álláspont több ellenvetésre ad okot. A Gauss-féle eloszlás sok mindenre alkalmazható, a tehetség/talentum kérdésében azonban homokra építkezünk, ha erre alapozunk. Nemcsak a mérőműszer problematikus, hanem az is, amit hitünk szerint mérni akarunk. A mérőeszközök (tesztek) legfőbb hiányossága, hogy elkészítésük során az értékelés alapjául szolgáló válaszokat, teljesítményeket addig osztjuk, szorozzuk, pontosítjuk (a szó szoros értelmében manipuláljuk), amíg azt az eredményt nem kapjuk, amit a tesztől várunk. Nevezetesen, amíg az intelligenciára vagy más képességekre vonatkozó értékek „normális” eloszlást nem mutatnak. Ilyenformán nem állíthatjuk, hogy az örökletes adottságok bármely populációra vonatkozóan normális eloszlást mutatnának.

De ez a kisebb baj. Az életkori és nemi sajátosságokra vonatkozó értékek végső soron kalibrálhatóak, hozzáigazíthatóak a „normális” eloszlás kivánalmaihoz, számos más faktor befolyását azonban nehezen vagy sehogy sem tudjuk kiszűrni és korrigálni. Ebből következik, hogy tulajdonképpen nem tudjuk, hogy mit mérünk. Még kevésbé tudjuk, hogy mérési eredményeinkből mire lehet következtetni. Ezzel kapcsolatban egy példát szeretnék megemlíteni. New Yorkban a Hunter College Elementary School általános iskolába csak 130-as IQ-nál jobb eredményt elérő gyerekeket vettek fel. Az átlagos intelligencia 157 pont volt, amilyen 5000 ember közül csak egynél fordul elő. Később, amikor felnőtt korukban kikérdezték őket, kiderült, hogy bár többnyire sikeresek és elégedettek voltak az életükkel, kimagasló eredményt egyikük sem ért el. A felmérést végző Rena Subotnik nevű pszichológus hangsúlyozza, hogy az IQ alapján nem lehet megjósolni, hogy valaki milyen teljesítményre lesz képes.

Az intelligencia-hányados alapján nem lehet megjósolni, hogy valaki milyen teljesítményre lesz képes.

MITŐL LESZ VALAKI ZSENI?

Ha önmagukban véve sem az adottságok, sem az iskolai osztályzatok, sem a kiváló teszteredmények nem jelentenek garanciát a nagy teljesítményekre, akkor vajon mitől lesz valaki zseni? Bizonyos adottságokra és kognitív képességekre feltétlenül szükség van, ám az, amitől később valaki zsenivé válik, vélhetően úgy fejlődik ki bennünk, mint bármely készségünk.

Bizonyos Eric Kandel, aki 2000-ben Nobel-díjat kapott az emlékezet és a tanulás neurológiai alapjainak tisztázásáért, kimutatta, hogy az emlékezetrel és a készségekkel kapcsolatos idegkapcsolatok száma az ismétlések gyakoriságával és hangsúlyozottságával arányosan nö-

vekszik. Más szóval a szakértelem céltudatos tanulás eredménye, ami nemcsak a tárgyiasult teljesítményre értendő, hanem a teljesítmény idegrendszeri hátterére is. A genetika segíthet a gyorsabb kapcsolatok, a szinapszisok kiépítésben, de a leckét akkor is meg kell tanulni, a zsenit fel kell építeni – foglalta össze a *The New Scientist* című angol tudományos folyóirat a vonatkozó kutatások eredményeit.

Talán nem is annyira az adottságokból lesz valami, hanem a feladattudat, a szívós kitartás, az energiaráfordítás összegeződik nagy teljesítményekben. Az, amit mi utólag a tehetség produkciójaként értelmezünk, valójában egy sajátos magatartás következménye. Ez nagy bátorítást jelent, hiszen fáradhatatlan munkával, kitartással, szellemi bátorsággal, mérhetetlen energiaráfordítással mindannyian képesek vagyunk nagy teljesítményekre.

Annak tehát, hogy miként vélekedünk a tehetségről, mit értünk a zseniális képességek alatt, mit tartunk a géniuszról, messzemenő következményei vannak. Ha örökletes adottságnak tekintjük őket, afféle magvaknak, amelyekből pázsit lesz vagy terebélyes tölgyfa, elfogadjuk, hogy mindannyian a sors kezében vagyunk. A társadalmi körülményeknek csak annyi szerepük van, hogy vagy sikerül „kibontakoztatni képességeinket”, „megvalósítani önmagunkat” vagy nem. Ha ellenben a köznyelvben csak zsenialitásként emlegetett kiemelkedő teljesítményekre úgy tekintünk, mint az ember hallatlan erőfeszítésére, amellyel a világ megismerésére és a körülmények megváltoztatására törekszik, ez azt jelenti, hogy mindannyian jogot formálhatunk arra, hogy magunk alakítsuk sorsunkat. Erről a bátorításról egyébként a szellemi kiválóságok sokat beszéltek, de úgy látszik nem eleget. Mozart, Newton, Einstein vagy Stravinsky – hogy csak néhány példát említsünk – egy emberként vallották, hogy életművükben több a nehezen megszerzett mesterségbeli tudás, mint az adottság. Thomas A. Edison szerint is a zsenialitás nem más, mint egy százalék inspiráció és 99 százalék izzadság. Goethe nála is továbbment, amikor kijelentette, hogy a zseni csak szorgalom.

Czeizel Endre könyve, a *Sors és tehetség* nem azért fontos olvasmány, mert megerősít bennünket abban a hitben, hogy a tehetség kivételes adottság, amellyel a természet megajándékoz néhány embert, hanem mert a felmerülő kételyekkel, a megválaszolatlan kérdésekkel rávezet bennünket arra a korszerű tudományos felismerésre, hogy a kiemelkedő teljesítmény fáradtságos munka eredménye, amelyben minden ép és egészséges embernek osztályrésze lehet. Czeizel Endre orvos genetikus álláspontjával ellentétben tanulmányok százai

...az emlékezettel és a készségekkel kapcsolatos idegkapcsolatok száma az ismétlések gyakoriságával és hangsúlyozottságával arányosan növekszik.

elemzik a közismert zsenik életrajzát, vagy valamely szakmán belül elért világszínvonalú teljesítményhez vezető életpályákat, melyek mindegyikében kimutatható a sokévi kemény munka, és a háttérben mindig ott állnak a szerencsés körülmények, a szakma útvesztőin átsegítő jelentős személyek, kortársak, tanáregyeniségek.

A könyv legfőbb tanulságával azonban egyetérthetünk. Nevezetesen azzal, hogy legfontosabb természeti kincsünk az emberi tehetség, függetlenül attól, hogy ezen Czeizel doktor adottságot ért, mások fáradtságos munkát, sokévi kitartó, célirányos tevékenységet. És igaza van a neves orvos genetikusnak abban is, hogy a tehetség nálunk sok tekintetben hátrányos állapotnak számít, ezért fokozott pedagógiai, orvosi, pszichológiai védelemre és nagyobb társadalmi megbecsülésre szorul.

*...a kiemelkedő
teljesítmény
fáradtságos munka
eredménye,
amelyben minden
ép és egészséges
embernek
osztályrésze lehet.*

■■■ A VILÁGHÍRNÉV ÁRNYÉKÁBAN ■

*A hatalmas apa sisakja túl
nagy a fiának.* (Paul Fleming)

A közhiedelem szerint a zsenik gyermekeinek nehéz sors jut osztályrészül. Azok a gyerekek ugyanis, akik jelentős és befolyásos apáktól és anyáktól származnak, többnyire szüleik árnyékában élnek, nem képesek kibontakoztatni tehetségüket. Ezt a nézetet azok az életrajzírók is táplálják, akik a híres emberek és gyermekeik kapcsolatának alakulásával foglalkoznak munkáikban, többnyire nem tudományos igénnyel, hanem általános nézőpontból. Ezek közé a munkák közé sorolható Friedrich Weissensteier *Zsenik gyermekei* című könyve is¹⁷, amelyben a szerző néhány esettanulmány alapján megpróbálja bemutatni a híres emberek gyermekeinek – August von Goethének, Siegfried Wagnernek, Anna Freudnak, Erika és Klaus Mannak, valamint Anna Mahlernek – a sorsát. A könyv érdekes és tanulságos olvasmány, annak ellenére vagy épp azért, mert a szerző nézőpontja, mely szerint a zsenik gyermekeinek a szülők árnyéka miatt nehéz sors jut osztályrészül, nem nyer meggyőző bizonyítást.

A PÓRÁZON TARTOTT GYERMEK

Kezdjük talán az esettanulmányok ismertetését Johann Wolfgang Goethe August nevű fiával, akit – Weissensteier szerint – az apja „egy életen át szoros pórázon tartott”. Goethe határozta meg, hogy a fiú milyen pályát válasszon, szakmai téren és a költészetben is saját szekerét tolatta vele, nem engedte saját életét élni, hanem mindig újabb és újabb feladatokat zúdított a fiú nyakába. Végül a fiú, aki nem volt képes szabadulni atyja szellemi befolyása alól, annak „nyomasztó tekintélye” miatt az alkoholizmusba menekült, és korán, negyvenévesen meghalt. Weissensteier nem hagy kétséget afelől, hogy ez így történt, anélkül, hogy feltette volna magában a kérdést, vajon milyen sors vár a labilis idegzetű, iskolakerülő, kicsapongó hajlamú fiúra, ha az apja nem tartja szorosan pórázon, és ha társadalmi rangjának, befolyásának köszönhetően nem biztosít a különösebb tehetség és mindenféle végzettség nélküli fiúnak maga mellett jó állást, védelmet és biztos megélhetést.

Kétségtelen, hogy Goethe titkos tanácsos úr nem kényeztette házasságon kívül született fiát, de az adott körülmények között nem is nagyon tehette volna. Tudnunk kell, hogy a fiút csak ifjú korában íratta saját nevére, miután előbb sort kerített a fiú anyjával,

■
17 Friedrich Weissensteier:
Zsenik gyermekei.
Magyarra fordította Ró-
naszegi Éva. H. n., 2006,
Sziget Könyvkiadó.

Christiane Vulpius kisasszonnyal való kapcsolatának a rendezésére, akivel eladdig élettársi viszonyban élt. Az apa nyomasztó tekintélye bizonyára terhes lehetett a Goethe fiú számára, sorsának alakulásában sokkal inkább születésének ezek körülményei, és nem az „apai póráz” játszotta a döntő szerepet.

Goethe túl van már a Wertheren, az Egmonton és egy sor nagy drámán, híres, befolyásos ember, nemesi ranggal és évi 1200 tallér fizetéssel rendelkezik, amikor a sors összehozza Christiane Vulpius kisasszonnyal, a virágkötőlánnyal, aki szűkös körülmények között élt nagynénjével egy kunyhóban a városfalon kívül. Az egyszerű lányt és a nála 16 évvel idősebb, messze földön híres, befolyásos Goethét, a titkos tanácsos urat egy világ választotta el egymástól. Mégis, miután a titkos találkák során Christiane teherbe esik, Goethe elismeri az apaságot, és élettársául fogadja a lányt. Igaz, az esküvő elmaradt, de már így is magasra csap a felháborodás Weimarban. A titkos tanácsos úr és a szegény művirágkészítő-lány kapcsolatát akkoriban a rangkórásban szenvedő polgárság képtelen volt elfogadni. Időt kellett hagyni rá, hogy tudomásul vegyék. Talán ez is közrejátszott abban, hogy a formális házasságkötés elhúzódott, és nem csak az, hogy Goethe „irtózik a kötöttségtől”. A kapcsolat legitimálására később is csak Goethe óriási tekintélyének és nagy társadalmi befolyásának köszönhetően kerülhetett sor.

Friedrich Weissensteier esettanulmányában részletesen ismerteti a Goethe fiú fejlődésének útját attól kezdődően, hogy az apa „a fia keresztelőjén nem vett részt”, egészen a fiú Rómában bekövetkezett váratlan haláláig. Az apai nevelés „a távolból történik”, szögezi le Weissensteier, mert Goethe úr állandóan úton van, vagy a munkái-val van elfoglalva. A gyermek viszont vágyik sokszor távollévő apja után. Weissensteier ezt úgy tartja számon, mint Goethe nevelési elveiben mutatkozó hiányosságot, amelynek alátámasztására további elrettentő példát is felhoz. Goethe egy alkalommal játékguillotint küldött Frankfurtból a fiának, amit a fiú anyja érthetően rossz néven vett, az apát azonban ez a gesztus sokkal kevésbé minősíti, mint azt Weissensteier gondolja. A fiúgyermek talán az idők kezdete óta szívesen játszanak fegyvereket és gyilkos szerszámokat utánzó játékokkal, melyeket rendszerint az apjuk, és nem az édesanyjuk vásárol meg számukra. Igaz, a nevelési hiányosságokat illetően Weissensteier nem csak az apán veri el a port. Szó esik arról is, hogy a fiú anyja a kis Augustot bevonja gyakori ivászataiba. Tény, hogy a fiú elcsavarog, tízévesen szülői beleegyezés nélkül Jénába utazik – Weissensteier

szerint „menekül” a szülői háztól. Akárhogyan is, a fiú iskolakerülő, a bajkeverésen kívül más nem nagyon érdekli. Egy évfáradó iskolai ünnepségen lerészegedik, és kerti székeket tör össze a vendégek előtt. Ezek a „csínytevésék” elsősorban Goethe úr számlájára vannak írva, mondván, hogy „nem törődött fia iskolai ügyeivel”, és nem vette észre, hogy a kicsi Augustot mennyire nyomasztotta a Goethét övező társadalmi megbecsülés, mennyire terhes volt a fiú számára a zseniális költőt övező a „gátlátalan elismerés és hódolat”.

Az olvasó talán csodálkozik ezen a mihaszna csirkefogóval szembeni elfogultságon, Weissensteier azonban kifogyhatatlan Goethe vétkeinek és mulasztásainak a felsorolásában. Megemlíti például, hogy nagy csalódást okozott August számára azzal is, hogy amikor Napóleon Weimarban járt, és szeretett volna találkozni Goethével, az kitért előle. A kicsi August ugyanis, apjával ellentétben, aki nem nézte jó néven a korzikai világhódító ambícióit, rajongott Napóleonért. Ám ugyanilyen hévvel és lelkesedéssel jelentkezett később önkéntesnek Napóleon hadai ellen. Goethe ezúttal is csalódást okozott neki, kijárta a hercegnél, hogy fiát ne sorolják be katonának, mondván, hogy otthon a munkájában nagy szüksége van rá. A baj az volt, hogy a Goethe fiút a társai kicsúfolták, hazaárulónak tartották, amitől állítólag búskomorra vált, és roppant szenvedett mások megvetésétől. Az, hogy a befolyásos apa aggódott fia életéért, és nem tette kockára azt, semmit sem von le a fiú lelkét ért csalódás súlyából. Az apa szívtelenségének látszatát fenn kell tartani, mert Weissensteier értelmezésében ez vetíti előre a későbbi tragédiát.

A szívtelennek megrajzolt Goethe-portrén az sem változtat semmit, hogy a nagyhatalmú úr a serdülő gyereket törvényes fiává fogadja, és ezáltal olyan fordulat állt be August életében, amelyet az talán fel sem fogott sohasem. A változás nemcsak abban állt, hogy az egyébként iskolázatlan és nincstelen gyerek immár jogot formálhatott apja gazdag örökségére, hanem magának a Goethe névnek a használata is megnyitott előtte minden ajtót. Nem elvetendő fordulat az sem, hogy megszabadult a korábbi élethelyzetéből adódó egzisztenciális problémáktól, és a hátralevő életében nem voltak többé anyagi gondjai.

Ennek ellenére Weissensteier ismételten visszatér ahhoz a meglátásához, hogy Goethe a „fia feje felett döntött”, nem engedte azt önállósulni, mert szüksége volt egy megbízható titkárra, aki sok mindent levesz a válláról. Marad tehát a dolgok egyoldalú beállítása. De vajon felróható-e Goethének, hogy fiát bevonta különféle gyűjtemények

gondozásába, az udvari színház igazgatási feladataiba, és megbízta kiadókkal való tárgyalásokkal? Ártott-e a léha fiatalembernek azzal, hogy bedugta a weimari állami hivatalba és kötelességtudó, rendszerető, lelkiismeretes, pedáns hivatalnokot nevelt belőle?

A lényeges kérdésekben Goethe voltaképpen mindig a fia mellett állt. Gondoskodott arról, hogy befogadja az egyház, támogatta August házassági szándékát, elfogadta választottját, majd a Goethe-házat kibővítve otthont nyújt a fiatalok számára. Azt hinnénk, hogy ezzel jót tett a fiának. De nem. Weissensteier szerint azzal, hogy August ifjú feleségével beköltözött a Goethe-házba, „eljátssza az utolsó esélyt az önállóságra”. Ráadásul a fiatal feleség az apósát tiszteli, becsüli, férjét viszont nem sokra tartja. A házasságon egyébként nem volt áldás, az életvidám fiatal feleség flörtöl, August az alkoholba menekül.

Hiábavaló az atyai gondoskodás, ha Goethe késői életrajzírói ezt úgy értelmezik, hogy mindig a fia helyett döntött, nem engedte, hogy az saját egzisztenciát teremtsen. „Ebben rejlik a fiú életének tragikuma” – írja Friedrich Weissensteier.

„A Goethe név volt August átka” – jegyezte meg egyszer a család egyik barátja. Lehetséges, hogy Friedrich Weissensteier erre a megjegyzésre alapozta koncepcióját? Pedig de sokan cseréltek volna a Goethe fiúval az egykori Weimaranban! Meglátásom szerint erőltetett gondolat a különösebb tehetség nélküli fiúból mindenáron áldozatot faragni. Ami nem jelenti azt, hogy apa és a fiú kapcsolata szokványos és zavartalan lett volna. Méltánytalan azonban a zseniális és befolyásos apát kárhozzatni amiatt, amire a fiú nem volt predesztinálva. Eljátszhatunk például a gondolattal, hogy milyen sors várt volna rá, ha anyja nem botlik Goethe útjába. Vajon az akkori nyomorúságos körülmények között, egy szegény asszony gyermekeként, netán valamely más apa mellett többre vitte volna? Boldogabb élet várt volna rá?

„Kitörési kísérletként” August Rómába utazik. Innen írja az apjának: „A 40 év során ez az első alkalom, hogy önállónak érzem magam, méghozzá idegen emberek közt.” Ebben az időben már beteg, életenergiája fogytán, viselkedése egyre inkább önpusztító jelleget ölt. Rómában már csak tíz nap adatik számára, hogy a legnagyobb német költő fia „élvezze szabadságát”. Sírkövén, amit apja állíttatott, ez áll: „A Goethe fiú apját megelőzve elhunyt a 40. életévében.” Ebből a sírfeliratból aligha olvasható ki más a pusztá tényállásnál. Az életrajzíró ezt a mondatot is úgy értelmezi, hogy Johann Wolfgang Goethe még a fia halála után sem volt hajlandó arra, hogy önálló, független lénynek tekintse gyermekét.

A NAGY KOMPONISTA ÁRNYÉKÁBAN

Siegfried Wagner, a tehetséges muzsikus, „egész életében árnyéka volt” az apjának, a zseniális zeneszerző Richard Wagnernek. Sokan rejtélynek tartják, hogy miért nem tudott nagyobb elismerést és hírnevet szerezni magának. A hozzáértők zenei alkotásainak a korszerűtlenségében látják az okot. Amíg apja a „zene forradalmára” volt, új utakon járt, a fia alkotóművészete megmaradt a múltban, „ódivatú” volt.

Siegfried Wagner nem úgy látta önmagát, mint akit nyomasztana apja hírnevének a terhe. Ezt el is hihetjük neki, hiszen különben aligha vállalta volna, hogy ő is operakomponistaként lépjen fel, és apja nyomdokait követve érvényesüljön. Tisztában volt helyzetének nehézségeivel, a nagy ember fiával szemben táplált elvárásokkal és előítéletekkel. Ha valaki nem szárnyalja túl az apját, arra könnyen rásütik a bélyeget, hogy számár vagy idióta, vallotta. Büszke volt arra, hogy nem hódolt be a kor divatjának, a saját útját járja, és ily módon szerzett elismerést magának. Nem vette tragikusan a dolgot, de szenvedett attól, hogy művészetét nem fogadták nagyobb elismeréssel.

Siegfried Wagner házasságon kívül született. Cosima, az édesanyja mással élt házasságban, de évek óta viszonya volt Richard Wagnerrel, akitől Siegfried előtt már két lányt szült. A férj csak később értesült minderről, ekkor a felesége arra kérte, hogy egyezzen bele a válásba, és engedje át neki gyermekei nevelését. A férj, aki – minő véletlen – Wagnerhez kötődő karmester volt – végül is beleegyezett a válásba. Ezt követően, 1870-ben Cosima von Bülow, lánykori nevén Liszt és Richard Wagner házasságot kötöttek. A menyasszony harminchárom, a vőlegény ötvenhét éves volt. Így lett a kisfiúból, Siegfried von Bülowból Siegfried Wagner.

Az apa és az anya a gyermek nevelésében különböző állásponton volt. Wagner nagyvonalúan akarta nevelni, az anya viszont a szülői szigor híve volt, de mindketten arról álmodoztak, hogy a Wagner fiú folytatja majd apja zenei örökségét. „Ha ez a fiú nem lesz jobb és nagyobb nálam, akkor minden fiziognómia hazugság” – nyilatkozta Wagner. Az anya mértéktartóbb volt. „Örülök, ha a fiunk szilárd jellemű és eleven észjárású lesz” – mondta.

Az apa nagyravágó tervei ellenére keveset törődött a fiával. A gyermekről való gondoskodás szinte teljes egészében az anyára és a nevelőnőre maradt. Ők tanították az írásra, olvasásra és számolásra, amíg tanárt nem kerestek mellé. Az apának nem felelt meg akárki, mire kiválasztották a megfelelőt, a Wagner gyerek már tízéves volt.

A gyermek életében 1883-ban drámai fordulat következett be. Apját, akinek zajos sikerrel mutatták be a műveit, s folyton komponált, olvasott, művészi kérdésekkel foglalkozott, váratlanul szívszélhűdés érte. Siegfried és testvére félárva sorsra jutott. Gyámot rendeltek a fiú mellé, de ő a hasonló korú gyerekek körében szeretett volna lenni, ezért beiratkozott a bayreuthi gimnáziumba. Az új környezetben nehezen boldogult, tanulás terén alig tudott lépést tartani iskolatársaival. Gimnáziumi éveiben halt meg szeretett nagyapja, Liszt Ferenc.

A gimnázium befejezése után a pályaválasztás ügyében összeült a házi tanács. Bár az anyja szerette volna, ha fia átveszi apja örökségét, és zenei képzésre adja a fejét, mégis úgy döntöttek, hogy Siegfried érdeklődésének megfelelően tanuljon építészetet, de azért előbb Engelbert Humperdincknél készüljön fel a karmesteri és zeneszerzői pályára is.

Ezek az évek Siegfried világnézeti fejlődése szempontjából is meghatározó jelentőségűek voltak. Jelesül felerősödött benne az antiszemitizmus, másfelől megismerkedett egy kozmopolita homoszexuális fiúval, aki szintén nagy hatással volt rá, Weissensteier szerint a nemzeti bezárkózással szemben tágitotta a fiú látókörét. Egyetemi évei alatt később egy másik homofil barátjánál lakott. A huszonhárom éves fiatalember váratlanul úgy dönt, hogy abbahagyja építészeti tanulmányait, átiratkozik a karlsruhei műszaki felsőfokú szakiskolába, majd a zenei pálya felé fordul. Ez a döntés kínai útja során szilárdult meg benne, amelyre egyik homoszexuális barátjával indult. Úti beszámolójában nem rejti véka alá a barátjához fűződő intim viszonyát.

Siegfried, aki immár végképp a muzsikának szenteli életét, 1893 augusztusában debütál mint karmester. Anyja el van ragadtatva, Richard Strauss pedig levélben fejezi ki őszinte elismerését a „felejt-hetetlen óráért”, amelyet a koncerten töltött. A Wagner fiú később Lipcsében, Berlinben, Frankfurtban, Brüsszelben, Amsterdamban, Prágában és Londonban dirigált. Az egyik koncertje után, az akkor ifjú színházkritikus, George Bernard Shaw is nagy elismeréssel nyilatkozik róla. 1896-ban debütál karmesterként a Bayreuthi Ünnepi Játékokon, ahol apja művét *A Rajna kincsét* interpretálja. Huszonkilenc éves, amikor elkészül első operája (*Der Bärenhäuter*), amelyet a Grimm fivérek két meséjére írt, és nagy közönségsikert aratott vele. A siker önbizalommal töltötte el, és megerősítette abbéli meggyőződésében, hogy nem szabad sem apjának, sem más nagy mestereknek

az útján járnia. Második operája azonban kemény kritikát kapott, kifütyülték. Anyja és német érzelmű barátai „a zsidó sajtót tették felelőssé a kudarcért”.

A kudarc sokkolta az ifjú zeneszerzőt, megpróbálta magát túltenni rajta, de átütő sikert már sohasem ért el operáival. Miután anyját szívroham érte, átvette a Bayreuthi Ünnepi Játékok irányítását, a nagy fesztiválüzemet, amit apja hozott létre. Apjának századik születésnapján, 1913. május 22-én Bayreuth városa tiszteletbeli polgárrá választotta Siegfried Wagnert. De voltaképpen nem az „alkotóművészt” tüntették ki, hanem a nagy mester „méltó fiát”. Akárcsak más zenek gyermeke, ő sem szabadulhatott apja árnyékától, mondja erre Weissensteier. Más kérdés, hogy ez az árnyék, amelynek „terhét cipelték”, mennyire volt előnyükre vagy hátrányukra. Vajon mi lett volna belőlük, ha maguknak kell a névtelenségből kitörni? Jellemükből ítélve vélhetően semmi.

Siegfried már negyvennégy éves volt, de még nem gondolt nősülésre, így az utódlás kérdése kezdett nyugtalanítóvá válni. Bayreuthban veszély fenyegette a wagneri örökséget. Siegfriednek voltak alkalmi barátai, „de homoszexuális barátait mindig is határozottan előnyben részesítette” – írja Weissensteier. Miután a család riadót fújt, a Wagner fiú beadta a derekát, feleségül vette a tizennyolc éves angol lányt, Winifred Klindworthot. A lány, aki gyakran megfordult a Bayreuthi Ünnepi Játékok főpróbáin, beleszeretett a nála huszonhat évvel idősebb férjébe, az Ünnepi Játékok igazgatójába. „Siegfried is el volt ragadtatva a fiatal lánytól.” Az ismeretséget szerelmi levelezés követte, 1915-ben aztán a Wagner fiú megkérte a lány kezét, és szeptember 22-én családi körben megtartották az esküvőt.

Az ifjú asszony férje mellett titkárnői teendőket látott el, Siegfried levelezését intézte, és a család többi tagjával figyelte a háborús eseményeket, a német hadsereg első világháborús győzelmeit és vereségeit. 1917-ben megszülte első gyermekét, akit még három testvér követett.

Az első világháborút követő években kényelmetlen helyzetbe kerültek, anyagi nehézségekkel küzdöttek. 1926-ban az 50. évforduló alkalmából rendezett Bayreuthi Ünnepi Játékok is pénzügyi kudarcra végződött. A zeneszerző súlyos lelki válságba került. Felesége, Winifred „minden lehetséges fórumon, minden szóba jöhető személytől pénzt gyűjtött”. Közben Siegfried tehetetlenül nézte, ahogyan a nála erősebb akaratú felesége Hitler büvkörébe került. Hosszú idő óta kínozza az asztma, ettől ugyan még egészségi állapota nem adott volna

okot aggodalomra, de 1929-ben autóbaleset érte. Egy ideig képtelen volt vezényelni, a kényszerpihenő pedig depressziót és halálfélelmet váltott ki benne. Aztán újra belevetette magát a munkába, nagy koncertkörutat tett Angliában, ahol enyhébb szívroham érte. Milánóba utazott, ahol influenzával küszködött, itt érte anyjának, Cosimának a halálhíre. 1930. július 18-án ebéd közben ismét szívrohamot kapott, de mindenáron ott akart lenni *Az istenek alkonyának* főpróbáján, ahol a színpadon összeesett, rá néhány héttel elhagyta a lélek.

Visszaemlékezéseiben ez áll: „Nos, nem vágtam szét üllöket, nem öltöm meg sárkányokat, nem keltem át lángtengereken. És mégis azt remélem, hogy nem voltam egészen méltatlan erre a névre...” Életrajzírója, Weissensteier nem éri be ezzel az egyértelmű üzenettel. Szerinte a Wagner név rendkívül nagy terhet rótt rá, és végül nem tudott kitörni a nagy komponista rávetülő árnyékából. Erősen vitatható állítás, inkább az ellenkezője igaz. Siegfried Wagnert apja hírneve emelte szárnyra, személyi adottságain, életfelfogásán és a körülményeken múltott, hogy apjáénál szerényebb ívelésű volt munkássága és életpályája. De vajon miért is kellett volna, hogy túlszárnyalja apját?

ANNA FREUD

Martha Freud nyolc év alatt gyors egymásutánban hat gyermeket hozott világra, három fiút és három lányt. Anna, „az apa dédelgetett kedvence” volt a legfiatalabb. A feleség, Martha, született Bernars, egy előkelő ortodox zsidó családból származott. „Csöndes, szeretetreméltó, szerény, igénytelen asszony volt” – írja Weissensteier. Évtizedeken át vezette a háztartást, gondoskodott férjéről és a gyerekekről. Martha Freudot nem zavarta férje foglalatossága, különösebben nem érdekelte a pszichoanalízis. Freud növekvő hírneve sem érintette különösebben, nem akart rivalizálni vele, nem vágyott maga is hírnévre, érvényesülésre, nem vett részt a társadalmi életben, kerülte a nyilvánosságot, beérte a feleség és anya szerepével, amit viszont tökéletesen ellátott.

A polgári esküvő után Bécsben telepedtek le, ahol Freud számára három szobát tartottak fenn váró- és dolgozószobának, valamint rendelőnek. Freud itt fogadta pácienseit, itt írta tudományos műveit egészen 1938. június 5-ig. A családban fegyelmezett rend uralkodott, ami Marthának volt köszönhető. A napirendhez szigorúan ragaszkodott, óraműpontossággal zajlott minden, és ehhez a ház ura, Freud

is alkalmazkodott. Takarékos asszony volt, gyermekeiről és férjéről szeretettel gondoskodott. Szárnyai alatt a gyerekek meleg szeretetben, jó légkörben, különösebb kényszer nélkül nőttek fel.

Egyik Freud fiú sem követte apja példáját, az egyik építész, a másik építészmérnök, a harmadik ügyvéd lett. A lányokat a kor szokásainak megfelelően háziasszonyi és anyai szerepre készítették fel. Az egyik egy bécsi üzletemberhez, a másik egy hamburgi fotográfushoz ment feleségül. A legkisebb lány, Anna azonban a családban maradt, férj és gyermek nélkül élte le életét.

A szülők harmonikus házasságban éltek, kölcsönösen becsülték és tisztelték egymást. Martha visszaemlékezése szerint 53 évi együttélésük alatt „egyetlen haragos szó sem esett köztük”. Ez a mély lelki harmónia nyilván Martha engedékeny természetével magyarázható, aki azt sem tette szóvá, ha Freud „a földre hullott cigarettahamut a cipőjével beletaposta a parkettbe”. Férje más rossz szokásait és hóbortjait is elnézte. Ez a fölé- és alárendeltségi viszony mindvégig megmaradt kapcsolatukban.

Az idillinek tűnő házasságban volt azért némi konfliktus, ám erről nem beszéltek. Martha ortodox zsidó nevelésben részesült, amit komolyan is vett, Freud viszont ateista zsidó volt. Nem volt teljesen problémamentes az anya és legfiatalabb lánya, Anna kapcsolata sem. Martha erősen kézben szeretete tartani gyermekeit, Anna ezelől a pesztonkához menekült, aki megható gondoskodással és szeretettel vette őt körül. Anna kicsinek élénk, csintalan, pimasz gyerek volt, de hatévesen megváltozott, csendes, engedelmes, mintaszerű kislánnyá vált. Az iskolában kiváló tanuló volt, „megfelelt a szülői ház elvárásainak”. Anna tudatosan törekedett arra, hogy elnyerje szülei kegyeit. Bár unta az iskolát, szorgalmas volt, sokat olvasott, idegen nyelveket tanult. Elsősorban az apján csüngött, féltékeny volt testvéreire, ha azok elkísérték valahová apjukat, és ő nem mehetett velük. Hogy közelebb kerüljön apjához, elolvasta annak néhány könyvét.

Amikor a család egyik régi ismerőse, Ernest Jones, a későbbi Freud-biográfus udvarolni kezdett Annának, Freud féltékenyen reagált, „nem akarta odaadni az ő kislányát” más férfinak. Egyre több figyelmet szentelt Anna tanulmányainak, aki a tanári hivatást választotta magának. Miután letette tanári vizsgáit, az alacsony termetű (160 cm magas) és törekeny Freud lány tanárként dolgozott a régi iskolájában. Tanárkodása mellett, apja nagy örömére, egyre nagyobb érdeklődést mutatott a pszichoanalízis iránt. Apját elkísérte tudományos kongresszusokra, legépelte cikkeit, ő intézte a titkárnői

teendőket mellette. Azután kissé szokatlan módon évekig tartó analízisnek vetette alá magát az apjánál. Bizonyára ez is közrejátszott abban, hogy feladta tanári hivatását és kísérleti analíziseket folytatott nővérének a fiaival, pszichoanalitikus értekezést írt, előadást tartott a Bécsi Pszichoanalitikus Társaságban.

Ezzel a fordulattal „Anna leghőbb vágya teljesült” – írja Weissensteier. Talán inkább az apjáié, gondolhatnánk, hiszen Freud egyre-másra támogatta kedvenc lánya ez irányú törekvéseit. Olyan erősen láncolta magához a lányt, hogy az nem tudott, és később nem is akart szabadulni ettől a kötődéstől. „Nem tudom levakarni magamról” – írja Freud a lányáról egyik ismerősének. Minden bizonnyal nem is akarta, mert egy másik levelében meg azt írta, „nagyon elárvultnak” érezné magát, ha a lány elköltözne hazulról. Nyilvánvaló, hogy a kapcsolat mindkettőjük számára megoldhatatlan lelki problémát jelentetett. Még sor került egy régóta tervezett útra Rómába, ahová Freudot elkísérte a lánya. Előtte a tudóst szájüregműtétnek vetették alá, előrehaladott rákbetegséget állapítottak meg nála, orvosai azonban elhallgatták előle az igazságot. Ezt követően a kisebb-nagyobb operációk folytán kínszenvedéssé vált az élet Freud számára, ami együtt járt az életminőség folyamatos romlásával. A nikotin iránti szenvedélyének lett az áldozata. „A helyzetet súlyosbította, hogy nem volt képes abbahagyni a dohányzást [...], de csodálatra méltó kitartással és türelemmel viselte a szenvedéseket.”

A betegség még szorosabbra fűzte apa és lánya közti bensőséges kapcsolatot. Anna lett Freud ápolója, ő volt a szócsöve, ő virrasztott az ágyánál, ő képviselte apját a kongresszusokon, ő vette át a Freudnak ítélt kitüntetést is. Ez a szoros kapcsolat ártott az anya és lánya közti, korántsem felhőtlen viszonynak. A feleség mellőzöttnek érezte magát, úgy érezte, hogy a lányával szemben, aki rivalizált vele, alulmaradt. Napirenden volt a féltékenység, amitől Martha migrént és gyomorgörcsöket kapott. Az anya és lánya közti konfliktus tovább mérgesedett, amikor „Anna szervezni kezdte az apja és önmaga külön életét, melyből Martha kimaradt”. Weissensteiernek ezt a megállapítását többféleképpen lehet értelmezni, mindenesetre bizonyossá vált, hogy Anna nem megy férjhez, teljes egészében apjának kívánja szentelni életét. A Freud családban megfordult néhány művelt, okos nő, akikkel Anna életre szóló szoros barátságot kötött, melyeket egyes kortársak lesbikus vonalomnak ítélték.

Freud nyolcvanadik születésnapjára megjelent Anna főműve, *Az én és az elhárító mechanizmusok*, amely korábban írt könyvei mellett

(*Bevezetés a gyermekanalízis technikájába, Bevezetés a pszichoanalízisbe pedagógusok számára*) megalapozta hírnevét és a pszichoanalízis élharcosai közé került vele. A növekvő hírnév és tekintély ellenére sok támadás érte Freudot és leányát. Anna Freud ezektől a támadásoktól igyekezett megvédeni az apját, „úgy örködött az életműve felett, mintha az a Grál kincse lenne”.

A politikai fejlemények miatt a Freud családnak menekülnie kellett. Tízezer zsidó hagyta el Bécset. Freud azonban már túlságosan öreg és beteg volt, mindenképpen maradni akart. A Gestapo átkutatta a lakásukat, Anna Freudot elhurcolták, hogy kihallgassák, ami végtelesen felizgatta Freudot. Mi lesz, ha a lánya nélkül marad? Amikor a lánya este hazajött, elérkezettnek látta az időt, hogy búcsút vegyenek Béctől. A menekülés különféle hatósági engedélyek miatt nem volt könnyű, Anna azonban fáradhatatlannak bizonyult az úti előkészületek megszervezésében. Eközben a 82 éves Freud sztoikus nyugalommal dolgozott a *Mózes, az ember és az egyistenhit* című művén.

Freud 1939. szeptember 23-án hunyt el. Anna az utolsó percig önfeláldozóan gondoskodott róla. Apja halála után szinte azonnal hozzáfogott az *Összegyűjtött művek* kiadásának előkészítéséhez. Pszichoanalitikai gyermekotthont alapított, tanfolyamokat szervezett, gyermekpszichológiai munkákat írt, folyóiratot indított. 1951. november 2-án meghalt az anyja, akivel – miután a két nő magára maradt – jól megértették egymást.

Anna kétségtelenül, mondjuk így, „apakomplexusban” szenvedett. A híres apa mellett, Freud gondolatmenetét és tudományos munkásságát továbbfejlesztve, sikerült saját arculatot kialakítania, értékes alkotásokat létrehozni, máig érvényes pedagógiai alapelveket fogalmazott meg. 1972-ben a bécsi egyetem orvosi fakultásán tiszteletbeli doktori címmel tüntették ki. Öregségére magányos lett, túlélte a Freud család minden tagját. Egészségügyi problémákkal küszködött, vérszegénységben szenvedett. 1982. március 1-jén agyszélhűdés érte, tolokocsiba került, kimondhatatlanul szenvedett amiatt, hogy tétlenségre kényszerül. Apja lódenkabátjába burkolódva távozott az élők sorából 1982. október 9-én.

Élete alkonyán nehezen viselte el a Freud munkásságát ért támadásokat, különösen azokat a rágalmakat nehezményezte, amelyek a nőmozgalom részéről érkeztek, és amelyekben Freudnak a női szexualitásról alkotott felfogását bírálták. A pszichoanalízis elhajlásai, torzulásai is mélységesen elsomorították. Hiába fejtette ki ismételt álláspontját apja védelmében, az új idők új szeleinek nem tudta útját állni.

APJA LÁNYA ÉS A MIHASZNA FIÚ

A zsenik csemetéi többnyire unalmasnak találják az iskolát, szenvednek mindenféle kötelezettségtől, nem tűnnek semmiféle korlátot. Így vannak ezzel más gyerekek is, csak ők – befolyásos szülők hiányában, akik elsimítanak az ebből származó gondokat – nem engedhetik meg maguknak ezt a luxust. A kivagyiság nem a tehetség korai megnyilvánulása. Azok a gyerekek, akik híres, befolyásos családból származnak, általában különleges lénynek tartják magukat. Így voltak ezzel a Mann gyerekek is. Ők voltak a környék rémei. Szüleik megpróbálták ugyan féken tartani és megregulázni őket, de még a büntetés sem járt sikerrel. Beiskolázásuk nem volt problémamentes, a „normál” elemi iskolában a tanárok nem bírtak velük, drága és elegáns magániskolákba írárták át őket, de ott sem sikerült angyalokat nevelni az elkényeztetett főúri csemetékből.

Thomas Mannéknak hat gyermekük volt, Weissensteier közülük csak a legidősebb testvérpárnak, Erikának és Klausnak szentel figyelmet a könyvében: az „apa lányának” és a „mihaszna fiúnak”, a többiről egy árva szó sem esik. Thomas Mannt már ifjúként szárnyra kapta a hírnév, művészi sikereinek köszönhetően családjával jólétben éltek. A napi program teljes egészében a neves író munkájához, szokásaihoz, allűrjeihez igazodott, aki apai szerepében nem alakított nagyot. A gyerekekkel nem nagyon tudott mit kezdeni, az egymás után érkező csecsemők sírása idegesítette, zavarta munkájában. A család és gyermeknevelés teljes egészében az anyára, Katia Mannra hárult, ő volt az, aki a sokféle otthoni kötelezettséget ellátta, s aki fáradhatatlanul, vasakarattal gondoskodott a családról.

Katia Mann okos, művelt asszony volt, türelmes, megértő hitves, jó anya, az ő vállára nehezedett a család minden gondja-baja: „feleség és háziasszony, anya, vendéglátó és férje titkárnöje” volt egy személyben, írja Weissensteier. A nagy terhelésnek, túlvállalásnak azonban többszöri idegösszeomlás lett a következménye. Ennek folyományaként olykor indulatos, elutasító és mogorva is tudott lenni, de a gyerekek ennek ellenére szerették. Néha gyógykezelései miatt hosszabb-rövidebb ideig távol került családjától. Súlyos bronchitis kínozta, lázrohamai voltak. Erre az időre a gyerekek mellé nevelőnőket fogadtak. Felesége távolléte alatt Thomas Mann semmivel sem szánt több időt a gyerekekre, mint korábban.

Erika és Klaus között mindössze egy év korkülönbség volt, így együtt nőttek fel, együtt indultak iskolába. Erikánál a beiskolázás

problémamentesen zajlott, később is sikeresen helytállt, Klaus azonban nyűgnek érezte az iskolát, és csak nagy ügyel-bajjal sikerült elvégeznie a gimnáziumot. Sokszor kellett magántanárt fogadni mellé, hogy elkerülje a legrosszabbat. Ellenben sokat olvasott, novellákat írt, külön világban élt.

Klaus dacos, nehéz természetű gyermek volt, Erika nem kevésbé. Ahogy ez már lenni szokott, a szomszéd gyerekek voltak rájuk rossz hatással, lopkodtak az üzletekben, névtelen telefonhívásokkal magas rangú személyiségeket zaklattak és hasonlók. A szülők ezt nem nézték jó szemmel, ezért nevelési szándékkal egy „reformpedagógiai” intézetbe kerültek a Mann gyerekek, ami felesleges pénzkidobásnak bizonyult. Thomas Mann és felesége a gyerekek nevelése terén végül is kudarcot vallott, tehetetlennek bizonyult. Klaust, a pedagógusok rémét nem szívesen látták az iskolákban, felvételi kérelmét több helyen is elutasították. Magántanárokat fogadtak mellé, de azzal sem mentek sokra, az elkényeztetett írócsemete iskolai pályafutása végérvényesen kátyúba esett.

A kamaszodó Mann gyerekek szórakoztak, tivornyáztak, kalandra éhesen arról ábrándoztak, hogy maguk is olyan híres emberek lesznek, mint az apjuk. De ahelyett, hogy ennek érdekében tettek volna valamit, például tanultak volna, jazzkoncertekre jártak, bárokban lógtak, bulikat rendeztek, tivornyáztak, drága luxusétermekben mulatták az időt. De vajon ki állta a számlát? Természetesen az apjuk, ami – valljuk be – nagy nevelői balfogás volt, akárcsak a gyerekek számára biztosított korábbi nagy szabadság.

Erika úgy határozott, hogy színész lesz, mert „tehetséges komédiás volt, csodálatosan tudott hangokat utánozni”, néhány próbálkozás (és csalódás) után azonban kétségek merültek fel benne színészi hivatását illetően. Klaus közben színházi kritikákat írt, majd közreadta első novelláskötetét. A kritika megsemmisítő ítéletet mondott róla. Talán meg sem jelentették volna, de Klaus apja hírnevének köszönhetően talált rá kiadót. Később is tudta, hogyan használja ki apja hírnevét. A következő munkájában azzal hívta el magára a figyelmet, hogy homoszexuális hajlamával dicsekedett. Újabb színdarabjának szintén ez a témája csak lesbikus változatban. Élvezte a provokációt. A darab bemutatásra került, amelynek egyik főszerepét saját nővére, Erika játszotta, a homoszexuális férfiszerep egyikét pedig maga a darab szerzője, Klaus Mann alakította. A gyengécske darab csipős kritikát kapott, több helyen kifütyülték. Közben Erika férjhez ment a homoszexuális darab másik férfi szereplőjéhez, akibe mellel Klaus is szerelmes volt, majd hamarosan el is vált tőle.

A híres író vegyes érzelmekkel figyelte elfajzott csemetéje szárnypróbálgatásait. Tőle sem volt idegen a homoszexualitás, de a külvilág felé maga volt az önuralom és a méltóság, zavarta, hogy a fia a világ előtt provokatív nyíltsággal tárja fel saját homoszexuális hajlamát.

A fiú irodalmi szárnypróbálgatásait természetesen nem lehetett az apa zseniális tehetségével egy napon említeni. Tisztában volt ezzel Klaus is, aki emiatt nyomasztó tehernek érezte apja hírnevét. Folyton attól szenvedett, hogy rávetül az íróóriás apjának az árnyéka, ugyanakkor fürdött apja hírvének fényében, és gondtalanul szórta annak a pénzét.

A sikertelen szárnypróbálgatás után Erika és Klaus Mann a kalandvágytól fűtve Amerikába utazott. Apjuk állandó kiadója készséggel ajánlott fel pénzt nekik egy útikönyv megírására. Amerikában partikra jártak, kedvükre szórakoztak, aztán Japánon, Koreán, Oroszországon és Lengyelországon keresztül hazatértek, apjuk pedig kifizette adósságukat abból a pénzből, amit 1929-ben a Nobel-díjért kapott. A világhírű papírra vetették élményeiket, közös könyvükben azonban – Weissensteier szerint – „nincsenek mélyenszántó gondolatok”. Erika visszatért a színpadra, de miután nem kapta meg azokat a szerepeket, amelyeket szeretett volna, felhagyott a színészettel. Tollat ragadott, cikkeket, színdarabokat, filmforgatókönyveket írt. Klaus is „megszállottan írta műveit”, novellákat, glosszákat, regényt, színdarabot, kritikusaik szerint azonban „túláságosan hanyagul vetette papírra gondolatait”.

Koruk politikai eseményei, a szociális problémák és a tömegnyomor kevéssé izgatták a Mann gyerekeket. Miközben egyre nőtt a politikai feszültség Németországban, és ijesztően emelkedett a munkanélküliek száma, Klaus Mannt és Erikát az a gondolat foglalkoztatta, hogy autóval bejárják Afrikát, utána pedig hajóval Amerikába utaznak. Bár pénzük nem volt rá, 1930-ban mégis elindultak. A kalandosnak induló utazás azonban már Marokkóban befejeződött. Korábban is kapcsolatba kerültek a drogokkal, Marokkóban azonban nyakig elmerültek benne. Klaus drogfüggővé vált, Erika „beérte” mértékletes fogyasztással.

A Mann gyerekek értetlenül szemlélték a németországi eseményeket, „nem vették komolyan a nácikat”, nem tudtak mihez kezdeni velük, liberális gondolkodásúak, pacifisták, homokba dugják a fejüket, úgy gondolták, oldják meg a társadalmi kérdéseket mások. A maguk részéről folytatták korábbi életüket. Klaus újabb darabot írt, amelyet a premieren ismét kifütyültek. Azok a témák, amelyek őt foglalkoztatták – nevezetesen a drogfüggőség, a homoszexualitás, az

öngyilkosság – a legkevésbé sem érdekelték az akkori Németországot, amelyben a parlamenti demokrácia súlyos válságát élte, és több mint hatmillió volt a munkanélküli. Erika autóversenyekre nevezett be.

A Mann gyerekek tehát se nem láttak, se nem hallottak. Amikor óvatos apjuk felemelte a szavát a nemzetszocializmus ellen, figyelmeztetésül egy csomagban elküldték neki *A Buddenbrook ház* elszenesedett példányát. Egy évre rá lángokban állt a Reichstag épülete Berlinben.

Az elkényeztetett írócsemeték csak akkor eszméltek fel, amikor már maguk is a gyűlölet céltáblaivá váltak. Erikát „lúdtalpas békahiénának” nevezték, Klaus pedig „degenerált hímrinygónak” titulálták. A helyzet komolyságával azonban még mindig nem voltak tisztában. Erika hitelrontásért beperelte a náci sajtót, politikai kabarét alapított, amelyben náciellenes előadásokat szervezett. Klaus a „béke szervezésébe” kezdett, a „javak igazságos szétosztásáért” szállt síkra, és „felvette a harcot a fasizmussal”.

Hitler hatalomra jutását követően mindketten elhagyták Németországot. Thomas Mann és felesége ez idő tájt Svájcban tartózkodott. Erika autóval utazott hozzájuk, Klaus pedig Párizsba menekült. Önként vállalták a száműzetést, egyikük sem gondolt arra, hogy belső emigrációba vonuljon, ahogyan sokan tették, ez ellenkezett volna individualista természetükkel és kozmopolita szemléletükkel. Az emigrációban felerősödött bennük a részben személyes sérelmeken nyugvó antifasiszta beállítódásuk, melynek folyamányaként végül az amerikai hadseregben kötöttek ki mindketten. Erika részt vett a normandiai partraszállásban, Klaus a szövetségesek olaszországi előrenyomulásában, majd amerikai haditudósító lett a megszállt Németországban. A katonai szolgálatból való elbocsátása után ismét droghoz nyúlt.

Klaus 1936-ban megírta a *Mefisztót*, amelyben hajdani sógorát, egykori testi-lelki barátját gúnyolja ki, miután az elkötelezett híve lett a nácioknak. A *Mefisztó* írásának idején elvonási tünetektől szenvedett, kábítószer nélkül már nem tudott dolgozni. A drog sarkallta alkotáásra, ugyanakkor felőrölte lelkét, szellemét, végül öngyilkossággal vetett véget pályafutásának. Az érdekesség kedvéért említsük meg, hogy Klaus 1937-ben Budapesten részt vett egy elvonókúrán, hogy megszabaduljon a drogtól, de ez a próbálkozás is kudarcba fulladt, akárcsak a korábbiak. Az sem segített, hogy az apja kezdte komolyan venni fia munkáit, elismerő szavakkal beszélt egyik-másik könyvéről. Amikor egy vérvizsgálat során kiderült, hogy szifilisszel fertőződött, Klaus ezt írta naplójába: „Úgy vágyom a halálra, mint a szomjazó egy pohár vízre”. Többször kísérelt meg öngyilkosságot, de mindig

megmentették. 1949 áprilisában egy cannes-i szállodában egy csomó altatótablettát vett be, másnap délben találtak rá holtan.

Weissensteier váltig azt hangoztatja, hogy Thomas Mann beárnyékolta fia egész életét. Kétségtelenül különös viszonyok uralkodtak a családban. Egyfelől szokatlanul szoros volt a két elsőszülött, Erika és Klaus kapcsolata, másfelől szokatlan volt az apa fiához és lányához való viszonya is. Klaus halálhíre állítólag „mélyen érintette” a népes Mann családot, a temetésen mégis csupán egyetlen családtag jelent meg, Thomas Mann legkisebb fia. A többiek távol maradtak, a szülők és Erika Stockholmban időztek, de úgy döntöttek, hogy Klaus halála és temetése miatt „nem szakítják meg a már régen kitűzött előadókörútjukat”.

Thomas Mann gyermekei közül a fiús természetű Erikát szerette és csodálta legjobban. Az elkényeztetett lány imádta a fényűzést, a drága ékszereket, élvezte az életet, állítólag körülrajongták a férfiak, de a nők sem hagyták hidegen, egy dúsgazdag amerikai bankár talán meg is kérte a kezét, Erika azonban visszautasította. Mások is házasságot ajánlottak neki, de a Mann lány hallani sem akart róla, „nem született feleségnek és anyának”, nem volt hajlandó feladni szabadságát, az állandó bolyongást. A háború után szülei házában lakott Amerikában, apja mellett titkárnóként dolgozott, annak kézíratait rendezte, átdolgozta előadásait, angolra fordította szövegeit. Később, miután visszatértek Amerikából, és Svájcban telepedtek le, az öreg író nélkülözhetetlen támasza lett, majd apja halála után annak hagyatékát gondozta. Erika Mann öreg korára rideggé és parancsolgatóvá vált, „sem embertársaival, sem önmagával nem tudott békében élni” – írja Weissensteier. Az apja által hön szeretett lánya 1969-ben halt meg agytmorban egy zürichi kórházban.

Weissensteier szerint a Mann gyerekek „sokoldalú tehetségek voltak”, akik különbözőképpen viszonyultak apjukhoz. Erika tisztelte az apját, került a vele való felesleges konfliktusokat, Klaus viszont úgy érezte, hogy elhanyagolja az apja. A kelleténél kisebb hangsúly esik az életrajzban arra a körülményre, hogy egzisztenciálisan egyik Mann gyerek sem tudott a saját lábára állni. Miközben egész életükben két kézzel szórták a pénzt, nem tudtak saját jövedelmükből megélni, az apjuktól kértek és kaptak mindig, ha rászorultak. Így aztán, bár mindketten nagyra voltak a szabadságukkal és individualizmusukkal, voltaképpen, ha akartak sem tudtak volna önállóvá válni. Következésképpen nem annyira az apai szellem hatott rájuk nyomasztóan, hanem az egzisztenciális függőség, amelyet kelletlenül vettek tudomásul, ha tudomásul vettek egyáltalán.

ANYA ÉS LÁNYA

Anna Mahler hatéves volt, amikor apját elvesztette. Weissensteier szerint a lány az apját nagyon tisztelte és csodálta. A néhai apa iránti tisztelet és csodálat azonban inkább az anya iránt érzett gyűlölet ellenpólusaként alakult ki benne. Közte és az uralkodni vágyó anyja között nagyon rossz viszony alakult ki, illetve különböző szakaszok váltogatták egymást. „Hol szeretettel fordultak egymás felé, hol a kölcsönös értetlenség, ellenszenv, idegenség fordult közénk.” A lány időnként nagyszerűnek látta az anyját, máskor meg borzalmasnak. Weissensteier nagy hangsúlyt fektet anya és lánya meghasonlott kapcsolatának érzékeltetésére, Anna életrajzából azonban inkább az derül ki, hogy az elkényeztetett lány nem volt képes talpra állni, eszébe sem jutott, hogy valamiből meg kellene élnie, így az anyagilag jó módban élő anyjához láncolta magát.

A két erős személyiségű, emancipált nő kapcsolata természetesen nem lehetett felhőtlen, már csak azért sem, mert mindketten a maguk útját akarták járni. A jólét nem volt idegen egyik nőtől sem. Gustav Mahler lánya nagypolgári családba született bele. Szülei 1902-ben kötöttek házasságot, a lány második gyerekként 1904. június 15-én jött világra Bécsben. Gustav Mahler akkor a bécsi Opera igazgatója volt, az akkori zenevilág zsenije. A nála csaknem húsz évvel fiatalabb felesége „elkényeztetett széplélek” volt, aki csaknem kizárólag a művészetnek hódolt, anyai szerepében viszont „nehezen találta fel magát”, és a gyerekekkel sem tudott mit kezdeni.

Mahler, a nagy komponista askétikus alkatú volt, csak a munkájának élt, a család élete, mint annyi más nagy embernél, az ő napirendjéhez kellett, hogy igazodjon. Felesége inkább a szórakozást kedvelte, és nehezen viselte el férje rigolyáit. Például azt, hogy ebéd közben nem volt szabad senkinek sem beszélnie. Weissensteier ezt a házasságot úgy értelmezi, hogy az asszony a zseniális zeneszerző mellett a „szolgástorba vetett feleség szerepét játszotta”.

Érdekes módon a zord léleknek ábrázolt Mahler a feleségével ellentétben tudott bánni a gyerekekkel. Annával szemben is kedves és megértő volt. Amikor New Yorkban tartózkodtak „kéz a kézben sétáltak a Central Parkban”. Annával ellentétben a feleség mellőzöttnek, elhanyagoltnak érezte magát. Egyik üdülésük alkalmával beleszeretett egy nála három évvel fiatalabb építészbe, válás azonban nem lett a dologból, jóllehet a románc nem maradt rejtve Gustav Mahler előtt.

A Mahler házaspár 1910 őszén ismét Amerikában turnézott, a mester a megerőltető koncertezés során súlyos szívhártyagyulladászt kapott. Mahlert visszahozták Európába, egy bécsi szanatóriumba került, ahol 1911. május 8-án meghalt. Különös, de felesége, Alma Mahler „egészségügyi okokból” nem vett részt a férje temetésén. Özvegyiségében a zenében keresett vigasztalást. A muzikális Annával jól megértették egymást, „éjjel-nappal csak muzsikáltak”. Weissensteier ezt rosszállóan úgy értelmezi könyvében, hogy az anya „a kisgyermekét az adott helyzetben lelkileg oly erősen magához kötötte, hogy az nem épp megértő anyai hozzáállásról tanúskodik”. Érzéketlen, pedagógiai szempontból felelőtlen cselekedet volt – mondja, holott a közös muzsikában aligha találhatunk bármi kivétlivel.

Alma iskolába íratta lányát, aki azonban nem érezte jól magát, otthagytott csapot-papot, iskolai képzése így hiányos és befejezetlen maradt. Weissensteier ezt az anya számlájára írja, mondván, hogy „nem állt szándékában, hogy alapos képzésben részesítse” a lányát. Ezt abból gondolja, hogy Alma a nőképzést és a művelt nőket nem sokra tartotta.

Alma, a harminckét éves, csinos, kíváncsú özvegyasszony hamar megvigasztalódott. Ízlésesen berendezett bécsi lakásukban találkozott a császárváros művészi és szellemi elitje. A férfiak körülrajongták, viharos szerelmi viszonyokba bonyolódott, élte a maga világát. Weissensteier szerint ez a körülmény mély nyomott hagyott a kislány, Anna lelkivilágán. Az ifjú művészek egymással versengve vitték vászonra anyja portréját. Kokoschka például négyméteres freskót festett a nappali szobájuk falára. Amikor Anna meglátta a képet, állítólag így szólt: „Te semmi mást nem tudsz festeni, csak a mamát?”

Alma el volt foglalva szerelmi ügyeivel, közben a lakásukban megforduló sok művész Annában felébresztette a vágyat, hogy egyszer majd ő is festőművész legyen. Anya és lánya naphosszat zongoráztak, Alma a Wagner-darabokat imádta, lánya egyszer megunta és elkezdett Bachot játszani. Ezen összekaptak. „Komoly és sikeres lázadás volt ez anyja parancsuralmával szemben” – szögezi le az eset kapcsán Weissensteier. Felesleges az anya és lánya közti efféle összekapásokat mind sorra venni. Elég az hozzá, hogy Weissensteier minden aprócseprő ügy kapcsán megpróbál a bohából elefántot csinálni.

Az olvasónak azonban nehéz a Mahler lány sanyarú sorsába beleélni magát, aki fölött úgymond az anyja zsarnokoskodott. Igaz, hogy Alma Mahlert vitte a víz, élte az életét, egyik szenvedélyes szerelem a másikat követte. Férjhez ment, de szeretőt is tartott, így

aztán soha nem unatkozott. A lánya sem volt különb. Alig tizenhat éves volt, amikor maga is szerelemre lobbant, majd eljegyeztette magát. 1920. november 2-án házasságot kötött Rupert Kollerrel. Az esküvői formalitásokról nem sokat tudunk, kár is lenne rá sok szót vesztegetnünk, Anna házassága ugyanis már a rákövetkező évben felbomlott, és a lány csalódottan tért vissza anyjához Bécsbe. Hasonló esemény még többször, legalább ötször ismétlődött meg Anna életében. Nem tudott senki mellett megmaradni. Őt is, akárcsak az anyját, tulajdonképpen a szórakozás érdekelte, művészeti akadémiára, kiállításokra, képtárakba járt, szabadon vetette bele magát mindenbe. Állítólag kiváló tehetsége volt a zenéhez, ennek ellenére festőművész szeretett volna lenni, végül szobrászatnál kötött ki. Nagyot nem alkotott egyik téren sem.

Hogy honnan volt minderre pénze? Az anyja, és időnként egyik-másik mostohaapja gondoskodott róla.

Gustav Mahler lánya azzal szerzett hírnevet magának, hogy szépségével, intelligenciájával magába bolondította a korabeli Bécs művészvilágát, legalábbis azokat, akik megfordultak a Mahler-villában. Alapvetően önmagával volt elfoglalva, ahogyan az anyja is. Az anyjához hasonlóan ő sem volt „háziasszony típus”. A konyhában egy valamit tudott: török kávéfőzni, amit „sűrű cigarettázás közepette, édességek kíséretében döntött magába”. Anya és lánya legfőképpen abban hasonlítottak egymáshoz, hogy „egyiküknek sem volt túl sok dolga, éltek bele a világba”.

Igy múlt el sok-sok év fölöttük. Anna hetvenkilenc évesen fejbetegette, hogy elutazik Kínába. Egy évvel később, 1984 végén közölte ötödik férjével, hogy ráunt, nem akar többé egy fedél alatt élni vele. Hasonló nemes egyszerűséggel adta ki az útját korábbi megunt férjeinek és szeretőinek is. Állandó belső nyugtalanság fűtötte. Nyolcvanegy évesen, 1985-ben ismét felkerekedett és másodszor is elutazott Kínába. Mondanunk sem kell talán, hogy fiatalon bejárta csaknem az egész világot. Kínában elesett, csípő- és csonttöréseket szenvedett, haza kellett szállítani. Londonban pacemakert ültettek be a testébe. Ezután néhány operáción esett át. Orvosai tanácsára túlzott alkohol- és cigarettafogyasztásának véget kellett vetnie, ami hallatlanul nehezeére esett. „Az isteneknek nehezen sikerül eltenniük engem láb alól” – írta régi barátnőjének. A vég azonban közeledett, és Anna Mahler 1988. június 3-án veseelégtelenségben meghalt.

Weissensteier ezt írta róla: „Anna Mahlert elkerülte a világhírnév. Apja korai halála után megpróbálta függetleníteni magát a zsarnok

anyja befolyása alól, ami részben sikerült is neki. Szakmai téren új utat jár [...], szokatlan alkotásait sajnos máig nem becsülik eléggé.”

A valóság ennél kiábrándítóbb egy kicsit. Bár hosszú élete során, különösen fiatal korában, sok mindenkit elbájolt, nem szolgált rá a világhírnévre. Mindig az adott pillanatnak élt, nem a jövőnek. Amikor Albrecht Joseph, a sokadik eltaszított élettárs hírét vette Anna halálának, úgy emlékezett vissza az együtt töltött évekre naplójában, hogy egy „tüneménnyel ajándékozta meg a sors”.

ZÁRADÉK

Weissensteier könyve érdekesítő és tanulságos olvasmány, de nem kell szó szerint vennünk benne mindent, a szerző már azzal is elérte célját, ha elgondolkodtat bennünket.

Életrajzaiban túl nagy hangsúlyt kap a politika a személyiség-jegyek és társadalmi viszonyok ábrázolásának a rovására. Személyiségprofiljai elnagyoltak, következtetései elhamarkodottak. Az életrajzok két szára fűzhetők fel. Az egyik szál törekvése, hogy alátámassza előfeltevését, mely szerint a nagy emberek beárnyékolják gyermekeik életét. A másik szál a zsidóság való viszonyulás, ami ilyen vagy olyan formában, de minden életrajzban szóba kerül. Ennek függvényében jól kitapintható rokonszenve vagy ellenszenve a könyvben felvonultatott személyekre vonatkozóan. Mindez, magától értetődően, semmit sem von le kiemelkedő színvonalú életrajzaiból, amelyek bepillantást engednek az Osztrák–Magyar Monarchia szellemi életébe, az akkori értékrendbe és életmódba.

A szerző által elemzett, befolyásos apáktól származó gyerekek ugyanis egytől egyig a német nyelvterülethez kötődnek, a múlt század eleji milióban bontakoztatták ki saját egyéniségüket, már amennyire tőlük tellett. Weissensteier véleménye szerint mindannyian sokoldalú tehetségek, mivel azonban a kor szülőjük teljesítményével mérte őket, ez olyan intellektuális erőfeszítést kívánt tőlük, amelytől kiégtek, vagy eleve lemondtak az önálló életről. Ezt a jóhiszemű elfogultságot azonban nem sikerült kellőképpen alátámasztania. A zsenik felvonultatott gyerekeinek, ha tárgyilagosak akarunk lenni – a korabeli szegénység és életminőség tükrében –, gondtalan élet jutott osztályrészül. Az úri csemeték üres, léha, semmittevő életüket általában művészettel próbálták palástolni. Ez az életmód tette lehetővé számukra, hogy csavarogjanak a nagyvilágban, váltogassák partnereiket, kicsapongó életet éljenek, kedvükre hódoljanak szenved-

*A szülők tehetsége,
munkaszokása,
teljesítménye,
hírneve nem
feltétlenül
árnyék vagy
kényszerzubbony,
hanem lehet
példa is, modell,
útmutatás, bátorítás
az újabb és újabb
generációk számára.*

délyeiknek a homoszexualitástól a drozig. Igazi, maradandó értéket nem teremtettek. Nem azért, mert szüleik teljesítményével, műveivel mérték őket, hanem mert hiányzott belőlük az önmegvalósításhoz szükséges fegyelem, lemondás, kitartás, erőfeszítés. Hiányzott belőlük a valóságérzék és valamely közösséggel való szolidaritásérvés, így nem volt mások számára érdemi mondanivalójuk. Többségükben önzők voltak, akik csak magukkal törődtek. Azt hitték, hogy az elismerés épp úgy kijár nekik, megilleti őket, ahogyan a jelentős és befolyásos apák megoldották anyagi gondjaikat, és elhárítottak minden társadalmi akadályt előlük.

Paradox módon többen azt rótták fel apjuknak, ami azokat naggyá tette. Visszaemlékezéseikben rendre arra panaszkodnak, hogy apjuk nem értette meg őket, nem törődött eleget velük, kevés figyelmet szentelt nekik stb. A zseni apák asktétikus önfegyelmét, napi munkabeosztását, szenvedélyes elkötelezettségüket, a zseni csemeték afféle rigolyának tekintették, holott e nélkül a hallatlan önfegyelem, energiaráfordítás nélkül atyáik aligha tudták volna halhatatlan műveiket létrehozni. A zseni apák tehetségük mellett éppen az önfegyelem és az energiaráfordítás tekintetében különböztek gyermekeiktől. Dehogy kényszerültek a zsenik fiai önfeladásra, árnyékéletre, a személyük fejlődéséhez szükséges tér és lehetőség adva volt nekik, csak éppen tehetség vagy kitartás (vagy mindkettő) hiányában nem tudtak élni vele.

De tegyük fel, hogy apjuk hírneve csakugyan beárnyékolta életüket. Ebben az esetben is felmerül a kérdés: vajon szegény, névtelen szülők gyermekeként mire vitték volna? Akárhogyan is vélekedünk erről a kérdésről, kevés a Weissensteier által felhozott példa ahhoz, hogy azokból megbízható következtetésekre juthatnánk. Tucatnyi ellenpéldát lehetne felsorolni, amelyek viszont arról tanúskodnak, hogy a híres-neves emberek leszármazottai generációkon keresztül viszik és fejlesztik tovább őseik talentumát. A szülők tehetsége, munkaszokása, teljesítménye, hírneve nem feltétlenül árnyék vagy kényszerzubbony, hanem lehet példa is, modell, útmutatás, bátorítás az újabb és újabb generációk számára. Feltéve, ha csakugyan tehetséges, kiemelkedő képességű utódokról van szó.

■ A MAGYAR TÖRTÉNELEM VITATOTT SZEMÉLYISÉGEI ■■■

*Sokak nagyságát haragosaik
alapozták meg. (Gracián)*

A TÖRTÉNELMI SZEMÉLYISÉGEK MEGÍTÉLÉSÉNEK NEHÉZSÉGEI

*...a történelmi
személyiségek
életművének a
megítéléséről
a szakemberek
és a politikusok
évszázadokon
keresztül
vitatkoznak.*

Egy matematikai versenyen vagy felvételi vizsgán látszólag minden szellemi teljesítmény – például a tudás, felkészültség, értelem, értelmesség, okosság, hozzáértés stb. – számszerűen mérhető, és a kapott pontok alapján viszonylag könnyen összeállítható egy rangsor, amit aztán ki lehet akasztani a hirdetőtáblára, vagy közzé lehet tenni a sajtóban. Ezzel szemben a történelmi személyiségek életművének a megítéléséről a szakemberek és a politikusok évszázadokon keresztül vitatkoznak anélkül, hogy megnyugtató eredményre jutnának. Meglehet, a magabiztosságnak a diákok esetében sincs valódi alapja, hiszen a tehetségüket teljesítményükkel bizonyító, sikeres alkotók közül fiatal korukban nem mindannyian tartoztak a kitűnő diákok közé. Vannak szakágak, amelyekben a készségek esetleg megmutatkoznak, például a mérnökök, építészek többsége általában jó tanuló, ellenben a neves tudósok, művészek közül sokan a közepes és a gyenge tanulók közül kerülnek ki, és ha ma kellene felvételi vizsgát tenniük, vélhetően minden egyetemről kibuknának.

Okos, éles eszű, ambiciózus, kreatív, merész emberek a politikusok, államférfiak, hadvezérek között is vannak, akiket éppúgy fűt a becsvágy és bizonyítani akarás, mint a tudósokat. Köztük is vannak kivételes tehetségek, akik államszervezői, gazdaságfejlesztési és hadvezéri működésükkel sorsfordító szerepet játszottak a népek életében. Kivételes képességeik mellett nekik is megvoltak az emberi gyengéik, például hamar ráéreztek a hatalom és a vagyon ízére, amelynek megszerzésében, megőrzésében és gyarapításában sokszor erőszakosak és kíméletlenek tudtak lenni. Az intrikák, a személyeskedés, a taktikázás, a szívós kitartás, a mérhetetlen egyéni ambíció azonban nemcsak a közéleti szereplők személyiségének a jellemzője, nem idegen az ilyesmi a művészetek és tudományok terén mozgó tehetségektől sem.

Aligha vitatható, hogy nagy tehetség, rátermettség szükséges ahhoz, hogy valaki a társadalmi ranglétra legfelső fokaira kerüljön, és ezt a pozíciót hosszabb-rövidebb ideig meg is őrizze. A tehetség és rátermettség kapcsán azonban figyelembe kell venni mindig az adott történelmi körülményeket. Például a középkori uralkodók,

néhány kivételtől eltekintve (mint amilyen a magyar Kálmán király volt), soha nem tanultak meg írni és olvasni. Neveltetésük inkább a testnevelésre (vadászatra, harci cselekmények elsajátítására, udvari etiketre stb.) korlátozódott és nem a mai értelemben vett szellemi képességeik pallérozására irányult. Ha a betűvetés tudományával nem is, de a helyesírással későbbi korok jeles államférfijai is hadilábon álltak. A dicsőséget a mai politikusok sem az „iskolázottságuknak” köszönhetik, ami természetesen nem csorbítja a más téren megmutatkozó tehetségüket.

KETTŐS MÉRCE A TEHETSÉGEK MEGÍTÉLÉSÉBEN

Ám eltekintve attól, hogy a körülményektől, a helyzet kívánalmaitól függően mikor mit értünk tehetségen és rátermettségen, szembetűnő, hogy a legjobb kvalitásokkal rendelkező, sikeres államférfiakat, hadvezéreket, politikusokat nem szoktuk géniuszoknak, zseninek nevezni, holott más szellemi teljesítmények esetében nem fukarkodunk az efféle jelzőkkel. Vajon ez az egyenlőtlen elbírálás a tehetség egyes megnyilvánulási formáinak az alábecsülését jelenti másfajta tevékenységi formákhoz viszonyítva?

A különböző tevékenységekkel kapcsolatos képességek eltérő megítélésének nyilvánvalóan számos más oka van. A tudósoknak például összehasonlíthatatlanul nagyobb a hitelük, mint mondjuk a politikusoknak. Az egyszerű embereknek eszükbe sem jut kétségbe vonni azt, mit a tudósok munkájuk fontosságáról állítanak, mint ahogy szó nélkül tudomásul vesszük azt az értékrangsort is, amelyben tehetségüket, nagyságukat illetően megállapodnak. Ezzel szemben a társadalmi életnek kevés olyan szereplője van, akit mindenki elismeréssel és lelkesedéssel fogad, mint ahogyan a teljesítményük társadalmi fontosságának a megítélésében is nagy szórás mutatkozik. Magyarán szólva a társadalmi teljesítmények értékelése, hasznosságának a megítélése társadalmi függőséget mutat, azaz messzemenően szubjektív.

Ez valójában a művészetekben és tudományban is így van, a teljesítmény értékelése itt is szubjektív, az értékelés társadalmi függősége azonban nem annyira nyilvánvaló, mint a politikusok, államférfiak, hadvezérek, történelmi személyiségek esetében. Az objektivitás látszata azon a bizalmon alapszik, hogy az egyszerű emberek a szakértőknek, műbírálóknak, kritikusoknak hitelt adnak. Ettől azonban a „szakértők” véleménye még szubjektív. De függet-

...a középkori uralkodók, néhány kivételtől eltekintve, soha nem tanultak meg írni és olvasni.

lenül attól, hogy a szakértők, kritikusok mennyire szolgálnak rá erre a bizalomra, valamely teljesítmény társadalmi értéke soha nem tekinthető pontosan meghatározhatónak, véglegesnek, lezártnak se tudományos, se társadalmi szempontból. A zseni fogalmának a használata így voltaképpen a művészek és a tudósok esetében sem szerencsés, különösen a kortársakra vonatkozóan. Legjobb lenne, ha ezt a minősítést az utókorra bízánk.

Ettől függetlenül megtehetjük, hogy egy általunk különösen értékelte teljesítményt zseniális alkotásnak nevezzünk, ezzel azonban legfeljebb azt juttatjuk kifejezésre, hogy az adott teljesítményről miként vélekedünk. Mások viszont másként vélekedhetnek róla. Megesik, hogy különböző korok, társadalmi rétegek, nyelvi kultúrák képviselői esetleg homlokegyenest ellentétesen vélekednek ugyanarról a dologról.

De ha eltekintünk is a zseni jelző használatától, ami többnyire nem is indokolt, ettől függetlenül eléggé különös, hogy a társadalmi élet kiválóságait nem szokás az alkotó tehetségek közé sorolni. Bármilyen különleges képességekkel rendelkezzenek is, bármennyire meghatározó szerepet játszanak is különböző népek vagy akár az egész világ sorának az alakulásában, valahogyan kívül rekednek azoknak a körén, akiket a kivételes tehetségek között szoktuk számon tartani.

Pedig lényegében kivételes tehetségeknek kell tekintenünk mindazokat, akik – függetlenül attól, hogy mely területen tevékenykednek – képesek minőségileg új, eredeti és jelentős eredményt elérni. A kivételes tehetségek abban különböznek más halandóktól, hogy felismerik a kor problémáit, és azzal kapcsolatban fontos elméleti meglátásaik vannak, vagy gyakorlati lépéseket tesznek a problémák megoldására. Ezek a követelmények egyaránt érvényesek mindenféle emberi tevékenységre, az egzakt tudományok művelőire, a művészekre, a közéleti személyiségekre, sőt az ún. hétköznapi emberekre is, akiknek a tehetsége, helytállása, tevékenységük fontossága ritkán szokott az újságok első oldalára kerülni.

HÁNYFAJTA TÖRTÉNELEM VAN?

Régóta tartja magát az a fáma, hogy a történelmet a történelmi személyiségek formálják, őket viszont a történelem formálja. Egyesek emlékének olykor nagy tisztelettel és elismeréssel adózunk, másokkal szemben viszont gyakran hálátlannak bizonyul az utókor. Az egymást

*...valamely
teljesítmény
társadalmi
értéke soha nem
tekinthető pontosan
meghatározhatónak,
véglegesnek,
lezártnak se
tudományos,
se társadalmi
szempontból.*

követő korok néha ugyanazt a személyt az egekig magasztalják, majd elátkozzák. Legtöbben azonban, akik rajta hagyják kezük nyomát a történelem alakulásán, mégis örökre névtelenek maradnak, bár semmivel sem voltak kevésbé tehetségesek, mint azok, akiknek a viselt dolgaival tele vannak a történelemkönyvek.

A történelem névtelen szereplőinek a kapcsán felvetődik a kérdés: vajon a történelemkönyvek a történelemről szólnak? Ha igen, vajon hányfajta történelem létezik? Egyféle? Többféle? Ez a kérdés sokakat foglalkoztat, a XX. század viharos eseményeinek eltérő megítélése kapcsán többek között Szakály Sándort is.¹⁸ Szakály úgy véli, hogy csak egyfajta történelem létezik, annak a bemutatása, ismerete azonban már többféle lehet. Ez a többféleség eredményezi azt, hogy a különböző korok, különböző társadalmi csoportok embere különböző módon ítéli meg kora és múltja történelmi alakjait, eseményeit. Ezek az ítéletalkotások az értékelők többfélesége mellett attól is függenek, hogy milyen ismeretek állnak rendelkezésükre, és milyen politikai viszonyok között élnek.

A tudatunkat, gondolkodásunkat, ítéletalkotásunkat, tevékenységünket meghatározó „valóság”, amelybe „belecsöppenünk”, beleszületünk, alapvetően meghatározza, hogy mikor, miről hogyan vélekedünk, nem egy esetben még gondolataink kifejtésének a lehetőségét is. Így aztán a történelem alakulásáról és a történelmet alakító, befolyásoló személyiségekről alkotott képünk meglehetősen ingoványos talajon nyugszik.

Azt gondolnánk, hogy a történészek esetében, akik egy tudományágat képviselnek, ez másként van. Joggal feltételezhetnénk, hogy esetükben – szakmai tudásuknak, elhivatottságuknak köszönhetően – a történelmi személyiségek működésének, tevékenységének a megítélése objektív, tárgyyszerű, kiállja az idők próbáját. A gyakorlatban azonban ez sajnos nem így van – mondja Szakály. Főleg akkor nem egyszerű feladat ez, ha olyan politikusok munkájának a megítéléséről van szó, akik a mai napig erőteljesen befolyásolják a közgondolkodást, és ezzel összefüggésben az aktuális hatalom részéről pozitív vagy negatív értelemben olyan politikai minősítést kaptak, amelytől nehéz eltekinteni vagy elvonatkoztatni. Azokról a politikusokról például, akiket 1945 után háborús és/vagy népellenes bűnösnek nyilvánítottak, a rendszerváltozásig kizárólag csak rosszat volt szabad mondani.

Bonyolítja a helyzetet, írja Szakály, hogy a trianoni békediktátum után szétdarabolt ország elcsatolt területein számos esetben másként vélekednek a két világháború közötti időszak politikusairól,

Vannak, akik rajta hagyják kezük nyomát a történelem alakulásán, mégis örökre névtelenek maradnak.

18 Szakály Sándor: 20. századi történelmünk személyiségei – és megítélésük a történelmünkben. Személyiség és történelem. *Korunk*, 2003. december.

katonáiról, államférfiairól, mint ahogyan ma is másként vélekednek az 1950-es, 1960-as évek Magyarországról. De a „határon kívüli” magyarok másként látják a közelmúlt és a jelen történéseit is, mint a magyarországiak – tehetnének hozzá.

A köztudatba beágyazott történelmi sztereotípiákat, az elnagyoltan vagy szándékoltan rosszul megrajzolt történelmi portrékat nehéz módosítani, kiigazítani. Minden erre irányuló próbálkozás szinte azonnal politikai minősítést kap azok részéről, legyenek azok szakmabeliek vagy politikusok, akik a porveréssel politikai hasznot igyekeznek maguknak kovácsolni.

Szakály Sándor jóhiszeműen úgy véli, hogy ez az áldatlan állapot a „félíg elvégzett történészi munkának” az eredménye, mely objektív és szubjektív okok miatt képtelen volt hiteles képet festeni az elmúlt időszak politikusaairól, katonáiról, a „történelmi személyekről”. Sajnos, én úgy látom – s talán nem is tévedek sokat –, hogy sokkal általánosabb jelenségről van szó. Megjósolhatatlan, hogy a történészek mikor lesznek képesek a politika befolyásától megszabadulni.

A háborúk katonai veszteseit, a hatalmi harcban alul maradókat a győztesek rendre felelősségre szokták vonni, a korábbi rendszer prominens vezetőit menetrend szerint ki szokták átkozni. Ezekre – mármint a kiátkozásra, a kirakatperekre, a „bűnösök” elítélésére – az új hatalomnak nagy szüksége van, hogy a társadalmat megfossza a potenciális ellenkezésre/ellenállásra képes szellemi vezető rétegtől, amely nemcsak az új hatalom helyzetét nehezíti meg, hanem adott esetben más politikai alternatívát is jelenthet. Minél teljesebb és kíméletlenebb a felelősségre vonás, annál bizonytalanabb lábakon áll az új hatalom. A halálbüntetések, életfogytig tartó szabadságvesztések, hosszú börtönbüntetések, a kényszermunka, az elhallgattatás nem annyira az „igazságtevést” szolgálják, mint a társadalom tudati befolyásolását, a letűnt korszak politikusainak, államférfiainak a lejáratását, negatív történészi megítélését. Honnan venné a bátorságot magának egy történész, hogy a jog eszközeivel elmarasztalt történelmi személyiségről árnyaltabb képet próbáljon festeni? – kérdi Szakály. Jól tudjuk, minek tekintették, és minek tekintik még ma is azokat, akik a hivatalos álláspont ellenére ilyesmire vállalkoznak. Mélyen elgondolkoztató mondatok azok számára, akik tehetségkutatással foglalkoznak.

„Az egykori ítéleteknek, elmarasztalásoknak máig érződik a hatása, és a jog és a történelem csak nem akarja elengedni egymás kezét” – írja Szakály. Ami azt jelenti, hogy a történelmi személyiségek

*A köztudatba
beágyazott
történelmi
sztereotípiákat,
az elnagyoltan
vagy szándékoltan
rosszul megrajzolt
történelmi portrékat
nehéz módosítani,
kiigazítani.*

tárgyilagos megítélése még sokáig vártni fog magára. És féltő, hogy ezt a történész kizárólag a történetírás eszközeivel és módszereivel sokáig nem tudja elérni, mert az aktuális politika jogi vagy egyéb úton mindig megpróbálja érvényesíteni a maga akaratát, elvárásait.

Amíg hatalmi harc van a világon, jámbor óhaj marad, hogy minden történelmi eseményt és minden történelmi személyiséget az adott kor viszonyai között kell vizsgálni és megítélni. A véleményalkotás ugyanis óhatatlanul politikai vitákat indukál, ezért például egy letűnt rendszer valamely prominens képviselőjét, akit az aktuális politikai hatalom nem szível, aligha lehet új megközelítésben, pozitív színben bemutatni. Ami természetesen nem jelenti azt, hogy a történészek ne törekedjenek a múlt eseményeinek elfogulatlan feltárására, és a meghatározó személyiségek – hibáikkal és erényeikkel, igazukkal és tévedéseikkel együtt történő – valóság-hű bemutatására. Arról azonban, hogy a történelmi személyiségeket tehetségüknek megfelelően sikerül egy tablón a helyükre raknunk, egyelőre ne álmodozunk.

A fentiekben ismertetett gondolatok Szakály Sándort arra indították, hogy a televíziózás eszközeivel és lehetőségeivel élve próbáljon hiteles képet felvázolni a XX. századi magyar történelem olyan vitatott személyiségeiről, akik nélkül bizonyára másként alakult volna a magyarság sorsa a Kárpát-medencében. „Lehet szeretni és lehet elutasítani Tisza István grófot, Károlyi Mihály grófot, lehet ápolni Kun Béla szellemét, szeretni Bethlen István grófot, de elutasítani is őket. Horthy Miklós, Gömbös Gyula, Imrédy Béla, Teleki Pál gróf, Bárdossy László, Kállay Miklós, Szálasi Ferenc, Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Nagy Imre és Kádár János esetében ugyanez a helyzet. De egyet nem lehet: hallgatni róluk és nem megkísérelni más szemszögből is bemutatni őket.”¹⁹

A MAGYAR TÖRTÉNELEM VITATOTT SZEMÉLYISÉGEI

Szakály mellett mások is indítást éreztek arra, hogy szembenézzenek a múlttal, és vállalják a vitatott személyiségek szerepének, életútjának az árnyaltabb bemutatását, hogy tanuljunk hibáinkból, legyünk büszkéek erényeikre, és birtokunkba vehessük történelmünket.

A közelmúltban jelent meg *A magyar történelem vitatott személyiségei* című kötet²⁰, amely a Magyar Történelmi Társulat által szervezett, a Magyar Tudományos Akadémián elhangzott *Múltunk kritikus kérdései* című előadás-sorozat szerkesztett változata. A könyvben

Honnan venné a bátorságot magának egy történész, hogy a jog eszközeivel elmarasztalt történelmi személyiségről árnyaltabb képet próbáljon festeni?

19 Szakály: uo.

20 *A magyar történelem vitatott személyiségei*. Budapest, 2008, Kossuth Kiadó.

tizenhat szerző mondja el véleményét a magyar történelem általa leginkább vitatottnak tartott személyiségeiről: Géza, Szent István, Salamon király, Hunyadi Mátyás, Vitéz János, Thököly Imre, Görgei Artúr, Ferenc József, Ferenc Ferdinánd, Károlyi Mihály, Tisza István, Gömbös Gyula, Teleki Pál, Bárdossy László, Horthy Miklós, Rákosi Mátyás, és Kádár János követik egymást sorrendben. Arra vonatkozóan, hogy a 2001 és 2004 között megtartott előadás-sorozatra a magyar történészek közül kik kaptak meghívást, vajon az előadók személye, ideológiai beállítódása, vagy a vitatottnak tartott történelmi személyiségekkel való foglalkozás szolgált-e a meghívás alapjául, a kötetben nem találunk utalást. Mindenesetre elgondolkodtató, hogy a könyv – vitatott történelmi személyiségként – egy kötetben szerepelteti Szent Istvánt, Hunyadi Mátyást és Rákosi Mátyást vagy Károlyi Mihályt. Továbbá annyi észrevételünk lenne még, hogy amennyiben a magyar történelem vitatott személyiségeinek a bemutatása volt a cél, szerencsésebb lett volna, ha a portrék felrajzolásában különböző álláspontot képviselő, egymással polemizáló történészek juthattak volna szóhoz. Érdemi párbeszéd híján így valós diskurzus helyett egyoldalú állásfoglalásokat olvashatunk, amelyek önmagukban véve vajmi kevésbé járulhatnak hozzá a különböző álláspontok közeledéséhez, a közös történelmi tudat kialakításához.

TÖRTÉNELMI LEGENDÁK ÉS MÍTOSZOK

Mint fentebb utaltunk rá, a történészek feladata az lenne, hogy az adott történelmi személyiségeket és az általuk fémjelzett korszakot tárgyilagosan, hiteles történelmi forrásokon keresztül elemezzék, és minél nagyobb tárgyilagossággal mutassák be. Ennek a kíváncságnak azonban – különböző politikai-ideológiai elvárások miatt – sokszor nehéz eleget tenni, hiszen a hatalmi elvárások nagyban befolyásolják a történészek szakmai előmenetelét. Ha meg is próbálják kivonni magukat a nyilvánvaló politikai befolyásolás alól, maga az a tény, hogy politikai nyomásnak vannak kitéve, a tárgyilagos értékelés rovására megy. A kor és a körülmények szereplőinek a megértése és megértetése helyett/mellett személyiségüknél fogva is hozzájárulnak a közvélemény formálásához, különböző nézetek kialakításához, mítoszok, legendák fennmaradásához.

A legendák és történelmi mítoszok erős érzelmi töltetük miatt rendszerint heves, és általában ambivalens reakciókat váltanak ki a társadalom különböző rétegeiből. Egyes eseményeknek és történelmi személyiségeknek a mitizálása eleve azt a célt szolgálja, hogy hozzájáruljon a közvélemény megosztásához, befolyásolásához. A közvélemény ugyanis politikaformáló tényező, olyan erő, amely a hatalom legitimálását szolgálja, következésképp erről a lehetőségről semmilyen hatalom sem kíván lemondani. De sokszor maguk a történészek sem tudnak ennek a kísértésnek ellenállni.

A legelterjedtebb mítosz az „áruló” mítosza. A magyar történelem tele van „nemzetárulókkal”, akik megszemélyesítik mindazt a rosszat, amellyel valamely történelmi korszak visszamenőleg – az éppen aktuális politikai helyzet szempontjából – felruházható. A tárgyalt kötetben szó esik Görgey Artúrról, az 1848–49-es szabadságharc „árulójáról”, akiről a szerző megpróbálja bebizonyítani, hogy nem volt „áruló”. Az „áruló” mítosza lengi be Károlyi Mihály, Rákosi Mátyás és Kádár János alakját is. Károlyi Mihály és Kádár János személyében a közvélemény egy része viszont ma is a nemzet „megmentőjét” látja.

Az „áruló” logikus ellentétpárja a „megmentő”, a nemzetmentő államférfi. Az újabb kori „megmentők” tipikus megszemélyesítői, főleg a rendszerváltás óta Horthy Miklós, Teleki Pál. Azok a művek, amelyek a rendszerváltás előtt jelentek meg, kifejezetten elítélik a Horthy-korszaknak nevezett időszakot, és abban szerepet vállalt minden jobboldali politikust, a rendszerváltás után viszont egyre több szerző veszi védelmébe őket. Néha úgy tűnik, mintha a történészek átesnének a ló másik oldalára, és ahelyett, hogy a korábban problematikusnak tartott személyiségek tetteit mentegeznék, vagy egyszerűen átsiklanának fölöttük, istenítik őket. Többnyire azonban egyszerűen arról van szó, hogy azok a történészek is megszólalhatnak, akik másként tekintenek a múltra, másvalami az, amit a védelmükbe vett politikusok kapcsán megérteni és megértetni akarnak.

A mítoszok kapcsán csak arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy nyilvánvalóan többféle nézőpont létezik, és ezek együttesen segíthetnek bennünket egy-egy korszak és/vagy történelmi személyiség jobb megértésében. Nem azok átértékelésében, hol feketén, hol fehéren látatva a dolgokat, hanem az újragondolásban, a mérlegelésben, hogy ezáltal jobban megértsük jelenlegi helyzetünket.

*...nincs a
nemzetnek
olyan történelmi
szereplője, aki
mások részéről ne
lenne maradinak,
haladásellenesnek,
fasisztának, a
nemzet árulójának
kinevezve.*

A TÖRTÉNELMI SZEMÉLYISÉGEK MINT A POLITIKAI HARC ESZKÖZEI

A könyvben leírtak a magyar történelem meghatározó személyiségeire vonatkozóan fontos eligazításul szolgálnak, a tabló azonban – a szelekció folytán – hiányos.

A könyvben olvasottak alapján úgy tűnik, hogy nincs a nemzetnek olyan történelmi szereplője, megváltója vagy reménybeli megmentője, aki mások részéről ne lenne maradinak, haladásellenesnek, fasisztának, a nemzet árulójának kinevezve. Felmagasztalás és szidalmazás, istenítés és kiátkozás minden történelmi személyiségünk osztályrésze.

Lehet, hogy vannak népek, akik birtokba tudták venni történelmüket, kiegyensúlyozottabbak történelmi személyiségeik megítélésében, mint a magyarok. Bizonyára más népeknél is előfordul, hogy a történészek, politikusok, közéleti személyiségek fontos történelmi személyiségekről másként vélekednek, a magyarok azonban csaknem egyedülállóak abban, hogy a különböző táborok képviselői ugyanazokról a történelmi személyiségekről hosszú időn át homlokegyenest ellenkező felfogást képviselnek. A magyar történelem és annak meghatározó személyiségei nemcsak szakmai vitákra adnak okot, hanem több mint egy évszázadra visszamenően heves indulatokat gerjesztenek, érzelmileg és politikailag megosztják a nemzetet. És ebben a megosztottságban természetesen nem annyira maguk a magyar történelem vitatott személyiségei a ludasak, hanem az ellentmondásoktól terhes magyar társadalom, amelyben a történelem viharos eseményei és annak főszereplői folyamatosan a politikai harc eszközzé válnak.

A történelmi személyiségek, tehetséges hadvezérek, államférfiak utóélete, mint mondtam, más népek esetében sem problémamentes. A politikai körülményektől függően hol az egekig magasztalják, hol meg kiátkozzák ugyanazokat a történelmi szereplőket. Ebből a szempontból a közelmúlt tapasztalatai az egykori Jugoszlávia vonatkozásában is igen tanulságosak.

Az iskolában szerzett történelmi ismeretek egyik napról a másikra elvesztették érvényüket. Ami eddig fehér volt, az most fekete. Ami fekete volt, az most fehér lett. És mivel átmeneti időköt élünk, a társadalomban egyszerre van jelen mindkettő. A szerbek mindmáig képtelenek túltenni magukat azon a helyzeten, hogy nemzeti hőseikre háborús bűnösnek kell tekinteniük.

A magyar történelem meghatározó személyiségei nemcsak szakmai vitákra adnak okot, hanem több mint egy évszázadra visszamenően érzelmileg és politikailag megosztják a nemzetet.

A nemzet egyik fele hősokeket, a másík háborús bűnösöket lát bennük. Egyík fele szenvedélyes elkötelezettséggel védi őket, a másík fele magának az ördögnek a megtestesülését látja bennük. Miközben mi magyarok azon fáradozunk, hogy lemoszuk a gyalázatot azok fejeről, akiket a korábbi rendszer kiátkozott, hogy birtokba vehessük történelmünket, a szerbek nemcsak a múltjukat illetően hasonlottak meg, közösségi tudatuk a jelenlegi társadalmi ellentmondásokon sem tud eligazodni.

Hasonló helyzetben vannak a térség más népei is. Térségünkben az emberek képtelenek birtokba venni történelmüket, ami személyes életvitelükben értékzavar és identitásválság formájában van jelen. Sokan szívesebben megszabadulnának történelmi személyiségeiktől, történészeiktől és politikusaitól, akik – úgy érzik – bolondját járatják és járatják velük.

AZ ÁLLAMFÉRFIÚI KALIBERŰ SZEMÉLYISÉGEK HIÁNYA

De vajon megoldást jelent-e a múlttól való elfordulás és a politikai harcokból való kivonulás? Semmiképpen sem. Éppen ellenkezőleg. Politikusokra, tehetséges közéleti személyiségekre, főként nagy államférfiakra nagyobb szükség lenne, mint bármikor korábban. Konzolidált helyzetben szorgalmas, többé-kevésbé tisztességes, némi szakmai tapasztalattal rendelkező tisztviselők és alkalmi képviselők is elvezethetnek egy országot. Vannak azonban helyzetek, és most is ilyen helyzetben vagyunk, amikor ez nem megy. A bonyolult körülmények különleges képességű személyiségeket igényelnek, államférfiúi kaliberű politikusokat feltételeznek. Balsors vár azokra a népekre, amelyek ilyen tehetségekkel nem rendelkeznek, vagy ha a rátermett emberek, a potenciális államférfiak nincsenek a helyükön, ha sorsfordító helyzetekben törpék és percemberek kezébe kerül az ország vezetése.

Tehetségekre, géniuszokra nemcsak a tudomány és művészet terén van szükség, hanem a társadalmi élet minden más területén, így a politikában is. Az elhúzóó társadalmi válságok, az eladósodás, a súlyos ár, amelyet a rendszerváltozásért fizetni kell, részben azzal magyarázható, hogy a térség politikusai nem tudtak államférfiúi magaslatra emelkedni. Elvileg minden nép rendelkezik a problémák megoldására alkalmas, tehetséges, államférfiúi kaliberű személyiségekkel, a hatalmi viszonyok sajátos alakulása folytán azonban nem

Térségünkben az emberek képtelenek birtokba venni történelmüket, ami személyes életvitelükben értékzavar és identitásválság formájában van jelen.

kerülhetnek döntési pozícióba. Kibuknak, ahogyan a tehetséges, kreatív gyerekek a rossz iskolákból.

A társadalmi válsághelyzetek egyébként mindig annak a jelei, hogy az emberek nincsenek a helyükön, érték- és szerepzavarban szenvednek, a társadalom rendelkezésére álló tudás, képességek nem jutnak kellőképpen kifejeződésre.

ISTVÁN ÉS KOPPÁNY

De az államférfiúi kaliberű személyiségek sem oldanak meg mindent. A társadalmi ellentmondások satujából nagyon nehéz úgy kikeveredniük, hogy egyértelmű dicsőségben és elismerésben legyen osztályrészük. Néha a legnagyobbak lelkén is folt esik, a kortársak és az utókor – okkal, joggal – sok mindent a szemükre vet. Ebből kifolyólag roppant nehéz a történelmi személyiségek teljesítményének, ha úgy tetszik, nagyságának, tehetségének a megítélése.

Azt, hogy milyen nehéz a történelmi személyiségek tetteinek a tárgyilagos megítélése, hogyan válnak egyesek a mindenkori haladás, az igazság és szabadság kútforrásává és letéteményesévé, hogy az egykori hús-vér emberek hogyan válnak lassan megmerevedő szoborrá a nemzet emlékezetében, s hogyan hullik ki az emlékezetből mindaz, ami zavarná ezt a képet, a legnagyobb magyar államférfi, Szent István királyunk és Koppány esete példázza leginkább.

Az István és Koppány közötti összecsapás, hatalmi harc máig foglalkoztatja a nemzetet. Mint közismert, Géza fejedelem, akinek az uralkodói jogköre az egész Kárpát-medencére kiterjedt, gyakorlatilag azonban csak az egyik Árpád törzs területére, Nyugat-Magyarországra korlátozódott, István fiát jelölte ki utódjául. Ám Árpád-házi családtag lévén (Árpád születési sorrend szerinti első fiától leszármazott nemzetségág legidősebb férfitagjaként) Koppány is jogot formált a trónra. Koppány a Balatontól délre húzódó területet, a somogyi vidéket és a mai Szlavónia egy részét uralta. Az István és Koppány közötti háborút a korabeli források a németek és a magyarok közti összecsapásként említik. Koppány színmagyar seregével szemben István hadát németek vezették, és a harcban a hozzá hű magyarok mellett főleg németekre támaszkodott. A dolog kínos volta miatt azóta sokan kardoskodnak amellett, hogy „nem idegen népek álltak itt szemben egymással, hanem eltérő politikát követő, különböző vallásnak hódoló seregek feszültek egymásnak.”²¹ István a keresztény hitben (és a németek támogatásában) bízva, Koppány a

Az elhúzódó társadalmi válság részben azzal magyarázható, hogy a térség politikusai nem tudtak államférfiúi magaslatra emelkedni.

■
21 Kristó Gyula: Géza és István. Az államalapítás kora. In *A magyar történelem vitatott személyiségei*. Budapest, 2008, Kossuth Kiadó.

pogány magyarok fegyvereire és szabadságszeretetére támaszkodva csapott össze egymással. A hadiszerecse Istvánnak kedvezett, aki a harcban elesett „Koppány holttestét négyfelé vágatta: az egyik csonkot Esztergom, a másikat Veszprém, a harmadikat Győr kapujára tüzette ki, a negyediket pedig Erdélybe küldte”. A történészek szerint Koppány holttestének megcsonkításával István félreérthetetlené tette, hogy elszánta magát egy keresztény állam megteremtésére, és ezt az ügyet győzelemre is vitte. Ám azt, hogy idegen fegyverekkel győzött saját vérrokona ellenében, Koppány szolgaságba vetett népe sohasem feledte el. Mi, kései utódok büszkék vagyunk arra, hogy a „barbár” magyar törzseket Istvánnak a keresztény hitben sikerült egyesítenie, és ezt a cselekedetét a pápa, Krisztus földi helytartója koronával szentesítette, ám valami mintha jóvátehetetlenül össze is tört volna a magyarok lelkében.

A koronázással a magyarok bebocsátást nyertek a keresztény népek közösségébe, ez azonban a pogány magyarok garmadának a leigázását jelentette, és egyben azt is, hogy a koronát adományozó az akkori politikai viszonyoknak megfelelően hűbéri igényeket támaszthatott Magyarországgal szemben. Ámbár a történészek szerint István szuverén uralkodóként járt el, törvényeket alkotott, pénzt veretett, adókat szedett, közigazgatást létesített, és bár „mindezekben német mintát követett”, nem vált sem a pápa, sem a német császár hűbéresévé.

Ahhoz azonban, hogy István a Kárpát-medencére kiterjedő – a magyar törzsek szállásterületét átfogó – leendő Magyarország igazi királya legyen, még sok magyar vérnek kellett elfolynia. A törzsi államok különállásának felszámolása nem ment simán, a nyugat-európai modell szerinti állam megalapítása páratlan tett volt a maga nemében, az erőszakos hittérítés és a magyar társadalom vérségi alapú felépítésének szétzúzása azonban mély nyomokat hagyott a nemzet lelkületén.

Ne feledjük, hogy az állam erőszakszervezet, amely – ellentétben a korábbi magyar társadalmi berendezkedéssel – a társadalomban kialakuló vagyoni és jogi egyenlőtlenség megerősítésére, fenntartására szolgál. Korábban a magyar társadalom tagjai, bár többségében szegények alkották, jogi értelemben szabad emberek voltak. A vagyon nem volt vízválasztó, szegényebbek és gazdagabbak szabadságukat jogi értelemben éppen akkorának tekintették, mint a királyét.

Nos, Istvánnak ezeket a jogi viszonyokat hozzá kellett igazítania a modern állam kívánalmaihoz, a szegények jogfosztottá váltak, alá-

vetett helyzetbe kerültek, a gazdagok pedig előjogokat kaptak. Az új törvények a közösségi (nemzetiségi) tulajdon helyett a magántulajdon védelmét szolgálták, s ennek fegyveres fedezetét a gazdagok fegyveres katonái és a király hadserege biztosította. A király a hozzá hűséges főuraknak okleveleket, előjogokat és birtokokat adományozott, amelyek tovább növelték a társadalom tagozódását.

Nem ragoznánk tovább az állam kiépítésének folyamatát, amely szellemiségében, jogfelfogásában homlokegyenest ellenkezett a korábbi, vérségi alapú magyar társadalom mentalitásával. A történészek szerint akkor a fejlődés ezt az utat kívánta. Ma viszont a hűbéri rendszer szellemi öröksége jelenti a fejlődés legfőbb akadályát.

A gyorsan változó körülmények nemcsak a népeket dobálják hol erre, hol arra, de az uralkodói kvalitások is változnak. A fiúk néha alig építhetnek arra, amit apjuk létrehozott, törekvéseik számos ponton kifejezetten ellentétes mindazzal, amiért és ahogyan apjuk fáradozott. Az, hogy mikor mi a kívánatos, mi az előremutató, mitől jók vagy rosszak a királyok, az utókor által dicsőített vagy elmarasztalt államférfiak között mi a vízvonal, tudományos értelemben aligha meghatározható.

TALÁN MÁTYÁS KIRÁLY

Talán egyetlen magyar történelmi személyiséget sem övez annyi legenda, mese, csodás történet, mint a köznyelvben csak igazságosnak nevezett Mátyás királyt. 1458. január 24-én választották meg Magyarország királyának. A Duna jegén. Talán ez az életrajzi mozzanat is közrejátszott abban, hogy Mátyás király szinte az egyetlen történelmi személyiségünk, aki nem osztja meg az országot, és akin csodák csodájára a jobb- és baloldali politikusok és történészek sem vitáznak.

Mátyás király népszerűségben toronymagasan vezet más jeles történelmi személyiségeink fölött. Nem véletlen, hogy az ő arcképe néz le ránk az ezres bankókról, ott él halhatatlanul a mesék világában, de közéletünkben is jelen van, hiszen Petőfi és Kossuth mellett Mátyás király a legnépszerűbb iskolánévadó. De Mátyás király igen kedvelt a vendéglátóhelyek körében is, sőt hitelek, ételek, hajók viselik a nevét, de az exkluzív ingatlanok forgalmazása sem képzelhető el Mathias Rexre való hivatkozás nélkül.

Annak kapcsán, hogy 2008 a Reneszánsz Éve Magyarországon, sokféle véleményt hallhatunk, olvashatunk Mátyás királyról. Eze-

ket a véleményeket olvasva, hallva az első benyomásunk az, hogy a magyar nép apraja és nagyja határokon kívül és belül, mind egy hasonló karakterű, szigorú, erős, de igazságos és méltóságos vezetőre vágyakozik, aki az országnak fellendülést hozna, és egyben szilárd alapokra helyezné a megroggyant nemzettudatot.

Sokan tisztában vannak vele, hogy Mátyás azért nem lép(het) kö-zénk a mesék világából, mert a világ mai hatalmaságainak legkevesbé egy ilyen kaliberű és karakterű – a nemzetet, az országot felemelő, a gazdaságot erősítő – vezetőre van szüksége. A globalizáció homlokegyenest ellentétes irányvonalba terel bennünket. A nagyhatalmi törekvések igyekeznek elutasítani, gátat vetni a nemzeti törekvéseknek, aláásni az országok gazdasági alapjait, megszüntetni védelmi erejüket, atomjaira zúzni a szerves közösségeket. Ez a politikai trend nem Mátyás király törekvéseinek, hanem a behódoltságra hajló, országokat és népeket kiszolgáltatottá tevő, mindent áruba bocsátó, piacra dobó, nemzetromboló, hazátlan, gyökértelen és gerinctelen politikusoknak kedvez. Innen a sok jelentéktelen, hazátlan, népellenes, hazug, korrupt államfő, nemcsak Magyarországon, hanem az egész térségben. Egyesek azt is tudni vélik, hogy a ma Mátyás királyait csírájukban ölik meg, a titkos szolgálatok ellenőrzik minden lépésüket, és idejében lejáratják, hazugsággal ellehetetlenítik, félreteszik őket. Talán ezért a nagy ragaszkodás a legendákhoz, a Mátyásról szóló mesékhez, a múlt történelmi dicsőséghez.

A körülményekre, külső okokra való hivatkozás azonban nem elégséges magyarázat a helyzetre. Merthogy Mátyás idejében sem volt könnyebb. A tehetséges, köznemesi családból származó Hunyadiakra féltékeny bárók mindent megtettek a Hunyadi gyerekek megsemmisítéséért. Lászlót sikerült is megölniük, de Mátyás megmenekült. Tehetségénél fogva aztán sikerült megtörnie a bárók hatalmát. A kimagasló tehetség, ha valóban létezik, a legnehezebb helyzetben is utat tör magának.

De ez a nézet is legenda csupán. A tehetségről szóló mesék egyike, mely szerint az igazi géniuszokat nem lehet eltiporni. Pedig mennyien áldozatul esnek a rájuk leselkedő veszedelmeknek. Az igaz, hogy egy Hunyadi János vagy Mátyás király formátumú személyiség nem terem minden bokorban, de ha fel is tűnne egy hozzájuk hasonló kaliberű államférfi a magyar égbolton, egymagában semmit sem tehetne. Ne feledjük, hogy a Mátyás királyt övező dicsőség nemcsak a király tetteinek, okos politikájának, hanem a hozzá tartozó „udvari elitnek”, az ügyét szolgáló írástudó értelmiségnek (no meg az erős hadseregnek)

köszönhető. Hol vannak ezek ma, és egyáltalán megbékélnének-e ma az emberek Mátyás király uralkodói módszereivel?

Kétséges. Napjainkban, ha valaki egyáltalán eljutna addig, hogy egy négyéves ciklusra megválasztassa magát, és elegendő támogatója lenne ahhoz a parlamentben, hogy meghozza a szükséges döntéseket, a szigorú és racionális intézkedéseket, akkor a következő választáson búcsút vehetne örökre az államfői teendőktől, és a legnagyobb népnyúzóként emlegetné az utókor.

Ma az országgyűlésekben csupa olyan ember van, aki azt mondja, amit az emberek hallani szeretnének, és azt teszi, amit mások elvárnak tőle. Különben repül. Az embereket nem a haza sorsa érdekli, halványuló nemzettudatuk miatt sem ejtenek sok könnyet, egyszerűen szeretnének jobban élni, vagy azok helyébe kerülni, akik pozíciójuknál és kapcsolataiknál fogva a közösből nagy pénzeket tesznek zsebre.

Ma az országgyűlésben csupa olyan ember van, aki azt mondja, amit az emberek hallani szeretnének, és azt teszi, amit mások elvárnak tőle. Különben repül.

A nagy politikusokat az utókor értékeli nagynak, saját korukban nem örvendenek feltétlenül nagy népszerűségnek. Vonatkozik ez Mátyás királyra is. A középkori hatalmasságok is adott esetben simán alárendelték az ország érdekeit saját hatalmi-vagyoni ambícióiknak. A kort az agresszív és gátlástalan feudális oligarchia jellemezte, az uralkodónak aligha volt könnyű megerősíteni a hatalmat, még nehezebb volt egy nagyra törő személyiségnek az uralkodó hatalmával szemben erősíteni a magáét. Erkölcsi aggályok akkor sem gyötörték a közszereplőket, az egymással hadakozó és szövethető nagyurak közül egyik sem volt jobb, vagy rosszabb, mint az ellenfelei. De ettől még Hunyadi János és Mátyás király jó hazafinak bizonyultak, és zseniális politikusok és hadvezérek voltak. Mátyás király alatt a középkori magyar állam elérte a zenitét, ennél nagyobb hatalommal a magyarok sem előtte, sem utána nem rendelkeztek. De ez nem jelenti azt, hogy a sikerben mindenki egyaránt osztozott, a dicsőség mindenkire egyformán ragyogott. Azt, hogy ezek a nagyszerű politikusok, zseniális államférfiak egyszersmind áldott jólelkű emberek voltak, csak az utókor gondolja, mert erre a hitre szüksége van.

A TÖRTÉNELMI KITEKINTÉS TANULSÁGAI

Mátyás óta nemcsak az idők, hanem a körülmények is alaposan megváltoztak. Mátyás Magyarország mellett Csehország, Horvátország és Dalmácia királya volt. Nincs az a lángeszű vezető, aki ma az egykori birodalom területén élő népeket egy fedél alá tudná hozni.

Nem is biztos, hogy ez a régi formában ma jó volna. A csodával lenne határos az is, ha a Trianonban elcsatolt magyar nemzetrészeknek száz év múltán sikerülne valamilyen autonómiát biztosítani. Ennek a sikeres megoldása is meghaladja a mai honatyák szellemi képességeit és ambícióit.

A magyar történelmi személyiségek tehetségüktől és mozgásterüktől függően megpróbálták az akkori politika lehetőségeit viszonylag okosan felhasználni. Egy kis túlzással még az is mondható, hogy hibáik ellenére is igyekeztek megteremteni a nemzet megmaradásának a feltételeit. Ennek ellenére többen közülük reménytelen helyzetbe vitték az országot. Ezek ma okkal népszerűtlen politikusok, csak-hogy nagy divat azokat is sárral dobálni, akik felvirágoztatták, vagy óriási veszteségektől kímélték meg az országot. Nem a pszichológus rezortja ebben a kérdésben igazságot szolgáltatni. Ennek a rövid történelmi kitekintésnek nem ez volt a feladata. Arra próbáltam rámutatni, hogy a történelmi személyiségekkel kapcsolatban milyen nehéz feladat a nagy tehetségeket egy közös tablóra felsorakoztatni. Az államférfiakról szoltunk, de megállapításaink a közélet más kiválóságaira is vonatkoznak.

Az egyházi személyiségek életútjának nyomon követése, alakjuk bemutatása, működésük elemzése során is hasonló eredményre jutnánk. A tömegeket megtérítő hitszónokok, a nagyhatalmú bíboros hercegprímások és protestáns főpásztorok, a szociális igazságért küzdő preláthusok, a tömegkommunikációban otthonosan mozgó püspökök és szerzetesek, valamint az izraelita felekezetet képviselő nagy tekintélyű tudós főrabbik tevékenységének és személyiségének a megítélése nem kevésbé problematikus, mint a politikusoké, államférfiaké.

És ez így van a társadalom más szféráiban tevékenykedők esetében is. Sokan sokféleképpen ítélik meg szerepüket, tehetségüket. Minden kornak vannak meghatározó személyiségei, akik jelentős szerepet játszanak a történelem alakulásában. Többségük pályafutását, működését saját korukban és napjainkban is vita övezi. A vita azt jelzi, hogy a történészek is, a szélesebb közvélemény is keresi a választ, az érveket egy-egy személy megítéléséhez, hogy aztán ítéletet alkossanak, mondjanak róluk. Ez az ítélet azonban igazán nem is a múlttól, a történelemtől szól, hanem a kortársakról, a jelen helyzetről, illetve az utókorról.

Minden kornak vannak meghatározó személyiségei, akik jelentős szerepet játszanak a történelem alakulásában.

■ AZ ISKOLAI AGRESSZIÓ MINT ENERGIAFORRÁS ■■■

AZ ELMÉLET ARANYALMAFÁJA

– **A gyerekekkel való foglalkozás során a legtöbb pedagógus számára a gyerekek agresszivitása jelenti talán az egyik legnagyobb problémát. Mit tehet az elszabaduló indulatokkal szemben a pedagógus?**

– A rendelkezésére álló fegyelmezési eszközök száma igen korlátozott, ráadásul nem eléggé hatékonyak, és néha kifejezetten ellentétes hatással járnak, mint amit tőlük várnánk. Pszichológiai szempontból az agresszió a frusztrációra adott destruktív válasz, ami erőszakos viselkedés formájában jelenik meg. A frusztráció forrása pedig az a szituáció, amelyben a gyerekek vannak. Az agresszió az iskola szempontjából nem elfogadható, de nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy ez a személyiség számára valamilyen kihívást jelentő problémára adott válasz. Mások megtámadása mindig félresiklott reakció, elfecsérelt energia, amellyel a frusztráció forrását nem lehet megoldani. Ennek néha tudatában is vagyunk, de a levezetetlen, felgyülemelő agresszió nem nagyon kedvez a hűvös mérlegelésnek, hanem kirobban.

– **Csak a gyerekek frusztráltak vagy tanáraik is?**

– A tanárok is feszültek, frusztráltak, ők azonban esetenként megtárlják a módját a frusztráció levezetésének. Ilyen pl. a gyerekek társaik előtti megszegyenítése, vagy akár az osztályozás is ezt a célt szolgálhatja. Miközben a tanár azt hiszi, hogy a gyerekek az osztályzatban nem ismerik fel az agresszív szándékot, azok mindig felismerik azt.

– **Mit tudna mondani az iskolán kívüli agresszióról?**

– Bár erről nem szoktunk beszélni, de tisztában kell lennünk vele, hogy az állam és annak minden intézménye, leplezett formában, de minden ízében telítve van agresszióval. A hatalom törvényeket hoz, korlátokat szab, szabályokat ír elő, büntet és jutalmaz, osztályoz, szelektál, és mindennek az agresszív viselkedés igazolásáról van szó olyan címkék alatt, mint rend, fegyelem, igazság stb. A gyerekeknek – a játékon és sporton kívül – szinte semmilyen lehetőségük sincs agressziójuk levezetésére.

– **Hogyan reagáljunk az agresszióra?**

– Elvileg lehetőség van arra, hogy frusztrációs helyzetben konstruktívan reagáljunk, amelyek megoldására azonban nincsenek kész sémák, előre gyártott válaszok. Némi találmányossággal azonban a legtöbb helyzet megoldható. A gyerekek tanulmányi előmenetele kapcsán jelentkező kudarcot például nem szükséges halálosan komolyan venni, hanem az valamilyen kreatív tevékenység kiindulópontja is lehet. Tudom – magamon is tapasztaltam néha –, hogy milyen nehéz

□ Király János: Az iskolai agresszió. *Körkép-Panorama* Ada. 2008. szeptember

az agresszív viselkedés kreatív kezelése. Mégis célszerű fontolóra vennünk, hogy az agresszió célja nem az agresszív viselkedés maga, hanem a felmerült akadályok, a frusztráció leküzdése. Az agresszió legtöbbször a gyerekekben jelentkező erős belső késztetés, amellyel megpróbálnak tiltakozni valamilyen helyzet ellen.

- Miben látja a megoldást a pszichológus?

- Mindannyian jónak, erősnek, okosnak akarunk látszani mások és önmagunk szemében. Ahhoz, hogy jónak tartsanak, elfogadjanak, szeressenek bennünket, mások kedvében kell járnunk. Olykor a teljes önfeladásig, akkor is hiábavalóan. Ezért rosszak leszünk, hogy észrevegyenek bennünket. A rossz gyerek másokat vádol agresszív viselkedésével, így próbálja felhívni magára a figyelmet, és egyben leplezni azt, hogy tehetetlennek, gyengének érzi magát, szeretetre szomjazik.

- Ahhoz, hogy egy gyerek a szülei és tanárai megbecsülését, szeretetét megtartsa, mindenekelőtt arra van szüksége, hogy szeresse önmagát. De segíti, támogatja-e ebben valaki? Hogyan őrizze meg a gyerek szülei szeretetét, ha azok esetleg egymást sem szeretik, és/vagy szeretetmegvonással büntetik őt, ha a saját fejével kíván gondolkodni? Hogyan szerezzék és őrizze meg egy diák tanárai megbecsülését egy olyan versenyhelyzetben, amelyben nem azt értékelik, amihez ő ért, ami őt érdekli, amiben örömet leli, hanem olyasmit kérnek tőle számon, amit talán nem is ért, de főként nem látja annak értelmét?

Mindannyian jónak, erősnek, okosnak akarunk látszani mások és önmagunk szemében.

Hódi Sándor: Nyíltan fel kell lépni minden káros, mélyen fájó emberi megnyilvánulás ellen

A személyiség felnőtté válása azt jelenti, hogy elfogadjuk szüleinket olyanak, amilyenek. Ők is bennünket, szeretetre méltó és kifogásolható tulajdonságainkkal, a jóval és rosszal együtt. Vonatkozik ez tanárainkra, majd később házastársunkra, munkatársainkra is.

– **Visszatérve az iskolai agresszióhoz, milyen feladat várna a tanárookra?**

– A tanárookra az a nehéz feladat várna, hogy – a fentiek szellemében – segítsenek a gyerekeknek abban, hogy megértsék agressziójuk forrását, hogy azt együtt, közösen ösztönző energiaforrásként fogják fel, és valamilyen hasznos tevékenység szolgálatába állítsák. Még az is lehetséges, hogy ezzel a hozzáállással olyan tehetséges gyerekeknek egyengetjük az útját, akik valahol elakadtak a személyiségfejlődés folyamatában. Akik a tőlük elvárt követelményeknek talán nem tudnak maradéktalanul eleget tenni, más téren azonban tehetségesnek bizonyulnak. Agresszív viselkedésükkel esetleg éppen erre szeretnék felhívni tanáraik figyelmét. Segélykérés ez részükről, amellyel az önmagukkal való elégedettségérzését hiányát jelzik.

– **Ezek szerint az agresszív viselkedés összefüggést mutathat a tehetséggel?**

– Igen. És erre annál is inkább oda kell figyelni, mivel a tehetséges gyerekek egyik fontos személyiségvonása, hogy – még azok is, akik az iskolában jól teljesítenek – néha igen kihívóak, provokatívak, teljesítményükkel úgyszólván soha nem elégedettek. Más tehetséges gyerekek viszont éppen azzal hívják fel a figyelmet magukra, hogy az iskolai tevékenység nem érdekli őket, zavarják az osztály munkáját, különködnek, tanáraikkal nem akarnak együttműködni stb.

A társadalmi együttélés konformitás nélkül elképzelhetetlen. A konformitás azonban nem azonos a közönnyel, érdektelenséggel, hanem alkalmazkodó viselkedést jelent. Az alkalmazkodás azonban nem zökkenőmentes, saját érdekeink érvényesítése konfliktusokkal jár együtt, amelyek agresszív viselkedést eredményezhetnek.

A KIÁBRÁNDÍTÓ VALÓSÁG

– **Mindez nagyon szépen hangzik, a helyzet ugyanakkor az iskolákban lassan tarthatatlanná válik.**

– Amiről eddig beszéltünk, az az elmélet aranyalma, de igaz van, meg kell vizsgálnunk azt is, hogy mi a helyzet a valóságban? Az iskola sokáig betöltötte a pozitív szocializációs funkcióját. Ezen azt kell értenünk, hogy segített annak a szabályozórendszernek az elsajá-

A konformitás nem azonos a közönnyel, érdektelenséggel, hanem alkalmazkodó viselkedést jelent.

tításában, amelynek során megtanuljuk, hogy az egyéni érvényesülés (érdekérvényesítés) nem történhet gátlástalanul mások rovására.

Az iskolák liberalizálásával a helyzet megváltozott. Miután a túlzott individualizmus és a gátlástalan önérvényesítés össztársadalmi jelenséggé vált, ez begyűrűzött az iskolákba is. A gyerekek magukkal hozzák azt a szemléletmódot, hogy a siker nem a szorgalmon, hanem az erőszakon és a befolyásos pártfogókon alapszik.

A klasszikus iskolákban a tanárok megfelelő cselekvési szabadsággal rendelkeztek ahhoz, hogy tanulásra szorítsák a diákokat, ugyanakkor féken tartásuk a terhes kötelezettségekből származó agressziót. Ma a tanárok csaknem teljesen eszköztelenné váltak, és rendkívüli módon ki vannak szolgáltatva.

- Védi-e valamilyen jogrendszer a tanárokat, vagy csak a tanulók jogai kapnak nagy nyilvánosságot?

- A pedagógusok kezében ma nincs eszköz, hogy megoldják az iskolai agresszióval kapcsolatos problémákat. Mit tehet a pedagógus, ha rugdossa, bántalmazza, leköpi a diákja? Mit tehet, ha az erősebb gyerekek rendszeresen verik a gyengébbeket az osztályban? Mit tehet, ha az iskola rémét nem lehet kizárni egy iskolából?

A jog álszent módon falaz a lassan parttalanná váló individualizmusnak. Mert miféle jogot védünk azzal, ha a pedagógus – lopás esetén – nem nézhet bele a diákok táskájába? Ha az iskola nem szólhat bele a diákok iskolán kívüli életébe, mert ez sértené a személyiségi jogait? Ha kénytelenek szemet hunyni afölött, hogy egyesek rendszeresen agresszív módon terrorizálják gyengébb társaikat? Ha nem tehetik szóvá a drogfogyasztás gyanúját? Ugyanakkor a szülők joggal várják el az iskolától, hogy ott a gyermekeiket megkíméljék és megvédjék a szándékos zaklatástól, megaláztatástól, az erőszakos cselekményektől, a drogüzérektől.

- A pedagógusok érzik a felelősség súlyát, ezért segítséget várnak.

- Így van. A hozzám forduló tanárok többnyire a nagy terhelésre, a fegyelmzés nehézségeire, hivatásbeli közérzetük romlására, a kölcsönös bizalmi viszony (a tanár-diák, a tanár-szülő kapcsolat) lazulására, torzulására, és nem utolsósorban társadalmi megbecsülésük hiányára panaszkodnak. Mindannyian fájlják, hogy céltalanság, értékvesztés, agresszió uralja el az iskolákat.

Ezek a jelenségek nem függetleníthetők az iskolán kívüli társadalmi folyamatoktól. Az iskolában ugyanaz megy végbe, mint ami a társadalom egyéb szféráiban, például a családban. Az iskola a családtól várja a segítséget, a család az iskolától. De ahogyan az iskola

A gyerekek magukkal hozzák azt a szemléletmódot, hogy a siker nem a szorgalmon, hanem az erőszakon és a befolyásos pártfogókon alapszik.

nem képes, a család sem mindig tudja ellátni funkcióját. Sem idő, sem türelem nem jut a szocializációs nevelésre, sok esetben a család sem alkalmas bármiféle pozitív minta közvetítésére.

A szülők, akik hozzám fordulnak, általában a munkahely elvesztésére, a létbizonytalanságra, perspektívtalanságukra panaszkodnak. A közömbösség, a társadalmi-környezeti kontroll gyengesége, az erkölcsi normák szabályozóerejének csökkenése, az erőszak terjedése, a média és a kortárs csoportok hatásának erősödése ejti őket gondba. Okkal és joggal, mert a mai kultúrára jellemző szemléletmód erőszakközpontú. Az élet minden területén jelentősen erősödik az agresszió, a terror, az erőszak, a gyűlölködés, az ellenségeskedés mindenféle formája. Világjelenségről van szó. Régebben csak az USA-ból érkeztek hírek iskolai átokfutókról. De ma már az erőszak súlyos gondot jelent a skandináv országokban, Japánban, Kanadában, Angliában, Olaszországban, Németországban, hogy csak azokat az országokat említsük, ahol nemcsak hajlandóak voltak tudomásul venni a problémát, hanem pénzt áldoznak, kutatások folytatnak annak kezelése, megoldása érdekében.

...fel kell lépni minden káros emberi megnyilvánulás ellen, amelyek rombolják a közösségek, az egyének életét, gerjesztik és mélyítik a konfliktusokat.

– Mi gerjeszti ezeket a negatív folyamatokat, és hogyan lehetne ezek útját állni?

– Fejétől büzlik a hal, szoktuk mondani, és ebben sok igazság van. A parttalanná vált liberalizmusnak megvannak a haszonélvezői. Értelmeszerűen minden ember saját érdekeinek az érvényesítésére törekszik. A korlátlan érdekérvényesítésnek azonban gátat szab a civilizáció, a társadalom szabályrendszere. Figyelembe kell vennünk mások érdekeit is. Most ennek a civilizációs vívmánynak a szétverése folyik. A „valóítsd meg önmagadat” eszméje szükségszerűen vezet társadalmi anarchiához, hiszen azt sugallja, hogy nem az együttműködésben, az alkalmazkodásban, a közös fellépésben rejlik a társadalmi felemelkedés útja, hanem önös érdekeink előtérbe helyezésével, agresszióval, mások rovására lehet és kell megvalósítani saját céljainkat.

A megoldás apró lépéseit abban látom, hogy nem szabad megengedni a társadalmi együttélési normák szétzúzását. Nyíltan fel kell lépni minden káros, mélyen fájó emberi megnyilvánulás (bántás, megalázás, zaklatás, féltékenység, irigység, igazságtalanság, gyűlölködés) ellen, amelyek rombolják a közösségek, az egyének életét, gerjesztik és mélyítik a konfliktusokat.

■■■ A SZABADSÁG SZINTJEI ■

Az emberek legtöbbször mások, mint saját maguk. Gondolataik a többiek utánzata, életük mimikri, érzéseik és szenvedélyeik idézetek. (Oscar Wilde)

AZ „ÚJ EMBER KOVÁCSAI”

A napokban a kezembe került egy Osho-könyv, és elolvastam. A könyv címe keltette fel az érdeklődésemet: *Szabadság. Merj önmagad lenni!* Ígéretes cím. Pszichológusként, harmincéves gyakorlattal a hátam mögött éltem ugyan a gyanúperrel, hogy csodák nincsenek, de jó apropóul kínálkozott számomra, hogy közelebbről szemügyre vegyem az Osho-féle jelenséget. Manapság sok-sok ember vesz Osho-könyvet a kezébe, hogy megoldja vele életének a problémáit. Az öngyógyítás az esetek többségében vélhetően hiú ábrándnak bizonyul, Osho könyvei iránti kereslet mindazonáltal igen nagy lehet, hiszen a szerzőnek az Édesvíz Kiadónál két év alatt, 2004 és 2006 között, tíz könyve jelent meg. Azt hinnénk, hogy a nagyfokú érdeklődés önmagáért beszél, de amióta a könyvkiadás üzletággá vált, minden csupán hírverés kérdése.

Önjelölt profétákból, gurukból, akik a szabadság és az önmegvalósítás lehetőségeit ígértek a hiszékeny embereknek, sosem volt hiány. Tanaik az emberek millióira gyakorolnak rossz hatást. Napjainkban a legígéretesebbnek látszó egyike Osho, a világhírnévre (és hatalmas vagyonra) szert tett szektavezér.²² A rajongó elismerésből, kritikátlan bálványozásból mindenesetre nincs hiány. A londoni Sunday Times szerint (állítólag) Osho egyike annak az ezer embernek, akik igen jelentős hatással voltak a XX. század alakulására. Az indiai Sunday Mild-Day erre rátesz még egy lapáttal. Egyenesen azt állítja, hogy Osho azon tíz ember egyike, aki – Buddha, Gandhi és Nehru mellett – megváltoztatta India sorsát.

A papír mindent elbír. De mégis, vajon mivel szolgált rá Osho erre a hírnévre?

Népszerűségének titka abban rejlik, hogy olyasmit ígér az embereknek, amire azok szomjaznak, ami dédelgetett álma mindenkinek – a sorsalakítás lehetőségét. Osho egyenesen újjászületést ígér híveinek, akik aztán megteremtik a feltételeket a Földön egy újfajta ember megszületéséhez.²³ Az „új ember” létrehozására irányuló törekvés nem éppen előzmény nélküli, hiszen az ókortól kezdve napjainkig voltaképpen minden vallási törekvés erre megy ki. Sőt, a

-
- 22 Rajneesh Chandra Mohan Jain (1931. december 11. – 1990. január 19.), más néven Bhagwan Shree Rajneesh, majd későbbi közismert néven Osho Indiában és az Amerikai Egyesült Államokban élt vallási vezető. Egy új, sokat vitatott vallási mozgalom megalapítója volt.
- 23 Osho: *Szabadság. Merj önmagad lenni!* Budapest, 2007, Édesvíz Kiadó, 189.

világi profétáknak is ez a rögeszméjük, gondoljunk csak Nietzsche, a rossz emléké „übermenschre”, a fasizmus következményeire, vagy a marxizmus-leninizmus vezéregyéniségeire, a mérhetetlen szenvedéssel járó, rengeteg áldozatot követelő „szocialista embertípus” létrehozására irányuló nagy történelmi kitérőre.

Az eddigi bukásoktól függetlenül, a világ dolgaiban kevésbé járatos emberek számára vonzó és imponáló minden újabb ambiciózus terv, amely azt ígéri, hogy megoldja életük minden gondját-baját, anélkül, hogy ez nekik különösebb fáradságukba kerülne. De nehogy félreértésre adjon okot a párhuzam – Osho nem olyan magaslatokban szárnyal, mint Nietzsche vagy Marx. Amiről beszél, az halvány utánérzet csupán: zavaros eszmék, innen-onnan összeszedetett filozófiai és pszichológiai gondolatok – nyakon öntve némi miszticizmussal.

Az eddigi bukásoktól függetlenül, az emberek számára vonzó és imponáló minden ambiciózus terv, amely azt ígéri, hogy megoldja életük minden gondját-baját, anélkül, hogy ez nekik különösebb fáradságukba kerülne

A BOSZORKÁNYKONYHA TITKAI

Az „új embert” korábban is nehéz volt józan paraszti ésszel elképzelni, a „prototípusokat” sose látta megvalósulni senki, ezen a téren Osho sem könnyíti meg a dolgunkat. Az „új embert” úgy írja le, mint aki „képes élvezni Zorba földi örömeit, és Buddha csendes nyugalját”. Magyarán szólva a képzelet szüleményével van dolgunk megint. De azért ne fosszuk meg magunkat a megismerés örömétől, pillantsunk be Osho boszorkánykonyhájába, vajon miben látja az „önmegvalósítás”, az „új ember” létrehozásának a lehetőségét.

A megismerési folyamat több lépcsőből áll, de elég az első szemügyre vennünk, már ebből is minden kiderül. „Az első lépés, amikor szabaddá válsz valamitől, ez az állapot a külső erők – szülők, társadalom, vallás – által rád kényszerített korlátok lerombolása”²⁴ – szögezi le Osho. Le kell rombolni a szülők, a társadalom, a vallás által állított korlátokat! Erre azért van szükség, hogy az elménk kellőképpen megtisztulhasson, szabaddá legyen.

Ezt követően, vagyis miután mindent eltakarítottunk az útból, sikeresen kitoröltük tudatunkból az emberi civilizáció emléknymait, „akarni kell valamit”, mondja Osho. Mondjuk „egy látomást”, „egy kapcsolatot”, a sorsalakítás nagy művésze ilyesmiket hoz fel példának. Mellesleg lazán tegezi híveit és olvasóit. Akarjál és ezáltal „magadhoz ölelsz és megteremtesz valamit”, és a végén ott vár rád a „puszta szabadság”. Egy olyan állapot „amelyben egyszerűen önmagad vagy”.

■
24 Uo.

Ilyen fenséges gondolatokra épülnek Osho tanai, ami azt példázza, hogy az emberi hiszékenységek határtalan, amelynél csak az emberi butaság nagyobb. Mindezek a magvas gondolatok már a könyv hátlapján olvashatók, tulajdonképpen kár átrágnunk magunkat a 192 oldalon, ennél jobban megvilágosulni nem fogunk.

De azért próbáljunk meg a dolgok mélyére ásni. Először is vegyük észre, hogy a *Szabadság* címet viselő kiadvány, akárcsak az önmegvalósítással, sorsalakítással foglalkozó más hasonló jellegű munkák, arra próbálják ösztönözni olvasóikat, hogy söpörjék félre a „szabadság útjába álló akadályokat”, nevezetesen a szülőket, a társadalmat, a vallást, a tudományt. Minden elvárást, normát és szabályt, hogy az ember elméje „megtisztuljon”, „hű lehessen önmagához”, és elérje a „képességeiben rejlő legvégső magasságot”. A könyv szemléléseivel nem az a célunk, hogy olvasóinkkal együtt elérjük ezt a „szellemi magasságot”, hanem hogy megpróbáljuk a zavaros eszmefuttatásaiból a valós szándékot kihámozni.

A SZABADSÁG DIMENZIÓI

„A szabadság háromdimenziós jelenség” – fejtegeti Osho. India nagy része még mindig rabszolgaságban él. A *szundrákat*, a legalacsonyabb kasztba tartozó embereket nem is tekintik igazi emberi lénynek. Ezek az emberek nem járhatnak iskolába, nem tanulhatnak szakmát, azt a keserves életet élik, amit őseik éltek több ezer éven át. Ha valaki megérinti őket, tisztátalanná válik, azonnal meg kell fürödni. Még az árnyékukat sem szabad megérinteni.

A világon mindenütt létező rabszolgaság, amelytől jobbára sikerült megszabadulni. A fizikai rabszolgaság, a testtel kapcsolatos kiszolgáltatottság azonban különböző formákban – gyermekmunka, férfiak és nők, fehérek és feketék közötti különbség – ma is fennáll.

„Minden test egyforma. Ez a szabadság lényegi alapja” – mondja Osho. Megkapó indítás, ami magától értetődő minden normális ember számára. A megfogalmazás (fordítás?) azonban pontosításra szorul. A testek – az egyetemesük ikrektől eltekintve – nem egyformák, nagyon is különböznek egymástól. Az emberi szabadságjogok azok, amelyek tekintetében nem szabad különbséget tennünk az emberek között nemük, bőrszínük, életkoruk, egészségi állapotuk alapján. Ez a lazaság, a pongyola fogalmazás, a szavak önkényes használata, új jelentéssel való felruházása, a fogalmak tisztázatlansága egyébként jellemző sajátossága Osho eszmefuttatásainak.

A rabszolgaság, a testtel kapcsolatos kiszolgáltatottság különböző formákban ma is fennáll.

A második dimenzió a *pszichológiai szabadság*. Nagyon kevés ember van a világon, aki pszichológiailag szabad, figyelmeztet Osho. A szülők nem hagyják, hogy a gyerekek önállóan gondolkodjanak és a saját fejük után menjenek, hanem „rabszolgának nevelik” őket – „politikai, társadalmi, vallási ideológiák rabszolgájává”²⁵.

Kemény szavak. És igaztalanok. Osho bizonyára kevés babát tartott a karjaiban, így kerülhette el figyelmét az a körülmény, hogy azok legkevésbé az önállóságot hiányolják, annál nagyobb szükségük van szeretetre, ápolásra, gondoskodásra. Mondhatnánk síríg tartóan. Mások elismerésére, törődésére, megértésére, szeretetére egész életünk során rászorulunk, szomjazunk, olyannyira, hogy mások nélkül létezni sem tudunk. Nos, ez a körülmény korlátoz bennünket parttalan „szabadságunkban”.

A FÁK IS NAGYRA NŐNEK...

*Mások elismerésére,
törődésére,
megértésére,
szeretetére egész
életünk során
rászorulunk,
olyannyira, hogy
enélkül létezni sem
tudunk.*

„Nagyra nőnek a fák anélkül, hogy bárki tanítaná őket”²⁶ – mondja Osho, aki szerint nincs szükség semmiféle nevelésre, felnőnek a gyerekek szüleik nélkül is. A fontos az, hogy szabadságot biztosítsunk számukra, ők aztán majd saját belátásuk szerint alakítják sorsukat, formálják tudatukat.

Zavaros gondolatok, amelyek nélkülöznek minden pszichológiai ismeretet. Nem mintha a neveléssel ne lennének gondok-bajok. Voltak és vannak is. Ezek a gondok azonban homlokegyenest ellentétes természetűek azzal, amit Osho kifogásol. Osho magát a nevelést kárhóztatja, holott a problémák éppen annak a hiányosságaiából, elégtelenségéből származnak. A szocializáció hiányosságai miatt a gyerekek nem sajátítják el az eredményes társadalmi beilleszkedéshez és önálló életvitelhez szükséges normákat, elvárásokat, ebből kifolyólag problémás lesz a gondolkodásmódjuk és a magatartásuk. A neveletlen gyerekek nem abban különböznek másoktól, hogy „tudatosabbak, intelligensebbek, eredményesebbek” lennének az „igazság keresésében” és „önmaguk megvalósításában”, ahogyan azt Osho állítja, hanem éppen ellenkezőleg, az a legfőbb gondjuk, hogy nem tudnak mihez kezdeni a szabadságukkal (és önmagukkal). A következmények ismeretesek: amíg tehetik, szüleik és a társadalom nyakán élősködnek, léha, céltalan életet élnek, a káros szenvedélyek rabjaivá válnak, összeütközésbe kerülnek a törvénnyel stb.

Az ember jellemének, intellektusának, érzelmi szférájának egyéni sajátosságait a környezet alakítja. Ebből a szempontból mellékes,

25 Uo. 9.

26 Uo. 152.

hogy ki közvetíti felénk az önépítkezéshez szükséges anyagot: a szülők-e vagy mások. Abból építkezünk, ami az adott helyen, az adott társadalmi viszonyok között rendelkezésünkre áll. Személyiségünk kialakulása után az egyén pszichológiai alkata némi állandóságot mutat, ami összefügg az életfeltételek és emberi kapcsolatok viszonylagos állandóságával. A körülmények változásával mi magunk is megváltozunk. Az élet folyamatosan új, megoldandó helyzetek, feladatok elé állít, bennünket, ami rendületlenül csiszolja, alakítja egyéni sajátosságainkat.

Osho mintha nem lenne tisztában az ember társadalmi meghatározottságaival. „Az egész világ pszichológiai rabságban él”²⁷ – mondja. Igen, a kor és a társadalmi körülmények rabságában. Ő azonban nem erre gondol. Gondolatainak egészen más a mozgatórugója. Egyfolytában azt nehezményezi, hogy a szülők egyik generációról a másikra különböző dolgokkal „tömik tele” gyermekük fejét: nevezetesen mohamedánnak, hindunak, kereszténynek nevelik őket. Osho nem hisz Istenben, mégis szüntelenül vele hadakozik. Ez az ő dolga.

Sajnos nem marad meg a belső vívódásnál, ha úgy tetszik a meditációnál, hanem agresszíven belegázol mások hitébe, életébe. Család- és társadalomellenes indulatok uralják az elméjét. Mindezekelőtt a családot kárhóztatja. „A család pszichológiailag elavult.” Nincs rá szükség. El kell távolítani. Ellenkező esetben, ha a család „ugyanolyan marad, mint eddig, akkor nem tűnhet el a társadalom, nem tűnhet el az egyház, nem tűnhetnek el a vallások”²⁸. És akkor – fájdalom – Osho nem teremthet egy „új világot”.

Visszajutottunk oda, ahonnan elindultunk – a támadások célpontjához. Amíg nem sikerül minden értéket – családot, hagyományokat, közösséget, tudást, kultúrát, hitet, az egész társadalmat – félresöpörni az útból, a szabadság legfelső foka, a pszichológiai szabadság nem válik lehetővé.

A HARMADIK DIMENZIÓ

Az Osho-féle szabadság legfelső foka olyan dimenziókba emel bennünket, amelyben az eligazodáshoz nemcsak a józan ész, de a tudomány is kevésnek bizonyul. Aki eljut erre a magaslatra, az – idézzünk – „tisztában van azzal, hogy nem test, vagy nem elme, hanem csupán tiszta tudatosság”. Erre a szintre meditáció útján juthatunk el. Bizonyára munkaszüneti napokon, és amikor a gyerekek is iskolai kiránduláson vannak. Ilyenkor a szülő leül, és meditál. Elkülönül a

Az élet folyamatosan új, megoldandó helyzetek, feladatok elé állít, bennünket, ami rendületlenül csiszolja, alakítja egyéni sajátosságainkat.

27 Uo. 10.

28 Uo. 24.

testétől. Elkülönül az elméjétől. És a végén ott marad a „spirituális szabadság” birodalmában. Nem gondol a kifizetetlen számlákra, a húgyhólyaggyulladására, a közelgő viharokról szóló híradásokra, az emelkedő árakra. Nem gondol semmire, egyszerűen felhőtlenül boldog.

De még csak ezután jön Osho tanainak a sava-borsa. A meditáció arról szól, mondja Osho, hogy a közösségnek „nincs lelke, nincs elméje”. Hogy a közösség üres szólam, amelynek nincs szüksége szabadságra. „Közösség, társadalom, gyülekezet, vallás, egyház – ezek mind szavak. Nincs mögöttük semmi valós.”²⁹

Csak kibújik a szög a zsákból. A szabadság délibábja destruktív szándékot takar. Szerencsére a szülők többsége nem olvas Oshót, így (egyelőre?) átörökítik ismereteiket, szükségleteiket, félelmeiket, hiedelmeiket, szokásaikat, igazságérzetüket stb. gyermekeikre. Ami egyáltalán nem jelenti azt, hogy azok ezáltal elvesztenék szellemi függetlenségüket. Az egyén szellemi szabadságát nem fenyegeti veszély azáltal, hogy közösségben nő fel, együttélési normákat sajátít el, elvárásoknak tesz eleget. A személyiség lényegi sajátossága, hogy minden külső hatás egyéni értelmezést nyer benne. Csupán értelmi képességünk szab határt annak, hogy meddig jutunk el az „igazság” keresésében.

A személyiség lényegi sajátossága, hogy minden külső hatás egyéni értelmezést nyer benne.

A pszichológiai szabadságnak azonban megvannak a keretei. A személyiségben levő szubjektív mozzanatok nem választhatók külön az emberek egymás között objektív viszonyaitól és a környező valósághoz fűződő kapcsolatuktól. Nem léphetünk ki abból a világból, amelynek magunk is szerves része vagyunk. Az éhező szudáni gyerekek hiába szeretnének svájci bankigazgatók vagy amerikai úrhajósok lenni, erre vajmi kevés az esélyük. Indiában sem lesz belátható időn belül a szundrákból maharadzsa. „A térképen húzott vonalak nincsenek ott a Földön”³⁰ – mondja Osho. Ez igaz, ettől azonban még valóságok. Afrikában, Indiában és a világon mindenütt az emberek kőkemény valóságban élnek. Aki azt állítja, hogy a közösség, a társadalom, a gyülekezet, a vallás, az egyház, a család mind üres szavak, hogy nincs mögöttük semmi valós, az egyszerűen nem tudja, hogy mit beszél.

A személyiség fejlettségének színvonala – az „önmegvalósítás” elérhető szellemi magaslata – nem attól függ, hogy mi mit akarunk, mit gondolunk magunkról, mit tartunk a szabadságról és az igazságról, hanem hogy történelmileg mit tesznek számunkra lehetővé azok a társadalmi viszonyok, amelyeknek térbeli és időbeli foglyai

■
29 Uo. 11.

30 Uo. 12.

vagyunk. A meditáció ugyan ideig-óráig segíthet bennünket megfeleledkezni földi gondjainkról, a problémákat azonban senki nem fogja helyettünk megoldani.

HOL VAN A KUTYA ELÁSVA?

Osho filozófiája mintha csak a mai világ hatalmasságainak a fejéből pattant volna ki. Erről árulkodik az is, hogy különösen a mohamedánok vannak a begyében, akik nem átallnak az iszlámért meghalni. Osho értelmezésében valamennyien megtévesztés áldozatai, mert elhiszik, hogy a paradicsomba jutnak, ahol mindenféle gyönyörűségben lesz részük. Az fel sem merül benne, hogy netán a javaikat, hitüket, szabadságukat, az olajukat féltik és védik az idegen betolakodókkal szemben. A mohamedánok mellett a keresztények, a buddhisták is megkapják a magukét. Sőt, az istenhívők mellett rájár a rúd az ateistákra is, ha valamilyen közösség elkötelezettjei. Osho mindig ugyanoda lyukad ki: meg kell szüntetni a vallási és a nemzeti közösségeket, elsősorban természetesen a családot, és ezzel minden baj elhárul az emberek feje fölé. Ismerős gondolatok, akárha a globalizáció felkent prófétáit hallanánk. Minden bizonnyal itt van a kutya elásva.

Az önmegvalósításról szóló futurisztikus elképzelések olyan ideológiai eszmerendszert képviselnek, amely az értékelvű, etikai bázison nyugvó emberfelfogás ellen irányul. A „valósítsd meg önmagadat”, „merj önmagad lenni” elvét vallókat a világ és a társadalom/nemzet egészének az ügye nem érdekli, csak a profit, a saját érdek és a pozíció.

Ezek a ködös eszmék, amelyek szándékosan miszticizmussal párosulnak, és általában szekták és/vagy világmegváltó tanok formájában jelentkeznek, ma már mindenütt jelen vannak. Romboló hatásukat nemcsak egyházak szenvedik el, hanem minden emberi közösség, amely feltételez akár egy természetes közösséget, akár egy isteni teremtési rendet. A konzervatív felfogás szerint az adott társadalmi viszonyok, és azon belül az emberek nem tévedések áldozatai, akiket egyik napról a másikra forradalommal, próféciákkal, lelki gyakorlatokkal, meditációs központokkal meg lehetne változtatni.³¹ Ami van, nem véletlenül van, és nem véletlenül olyan, amilyen, hanem bonyolult ok-okozati viszonyok folyománya.

A korszerű pszichológia elutasít mindenféle színezetű „társadalommérnökséget”, amely az észre, a megvilágosodásra, a meditációra vagy akár a „tudományra” hivatkozva akar egy új világot teremteni,

...az

*„önmegvalósítás”
szellemi magaslatra
nem attól függ,
hogy mit akarunk,
mit gondolunk
magunkról, hanem
hogy mit tesznek
számunkra lehetővé
azok a társadalmi
viszonyok,
amelyeknek térbeli
és időbeli foglyai
vagyunk.*

31 Lásd Tókéczki László:
Politikai ideológiák IV.
Konzervativizmus.
Confessio, 2005/4. Forrás:
[http://www.reformatus.
hu/confessio/2005_4/
tema_1.htm](http://www.reformatus.hu/confessio/2005_4/tema_1.htm)

és abban egy új embert létrehozni. Az efféle törekvésekkel kapcsolatban az elmúlt évszázad rendkívül rossz tapasztalatokkal szolgált. Ezek alapján be kell látnunk, hogy embernek/emberiségnek igen korlátozott a mozgástere, s ezen nem segítenek semmiféle divatos koreszmék, forradalmi víziók, legkevésbé a meditációk. Nem segít ezen az Osho-féle „szabadság” sem, a mindent megengedő szabaddóság, amely az önmegvalósítás határtalan lehetőségeire buzdít, és megpróbálja lerombolni azt is, amit az emberiség nem kis gyötrelmek közepette eddig elért.

A SZÉP ÚJ VILÁG

*Az embernek/
emberiségnek
igen korlátozott a
mozgástere, s ezen
nem segítenek
semmiféle divatos
koreszmék,
forradalmi víziók,
legkevésbé a
meditációk.*

Osho a bő lére eresztett fejtegetéseiben sok mindenre kitér, érdekes módon azonban az ember valóságos életének és tevékenységének feltételeit – a társadalom strukturális viszonyait, a munkamegosztást, a javak elosztását stb. – soha nem érinti. Filozófiájában szó nem esik a politikai-hatalmi viszonyokról, gazdagokról és szegényekről, hadiiparról, az állam erőszakszervezeteiről, amelyek az adott strukturális viszonyokat védik. Azt is mondhatnánk, hogy apolitikus. Ami azonban első megközelítésben apolitikusságnak tűnik, nagyon is tudatos ideológia, amely abban nyilvánul meg, hogy tagadja az önálló nemzeti létet, lemond a nemzeti hagyományok és kultúra ápolásáról, a különböző emberi közösségek érdekeinek védelméről, közömbös a nemzettel, hittel, családdal szemben. Azt hirdeti, hogy az ember világpolgár, hazája az egész világ, nincs szüksége közösségekre. Lényegét tekintve a globalizáció, a multinacionális tőke nemzetközi jellegét tükrözi, és annak nemzetközi terjeszkedését készíti elő. A meglévő társadalmi egyenlőtlenségek igazolásának fontos ideológiai fegyvere, amely tetszetős szóvirágokkal próbálja a súlyos társadalmi ellentmondásokat, köztük a szegények és a gazdagok közötti szakadék mélyülését leplezni.

Tételezzük fel, hogy egy tollvonással sikerülne szabaddá válni mindenféle közösségtől. Az emberek nem hinnének többé Istenben, nem lenne nemzetiségük, promiszkuitásban élnének, nem lennének semmiféle közösség részei. Vajon mi történné? Valóban a szabadság világa köszöntene ránk, ahogyan Osho hirdeti? Szó sincs róla. Akkor más jelszavak alatt, mondjuk az emberi szabadságjogokra, a demokráciára, a fejlődésre, sőt akár az egyenlőségre való hivatkozással folya tovább a javak elosztása körüli küzdelem, azzal a különbséggel, hogy közösségi érdekképviselő híján a kárvallottak-

nak vagy kisémmizetteknek – ne feledjük, hogy a rabszolgatartás különböző formái ma is tovább élnek – immár semmiféle eszközök sem maradna a védekezésre.

Osho egy-két ecsetvonással megpróbálja felrajzolni nekünk az általa megálmodott szép új világ kontúrjait, amelyben az egyének végre fizikailag, pszichológiailag és spirituálisan szabadok lesznek. A családnak „át kell adnia a helyét a kommunáknak”³² – írja. „A kommuna azt jelenti, hogy összeadjuk minden energiánkat, minden pénzünket, mindenünket egy közös alapba – és az gondoskodik minden emberről”. Itt álljunk meg egy pillanatra. A család nem ezt teszi? Nincs itt valami ellentmondás a közösségek körül? Az ellentmondásokon ne akadunk fenn. Osho azon fáradozik, hogy egy nagy ateista szektába tömörüljön az emberiség. (Nem valami eredeti törekvés, alig másfél évtizede futotta ki magát egy hasonló indíttatású balvégzetű kísérlet, amely több százmillió emberéletet követelt.)

A „puszta szabadságnak” van egy kínos sajátossága, és pedig az, hogy jóra és rosszra egyaránt felhasználható. Milyen értéket képvisel az a cél, amely a gonosz cselekmények lehetőségét is magában foglalja, és az „önmegvalósítás” érdekében igazolja azt? Lehet-e az ember egyéni érdeke, önistenítése, a „képességeidben rejlő legvégső magasság” elérésére való törekvés norma? Ha mindenkinek mindenre egyenlő joga van, vajon ki vagy mi dönti el, hogy két egymásnak feszülő jogos igény között melyiknek van igaza?

Minden józan eszű ember, aki két lábbal áll a földön, tudja rá a választ. Mindig az dönt, annak van igaza, akinek a kezében nagyobb (tőke) hatalom összpontosul. Ezért mellébeszélés a „puszta szabadság”. Ezért értelmetlen a „saját igazság” nevében arra buzdítani a jobb sorsra érdemes fiatalokat, hogy szabaduljanak meg a szülők, a társadalom, a vallás korlátaitól. Osho, aki munkásságával állítólag egyesíteni kívánja „Kelet bölcsességét Nyugat vívmányaival”, hosszú meditációi során megfélekezni látszik arról, hogy a javak és a hatalom a társadalom viszonylag szűk rétegének a kezében koncentrálódnak. Ami azt jelenti, hogy a hívei megtagadhatják ugyan szüleiket, hitüket, nemzetüket, ettől azonban szabad emberek nem lesznek, és önmegvalósítási esélyük nem nő egy jottányit sem.

Hazugság és felelőtlenység bármiféle szabadságot, önmegvalósítási esélyt ígérni, az érdeellentétekről, a világ strukturális-hatalmi viszonyairól pedig mélyen hallgatni. Attól, hogy a misztikusok egy virtuális valóságban bolyonganak, a való világban az (anyagi) érdekekért folyó harc még sokáig az élet sava-borsa marad. Vannak, akik ebben

Ha mindenkinek mindenre egyenlő joga van, vajon ki vagy mi dönti el, hogy két egymásnak feszülő jogos igény között melyiknek van igaza?

■
32 Uo. 26.

az örökös harcban az együttműködés, a kompromisszumok szükségességét hangsúlyozzák, mások türelmetlenebbek, radikálisabbak. És vannak az Osho-félék, akik tagadják a valóságot. Nem akarnak tudomást venni az ember társadalmi meghatározottságairól. Azt hirdetik, hogy az embernek „nincs semmi köze a külvilághoz”. Hogy meg kell szabadulnia mindenféle kötöttségtől. Meg kell tagadni a múltat. Ki kell törölni a tudatunkból, hogy kik vagyunk és mik vagyunk, mert a nevelés egymásra rakódó rétegei bábbá tettek bennünket.

KI MOZGATJA A BÁBUKAT?

Mindannyian bábuk vagyunk, és a zsinórok, amelyen mozgatnak bennünket, más kezében vannak, mondja Osho. El kell tehát vágni a zsinórokat. És akkor kivirágunk a szabadságban. Nem kívánunk semmit. Függetlenek vagyunk mindentől és mindenkitől. Az elménk üres. Egyszerűen csak vagyunk. „Tökéletes csendben, nyugalomban, szépségben, üdvösségben.”³³ Osho a kellő nyugalom és a tökéletesen üres elmeállapot érdekében körültekintően jár el. Óvatosságra int bennünket a társadalmi hierarchia csúcsán levőkkel szemben, mondván, hogy „nagy a hatalmuk, van hadseregük, pénzük, mindenük. Nem harcolhatsz ellenük, mert elpusztítanak”. Az egyetlen lehetséges kiút ebből a helyzetből a meditáció. Csendesen fejlesztgetni magunkban a tudatosságot, amely megbékéltet a helyzettel. Ugyanakkor jól kiszúrhatunk a hatalmasságokkal, mert „azt sem tudhatják, mi zajlik bennünk”³⁴, teszi hozzá cinikusan.

Félre kell tehát állnunk a hatalmasságok útjából. Át kell engedni a helyünket azoknak, akik tudják és teszik a dolgokat. Akik nem szorulnak meditációra. Akik nem bízzák magukat hamis prófétákra és üdvösségtanokra. Eddig a szemlélés, és most időzzünk el egy kicsit Osho életrajzán, aki félresöpörve minden eddigi emberi tapasztalatot és tudást, Isten szerepét akarta játszani.

A HATALOM ÉS GAZDAGSÁG HAJSZOLÁSA

Osho India Madhya Pradesh nevű megyéjében, Kuchwadában született 1931. december 11-én. Születésekor egy csillagjós állítólag azt jósolta, hogy valószínűleg még hétéves kora előtt meg fog halni, ezért a szülei az anyai nagyszüleihez küldték, amíg el nem éri ezt a kort. Elbeszélése szerint ez a legenda nagy hatással volt további fejlődésére, mivel a nagyanyja teljes szabadságot biztosított neki, és nagyapját és

...a javak és a hatalom a társadalom viszonylag szűk rétegének a kezében koncentrálódnak.

33 Uo. 15.

34 Uo. 21.

másokat is erre biztatott. Így Osho nagyrészt gondozás nélkül maradt, szigorú nevelés és merev szabályok nélkül nőtt fel. Pszichológiai szóhasználattal azt mondhatnánk, hogy a szocializációja hiányos volt.

Állítólagos „megvilágosodása” 21 éves korában történt. Elbeszélése szerint ez egy teliholdas éjszakán esett meg, a részletekbe azonban nincs betekintésünk. Ezután befejezte egyetemi tanulmányait, majd az 1960-as években filozófiát tanított a jabalpuri egyetemen. Ekkoriban kezdett a jóga tanításával foglalkozni, s az összeolvasott filozófiai és vallási művekből egy személyes világnézetet összekovácsolni. Bejárta Indiát, vallási vezetőkkel vitatkozott, majd kidolgozta saját meditációs technikáját, amely a múlt hagyományainak, illetve a mai kor kihívásainak a tagadásán alapszik. Célja: a gondolat nélküli lét (meditáció) állapotában ellazulni, feloldódni.

Osho Indiában nem annyira magvas gondolatairól vált híressé, hanem inkább a szabad szerelemről és a szabados szexualitásról vallott felfogása miatt. Meditációs technikájában az ellazuláshoz, saját kifejezését használva: „az elmén kívüli állapothoz”, gyakran használta fel a táncot, a szexualitást, ezért gyakran hívták „szexgurunak”. Hívei eredményesebb befolyásolása érdekében – hogy nagyobb adományokat csaljon ki tőlük –, Extasyt, MDMA-t használt szeánszain.

Az egyetemről, ahogyan ez várható is volt, a szexuális visszaélések és kábítószer-terjesztés miatt csakhamar kitiltották. Tanítványai segítségével önálló vallási szervezet kialakításába fogott. Ekkoriban változtatta meg Rajneesh az Acarya (acsarja: professzor) rangot Bhagwanra, amit az indiaiak rosszállóan fogadtak, hiszen az túlságosan is tiszteletreméltó cím volt az „önmagát előléptető”, „szexguruként” ismert tanítóhoz. Hírneve megalapozása érdekében Osho (alias Bhagwan) „hatalmas mennyiségű, gondosan megvilágított műtermi fényképet készíttetett magáról, drámai beállításokkal bemutatva az átszellemült és megvilágosodott spirituális tanítót. Fotók és publikációk, életrajzi és tanító jellegű könyvek lepték el az utcákat”.³⁵ A nagy hírverés sikerrel járt, művészek, írók, színészek, zenészek, televíziós személyiségek keresték fel Bhagwan indiai ashramját a világ minden tájáról. Am hiába a nagy hírverés, az Indiában történt botrányos események és a bírósági ítéletek után Bhagwan Shree Rajneesh távozásra kényszerült. Az ígéret földjére, Amerikába utazott, ahol megtalálta szerencséjét.

Amerikában ugyan a vagina gurujának hívták, de ez nem zavarta. A szabad szerelem pártfogójaként arra biztatta híveit, hogy a legvadabb nemi kicsapongások segítségével keressék a megvilágosodást. A

35 Vö. <http://hu.wikipedia.org/wiki/Osho>

vagina guruja végül is mérhetetlen vagyonra tett szert. Hatalma és befolyása csúcán kilencvenhárom Rolls-Royce állt a rendelkezésére, karjait gyémántokkal kirakott színarany karórák borították. Több magánrepülőgépe volt, lépéseit gépfegyveres kísérők biztosították. Rajneeshpuram néven egy hatalmas város felépítésébe kezdett az USA-ban, mely a felekezetének adott volna otthont. Tanai és meditációs központjai uralkodásának tíz éve alatt meghódították a világot, amelynek folyamányaként a Rajneesh-vállalkozások több mint 100 millió dollárt halmoztak fel. Szavain királyi hercegek, művészek, zenészek és filmsztárok csüngtek. Mindez beszédes példája annak, hogy az ún. „szabad világban” milyen értékek mentén szerveződik az élet.

Ebben a világban azonban, amelyben páratlan nagy a kereslet a látomásokra, babonákra, tévhitekre, a színpalak mögött kíméletlen pénzhajsza folyik. A csatáktól Amerikában Osho sem mentesült: „az elkeseredett hatalmi harcoktól a zsarolásokig, mérgezésekig, gyilkossági kísérletekig, nemi betegségekig és a közösség széthullásáig mindenben része lehetett”. Közben igen tanulékonyak bizonyult. Szemben az egykori szebb időkkel, mikor Osho hívei Indiában még a tisztaság narancsszínű leplét viselték, az Amerikai Egyesült Államokban sikeres biológiai terrortámadásokat hajtottak végre. 1984-ben Bhagwan Shree Rajneesh követői szalmonellával (*Salmonella Typhiurium*mal) fertőztek meg egy tíz étteremből álló salátabárhálózatot. Ennek következtében több ezer ember betegedett meg. Több évi megfeszített rendőrségi nyomozás után, és több kötetnyi nyomozati anyag eredményeképpen, 1985. október 26-án az USA-beli Charlotte-ban tartóztatták le a szexgurut, amikor éppen menekülni próbált Amerikából. Pár órával később Németországban letartóztatták Ma Anand Sílát, a Rajneesh-szervezet elnökét gyilkossági kísérlet és gyilkosság céljából történő összeesküvés vádjával.

Bhagwant 1985. november 15-én Portlandban tízévi felfüggesztett börtönbüntetésre és 400 000 dollár pénzbüntetésre ítélték embercsempészet és álházasságkötések, valamint további harmincféle bizonyított bűncselekmény vádjával. Ezt követően tanítványai olyan sebesen hagyták ott a mozgalmat, ahogyan a patkányok a süllyedő hajót. Miután Osho (alias Bhagwan) rádöbent arra, hogy szépen felépített mesés gazdagságú birodalma összeomlóban van, a következő szavakkal fenyegette meg a távozókat: „Ha elhagytok, örökre kísérteni foglak benneteket, soha nem lesz tőlem békességetek.”³⁶

Miután Amerikában belebukott a hatalom és a mérhetetlen gazdagság hajszolásába, 1985 végén Bhagwan Shree Rajneesht végleg

36 Vö. <http://hu.wikipedia.org/wiki/Osho>

kitoloncolták az Amerikai Egyesült Államokból. Visszatért az indiai Púnába, ahol az volt az első dolga, hogy nevet változtatott: a Bhagwan név helyett a buddhista Osho címmel szólíttatta magát.

Osho, aki nem kevesebbet állított magáról, minthogy ő „Isten megtestesülése”, 1990. január 19-én 58 éves korában hunyt el hosszú betegeskedés után. Amellett, hogy a hatóságokkal és tanítványaival is meggyűlt a baja, ami bizonyára hozzájárult egészségi állapota romlásához, súlyos hipochonder volt, sokféle betegség gyötörte, többek között cukorbetegség, asztma és allergia.

EPILOGUS

Osho életrajza többet mond el filozófiájáról, mint a beszédei során lejegyzett több mint tízmillió szó, és a 600 könyv, amelyek a magvas fejtegetéseket tartalmazzák. Őszintébb és beszédesebb is egyúttal. Halála után követőinek a száma drasztikusan megcsappant, de tanítása most is virágzik. Az elszórt magvak az értékválsággal küszködő, atomizálódó nyugati társadalmakban jó talajra találtak. A kiadók üzleti érzékének köszönhetően tanításait világszerte tízezrek olvassák.

Követői azt állítják, hogy tanításaiban összehozta a nyugati és keleti, az anyagi és szellemi világot. Ez azonban megvalósulatlan vágyalom maradt. Osho az egymásnak ellentmondó filozófiai irányzatokat, az innen-onnan összeollózott gondolatokat nem tudta egységes elméleti keretbe ágyazni. Beszédeiben következetlenül keverte a különböző tanokat, olykor súlyos ellentmondásokba keveredett önmagával, ami azonban tanítványait – jellemző módon – cseppet sem zavarta. Filozófiáját nehéz lenne az ismert kategóriák közé besorolni, alapjában véve szkeptikus volt.

Osho „lámpást adva” a helyüket nem lelő, talajtalan, világnézetileg kiforratlan emberek kezébe, az élettel, társadalommal, személyiséggel és tudattal kapcsolatban hetet-havat összehordott. Akad közöttük hasznosítható gondolat is. Osho saját tanairól úgy beszélt, mint az átalakulás alkímiájáról, ami saját szavai szerint: „nem egyéb, mint halál és újjászületés”. Azt is mondta, hogy őt hallgatni és követni veszélyes, és ebben az egy dologban teljesen igaza volt. Ennek ellenére az útkeresők ezrei keresték fel a világ minden tájáról, hogy részt vegyenek „a belső növekedést”, mai divatos szóhasználattal az „önmegvalósítást” elősegítő meditációs programokon. Valójában Osho áldozatai voltak, akit egyetlen dolog érdekelt a világon: a mérhetetlen hatalomvágy és gazdagság hajszolása.

Osho azt mondta, hogy őt hallgatni és követni veszélyes, és ebben az egy dologban teljesen igaza volt.

■ A HATALOM SZOLGÁLATÁBAN ■■■

Boldogtalan az a kiválóság, melyet alantas célokra használnak. (Gracián)

A tudomány szó jelentését mindannyian ismerjük, pontos meghatározása azonban mégsem könnyű. A szónak ugyanis több jelentése van, hol ebben, hol abban az értelemben használjuk. Jelenti az egyes tudományos szakterületeket, továbbá azokat, akik tudományos kutatással foglalkoznak, és a tudományos kutatási módszereket is, amelyekkel a tudósok dolgoznak. Mindezt gyakran egy kalap alá szoktuk venni, sőt gyakran úgy beszélünk a tudományról, mintha az önálló entitással rendelkezne, immanens belső fejlődést tulajdonítunk neki, tévedhetetlennek tartjuk, azt gondoljuk róla, hogy a megismerés terén határtalan lehetőségekkel rendelkezik. Ebből kifolyólag minden kérdésben a tudományé az utolsó szó. Akkor is, ha nem bizonyított tényekről, hanem csupán elméletekről, feltevésekről van szó. A tudósok néha előállnak valamilyen hipotézissel, feltevésről beszélnek, a média azonban gyakran megfellebbezhetetlen igazságként tálalja. Amióta Bertrand Russell, a neves matematikus és filozófus egyszer azt mondta, hogy „amit a tudomány nem képes felfedezni, azt az emberiség nem is tudhatja”³⁷, minden állítást szentesíteni kell a tudománnyal.

*...a tudomány
minden érvet
lesöpörő,
ellentmondást nem
tűrő hangja ma már
lecsengőben van.*

Kétségtelenül az emberiség rendkívül sok mindent köszönhet a tudománynak, ezért roppant nagy értéket képvisel számunkra. De a tudománynak is megvannak a határai. Néha egészen egyszerű kérdéseket sem tud megválaszolni. Például olyanokat, hogy: Miért vagyunk a világon? Mi az élet értelme? Van-e lélek? Hogyan jött létre az ember? Miért gyönyörű egy rózsa? Miért tetszik nekünk valaki? Mi a szerelem? Mi a boldogság? A kérdéseket még hosszan sorolhatnánk. Ezek és a hozzájuk hasonló kérdések nagyon érdeklik az embereket. A tudományos szakértők viszont, ha sarokba szorítják őket efféle kérdésekkel, azt szokták mondani, hogy ezek nem tartoznak a tudomány tárgy körébe, akiket az ilyesmi érdekel, azok forduljanak a filozófusokhoz, művészekhez, papokhoz vagy (para)pszichológusokhoz. A helyes válasz ellenben az lenne, hogy a tudomány mellett – az élet és a világ dolgainak megismeréséhez, megértéséhez – feltétlenül szükségünk van az ismeretek más forrásaira is, a tudomány önmagában véve elégtelen ehhez. Egyébként a tudomány minden más érvet lesöpörő, ellentmondást nem tűrő hangja ma már lecsengőben van, korszerűtlen. A nagy szellemek tudatában vannak az élet és a világegyetem bonyolultságának és megismerhetetlenségének.

■
37 *Religion and Science*
[Vallás és tudomány],
Oxford, 1970, University
Press, 243.

Más okok miatt is óvakodnunk kell a tudomány túlmisztifikálásától. Elsősorban azért, mert a tudomány, abban az értelemben, ahogyan általában beszélni szoktunk róla, valójában nem létezik. A tudomány nem kísérletezik, nem gondolkodik, nem fejlődik, nem állít és nem tagad semmit – ezt az emberek teszik, akik magukat tudósnak nevezik. Márpedig ahogyan sokféle ember van, sokféle tudós is van. Van, amiben egyetértenek a tudósok, van amiben nem. Komoly, sokszor késhegyre menő viták dúlnak közöttük, és ennek folyamánként időről időre megállapodnak abban, hogy amiben korábban egyetértettek, az a továbbiakban már nem helytálló. Ez rendjén is van. Ahhoz, hogy új ismeretekre tehesünk szert, a tudomány fejlődjön, néha radikálisan szakítani kell a korábbi hipotézisekkel, elméletekkel, amelyek a megfigyelések és kísérletek alapjául szolgáltak. Új irányelvekre van szükség, új munkahipotézisekre, és a tények olyan csoportosítására, amelyre korábban nem gondolt volna senki, és amelyek helyességét sem bizonyította be senki.

A tudomány története arról tanúskodik, hogy a tudományos vizsgálódás végső soron az ember szellemét testesíti meg, amelyben a megfigyelés és kísérletezés mellett sok minden egyéb is szerepet játszik. A hangsúlyt a szellem szabadságára kell helyezni, amit mindnyájunknak féltő gonddal kell őriznünk. A tudományfilozófusok-sok mindenről vitatkoznak, de a szellemi szabadság fontosságáról nem. Ezzel kapcsolatosan egyetértenek abban, hogy nincs egyetlen tudományos módszer, s hogy a világegyetemről és az emberről való gondolkodás mindig akkor merevedett dogmává, ha a megfigyelés és kísérletezés szabadságát korlátozták.

A tudomány nem kísérletezik, nem gondolkodik, nem fejlődik, nem állít és nem tagad semmit – ezt az emberek teszik, akik magukat tudósnak nevezik.

ALAP- ÉS ALKALMAZOTT KUTATÁSOK

Nincsen olyan tudós a világon, aki úgy fogna hozzá valaminek a kutatáshoz, egy tudományos kérdés megválaszolásához, hogy azzal kapcsolatban mentes lenne mindenféle előfeltevéstől. Ha így lenne, el sem jutna addig, hogy rácsodálkozzon a dolgokra, és velük kapcsolatban kérdéseket tegyen fel magában.

Sohasem közeledünk teljesen nyitott, elfogulatlan elmével az élet dolgaihoz, még kevésbé a tudományos kérdésekhez. Mire felnövünk, befejezzük az iskolákat, különböző normákat, elvárásokat, irányelveket, ismereteket, tapasztalatokat, tudattalan hatásokat építünk be személyiségünkbe, különböző hitek és eszmék hordozóivá válunk. Ezeknek a hatásoknak, ismereteknek, elvárásoknak egyikét–másikat,

amelyek mint a hagyma rétegei épülnek egymásra, életünk során kiigazíthatjuk, előfeltevéseinket, ismereteinket korrigálhatjuk, ami szellemi fejlődésünk természetes velejárója. Világnézetünk, gondolkodásmódunk, erkölcsi felfogásunk azonban alapjában véve megmarad. Ezt azért fontos tisztán látnunk, mert a tudománnyal kapcsolatban makacsul tartja magát az a felfogás, hogy a tudósok teljesen elfogulatlanul, merő intellektuális kíváncsiságból tesznek fel kérdéseket maguknak, és keresik rá a válaszokat, vagyis minden érdek nélkül kutatnak. De még ha így lenne is, a tudományos ténykedés nemcsak a valóság különböző területei iránti kognitív nyitottságot jelenti, hanem sokszor ideológiai elkötelezettséget is más ideológiai meggyőződésekkel szemben. Az a feltevés tehát, hogy minden tudás, ami rendelkezésünkre áll, kizárólag az ember természetes tudásszomjával magyarázható, és ez az érdektelen és értékmentes természetes tudásszomj viszi előre a tudományt és a világot, nem egészen felel meg a valóságnak.

*...a szürkeállomány
színe-java ma már a
politikai hatalmat,
a pénzvilágot és a
hadiipart szolgálja.*

Könnyű belátnunk, hogy viszonylag kevés ember engedheti meg magának azt a luxust, hogy merő kedvtelésből foglalkozzon tudományos kutatással. A tudományos kutatómunka hivatás, amelynek eredményes művelése felkészültséget, rátermettséget, tehetséget és megfelelő társadalmi kapcsolatokat kíván. Egy haszonelvű világban, mint amilyenben történetesen élünk, korántsem mellékes, hogy megtérül-e a befektetés. Az első kérdés, amit egy tudományos kutató mellének szegeznek, aki támogatást keres munkájához az, hogy milyen haszon származik abból, ha elképzelései megvalósulnak. Megéri-e pénzt fektetni kutatásaiba?

Ez csak természetes, gondolhatnánk. A haszonelvűségből kifolyólag azonban ma alap kutatásokkal, az ún. tiszta tudománnyal egyre kevesebben foglalkoznak. A legtöbb országban még az alkalmazott tudományokra is alig csurran-cseppen valami. Azokra a tudományos ambícióval rendelkező fiatalokra tehát, akiket az önmagáért való intellektuális kíváncsiság visz tudományos pályára, és saját útjukat próbálják járni, sanyarú jövő vár. Hamar rá kell jönniük arra, hogy nem minden szellemi portéka kelendő ezen a világon. Hogy azoknak, akik a költségvetésről döntenek, anyagi eszközöket különítenek el a tudományos kutatásokra, határozott elvárásaik vannak a tudósokkal kapcsolatban. Így aztán nem az ember megismerési vágya, az önmagáért való intellektuális kíváncsiság viszi előre a tudományt, hanem a tudományos kutatókkal szembeni elvárások, amelyek a támogatás nagyságának függvényében hol sebesebb, hol lassúbb tempóban se-

gítenek eligazodni bennünket a világban, mindig abba az irányba, amely felé a vágányok vannak állítva.

A támogatás nagyságáról és a váltók beállításáról politikusok döntenek, akik ily módon nemcsak a tudomány fejlődésének irányát és ütemét szabják meg, hanem mindennek folyamánként erőteljesen befolyásolják érdeklődésünket és világlátásunkat is. Az iskolák, egyetemek, műhelyek, kutatóintézetek egyre kevésbé bátorítják és támogatják az önmagáért való intellektuális kíváncsiságot. Az emberi értelem így lassan elveszti függetlenségét, a szürkeállomány színe-java ma már a politikai hatalmat, a pénzvilágot és a hadiipart szolgálja.

TEHETSÉGEK A GLOBÁLIS HÓDÍTÁS SZOLGÁLATÁBAN

Tulajdonképpen az atombomba okozta pusztítás döbentette rá a világot, hogy a tudományos felfedezésekkel mennyire vissza tudnak élni a politikusok. De az a körülmény, hogy a tudomány szinte teljes egészében a globális hódítás céljába állítható, s hogy az, aki ma kezében tartja a tudományt, uralni tudja vele az egész világot, a közvéleményben még nem tudatosodott igazán.

A maghasadás és a magfúzió felfedezése nagyon jelentős tudományos vívmány volt. De vajon a tudósok, akik morálisan semlegesnek tartották kutatásaikat, felelősséggel tartoznak-e azért, hogy a politikusok mire használták fel tudásukat? Az atombomba elkészítői nemcsak tudatában voltak a politikai elvárásoknak, hanem kifejezetten felkínálták, azt is mondhatnánk, hogy „eladták” munkahipotézisüket az akkori amerikai kormánynak attól a szándéktól vezérelve, hogy Amerika mielőbb véget vessen vele a világháborúnak.

A tudósok lelkiismerete azóta nem tiszta, ám a helyzet mit sem változott. A szellem kiszabadult a palackból. A politikai hatalom felismerte, hogy milyen nagy lehetőség rejlik a tudományban, és megindult a kíméletlen fegyverkezési hajsza, amely ma is rendületlenül tart. Ma a legtöbb szellemi energiát arra használják a világon, hogy megszilárdítsák vele a hatalmi piramis csúcsán levők pozícióját.

A hatalom felismerte, hogy milyen nagy lehetőség rejlik a tudományban, és megindult a kíméletlen fegyverkezési hajsza, amely ma is rendületlenül tart.

Az „ész megvásárlása” súlyos veszélyforrást rejt magában. A tudományos-technikai fejlődés mai egyoldalú politikai ösztönzése katonai

*...az, aki ma
kezében tartja a
tudományt, uralni
tudja vele az egész
világot.*

célokat szolgál. Az influenzára vagy allergiára, amelyektől milliók szenvednek, nincs semmilyen védekezési eszköz a kezünkben, viszont félelmetesen hatékony tömegpusztító fegyverek egész arzenálja áll a kormányok rendelkezésére. A modern társadalmakban a gyermekek óvodai elhelyezésével is gondok vannak, ezzel szemben a korszerű lézerirányítású rakétákat pontosan célba lehet juttatni.

A nemzeti vagyon katonai kutatásokra és fejlesztésekre való elherdálása nem a legszerencsésebb megoldás, ettől függetlenül az alkalmazott tudomány támogatása vitathatatlanul fontos fejlemény, hiszen csaknem teljes egészében ennek köszönhető a tudományos-technikai forradalom, amely óriási változásokhoz vezetett az emberek mindennapi életében. Gondoljunk csak a villanyáramra, rádióra, televízióra, az antibiotikumokra, kerékpárra, autóra, repülőgépre, számítógépre, mosógépre, hűtőszekrényre, porszívóra. Új energiaforrások, munkaeszközök, technológiai folyamatok, anyagok és használati tárgyak jelentek meg az alkalmazott tudományoknak köszönhetően.

A tudomány és a technika tehát nagyon fontos szerepet játszik az ember életében, arra azonban mindenképpen oda kell figyelnünk, hogy a tudomány fejlődésének irányát azok a társadalmi feltételek határozzák meg, amelyek között élünk. Ma történetesen egy olyan világban, amelyben a tudomány a militarizálódás veszélyének van kitéve.

„TUDÁSGYÁRAK”

Úgy tűnik, hogy nemcsak a merő intellektuális kíváncsiságból űzött tudományos foglalatosság, hanem a magányos kutatók ideje is lejárt. Ma a tudományos kutatómunka bonyolult és méregdrága berendezésekkel felszerelt, nagy létszámú és magas képzettségű szakemberek serege által kiszolgált modern „tudásgyárakban” folyik. Ezek fenntartása elképzelhetetlen óriási állami beruházások vagy multinacionális cégek támogatása nélkül. Az állam és a multinacionális cégek azonban nemcsak az anyagi eszközöket biztosítják, hanem közvetlenül részt vesznek a tudományos kutatások irányításában is.

A tudásgyárak munkája a kormányok kutatási-fejlesztési stratégiáján alapszik. Lássuk, hogyan történik ez az Európai Unióban. Az unió kutatási és technológiafejlesztési programjait az európai ipar és gazdaság érdekeinek figyelembevételével dolgozták ki, amelyben kiemelt figyelmet fordítanak az alkalmazott kutatások támogatására.

*Ma a legtöbb
szellemi energiát
arra használják
a világon, hogy
megszilárdítsák vele
a hatalmi piramis
csúcsán levők
pozícióját.*

A támogatás több évig tartó, úgynevezett keretprogramokon keresztül történik. A 2002–2006 közötti keretprogram például mintegy 20 milliárd eurós költségvetéssel rendelkezett. A 2007-től 2013-ig tartó kutatásfejlesztési program költségvetése viszont már mintegy 72 millió euró lesz. Prioritást élveznek az élettudományokkal, az információáramlással, nanotechnológiával, az új termelési eljárásokkal, az űrkutatással, az élelmiszer-minőséggel és -biztonsággal, a fenntartható fejlődéssel, a globális ökoszisztémákkal, valamint az állampolgárok és a kormányzás viszonyával kapcsolatos kutatások. A prioritások mellett egyéb tevékenységek is támogatást kaphatnak, többek között: a kis- és középvállalatok kutatási tevékenységének ösztönzése; a nemzetközi együttműködés erősítése; az innováció előmozdítása; a kutatási infrastruktúrák támogatása; a tudomány és társadalom közti kapcsolatok erősítése; a kutatási, innovációs politikák fejlesztése.

Az Európai Unió kutatásfejlesztési programjához kapcsolódóan számos ösztöndíjra lehet pályázni pár hónapos, de akár több éves időszakokra is. Továbbá ösztöndíjakat és állásokat lehet találni az egyes tagországok nemzeti kutatóintézményeiben. Érdemes megemlítenünk, hogy a magyar kutatók szabadon vállalhatnak munkát az unió bármely országában, és mentesülnek a munkavállalási engedély megszerzésével járó hosszadalmas eljárástól. Az unióban a diplomák kölcsönös elismerésének révén a más EU-tagállamokban megszerzett képesítés nem lehet a munkavállalás akadályá. A pályázóknak ún. technológiai hasznosítási tervet kell benyújtaniuk, amelyben ismertetik a projekt eredményeinek várható gazdasági hasznosítását. Ezekben a projektekben általában kutatóintézetek, egyetemek, európai nagyvállalatok, multinacionális cégek stb. vesznek részt. Aligha van tudós, aki a jelenlegi támogatáspolitiká mellett magánemberként labdába rúghatna.

A KUTATÁSRA ÉS FEJLESZTÉSRE FORDÍTOTT ÖSSZEGEK

Az EU határozott célja, hogy a kutatásra és fejlesztésre fordított összeg a GDP 3 százalékát tegye ki.³⁸ Ma az európai K+F ráfordítások a GDP 1,84%-a körüli értéken stagnálnak, ami messze van a lisszaboni stratégiában rögzített 3%-os célkitűzéstől.

A Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete, az OECD szerint 2006 végén Kína vált a világ második legnagyobb kutatásfej-

Az állam és a multinacionális cégek nemcsak az anyagi eszközöket biztosítják, hanem közvetlenül részt vesznek a tudományos kutatások irányításában is.

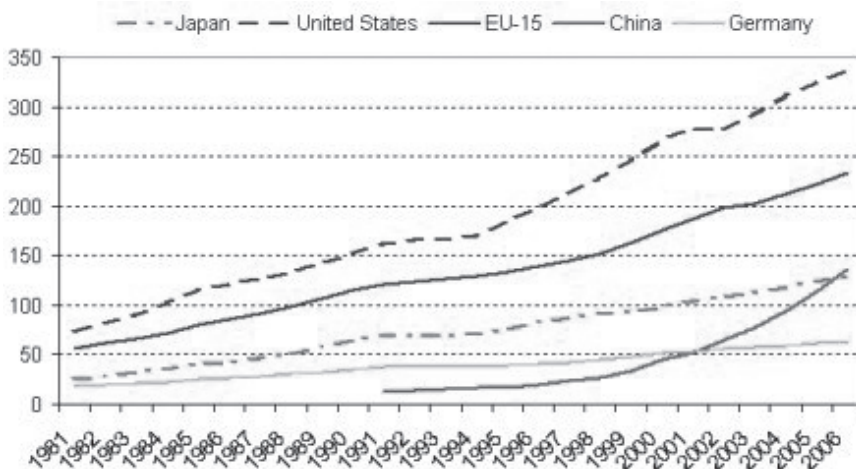
■
38 HWSW Online Informatikai Hírmagazin.
<http://www.hsw.hu/impresszum.php3>

lesztési bázisává. A 136 milliárd dollár körüli beruházásával, amely magában foglalja a kormányzati és vállalati szférát egyaránt, megelőzi Japán 130 milliárdos kutatásfejlesztési ráfordítását. Az Egyesült Államok 330 milliárdot fordít a tudományra, míg az EU 15-ök befektetését ugyanabban az időszakban 230 milliárdra becsülték.

Az OECD felhívja a figyelmet arra, hogy Kína kutatásfejlesztési ráfordításai a gazdaság egészénél sokkal gyorsabban növekszenek. Az ország GDP-növekedése évi 9-10 százalék, ami kétszerese a világlátlagnak, és kettő-négyszerese a legtöbb európai országénak. A tudományos kutatásra és fejlesztésre fordított összeg tíz éven belül megduplázódott, mára 1,3 százalékot tehet ki, megelőzve ezzel Magyarország 1 százalékos mutatóját. A kutatók száma 77 százalékkal növekedett és ezzel 926 ezerre emelkedett, amit csak az Amerikai Egyesült Államok előz meg a tudományos kutatók 1,3 milliós létszámú seregével. Bár hosszabb távú előrejelzést nem közölt az OECD, a számokból az rajzolódik ki, hogy Kína a következő évtized második felére a világ vezető kutatásfejlesztési bázisává is válhat.

Az előrelátó országok kormányai tudatosan összpontosítanak a tudomány támogatására, mivel ez stratégiai jelentőségű kérdés, amennyiben csökkenti az ország technológiai függését más országoktól. A világ legintenzívebben fejlesztett országa Izrael, ahol a kutatásra és fejlesztésre fordított összeg a GDP 4,7 százaléka.

A kutatási-fejlesztési ráfordítás néhány országban³⁹

39 Uo.

Magyarországon a kutatásfejlesztési (K+F) tevékenységre fordított összeg 2006-ben mintegy 238 milliárd Ft-ot tett ki, ami a bruttó hazai termékhez (GDP) viszonyított 1%-os arányt jelent. A kutatók száma 2007-ben 50 411 fő volt. Érdemes talán megjegyeznünk, hogy Szerbiában a kutatásfejlesztési ráfordítás a nemzeti jövedelem 0,4 százaléka csupán. A kormány azt ígéri, hogy ezt egy százalékra fogja növelni, de határidőt nem szabott magának.

KÉNYSZERPÁLYÁK

Nehéz ésszerű magyarázatot találni rá, hogy térségünkben az egyes kormányok miért nem összpontosítanak jobban a tudomány támogatására. A K+F ráfordítás többnyire 0 és 1 százalék között van. Miért nem követi Magyarország vagy Szerbia Izrael példáját? Ez az elvárás nem alaptalan. Csaknem minden magyar büszke arra, hogy a magyar tudósok milyen fontos szerepet játszottak a XX. század arculatának kialakításában. Még azok is büszkék rá, akiknek elképzelésük sincs arról, hogy miben áll a magyar tudósok érdeme.

Essék itt néhány szó ezekről a nagy magyarokról, akik minden idők legkiválóbb fizikusai és matematikusai voltak. Szerepük, tevékenységük elválaszthatatlan az adott politikai-társadalmi körülményektől. A tudományt úgy kívánták szolgálni, hogy a korabeli Amerika katonai és hatalmi köreinek ajánlották fel tehetségüket és tudásukat. Meghallgatásra is találtak, bejáratosak lettek a hatalom belső köreibé, ami olyan rangot és tekintélyt biztosított számukra, hogy Amerika második világháborús győzelmével beírták nevüket a halhatatlanok közé.

Hallatlan becsvágy fűtötte ezeket a magyar embereket. Mindegyikük azt szeretete volna elérni, hogy egy világraszóló nagy felfedezés csakis az ő nevéhez fűződjön. Hamar felismerték, hogy ehhez nem elegendő a tudományos ambíció, politikai támogatásra is szükségük van ahhoz, hogy álmaikat megvalósíthassák. Kevésbé foglalkoztatta őket, hogy mi lesz a sorsa alkotásuknak. Becsvágyuk miatt hajlandóak voltak a végsőkig elmenni a katonai és politikai körökkel való alkudozásaikban. Tudományos érdemük vitathatatlan, a morális aggályokat azonban máig nem sikerült velük kapcsolatban eloszlatni.

Amikor elvégezték feladatukat, Los Alamos tudós koponyái csomagoltak, hogy elhagyják a titkos várost. Küldetésük lejárt. Teller Ede a chicagói egyetemen talált állást, ahol továbbra is a szuperbomba megtervezése foglalkoztatta. Wigner Jenő egy nukleáris laboratóri-

Szerbiában a kutatásfejlesztési ráfordítás a nemzeti jövedelem 0,4 százaléka csupán.

umban folytatta kutatásait, ahol urándúsítással és plutónium-előállításával kapcsolatos kísérletek folytak. Neumann János a számítógép és a fegyverzetfejlesztés megszállottjaként elszánt támogatója lett a katonai-ipari köröknek.

Ezek a tehetséges tudósok a korabeli Magyarországon nem boldogulhattak, Európa is szűknek bizonyult számukra. Azóta is folyamatos a szürkeállomány kivándorlása Amerikába. Aki ma sikeres akar lenni, nevet, tekintélyt próbál magának szerezni, többnyire nincs más választása, mint kivándorolni és bekerülni az államilag finanszírozott kutatóintézetekbe, vagy olyan nagyvállalatokba, multinacionális cégekbe, amelyek kutatással és fejlesztéssel is foglalkoznak. Jó széllel, szerencsével talán sikerül eladni szellemi portékáikat, és ott lehetnek majd a tudomány napos oldalán.

*...vajon jó szívvel
vállalják-e a
tudományos
kutatók, hogy
tehetségüket
a hadiipari
korporációk a
legpusztítóbb és
legveszedelmesebb
fegyverek
kifejlesztésére
és gyártására
használják?*

Felmerül a kérdés: vajon jó szívvel vállalják-e a tudományos kutatók, hogy tehetségüket a hadiipari korporációk a legpusztítóbb és legveszedelmesebb fegyverek kifejlesztésére és gyártására használják? A morális problémák felvetése egyszerűen megkerülhetetlen, hiszen maguk a tudósok között is szüntelen feszültségforrást jelent. Másfelől viszont, bár a többség, a ragyogó elmék sokasága, akik a karriernél többre tartják szellemi szabadságukat, vagy egyszerűen csak ragaszkodnak szülőhazájukhoz, maradnak, de többnyire tehetségük is kihasználatlan marad.

Vajon hogyan lehet ezeken a kényszerpályákon változtatni? Hogyan lehetne a tudást és tehetséget az eddigieknél jobban az emberi élet szolgálatába állítani? Úgy tűnik, hogy amíg a tudomány legerősebb hajtóereje az egyedülállóan jól jövedelmező katonai és hadtudományi biznissz, a szegény országok kormányai pedig kevés pénzt fordítanak a tudományra, erre kevés esély kínálkozik.

■■■ AZ ÖNMEGVALÓSÍTÁS MÍTOSZA ■■■

Az individualizmus, a humanizmus és a reformáció korunk értelmezésében

*Ember csak igaz hitét és igaz életét közölheti
embertársaival. (Lev Tolsztoj)*

AZ INDIVIDUALIZMUS

Az individualizmus egy életfelfogást, erkölcsi rendszert, politikai magatartást, társadalmi szemléletmódot, gondolkodási formát jelent, amelyben az egyén áll a világ középpontjában a saját szabadságával és – magárahagyottságával. Az individualisták az egyéni célok és vágyak elérését állítják az élet középpontjába, elvetve minden külső befolyást, jöjjön az akár társadalomtól, az államtól, más egyénektől vagy intézményektől. Az individualizmus szembehelyezkedik a közösségi létformával; nemcsak a fasizmussal, a kommunizmussal, a totalitarizmussal, amelyek csakugyan elrettentő történelmi tapasztalattal szolgáltak, hanem mindenfajta kollektívizmussal, emberi csoportosulással. Szembehelyezkedik mindennel, ami azon az elgondoláson alapszik, hogy bizonyos közösségi vagy csoportérdekek, vérségi kötelékek, kulturális vagy nemzeti alapú érdekközösségek elsőbbséget élveznek az egyéni boldogulással szemben. Az individualisták nem fogadják el, hogy a hagyományok, erkölcsi szokások, vallási tiltások az egyéni választás lehetőségét bármiben is korlátozhatnák.

Az individualizmus mint az önmegvalósítást hirdető eszmerendszer pszichológiai értelemben az egoizmus szinonimája. Az önzés szélsőséges formája, függetlenül attól, hogy az „önmagát megvalósító” individuum károsít-e másokat vagy sem ezzel a magatartásával. Az önös érdekek mindenek fölé helyezése, az önzés és a kapzsiság, a közösséggel való szembehelyezkedés ahelyett, hogy segítené, inkább kizárja az önmegvalósítás lehetőségét, amennyiben az önmegvalósításon azt értjük, hogy kilépünk az önzés szűk korlátai közül, és szabadon teszünk valamit másokért. Az egyéniség bálványozása, előtérbe helyezése a másokkal való együttműködés formák hatékony elsajátítása helyett a személyiség fejlődésének az akadályát jelenti.

*Az individualisták
nem fogadják
el, hogy a
hagyományok,
erkölcsi szokások,
vallási tiltások az
egyéni választás
lehetőségét
bármiben is
korlátozhatnák.*

□ Zomborban, a Magyar Polgári Kaszinóban 2008. szeptember 27-én megrendezett *Embereszmény és nevelési eszmény a lovagkortól napjainkig* című szimpóziumra készült előadás szerkesztett változata.

INDIVIDUALIZMUS ÉS HUMANIZMUS

Az individualista szemléletmód természetesen nem teljesen új keletű történelmi jelenség; többé-kevésbé jelen volt korábbi időszakokban is, csakhogy megnyilvánulási formái mindig korlátozottak voltak, hatáskörük az önzés és kapzsiság egyedi eseteire vonatkozott, sohasem terjedt el olyan mértékben, mint az utóbbi évszázadokban Nyugaton, hogy egy egész civilizációt elárasszon.

A civilizáció minden területének pusztán egyedi emberi érdekekre való következetes lebontása, a társadalom befolyásának a korlátozása a reneszánsz idején jelent meg először tömegmértékben, amit akkor tulajdonképpen „humanizmusnak” hívtak. A humanizmus ugyanis alapjában véve hagyományellenes szemléletmód, akárcsak az individualizmus. Ezek a fogalmak valójában rokon értelműek, csak különböző megnevezései ugyanakkor a jelenségnek.

A humanisták is az egyéniség szabadságát hirdették, az ember jogát hirdették az öröme és földi szükségletek kielégítésére, de korántsem mindenáron.

A HUMANIZMUS SAJÁTOSÁGAI

Azzal a fontos különbséggel, hogy a humanizmus nem a brutális önzést és kapzsiságot tűzte zászlajára, ahogyan azt teszi ma az individualizmus, hanem az emberi méltóság iránti tiszteletet, az emberek javáról, sokoldalú fejlődéséről, a társadalmi élet kedvező feltételeinek megteremtéséről való gondoskodást kifejező nézetek összességét jelentette. A humanizmus eszményeit eredetileg a néptömegek spontán módon formálták ki a társadalmi és erkölcsi negatívumok elleni harcban. Mint önálló, „széles körű” eszmeáramlat, a humanizmus a reneszánsz korában alakult ki (XIV–XVI. sz.), így a humanizmus fogalmát gyakran a reneszánsz kultúrájának, ideológiájának jellemzésére is használják. Ebben az időszakban a humanizmus fontos helyet foglalt el a feudalizmus és a középkori teológiai nézetek elleni harcban, és szorosan összefüggött a haladó materialista nézetekkel. A humanisták is az egyéniség szabadságát hirdették, harcoltak a vallási aszketizmus ellen, hirdették az ember jogát az öröme és földi szükségletek kielégítésére, de korántsem mindenáron, nem mások rovására, hanem a társadalmi fejlődés reményében.

A reneszánsz korának olyan kiváló humanistái, mint Petrarca, Dante, Boccaccio, Leonardo da Vinci, Rotterdami Erasmus, Giordano Bruno, Rabelais, Montaigne, Kopernikusz, Shakespeare, Francis Bacon és mások, fontos szerepet tölthettek be a felvilágosultabb gondolkodás kialakításában. A humanizmus a XVIII. századi felvilágo-

sítók műveiben érte el a virágkorát, akik a szabadság, egyenlőség és testvériség jelszavát hirdették, és síkraszálltak az emberek jogáért, hogy akadálytalanul kifejlesszék „természetes adottságaikat”.

A humanista mozgalomnak épp ez utóbbi volt a gyenge pontja: az ember „természetes adottságainak” kifejlesztéséhez fűzött túlzott remény. Az ember ugyanis az élővilág más fajaival ellentétben nem hordja génjeiben saját életének forgatókönyvét annak minden szabályzórendszerével együtt. Az ember „természetes adottságaira”, önmegvalósítására való hagyatkozás figyelmen kívül hagyja a konkrét emberi egyedek anyagi életfeltételeit, így mellőzi tényleges mozgásterük és szabadságuk kérdését, a magántulajdonra és az individualizmusra – ködvárakra – alapozza a humanista eszményeket. Alkotó humanizmus csak az emberi társadalom egy kis válogatott része számára volt lehetséges – időlegesen.

A REFORMÁCIÓ INDIVIDUALIZMUSA

Mint ismeretes, a reformáció az egyházi hagyománnyal, a pápai tekintéllyel, tehát szintén a külső normákkal szemben lépett fel, és az egyén autonóm meggyőződésének szükségességét hirdette és követelte. Egyik sarktétele az volt, hogy a vallási tételek igazsága a Szentírásból merített személyes meggyőződésen kell, hogy alapuljon, és nem pedig valamilyen uralkodó tekintélyen. A személyiség autonómiaigénye az individualizmus fokozódásához – az egyéni törekvés, egyéni gondolat érvényesüléséhez, új módszerek napfényre kerüléséhez és a látókör kiszélesedéséhez – vezetett. A különböző vélemények, meggyőzések, elméletek és gyakorlati célkitűzések ütközése már önmagában véve is termékenyítő hatással volt a kultúrára, irodalomra, közoktatásra, tudományos kutatásra. Ehhez hozzájárult a közoktatásügynek a XVI. század folyamán bekövetkezett átszervezése, ami részben a reformáció másik érvényesülő hatásaként is értelmezhető. Az elemi iskolák ezreinek és a középkorok százainak megnyitása nemcsak a népesség magasabb képzettségi szintjéhez vezetett, hanem lehetővé tette a kibontakozást a tehetségek számára is, akik külföldi egyetemekre jutottak, idegen nyelveket tanultak, és tudományosan képzett emberekké váltak.

A protestáns iskolák nemcsak az evangélium hirdetői, terjesztői lettek, hanem a humanista műveltség ápolói is: a humanista értelemben vett szabad kutatás székhelyei. A humanista műveltség elsajátítása az ókori klasszikusok olvasásán, tanulásán, utánzásán

Az ember az élővilág más fajaival ellentétben nem hordja génjeiben saját életének forgatókönyvét.

és nyelvének beszélésén át vezetett a művészetek, a grammatika (nyelvtan, nyelvtudomány), az ékesszólás, a dialektika (bölcselet), valamint a matematikai és fizikai ismeretek elsajátításáig. Ez a folyamat azonban – amelynek részletezése nem tartozik dolgozatunk tárgykörébe – nem volt gyors, hanem fokozatos fejlődés után, hosszabb idő múlva fejtette ki érdemi hatását. A protestáns tudományos irodalom teljes kifejlődése, kivirágzása tulajdonképpen csak a XIX. században következett be.

A MAGYAR HUMANIZMUS

Mi magyarok büszkén gondolunk vissza a XV. századi Magyarországra, amely Európa egyik nagyhatalma volt. Nagyhatalmi helyzetét annak köszönhette, hogy az ország déli határánál sikerült megállítani a török terjeszkedést, és a nándorfehérvári győzelem után Mátyás király került a trónra, akinek egyrészt humanista neveltetése, másrészt személyes adottságai lehetővé tették, hogy egy erős államot alakítson ki. Erős, állandó hadsereget hozott létre, amellyel legyőzte a belső ellenfeleket, és sikeresen elriasztotta a külső ellenséget. Sikerének másik titkát a kulturális fejlődésben kell keresnünk. Vitéz János vezetésével egyetemet alapított Pozsonyban. Nyomdát létesített Budán Hess András irányításával. Európai hírű könyvtárat hozott létre Bibliotheca Corviniana néven kb. 2500 kötettel, és saját Corvina-kódexeket készíttetett.

Magyarország itáliai kapcsolatai még Dante idejébe nyúlnak vissza, ezeket a kapcsolatokat Mátyás felesége, Beatrix révén bőven tudta kamatoztatni. Ez lendítette fel leginkább a humanizmus terjedését. Magyar fiatalok jártak Itáliába tanulni, itáliai mesterek jöttek Magyarországra. A reneszánsz építkezések sora emlékeztet ma is erre a korra, pl. a budavári palota, Visegrád és Kolozsvár építése. De Kassa is Mátyás király kedves városa volt, számos reneszánsz kastély található a Felvidéken. Továbbá Janus Pannonius jut eszünkbe erről a korról, aki igazi humanista lévén elveti a vak hitet és az egyenlőtlenséget, dicsőítő énekeket ír a magyarokról, ugyanakkor epigrammaiban gyakran támadja a dölyfös gazdagokat és az uralkodni akaró egyházi embereket is.

Mátyás király halála után a török elfoglalta Magyarország jelentős részét, az ország három részre szakadt. Ugyanebben az időben Nyugaton a szellemiség új utakat keres magának, szabadulni próbál az egyház gyámkodása alól. Van, ahol megindul a reformáció (Luther, 1517), ami átterjed Magyarországra is, és főleg Erdélyben eresz gyökereket. Máshol az egyházzal együtt a jézusi tanítást is elutasítják,

*A személyiség
autonómiaigénye
az individualizmus
fokozódásához
– az egyéni
törekvés, gondolat
érvényesüléséhez,
a látókör
kiszélesedéséhez –
vezetett.*

eluralkodik az individualizmus, egyre nagyobb teret hódít a hagyományoktól és közösségi értékektől megfosztott szemléletmód.

A korszak kiemelkedő alkotói: Sylvester János (az Újszövetség első fordítója, 1541), Pesti Gábor (evangéliumok fordítása, 1536), Komjáti Benedek (Szent Pál leveleinek fordítása, 1533, Krakkó, az első magyar nyelvű nyomtatott könyv), Heltai Gáspár (Krónika az magyarok dolgairól, valamint Ezópus állatmeséinek fordítása), Bornemisza Péter (Balassi Bálint nevelője, a Históriás énekek írója, Szophoklész *Elektrájának* a fordítója), Tinódi Lantos Sebestyén (Eger vár viadaláról való ének, 1553, Kassa), Ilosvai Selymes Péter (nagyidai református prédikátor és énekmondó), Károli Gáspár (az első teljes Biblia-fordítás készítője, 1590), Sztárai Mihály, Szkárosi Horváth András, Szenczi Molnár Albert (zsoltárfordító és latin szótár). A korszak legnagyobb alakja, a magyar reneszánsz költészet kiteljesítője, a magyar költői nyelv magalapozója pedig Balassi Bálint.

A reformáció szellemében tevékenykedő tudósok az elmúlt csaknem fél évezred alatt szinte minden tudományágban értékes munkásságot fejtettek ki, számos téren úttörőként szerepeltek. Új eszmékkel, világhírű alkotásokkal gazdagították nemcsak a magyar, hanem az egyetemes tudományt is. Elévülhetetlen érdemük a külföldi művelődés és tudomány új eszméinek, új vívmányainak a meghonosítása Magyarországon.

A tudósok és az irodalmárok mellett szólunk kell azokról is, akik más téren szereztek maradandó érdemeket maguknak, nevük és szerepük elválaszthatatlan a magyar történetírástól. Hadd említsük meg közülük báró Wesselényi Miklós, Kossuth Lajos, Szemere Bertalan, gróf Teleki László, gróf Mikó Imre, báró Kemény Zsigmond, Csengery Antal, Hegedűs Sándor és gróf Tisza István nevét.

A RENESZÁNSZ VÉGE

A humanizmus első, leggazdagabb és legtöbb gyümölcsöt érlelő virágzása a reneszánsz volt. Rettenetes ellentét van azonban a humanisztikus kor eleje és vége között – panasolja Ny. A. Bergyajev már a múlt század elején, anélkül, hogy sejtelve lett volna a későbbi időszak drámai fejleményeiről. A kezdeteket az emberi alkotóenergia hallatlanul gazdag felpezsdülése jellemezte. Talán soha azelőtt nem mutatott az ember oly erős alkotókészséget, mint a reneszánsz alatt. Akkor kezdődött az emberi szellem szabad művészi alkotó időszaka. Mert akkor még közel volt létének szellemi forrásaihoz. Azóta

az individualizmustól (önzéstől) hajtva elszakadt az élet szellemi forrásaitól, letagadta a „szellemi embert”, a partikuláris érdekek rabszolgájává vált, az anyagi javakat hajszolja. Berdjajev a „szellemi emberről” beszél, amit mások nembeli emberként emlegetnek, ma úgy mondanánk, hogy az ember társadalmi lénye, a személyiség hátteréül szolgáló emberi viszonyok összessége. Az egyén parttalanává váló önmegvalósítási törekvésében – hite szerint – elszakadt társadalmi kööttségeitől. Miután egyéni szükségleteit előtérbe helyezve elvágta közösségi kötelékeit, a humanizmus önmagát rombolta szét a reneszánsz végén.

A reneszánsz a szabadon küzdő emberi erők nagy korszaka volt, amikor az ember azt hitte, hogy teljes életet élhet a saját módján, anélkül, hogy mások életére tekintettel lenne. A „természethez” fordult, ebben kereste az élet és az alkotás önigazolási formáit, ahelyett hogy elmélyültebben foglalkozott volna társadalmi meghatározottságának feltételeivel és körülményeivel. A „természethez” fordult, de belülről nem tudott egygyé lenni a természettel, lényének társadalmi meghatározottságai miatt ez nem is volt lehetséges.

A reneszánsz a szabadon küzdő emberi erők nagy korszaka volt, amikor az ember azt hitte, hogy teljes életet élhet a saját módján, anélkül, hogy mások életére tekintettel lenne.

A reneszánsz rejtve magában hordozta a bukás csírát, mivel a humanizmus belső ellentmondásai képezték az alapjait; felemelte az embert és határtalan erőt, lehetőségeket tulajdonított neki, ugyanakkor nem vette figyelembe társadalmi létéből adódó függőségeit, ha úgy tetszik, szabadságának a korlátait. Az egekig magasgalt individuummal szemben csak az emberi társadalom rendelkezik korlátlan szellemi lehetőségekkel, az egyed csak a társadalomból meríthet alkotásaihoz új erőt, közösség nélkül kimerül, az élet felületein él, öncélúvá válik létezése.

Az individualizmus, az egyén öncélú alkotójátéka nem folytatható végtelenül, az önmegvalósítási törekvés társadalmi gyökértelensége, a felületi élet üressége miatt a humanizmus szükségszerűen önmaga megtagadásához vezetett. Az absztrakt humanizmus, amely el volt vágva az ember társadalmi gyökereitől, az ember eszméjének a kiüresedéséhez vezetett. A reneszánsz, amely tökéletes, boldog és szép életet akart teremteni az embernek, befejezéséhez közeledett.

EGY ÚJ VILÁGCIKLUS KEZDETÉN

A humanizmus jelszavai és e jelszavak tényleges megvalósítása között a kezdetek óta áthidalhatatlan szakadék tátong, amely azóta egyre mélyül. A társadalmi fejlemények nem abba az irányba mutatnak,

hogy az ember anyagi életfeltételeinek a korlátaival és a javak elosztása körüli ellentmondásokkal szembe kívánna nézni. Ellenkezőleg, a humanizmus kései szószólói az individualizmus erőszakolásával, a „valósítsd meg önmagadat” ígéretesen hangzó, ám tartalmilag üres jelszó szüntelen propagálásával a kapitalizmus antihumánus jellegét kívánják leplezni.

Mint ismeretes, az utópikus szocializmus képviselői felismerték és bírálták a kapitalizmus antihumánus jellegét, de végül is nem találták meg az igazságos társadalom megteremtésének reális útját és eszközeit. Elvileg a „tudományos szocializmus” a humanizmus minőségileg magasabb rendű formáját lett volna hivatott megvalósítani, a kommunista rendszer összeomlásával azonban az ember sokoldalú és harmonikus fejlődésének ez a víziója is szertefoszlott. Kiderült, hogy a marxista-leninista kollektívizmus ugyanolyan embertelen és antihumanista, mint az általuk bírált és meghaladni kívánt burzsoá világ. Ebben is, abban is eltűnik az emberi személyiség, elhalványul az ember eszméje. A kollektívizmus nem fogadja el a soha meg nem szűnő belső fejlődésben lévő emberi egyéniséget, a kapitalizmus pedig glorifikálja az egyént, túldimenzionálja mozgási, cselekvési (önérvényesítési) lehetőségeit.

Végül is nemcsak a társadalmi elnyomást és esélyegyenlőtlenséget nem sikerült megszüntetni, de úgy tűnik, az elméleti alapja is megszűnt annak, hogy az egyén szabadságának elengedhetetlen társadalmi feltételeit belátható időn belül sikerülne megvalósítani. Természetesen vannak próféták, akik azt hirdetik, hogy a jólét minden különösebb társadalmi beavatkozás nélkül el fog jutni a legelmaradottabb országokba is, és az életszínvonal növekedni fog mindenütt és mindenki javára. E szerint az optimista nézőpont szerint egy új világciklus elején állunk, amelynek fő mozgatóereje a globalizáció, s amely minden eddigi történelmi-társadalmi fejleménynél eredményesebben fog hozzájárulni az emberi szabadságjogok és alkotóképesség kiteljesedéséhez.

Mások viszont úgy vélik, hogy a humanizmusnak nincs már szemernyi belső alkotó erőkézlete sem, és a nyugati civilizáció bukása, a lelki katasztrófa egész közelinek látszik. A legjobb esetben is ismeretlen jövő elé nézünk. Kétségtelen, hogy korunk embere egyre kevésbé tudja elviselni azt a magányosságot, amelybe a humanista kor individualizmusa vetette.

A humanizmus jelszavai és a jelszavak megvalósítása között áthidalhatatlan szakadék tátong, amely egyre mélyül.

■ A GONDOLKODÁS ISKOLÁJA ■■■

*Jól kérdezni annyi, mint sokat
tudni. (Arab közmondás)*

– **A pedagógia egyik alapvető követelménye a gondolkodás, minde-
nekelőtt a problémamegoldó gondolkodás fejlesztése. Hogyan
állunk ma ezen a téren az iskolákban?**

– Az emberi gondolkodás nagyszerű produktumai létrejöttének megértése elképzelhetetlen a tanulókkal kapcsolatos pszichológiai alapismeretek nélkül. A legfontosabb hajtóerő, amely az emberiséget előre viszi, a megismerési vágy, az ember mérhetetlen kíváncsisága. Vannak, akik ennek alapján egyenesen a „megismerés ösztönéről” beszélnek. Valamilyen belső, velünk született erőről, amely hajt, űz, visz bennünket előre, hogy minél többet megtudjunk a világról, az életről, a természetről, a Földről, az univerzumból, az emberről, a lélekről, a teremtőről, a társadalomról.

*Az enciklopédiákba,
lexikonokba,
könyvekbe zárt
ismeretek akkor
lendítenének
az emberiségen
nagyot, ha azok
minden egyes
ember személyes
ismeretanyagává,
tudásává válnának.*

Ilyen ösztön azonban nincs. És a tanulás és problémamegoldás terén sem vagyunk olyan hatékonyak, mint azt hinni szeretnénk. Kíváncsinak, érdeklődőnek, racionálisan gondolkodónak, az élővilág uralkodó fajának, a legeszesebb lénynek tartjuk magunkat, ami összességében talán igaz, az egyedet illetően azonban nagy különbségek tapasztalhatóak. Egyénenként különböző teljesítményekre vagyunk képesek, és ez nem feltétlenül csak az örökletes adottságokkal és a képzettséggel függ össze. A múltbeli tapasztalatok jellege és azok felhasználási módja, amely a korai gyermekévekben kezd kialakulni, a problémamegoldó gondolkodás kialakulásának szintén fontos feltétele. A tehetség a tanulás tanulásának sikerességében mutatkozik meg elsődlegesen. Van, aki rájön, hogyan kell tanulni, és szívós kitartással minőségileg magas intellektuális teljesítményt elérni.

A közepes vagy gyenge teljesítményt nyújtó emberek hátránya abban mutatkozik meg, és ez kísérletekkel is ellenőrizhető, hogy a kellő időpontban, szituációban nem tudják a tapasztalataikat, ismereteiket hatékonyan mozgósítani. Hiába a lexikális tudás, az életben néha egy egyszerű feladatot sem képesek megoldani.

– **Napjainkban az ismeretek ijeszítően növekvő áradatával kell
számolnunk. Ez azt jelenti, hogy a ma embere különb, többet
tud az előző korok emberénél?**

– Először szögezzük le, hogy az ismeretek tömege önmagában véve senkit sem tesz okossá, műveltté. Baj van az ismeretek elsajátításával is, hiszen a könyvekbe zárt ismeretek olyan ütemben növekszenek, hogy azoknak egyre csekélyebb hányadát vagyunk képesek elolvasni

- Király János:
Gondolkodva
tanulni –
értelmesen felelni.
Körkép-Panorama
Ada, 2008.

és megjegyezni, de most nem erről beszélek. Ahhoz, hogy valamely ismeret hasznosuljon, az ember személyes tudásává kell, hogy átalakuljon. Az enciklopédiákba, lexikonokba, könyvekbe zárt ismeretek akkor lendítenének az emberiségen nagyot, ha azok minden egyes ember személyes ismeretanyagává, tudásává válnának.

Nos, a problémák itt kezdődnek. A felhalmozott ismeretek gyűjteményeiből, tárházaiból mérhetetlenül kevés épül be saját tudáskincsünkbe. Hiába az információk növekvő áradata, ha azok legtöbbször nyomtalanul kihull az emberek fejéből. Vonatkozik ez az iskolai tanításra is.

– **Mi szükséges ahhoz, hogy az ismeretek az ember tudásává, tulajdonává váljanak?**

– Az ismeretek birtokbavétele azzal kezdődik, ha képesek vagyunk az új információt megérteni, és azzal kapcsolatban kérdéseket megfogalmazni, problémákat felvetni. A kérdések felvetése azt jelzi, hogy az új ismerettel kapcsolatban gondolkodunk. A felmerülő kérdések mindig a személyes állásfoglalásunkat jelzik az új ismerettel kapcsolatban. Ha személyes álláspontunk nincs, az új információ nem rögzül bennünk, kihullik a fejünkből.

A tanításban, ismeretátadásban ezt kell tehát szem előtt tartanunk. Az előadott tananyaggal, egyes ismeretekkel kapcsolatban az érdeklődés mímelésén túlmutat-e valamiben a tanulók gondolkodása. Ne feledjük, a gyermeki gondolkodás kézzelfogható terméke, bizonyossága a kérdés. A pedagógus győződjön meg róla, hogy a konkrét ismeretekkel kapcsolatban képesek-e a gyerekek kérdéseket feltenni, problémákat megfogalmazni, és ezekre saját eszközük szerint valamilyen választ adni. Ez nem megy magától. Ehhez a tanár részéről nem kis szellemi erőfeszítésre van szükség. Csak abban az esetben érhetjük el, ha alkalmat adunk a gyerekeknek önálló nézeteik kifejtésére.

– **A pedagógusok a tanítás sikerességét általában azon mérik, hogy képesek-e a gyerekek az elhangzottakat, tanultakat pontosan visszamondani.**

– Ha így lépnek fel, azt szellemi fölényük megvédése érdekében teszik. A tananyag számonkérése, felmondása pszichológiai értelemben nem ér semmit. Ha azt akarjuk, hogy mások megértsenek bennünket, el kell érniük, hogy partnerünk megfelelő érdeklődést mutasson irántunk, legalább minimális szellemi erőfeszítést tegyen mondanivalónk megértése érdekében. Erre abból következtethetünk, ha kérdéseket tesz fel nekünk, problémákat vet fel, saját nézeteinek a kifejtésébe kezd. Ez így van a gyerekek esetében is. Ha a tankönyvi

Az ismeretek birtokbavétele azzal kezdődik, ha képesek vagyunk az új információt megérteni, és azzal kapcsolatban kérdéseket megfogalmazni.

szövegek felmondását, pusztán az ismeretek visszaadását várjuk tőlük, vajmi kevés értelme van az egésznek. A pedagógus akkor jár el helyesen, ha a tanulók számára alkalmat ad önálló nézeteik kifejtésére. Nem biztos, hogy azok a felvetett kérdésekre mindig elfogadható, értelmes választ tudnak adni. Maga a véleménycsere, az ismertekhez kapcsoló asszociációk, az egyéni gondolkodásra jellemző vonások felszínre kerülése, megfogalmazódása a fontos, mert csak az ilyen jellegű kérdések és válaszok egyeztetése és ütköztetése alkalmas arra, hogy a gyerekeket (és felnőtteket egyaránt) egyre teljesebb tudáshoz juttassa. Csak így vagyunk képesek gondolkodásunkat fejleszteni, így tudjuk a tanultakat megjegyezni, beépíteni korábbi ismeretrendszerünkbe és a későbbiek során hasznosítani.

– **A jó pap is holtig tanul, szoktuk mondani...**

– Egész életünk során folyamatosan kérdéseket teszünk fel magunknak és másoknak, feltéve, ha egyáltalán gondolkodunk. Nem biztos, hogy valamennyien a földi élet keletkezésének vagy az élet mibenlétének az örök nagy kérdéseire tipródunk. Nem is ez a dolgunk. Viszont mindent, amit hallunk, olvasunk, látunk, tapasztalunk, át kell gondolnunk. A problémák sohasem tekinthetők az élet egyetlen vonatkozásában sem egyszer s mindenkorra megoldottak.

A legnagyobb akadály, ami a gondolkodás útjába áll, ami leszoktatja az embereket a gondolkodásról, a vaskalaposság és a dogma. Nem tehetünk annál rosszabbat, mint ha megpróbáljuk elhitetni a diákokkal, hogy azt, amit tanítunk nekik, ami a tankönyvekben van, tekintsék sarokkönek, megkérdőjelezhetetlen igazságnak. Az élet számos elméletéről, sarokkönek tekintett igazságról bizonyította be, hogy csak legenda, mese volt. A világ összes általános és középiskolájában, sőt egyetemén oktattak és oktatnak olyan elméleteket és ismereteket ma is, mondjuk az élet keletkezéséről, az ember mibenlétéről, a társadalom és az egyén viszonyáról, amelyek tévedésen, néha kifejezetten az emberek tudati manipulálását célzó hazugságokon alapszanak. Egész nemzedékek nőttek fel, dolgoztak és haltak meg úgy, hogy igazságnak hitték azt, ami tévedés vagy hazugság volt.

Minden ismeretanyag, amit az iskolában annak idején tanítottak, vagy amit ma tanítanak, ki kell állnia a tapasztalat próbáját. És bizony sok mindenről kiderült már, hogy amit megbízható ismeretnek, tudományos kísérletekkel igazolt elméletnek hittünk – tévedés volt. Már csak ezért is tanácsos, hogy a tanítás során alkalmat adjunk kérdések feltevésére, véleménycsere, személyes állásfoglalások kialakítására, az új ismeretekkel kapcsolatos gondolkodásra. Érdemes ezt végiggondolnunk.

A tananyag számonkérése, felmondása pszichológiai értelemben nem ér semmit.

– **Hogyan lehetne az iskolában a tanulók gondolkodását fejleszteni?**

– Minden érdekes új információnak a dolgok természeténél fogva hívó szó jellege van, ami azt jelenti, hogy sok minden eszünkbe jut róla, egymást követik fejünkben az asszociációk, szárnyal a képzeletünk. És kérdések merülnek fel bennünk.

Az iskolai teljesítményt tulajdonképpen azon kellene mérni, hogy az adott ingerszóra mi jut a tanuló eszébe. Ha csak azt mondhatja el, „amit kell”, ha a számonkérés szigorú keretek közé szorítja, hogy „mit válaszolhatunk” a kérdésre, a rendelkezésünkre álló egyéb ismeretek, szavak, fogalmak, asszociációk mintegy zárójelbe kerülnek, a gondolkodás feleslegessé válik, sőt csak bajt okoz a tanuló magának vele.

Ahhoz, hogy válaszoljunk, „felelni tudjunk” a hozzánk intézett kérdésre, előbb nyilván meg kell érteni, hogy mit is kérdeznek, mit várnak tőlünk. Ha a válasz egyszerű, mechanikus és spontán tevékenység, azt hiába értékeljük „jó válasz” esetén ötösre, semmit sem érünk vele, mert nem követel értelmes intellektuális műveleteket, gondolkodást az embertől. Az ismeretanyag mechanikus reprodukciója még annak lehetőségét is kizárja, hogy a diák ráébredjen a szavak közötti logikai összefüggésekre, vagy hogy a múltbeli tapasztalatait az új adatok/ismeretek birtokában kamatoztatni tudja.

– **Miben látja a pszichológus az iskolai oktatás legnagyobb hiányosságát?**

– A fő kérdés a tanulás és gondolkodás összefüggésében merül fel: lexikális ismeretek kondicionálása a cél, vagy a diákok gondolkodásra való készítetése? Ezt el kellene végre dönteni. Ha a gondolkodtatás a célunk, tudomásul kell vennünk a fogalomrendszer kialakulásának egyéni (pszichológiai) sajátosságait. A fogalmak és szavak rendkívül dinamikus jelenségek, amelyeket nehezen lehet a tárgyakhoz vagy vegyi elemekhez hasonlítani. Van ugyan társadalmilag elfogadott szóközi jelentésük, de ez a jelentés mindenkinél más és más módon konkretizálódik a mindennapi életben. Mondhatnánk azt is, hogy a szavak jelentése, egy-egy fogalom ugyanannál az egyénnél is folyamatosan változik, új – egyre gazdagabb – tartalommal telítődik. Ebből kifolyólag, ha nem tudjuk, hogy milyen ismeretekkel, tapasztalatokkal rendelkezik valaki egy adott kérdéskörben, hogy milyen körülmények között találkozott az elhangzó szavakkal, az összefüggések megértéséhez szükséges fogalmakkal, felesleges bármit is tanítani. Illetve a tanítást – a dolgok tisztázása, az előzetes ismeretek feltárása érdekében – kívánatos egy oldottabb beszélgetés formájában bevezetni.

Az ismeretanyag mechanikus reprodukciója még annak lehetőségét is kizárja, hogy a diák ráébredjen a szavak közötti logikai összefüggésekre.

A kérdések megbeszélése kapcsán vitatkozó diákok korrigálhatják korábbi véleményüket bizonyos dolgokról, tisztázhatják magukban a szavak jelentését, a fogalmak új tartalommal telítődnek. Ha ezt a beszélgetést elmulasztjuk, megeshet, hogy az osztály felének, kétharmadának fogalma sincs arról, amiről a tanár beszél. Mivel elvárják, megkövetelik tőlük, a diákok egy része bemagolja a tananyagot, akkor is, ha nem ért belőle semmit, de biztosak lehetünk benne, hogy amint túl van a számonkérésen, el is felejtí örökre az egészet. És jól teszi. Jól teszi, mert csak az az ismeret marad meg bennünk, azt tudjuk a gyakorlati életben hasznosítani, ami beépül saját ismeretrendszerünkbe. A fogalom és fogalmi rendszer kialakulása viszont szorosan összefügg a magunkban feltett vagy másokhoz címzett kérdések százaival, ezreivel.

– **A gondolkodással kapcsolatos problémák nem csak az iskolával kapcsolatban merülhetnek fel. Vannak előzményei is...**

– Így van. A dolgok, tárgyak, emberek közötti viszonylatok tisztázásának igénye már kisgyermekkorban megfigyelhető, amikor is a gyerekek a nap 24 órájában egyfolytában kérdeznak. A szülők, felnőttek néha tehetetlennek érzik magukat a záporozó, kifogyhatatlan kérdésekkel szemben. A válaszoknak nem látják sok értelmét. Valójában nagyon oda kell figyelnünk ezekre a kérdésekre, és a rájuk adott válaszokra is. Tudnunk kell ugyanis, hogy egyetlen olyan tárgynak, dolognak, fogalomnak sincs jelentése, amelyhez valamilyen múltbeli tapasztalat nem társítható. A dolgok közötti kapcsolatok tisztázásának igénye tehát igen korán elkezdődik, megszilárdulásának folyamata az iskolai évek alatt megy végbe, a tanuló itt ismeri meg a világgal kapcsolatos „hivatalos” tudásanyagot, miközben megtanulja azt is, hogy melyek ennek az ismeretrendszernek az irányelvei, sarkpontjai. Miközben elsajátítja a tárgyak használatát, megtanul „megfelelő módon” viselkedni és gondolkodni.

Fontos tisztán látnunk, hogy az iskolában elsajátított szokások a későbbiekben is az ismeretszerzés és gondolkodás szabályozóivá válnak. Ma az a helyzet, hogy az iskola a lexikális ismeretek fontosságának túldimenzionálásával mintegy „leszoktatja” a tanulókat az önálló gondolkodásról. Az iskolai oktatás mai formája azt a hamis látszatot kelti, hogy mindent tudunk, mindenre van megfelelő válasz, legfeljebb nem tanultuk meg a leckét.

Mondanunk sem kell, hogy mennyire valóságidegen ez efféle gondolkodás. Nincsenek kész válaszok, és a világról alkotott tudásunk roppant hiányos.

...megeshet, hogy az osztály felének, kétharmadának fogalma sincs arról, amiről a tanár beszél.

- **Az ismétlés a tudás anyja...**

- A reprodukció, a leckeszerű feladatok, a számonkérés a kognitív (megismerési) struktúrák kialakítása, elmélyítése önmagukban véve nem érnek semmit. A tanulási folyamat végső soron kérdés-felelet és próba-szerencse kísérletek végtelen számú ismétléséből áll. Ez az ismétlési kényszer az élet jellegéből adódik, amelyben az ismeretek és ismeretlen elemek keverednek egymással. Bármilyen tapasztalat és tudás birtokában is vagyunk, ismereteink és a valóság között mindig mutatkozik valamilyen „hézag”, össze nem illés, meg nem felelés, gyakran ellentmondás is. Úgy is mondanánk, hogy minden szituáció folyamatosan differenciálódik, strukturálódik. Ez a „hézag” nyugtalanságot, konfliktust teremt bennünk, ami végső soron lelki egyensúlyunkat fenyegeti. Ez elég indíték arra, hogy gondolkodás-

Dr. Hódi Sándor: Saját műveim

*A megismerési
vágy úgy fogható
fel, mint a belső
lelki egyensúly
helyreállítására
irányuló törekvés,
amelyet a külső
környezeti
kihívások állandóan
kibillentenek.*

ra, további ismeretszerzésre, a probléma megoldására motiváljon bennünket. A megismerési vágy tehát úgy fogható fel, mint a belső lelki egyensúly helyreállítására irányuló törekvés, amelyet a külső környezeti kihívások állandóan kibillentenek és veszélyeztetnek.

– **Nem mindenkit fűt a tudásvágy...**

– Az embereket le lehet szoktatni a gondolkodásról. Vannak, akik ebből kifolyólag a problémahelyzetekkel nem számolnak, a konfliktusokkal kapcsolatban nem érznek készletet magukban gondolkodásra, ismeretszerzésre. A dolgok „összeegyeztethetlenségét” már az iskolában tudomásul vették, mert nem tudták az ott hallott, tőlük számon kért ismereteket saját életük, személyiségük, gondolkodásuk összefüggésrendszerébe beilleszteni.

A problémamegoldás, ami gondolkodásunk alapjául szolgál, amellett, hogy rendkívül összetett folyamat, nem úgy megy végbe, mint egy kémiai reakció. Az életben egyetlen egyszer sem ismétlődik meg ugyanúgy, ahogyan az előző alkalomkor végbement. És nincs két ember a világon, akikben ugyanazok a motívumok keltenének a feszültség megoldására irányuló megoldáskeresést. Kereső, kutató, megismerő tevékenységét tekintve mindenki egyedi és megismételhetetlen, még ha a pszichológusok meg is próbálnak valamilyen általános szabályszerűségeket, szakaszokat, fázisokat, típusokat stb. elkülöníteni.

A kérdéseknek mindig és mindenütt helyük van. Legfőképpen az iskolában, az oktatásban. Ahol nincsenek kérdések, nem beszélhetünk gondolkodásról sem. A magolásnak, valamely ismeretanyag száraz számonkérésének nincs sok értelme, az előadott ismeretekkel kapcsolatos kérdéseknek annál inkább. Az sem baj, ha a gyerekek – és még a tanáraik is – a kétkedés ösvényére tévednek.

■■■ MÉDIUMOK, JÓSOK, LÁTNOKOK ■

Néhány gondolat lelki egészségünk megóvásáról

A HAMU ALATT PARÁZSLÓ RÉTEGEK

Az embereket olthatatlan kíváncsiság fűti minden iránt, ami különös, titokzatos, ugyanakkor hajlamosak önmagukat vagy más személyeket különleges adottságokkal felruházni, tárgyaknak, számoknak, cselekményeknek, körülményeknek természetfölötti hatást tulajdonítani. Egyszóval az emberek hinni akarnak a csodákban, és alig várják, hogy részük legyen benne, vagy halljanak, olvassanak, beszélgesse nek róla. A természetfelettinek vélt dolgok ugyanis heves érzelmeket váltanak ki belőlünk, a világ titokzatossága nagy izgalommal tölt el bennünket, mert a különösnek vélt, megmagyarázhatatlannak látszó jelenségek az emberiség történelmi fejlődésében túlhaladott, a feledés homályába merült, de még hamu alatt parázsló rétegeket mozgatnak meg agykérgünkben.

A legtöbb felvilágosult ember tisztában van vele, sejtí, tudja, hogy természetfeletti jelenségek nincsenek, sokan mégsem tudnak a kísértésnek ellenállni. Hiszékenyek és babonások vagyunk, szinte gyerekesen ragaszkodunk a jóslásokról, szellemidézésről, látnokokról szóló mendemondákhoz. Elsősorban azoknak van szükségük ezekre a felnött mesékre, akik releváns intellektuális élmény híján, amelyet a megismerés öröme jelent az értelmesen gondolkodó ember számára, a titokzatos dolgokat körülengő izgalommal, borzongással kárpótolják magukat. Azt is mondhatnánk, hogy a babona a szellemi ajzószerék közé tartozik. Mindenesetre az ún. okkult és misztikus „tudományok”, amelyek a természetfeletti jelenségekkel foglalkoznak, virágkorukat élik. Sokkal nagyobb érdeklődés nyilvánul meg irántuk, mint a szakmailag felkészült emberek által nyújtott lelki szolgáltatások iránt. Az újságok tele vannak horoszkóprovatokkal, titokzatos jelenségekről szóló beszámolókkal. Tévéorozatok sokasága bolondítja estéről estére természetfeletti dolgokkal a hiszékeny embereket. De hasonló dolgokról szólnak a sikerkönyvek is, s minél több rémség van bennük, annál nagyobb a keletjük.

Az emberek hiszékenysége, babonássága határtalan, ezzel szoros összefüggésben szellemi hazugságtenger árasztja el a világot, amelyből csak itt-ott emelkednek ki a hajózást – szellemi eligazodást – szolgáló világítóoszlopok. Úgy tűnik, mintha a régi latin közmondás

...a babona a szellemi ajzószerék közé tartozik

– mundus vult decipi (a világ azt kívánja, hogy megcsalják) – semmit sem veszített volna aktualitásából.

A legtöbb babona ősi vallási-misztikus képzetekre vezethető vissza. Ezek részben tudatosak, részben a tudattalanunkban gyökerező indulatokkal és fantáziával kapcsolatosak. Amikor például „lekopogunk” valamit az asztalon, babonás cselekvést hajtunk végre, közben nem gondolunk arra, hogy a kopogással őseink valamilyen veszélyt akartak maguktól elhárítani, eredetileg a gonosz szellemet próbálták így elűzni. Közismert babona az is, hogy a tizenhárom számtól félni kell, vagy hogy a kéményseprővel való találkozás szerencsét hoz, a talizmánok védelmet nyújtanak stb.

Afrikában még elevenen élnek a különböző varázslási praktikák, amelyekhez céljaik elérése érdekében ma is tömegével folyamodnak az emberek. Ghánában például néhány évtizeddel ezelőtt törvényt hoztak arról, hogy a parlamenti választások idején tilos a szavazások eredményeit varázslattal vagy mágiával befolyásolni. De nem kell Afrikába mennünk, Európában is hisznek az emberek a varázslásban, a boszorkányságban, a megrontásban, a távolbalátásban. Angliában például hat ember közül egy hisz a kísértetekben, tizennégyből egy nem áallja azt állítani, hogy látott is kísértetet. A németek kétharmada minden nap elolvassa a horoszkópját, hárból kettő „szórakozásból”, egy azonban saját bevallása szerint hisz benne. A csillagjósítás, horoszkópkészítés minden európai országban jól bevált, virágzó szolgáltatás, miközben sok helyen koldusbotra jutott az egészségügy és az oktatás.

Amerika is babonás. Minden tizedik ember hisz a számisztikában, a kritikus és szerencsés napokban. A toronyházakból hiányzik a 13-ik emelet, számos kórházban nincs 13-as számú kórterem. Továbbá 13-án sokan egyszerűen nem mennek el dolgozni, nem ülnek vonatra vagy repülőre, sőt nagyobb szabású bevásárlásra sem vállalkoznak. Sokan rettegtek attól, hogy tizenhárom üljenek egy asztalhoz, mert a hiedelem szerint valaki közülük hamarosan meghal. A 13-as szám állítólag egymilliárd dolláros veszteséget okoz évente a világ nagyhatalmának. A 13-as számmal bajban vannak az emberek Európában is. Amikor például az angol királynő Nyugat-Németországba látogatott (1965-ben), a vágány számát, amelyről a királynő vonata indult volna, 13-ról 12-re cserélték fel.

Vannak művelt emberek, köztük neves tudósok és művészek is, akikben kisebb-nagyobb szigetként kimutathatók babonás elemek.

NEMCSAK A TANULATLAN EMBEREK BABONÁSOK

Az idevonatkozó kutatások azt mutatják, hogy a társadalmi háttér nem döntő tényező a babonásságban, a diákok és szellemi foglalkozásúak között is szép számban vannak olyanok, aki hisznek a csillagok állásában, a kártyalapok járásában vagy a tenyérjósásban. A tudományos szemlélettel és a hétköznapi józan ésszel ellentétes hiedelmek, cselekvések, magatartások azonban különféle mértékben (és nem egyforma mélységben) jellemzik az embereket. Vannak művelt emberek, köztük neves tudósok és művészek is, akikben kisebb-nagyobb szigetként kimutathatók babonás elemek. Az átlagemberek gondolkodásában, képzeletvilágában a hiedelmek kiterjedtebben vannak jelen, nagyobb teret foglalnak el, de keretek közé tudják szorítani őket. És vannak, nem is kevesen, akik képtelenek kellő kritikával viszonyulni ezekhez a jelenségekhez, őket szoktuk babonás embereknek nevezni.

Azt szokták mondani, hogy az emberi butaságot csak az emberi hiszékenység tudja túlszárnyalni. A kettő gyakran együtt jár, a hiszékenységnek azonban korántsem mindig a butaság a magyarázata. A babonának, jóslásnak és okkultista jelenségeknek – a velük kapcsolatos hiszékenységnek – olykor sajátos „pszichés funkciójuk” van. A jóskba, szektákba, okkultizmusba kapaszkodó emberek olykor súlyos személyi vagy tárgyi veszteségeiket próbálják meg ily módon pótolni. Szeretnék elhithetni magukkal, hogy az elvesztett személy a szellemidéző közvetítésével szellem formájában „visszatér”, vagy hogy sorsuk neki köszönhetően valahogy majd jobbra fordul. A sorsában bizonytalan, szorongó, kétségbeesett ember biztatást vár, reménysugárt, szeretne megkapaszkodni valamiben, valamilyen kedvező lehetőségben, ígéretben, reményben. Ennek a „megkapaszkodásnak” a szerepét, fontosságát nem szabad lebecsülnünk. Hasonlóképpen a különféle szorongással kapcsolatos babonák, a maguknak természetfeletti adottságokat tulajdonító kuruzslók, mágusok átmenetileg némi hitet, reményt „mágikus megkapaszkodást” adnak a félelemtől gyötört embernek, aki ezáltal időt kap, hogy összeszedje magát, rendezze érzéseit és gondolatait. Hasonló a szerepük a talizmánoknak, csodaszereknek is, amelyek hitünk szerint „védenek”, oltalmaznak a nehéz pillanatokban, „megkapaszkodásul” szolgálnak. Hány hitetlen ember fohászott már élete nehéz pillanataiban Istenhez! Mindez egyfajta „mágikus lelki egészségvédelem”. És ott,

*...az emberi
butaságot csak
az emberi
hiszékenység tudja
túlszárnyalni.*

ahol nincs megfelelő lelki gondozás, nincs elérhető közelségben pszichológiai tanácsadás, ez a „tűzoltás” is jobb a semminél, jóllehet nem minden veszély nélküli.

A HISZÉKENYSÉG VÁMSZEDŐI

Ebben az iparágban, mármint a jószok, táltosok, megvilágosultak, szektavezetők világában ugyanis nem az önzetlen segítségnyújtás a jellemző, hanem a nehéz helyzetben levő, tudatlan, tanácstalan emberek félrevezetése, kihasználása. A hiszékenység legfőbb forrása, mint mondtam, a naiv emberek vágyakozása valami jóra és hasznosra, és/vagy félelemtől, a rossztól, a bajtól, a betegségtől való fejvesztett menekülés. Sokan visszaélnék ezzel a jóhiszeműséggel, naivitással, kiszolgáltatott tudatállapottal. A történelem során mindig megjelennek a hiszékenység vámszedői, akik felelőtlenül jószolgatnak, csodaszereket ajánlanak, illúziókat keltenek, becsapják az embereket, anélkül, hogy törődnének azok kínzó gondoljaival.

*...a jószok, táltosok,
megvilágosultak,
szektavezetők
világára, nem
az önzetlen
segítségnyújtás a
jellemző.*

Vajon orvosolható-e a hiszékenység, és ha igen, hogyan? Ahhoz, hogy az ember a hiszékenység vámszedőitől megszabaduljon, mindenekelőtt önismeretre, jó emberi, közösségi kapcsolatokra és szilárd társadalmi értékrendre van szüksége. Nem véletlen, hogy a hiszékenység (és velejáróan a kuruzslás) olyankor erősödik fel és válik társadalmilag károsra és veszélyessé, amikor – mint korunkban – a közösségek atomizálódnak, az értékek összekuszálódnak, az emberi kapcsolatok törékennyé válnak.

A hiszékenység egyébként rendkívül makacs dolog, az emberek néha saját tapasztalataik ellenére sem hajlandók kritikusan szemlélni a dolgokat. Nemrégiben Uri Geller, a nagy bűvész, az egyik magyar televíziós csatorna showműsorának vendége volt és elkápráztatta nézőit. A másik televíziós csatorna meg leleplezte csalásait. Azt tapasztaltam, hogy ahelyett, hogy a leleplezés felnyitotta volna a rajongók szemét, inkább rosszul érintette őket. Talán még elvakultabban kardoskodtak mellette, mert hinni akarnak a csodákban, nevezetesen abban a számárságban, hogy vannak természetfeletti képességekkel rendelkező emberek, akik „agyuk segítségével hihetetlen energiákat képesek mozgósítani”, képesek kanalakat meghajlítani, vagy mondjuk bútorokat tologatni. Uri Geller tehetséges bűvész, ám egyúttal a hiszékeny emberek vámszedője is.

A PARAPSZICHOLÓGIAI JELENSÉGEK

A szórakoztató iparba ez belefér, az egésznek azonban semmi köze nincs a természetfeletti erőkhöz. Ugyanakkor le kell szögeznünk, hogy vannak olyan jelenségek, amelyeknek nincs még tudományosan elfogadható magyarázatuk, vagy ha van, a tudományos ismeretek tengerében nehéz utánajárni az igazságnak. Egyes esetekben viszont csakugyan nehéz eldönteni, hogy trükkökkel, érzékcsalódással, vagy valós, de egyelőre megmagyarázhatatlannak látszó jelenségekkel van-e dolgunk. Ezeknek az ún. „paranormális” jelenségeknek a vizsgálatával külön tudományág, a *parapszichológia* foglalkozik. Elképzelhető, hogy egyes – ma még megmagyarázhatatlan, szokatlan, különös – jelenségek később tudományos módszerekkel megközelíthetővé, vizsgálhatóvá, érthetővé válnak. Erre vonatkozóan számos példát találhatunk a múltban. Hány felfedezést tartottak istenkáromlásnak a maga idejében! Hány tudóst hurcoltak meg, ítélték el, végeztek ki, akik a természettudományos magyarázattal előálltak. Tanaik aztán a későbbiek során elfogadottá, iskolai tananyaggá váltak.

A parapszichológia tárgykörébe tartozik a telepátia, a múltba tekintés és jövőbe látás, a gondolatátvitel, a tárgyak szellemi erővel történő mozgatása, az elhunytak szellemének megidézése, a kézzel látás. Napjainkban iszonyatos mennyiségű irodalma van ezeknek a kutatásoknak, amelyekből azonban sok újat nem tudunk kihámozni. Időtöltésnek jó, csak legyen, aki a költségeket állja.

Nem minden parapszichológiai jelenség jut el a kutatás stádiumába, sőt velük kapcsolatban tulajdonképpen jelenségekről sem beszélhetünk nagyon, inkább talán képzeletünk termékeiről van szó. Ide tartoznak a bioritmus-elméletek, az asztrológia, a számmisztika, a jóslások, az érintéssel, ránézéssel, gondolatátvitellel történő gyógyító eljárások stb. Közös jellemzőjük a nagyfokú hiszékenység és a ténybeli alapok teljes hiánya, valamint az, hogy tudományos eszközökkel nem vizsgálhatóak, illetve természetes módon nem magyarázhatóak.

AZ UFÓLÁZ

Néha különös dolgok tartják az embereket lázban. Az elmúlt fél évszázadban, azt hiszem, az ufójelenség vitte el a pálmát. A titokzatos földi jelenségekről (ufókról) szóló híradásoknak se szeri, se száma. Szemtanúk szerint itt is, ott is idegen lények érkeztek a Földre különös járműveiken, amelyet mi magyarok szemléletesen repülő csészealjnak

...vannak olyan jelenségek, amelyeknek nincs még tudományosan elfogadható magyarázatuk.

hívunk. Az erről szóló híradások után nagyobb példányszámban kelnek a lapok, és ennél is többet hoz a konyhára azoknak, akik könyvet írtak az ufókról. A témának mára szinte áttekinthetetlenül gazdag irodalma van, csak az a baj, hogy a beszámolók valóság tartalma a nullával egyenlő. Amerikában a National Enquirer nem sokat kockáztatott, amikor előbb százezer, majd egymillió dollárt ajánlott fel annak, aki végre bizonyítékokkal szolgál arra vonatkozóan, hogy az ufó valós jelenség. Elgondolkodtató, hogy az évek múlnak, egyre-másra érkeznek a Földre a „marslakók”, az egymillió dolláros összegért azonban senki sem jelentkezett még.

A „KRITIKUS” NAPOK

Időről időre fokozott érdeklődés nyilvánul meg az úgynevezett bioritmus-elmélet iránt. Mi ennek az elméletnek a lényege?

Mindenféle spirituális hókuszpókusz szorongást, félelmet kelt... Szuggesztió hatására egyik-másik ember meg is teszi azt, amit „megjósoltak” neki.

A bioritmus-szakértők arról próbálnak meggyőzni bennünket, hogy mielőtt útra kelnénk, vagy nagy fába vágnánk a fejszénket, célszerű kiszámítani a „kritikus napokat”. Ezáltal elejét vehetjük a baleseteknek, illetve a téves (rossz) döntéseknek. Az elmélet alapjául az a tapasztalat szolgál, hogy az életjelenségekben bizonyos periodikus változások figyelhetők meg. Ezeknek a változásoknak (éjjelek és nappalok, menstruációs ciklus stb.) azonban semmi közük az önkényesen megállapított 23 napos fizikai, 28 napos érzelmi és 33 napos intellektuális ciklusokhoz, amelyekkel a bioritmus-elmélet előrukkolt. Ezek az állítólagos ciklusok végigkísérik egész életünket. Abból a szempontból, hogy milyen formában vagyunk, a ciklusok kezdő és felezőpontjainak van jelentőségük. Nevezetesen, ha a fizikai, érzelmi és intellektuális ciklus metszéspontjai egybeesnek, veszélyeztetettségünk sokkal nagyobb, mint más napokon.

Ezt a teóriát sem az elmélet, sem a gyakorlat nem támasztja alá, ennek ellenére tartósan virágzó üzletág. Tekintettel arra, hogy egy hónapban 6-9 olyan nap van, amelyre a különböző bioritmus görbék (előjelváltás, metszéspontok stb.) alapján ráfogható, hogy „kritikus nap”, nehéz a hiszékeny embereket meggyőzni arról, hogy a bioritmus-elméletnek nincs semmi tudományos alapja. Annál kevésbé, mivel néha csakugyan hol jobb, hol rosszabb formában vagyunk. Ezek a periodikus változások azonban nem szabályosak, továbbá egyénenként is különböznek, és végül a ciklusokat illetően ugyanannál az egyénnél is időről időre jelentős különbségek tapasztalhatóak. Már amennyiben egyáltalán megfigyelhetőek periodikus változások,

és nem arról van szó, hogy különböző hatások (stressz, betegségek, kimerülés, fertőzés, környezetváltozás stb.) következményeit észleljük magunkon.

A JÖVENDŐMONDÁS KOCKÁZATAI

Felmerül a kérdés, hogy vajon fenyegeti-e valamilyen veszély a babonás embereket, vagy nincs jelentősége annak, hogy ki mire használja az eszét?

Kétféle veszély leselkedik a babonás (és általában a hiszékeny) emberekre. Az egyik az, hogy a kóklerek becsapják őket, elszedik tőlük a pénzüket. A másik veszély – és talán ez a súlyosabb – magát a személyiséget fenyegeti. A szellemidézésben vagy hasonló szeánszon való részvétel, a horoszkópra való támaszkodás, a megszívlett jóslás még egészséges lelkületű embereknel is veszéllyel járhat. Akár pozitívan, hittel és lelkesedéssel, akár negatívan, kételkedéssel, rossz érzésekkel viszonyulunk az efféle élményekhez, a misztikus elemek miatt szorongást, nyugtalanságot váltanak ki bennünk. A mindenféle spirituális hókuszpókus szorongást, félelmet kelt. Különösen veszélyes betegségek előrejelzése, az emberek élettartamának megjelölése, az elhunytakkal kapcsolatos büntudatkeltés stb. A pszichológiában jól ismert jelenség, hogy sokszor éppen a jóslás nyomán „következik be az”, amitől félünk. A jóslás ugyanis – akarva, akaratlanul – beállítódást eredményez, így „találkozunk azzal” a személlyel, akit „előre megjósoltak” nekünk, belekerülünk abba a szituációba, amiről a szeánszon szó esett. Az agyunkba „táplált” jóslat nyomán azt látjuk meg, azt választjuk ki a világból, azt tesszük, amit „előre megmondtak”. A jóslat olykor tudattalanul hosszú lefutású életszervezési programmá válik. Szuggesztió hatására egyik-másik ember meg is teszi azt, amit „megjósoltak” neki. Az „önbeteljesítő jóslatok” hatása azoknak a személyiségében (emlékezetében, figyelmében, cselekvéseiben) is megnyilvánul, akik megpróbálnak ellenállni a szuggesztióknak. Százszorta sebezhetőbbek azok, akik hiszékenyek, fogékonyak a babonára, kapaszkodókat keresnek.

A lélek nagyon törékeny, könnyen sebezhető. Pszichológiai kísérletekkel bizonyították, hogy az ártatlannak vélt jóslások, kávéházi grafológiai jellemzések, de még az egyszerű „beolvasások” is pszichés kárt okozhatnak, nyugtalanságot, szorongást kelthetnek. A jóslások nyomán az érintettek számos dologra ferdén, torzan emlékeznek vissza. A különféle babonás jóslások a tudattalanunkra, a minden

emberben ott élő (szunnyadó) mágikus elemekre hatnak, amelyek esetleg csak jóval később, közvetve, áttételesen fejtik ki káros hatásukat. Nem lehet kizárni annak lehetőségét, hogy alkalmanként egy-egy váratlanul jelentkező intenzív szorongásnak, pániknak, inadekvát cselekvéssornak, tudatködnék, pillanatnyi kihagyásnak nem valamilyen hasonló jellegű elfojtott tudattartalom-e az oka.

Megfigyelték, hogy a neurózis vagy pszichózis babonás jóslatokra rosszabbodhat, a tudattalan érzékeny pontjainak „ébreten tartásával”, irritálásával, fellobbantásával gyengítik, aláássák, kibillentik egyensúlyából az egyébként is labilis, nehezen fenntartott pozitív énéllapotot.

ÓVAKODJUNK A „MEGVILÁGOSULTAKTÓL”

A misztikus dolgok fokozottan vonzzák a labilis idegrendszerű, súlyosan neurotikus, személyiség-zavarban szenvedő vagy pszichotikus betegeket.

Hátra van még egy fontos kérdés megválaszolása. Vannak-e természetfeletti képességekkel megáldott emberek? Kikből lesznek jó médiumok, jósok, látnokok? Már a Bibliában is olvashatunk „megszállottakról”, „megvilágosultakról”, prófétákról, látnokokról, akiket ma a lelki betegek közé sorolunk. A középkori boszorkányok nagy része is különféle személyiségzavarban, vagy masszív pszichiátriai betegségben szenvedett. Erről nem csupán a történetek, hanem az adott szituációkról készített illusztrációk is tanúskodnak. A misztikus dolgok fokozottan vonzzák a labilis idegrendszerű, súlyosan neurotikus, személyiségzavarban szenvedő vagy pszichotikus betegeket, akik gyakran nincsenek is tudatában betegségüknek. Ellenkezőleg, éppen hogy kezdik különben tekinteni magukat, arról kezdenek beszélni, hogy milyen különös képességekkel rendelkeznek, ki mindenkivel állnak szellemi kapcsolatban, milyen titkos üzeneteket kapnak stb. A „látnokok” többnyire személyiségmegkettőzésben szenvednek (önmagukon belül saját énjük mintegy elkülönül egy általuk megszólaltatott szellemtől, másik énjüktől). Olyasmi ez, mint amikor egy színész két szerepet játszik ugyanabban a darabban. A pszichiátriai rendelőkben, betegellátó intézményekben szászámra fordulnak különös adottságaikról, természetfeletti képességeikről, mágikus cselekedeteikről, „csodálatos” élményekről beszámoló skizofrénias betegek, akinél a megszállottság, a megvilágosodás következménye plasztikusan észlelhető.

A misztikum iránti vonzalomban, a különleges adottságok hangsúlyozásában, a szekták felé való sodródásban, a vallásosság hirtelen fellobbanásában, zavaros eszmék iránti fokozott érdeklődésben gyak-

ran felismerhetők azok a figyelmeztető jelek, amelyek a személyiség érzelmi, intellektuális és szociális egyensúlyvesztésére utalnak. Oda kell figyelni ezekre a változásokra. Külön kategóriába kell sorolnunk a szélhámosokat, csalókat, vagy az esetleg tudományos vizsgálat tárgyát érdemlő néhány különleges személyiséget.

A médiumok, jószok, látnokok, próféták mind egy töről fakadnak, az érdeklődés iránya, az intellektuális színvonal, a segítőkészség, a kapzsiság, a becsvágy és hasonlók tekintetében azonban köztük (is) nagy különbségek vannak. Olykor mindezen tulajdonságok egy személyben is megtalálhatóak. Hogy vannak közöttük kiváló adottságú, rendkívüli képességű emberek is? Természetesen vannak. Ám nincs könnyű helyzetben az, aki szakszerűen, tudományos igénnyel szeretné mérlegre tenni képességeiket és teljesítményüket. Egyébként sincs a pszichológiának még egy olyan területe, ahol olyan kevés tényre annyi okoskodás, elmélkedés épült volna fel, mint a tehetség területén. Fokozottan érvényes ez a parapszichológiára, a természetfeletti tulajdonságokkal felruházott emberekre, az ilyennek vélt esetekre. Ha valóban tudományos igénnyel, konkrét tényanyagra támaszkodva megkaparjuk a felszínt, kiderül, hogy azok, akiket az emberek csodálnak, követnek, néha imádnak, uralkodási vágyuktól hajtva, a világi hatalom birtoklása érdekében vagy anyagi haszonszerzés céljából lelkiismeretlenül visszaélnék a talajtalan, tájékozatlan, a világ dolgaiban nehezen kiigazodó emberek jóhiszeműségével. Nem véletlen, hogy a megvilágosodott, önmagukat természetfeletti képességekkel felruházó emberek gyakran szektavezetőkkel válnak.

L. Ron Hubbardnak, a szcientológiai egyház alapítójának tulajdonítják azt a mondást, mely szerint, ha milliomos akarsz lenni, alapíts egyházat. Mondta ezt L. Ron Hubbard, vagy nem mondta, nem tudjuk, mindenesetre hosszasan idézhetnénk a hasonló véleményeket. Maguk a hiszékeny emberek, mint szó volt róla, tulajdonképpen valami jóra és hasznosra vágyódnak, kínzó gondolataikra keresnének megoldást, csak éppen rossz vizeken hajóznak. Lelki egészségünk megóvása érdekében azonban nem árt némi óvatosság. Ebből a szempontból a jószok, látnokok, szellemidézők, szekták bizony nem jelentik a legjobb társaságot.

...nincs a pszichológiának még egy olyan területe, ahol olyan kevés tényre annyi okoskodás, elmélkedés épült volna fel, mint a tehetség területén.

Az ember sokszor más, mint aminek látszik, s csak ritkán jobb. (Lessing)

AZ ESZMÉK SZÍVTELEN ZSARNOKSÁGA

Általánosan elfogadott nézet, hogy a nagy tehetségek, a szellemi élet vezéregyéniségei az emberiség jövőjén munkálkodtak, a gondolkodás és a viselkedés terén új utakat kínáltak. Szellemi teljesítményüket kevesen vitatják, tárgyismeretük, látóköruk, ítélőképességük mintegy mércéül szolgál mások számára. De vajon emberi-morális nagyságuk összhangban van-e szellemi teljesítményükkel? Ők jelentik-e a mintát, a példát, az értéket, az útmutatást az emberi magatartás minden más vonatkozásában is? Magánéletük megüti-e azt a mércét, amelyet ők mások elé állítottak? Milyen jövőt hirdettek? A megismerési vágyon kívül milyen motívumok fűtötték őket? Mit jelentett számukra a pénz? Mennyire tisztelték az igazságot? Hogyan viszonyultak a hatalomhoz? Milyen emberi kapcsolatokkal rendelkeztek? Milyennek látták őket kollégáik, ismerőseik, barátaik, családtagjaik?

Az ész rajongó tisztelete, mint mindenféle hit és szenvedély, befolyásolja ítélőképességünket, elfogulttá tesz bennünket, elhomályosítja tekintetünket. Nem kis mértékben éppen az értelmiségiek, kiváltképp a szellemi vezéregyéniségek tekintetében, akik tanításának eredményeként hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy az ész, a gondolkodás, a tehetség szava elsőbbséget élvez más emberi kvalitásokkal szemben, háttérbe szoríthatja életünk más dimenzióit. Ez az elfogultság szorosan összefügg az értelmiség társadalmi befolyásával, a „világi entellektüelek” megjelenésével és szellemi-politikai térnyerésével.

Ez nem mindig volt így. Korábban más volt a szereposztás. A mágusok, varázslók, jósok, papok, írástudók voltak azok, akik a történelem során, hosszú időn keresztül igényt tartottak az emberek befolyásolására, irányítására, mozgásterüket azonban erősen korlátozták a közösség normái, az írott és íratlan szabályok, a hagyományok, a morális elvárások, amelyek rájuk is vonatkoztak. A kezük annyira kötve volt, hogy tevékenységükkel magától értetődően azt a közösséget szolgálták, amelyet képviseltek. Nem voltak szabad szellemek abban az értelemben, ahogyan az újabb kori entellektüelek tekintenek magukra. Ez utóbbiak ugyanis egyre inkább azzal áztatják magukat, hogy pusztán szellemi adottságaik révén, gondolkodásuknak, tehetőségüknek köszönhetően felette állnak a közösségeknek, társadalmi normáknak, hagyományoknak, írott és íratlan szabályoknak, sőt a

világi törvényeknek is. Nemcsak önmagukat áltatják felsőbbrendűségi tudatukkal, hanem igyekeznek másokat is meggyőzni arról, hogy kiváltságos helyzet illeti meg őket. Törekvésüket többnyire siker koronázza. Paradox módon épp azzal szereznek hírnevet, rangot, tekintélyt, hatalmat maguknak, hogy – eszméikkel, ideológiájukkal, fejtegetéseikkel, újításaikkal, a közösség szempontjából sok esetben amorálisnak tekinthető magatartásukkal – felrúgják a társadalmi normákat és játékszabályokat.

A kiemelkedő teljesítmény tiszteletének nem szabad elfogulttá tennie bennünket, elvennie józan ítélőképességünket. A szellemi vezéregyéniségek, akik sok esetben nemcsak az emberek gondolkodási módját, világlátását, de az emberiség jövőjét is megszábták, éppúgy rászolgálnak a tüzetes kritikai elemzésre, ahogyan bármely halandó ember. Meggyőző példa erre Paul Johnson *Intellectuals (Értelmiségiek)*⁴⁰ című könyve, amely páratlan a maga nemében.

Paul Johnson sorra veszi a nyugati kultúra legnagyobb írástudóit, (ál)prófétáit, műveiket, tanításaikat, különösen az életüket és – mi tagadás – alaposan leszedi róluk a keresztvizet. Néhol ironikusan, aprólékos gonddal és feltűnő élvezettel taglalja a magánéleti disznóságokat, néhol egyszerűen csak kijelenti: az illető egy „utolsó gazember” volt.

Anélkül, hogy tehetségüket kétségbe vonná, vagy érdemeiket kisebbitené, a nagyító alá vett személyek művei, levelei, naplói, memoárjai, megörökített beszédeinek az elemzése alapján megrajzolja nekünk a szellemi kiválóságok esendő emberi arcát. Olyan kiválóságok portréját rajzolja fel, mint Jean-Jacques Rousseau, a költő Percy Bysshe Shelley, Karl Marx, Henrik Ibsen, Lev Tolsztoj, Ernest Hemingway, Bertolt Brecht, Bertrand Russell, Jean-Paul Sartre, Edmund Wilson, Victor Gollancz és Lillian Hellman.

A magánéleti jelenetek, a veretes életművek elemzése közé beszúrt színes kis epizódok nem öncélúak, mivel Johnson egy embertípust mutat be, nem eszmetörténetet ír. Azt az egoista csúcsertelmiségit írja le, aki szavakban, írásaiban az emberiség boldogításáért küzd, magánéletében ugyanakkor a legelvadultabb egoista, válogatás nélkül gázol át akár a saját családtagjain is, ha érdekei úgy kívánják. Az emberiséget szereti, az embert semmibe veszi.⁴¹

Miután Johnson végigmegy ezen a hosszú listán, arra a felismerésre jut, hogy a szellem emberei távolról sem olyan individualisták, távolról sem olyan eredetiek és nonkonformisták, mint azt hangoztatják. Sok mindenben nagyon is hasonlítanak egymásra, szinte

■ 40 Paul Johnson: *Értelmiségiek*. Fordította Elekes Dóra és mások. Budapest, 2002, Európa Könyvkiadó, 624.

41 Lásd bővebben http://homopoliticus.freeblog.hu/archives/2007/09/11/Az_eszmekek_szivtelen_zsarnoksaga/

szabályszerű magatartási mintákat követnek. És épp ez a szabályszerűség az, ami tömegükben olyan veszedelmessé teszi őket – mondja Johnson. Mindnyájuk számára fontosabbak az eszmék, a koncepciók, mint maguk az emberek. Márpedig minden önkényuralom közül „az eszmék szívtelen zsarnoksága” a legrosszabb.

AZ ÍRÁSTUDÓK ÁRULÁSA

Julien Benda könyve, *Az Írástudók árulása* a múlt század elején óriási vihart kavart fel világszerte. Babits Mihály fordította le magyarra és írt hozzá tanulmányt.

Az írás, olvasás a papok privilégiuma volt évszázadokon keresztül. Ők tanították meg a városok, falvak népét a betűvetésre. Ez így volt a kultúrák kezdetén, a nyugatinál is, nálunk is. Aztán megjelentek a világboldogító entellektüelek, akik elverték a port a papokon és az egyházon. Ők lettek a szellem, a tudás evilági képviselői. Ők akarták megmondani az embereknek, hogy miként vélekedjenek a hitről, a nemzetről, a családról. Mit tartsanak Istenről, az erkölcsről, miként viselkedjenek, miként irányítsák ügyeiket.

Benda szerint az írástudók (papok) nem gyakorlati (hatalmi) célokat követtek, hanem – jóllehet elvont, absztrakt formában – az „igazat” és a „jót” kutatták. Ez a helyzet a XIX. század során megváltozott: az értelmiségiek, az egyetemes igazság és jóság keresése helyett egyre gyakrabban állították tudásukat, tehetségüket valamilyen konkrét ideológia, politika – és ezáltal különböző hatalmi csoportok érdekeinek – szolgálatába.

Természetesen az értelmiséginek is lehet politikai és ideológiai meggyőződése, ez önmagában véve még nem baj, árulást akkor követ el, amikor ezeket a pragmatista érdekeket, a „cselekvés értékeit” elébe helyezi a „tudás értékeinek”, amikor hallgat arról, hogy mi a jó, mi az igazság. Ehelyett arról beszél, hogy az aktuálisan jelenlevő pártok, ideológiák, hatalmi csoportok közül melyik a jobb, melyiket kell támogatni és miért. Az uralmon levők korábban is mindig saját érdekeik szerint cselekedtek, de ehhez nem kaptak az értelmiségtől szellemi muníciót, nem tudták a rosszat megideologizálni. Benda szerint ezért maradhatott fenn minden erőszak és jogtalanság ellenére az emberi civilizáció.

Benda 1927-ben megjósolta, hogy az értelmiség árulásának a következményeként a világ minden eddiginél nagyobb és borzalmasabb háborúk elé néz. Saját korában vélhetőleg azokat az értelmiségieket

*...minden
önkényuralom
közül „az
eszmék szívtelen
zsarnoksága” a
legrosszabb.*

nevezte árulónak, akik Hitler vagy Lenin eszméivel szimpatizáltak. Akik előre megpróbálták megideologizálni a bekövetkezendő megszárlást. Márpedig azon a ponton, ahol az értelmiségiek arról papolnak, hogy a gonoszított az emberiség szempontjából előremutató, nemes dolog, a civilizáció véget ér, vagy legalábbis felfüggesztésre kerül.

Benda jóslata bevált, az értelmiség megnyugtatta valahogyan lelkiismeretét, maga a probléma azonban ma is jelen van. Az értelmiségiek remek politikai elemzéseket írnak a napi- és hetilapok hasábjain, ám az írás nem arra megy ki, hogy mi lenne a jó, hogyan lehetne a társadalmi problémákat megoldani, hanem hogy valamelyik politikai csoportosulás eszmei támogatása révén szerzőjük hogyan tudna befolyást szerezni magának, közelebb jutni a hatalomhoz. Az írástudók árulásának mai formája már nem is elvi, hanem szimpla egzisztenciális kérdés. Az a megátalkodott értelmiségi, aki konokul ragaszkodik a saját véleményéhez, ahelyett, hogy figyelembe venné kenyéradó gazdája érdekeit és elvárásait, könnyen éhen vesz, mindenképpen az utcára kerül. Az írástudók morális lealacsonyodása következtében odáig fajult a helyzet, hogy az írástudók ma már legfeljebb propagandistának kellene.

AZ ÉRTELEM KALANDORAI

Paul Johnson nem az értelmiségiek morális lealacsonyodásának az okait és folyamatát vizsgálja, hanem az értelmiségi elitet veszi célba, azok küldetésstudatával nincs kibékülve. Szarkasztikusan jegyzi meg, hogy a vezető értelmiségiek, ellentétben a korábbi korok szellemi vezéreivel, nem hivatást töltenek be, nem megfelelni akarnak, hanem egy általuk kreált új feladatra vállalkoznak. Nagy magabiztossággal és merészséggel azt állítják magukról, hogy pusztán az értelműkre támaszkodva képesek orvosolni a társadalom bajait, sőt az általuk megalkotott elméletekkel és módszerekkel nemcsak a régimódi társadalmi struktúrát képesek átalakítani, hanem magukat az embereket is át tudják formálni. Új embert tudnak létrehozni, akire boldogabb élet vár, mint amilyen egyébként osztályrészül jut az embereknek. A papokkal és presbiterekkel ellentétben ők immár nem szolgálai vagy tolmácsolói istennek, hanem helyettesei, ők maguk lépnek isten helyébe. Nem különböző pártok ideológusai és/vagy szekértolói, hanem ők maguk hoznak létre új tömegmozgalmakat, világmegváltó pártokat.

Johnson könyvéből megdőbbentő képet kapunk ezeknek a szeniális lázadóknak, újítoóknak a gondolatvilágáról, ugyanakkor életükről

*Az uralmon
levők korábban
is mindig saját
érdekeik szerint
cselekedtek, de
ehhez nem kaptak
az értelmiségtől
szellemi
muníciót, nem
tudták a rosszat
megideologizálni.*

is. Kitűnik, hogy szinte kivétel nélkül jellemhibás emberek, sérült személyiségek, sőt, néha az észjárásukkal sincs minden rendben, Johnson szerint akár az értelem kalandorainak is nevezhetjük őket. Számol vele, hogy sokszor súlyosan elmarasztaló szavai fenntartásokat váltanak ki állításaival szemben, ezért a kétkedők figyelmébe ajánlja mindazokat az életrajzokat, monográfiákat, nyomozó munkákat, beszámolókat, amelyek az érdeklődők rendelkezésére állnak az értelmiségi lét további tanulmányozásához.

Az ész elrugaskodása a valóságtól azzal kezdődött, hogy az új világi értelmiségiek nagy élvezettel bíralták a vallást és alázták meg annak képviselőit. De vajon csakugyan annyit ártottak volna az emberiségnek a nagy hitrendszerek? – teszi fel Johnson a kérdést. Csakugyan annyira elvtelenek lettek volna a papok és pápák, hogy rászorultak a klérus felett kimondott kíméletlen ítéletre? Elképzelhető, hogy az igazmondás, a testvéri szeretet, a solidaritásérzés, az emberi jóakarát vált volna az emberi haladás kerékkötőjévé?

Paul Johnson nem tesz mást, csak ugyanazt a kritikát alkalmazza könyvében a világi értelmiségiekre, ugyanolyan alapossággal vizsgálja meg műveiket, ténykedéseiket, személyiségüket, ahogyan ők jártak el a klérussal szemben. „Főképp azt szeretném tisztázni – írja –, hogy erkölcs és ítélőképesség tekintetében volt-e joguk hozzá, hogy utat mutassanak az emberiségnek? Ők hogyan alakították saját életüket? Mennyire voltak becsületesek a családjukkal, a barátaikkal, a társaikkal? Tisztességesek voltak-e a szexualitás és a pénzügyek terén? Az igazságot mondták és írták-e?” Gondolataik, módszereik vajon kiállták-e az idő és a gyakorlat próbáját?⁴²

Paul Johnson a tetemrehívást Jean-Jacques Rousseau-val kezdi. Őt tekinti a modern értelmiség őstípusának. Mások is derekasan kivették részüket az ész trónra emelésében és az oltárok lerombolásában, de – mint mondja – benne munkált talán legerősebben az a meggyőződés, hogy joga van mindenestül elvetni a fennálló rendet, s benne volt legerősebb a bizonyosság, hogy saját elvei alapján képes létrehozni egy új világot. Rousseau szentül hitt abban, hogy az új világ kizárólag politikai eszközökkel megvalósítható, az emberek viselkedése neveléssel megváltoztatható. Arról is meg volt győződve, hogy senki sem szereti annyira az emberiséget, mint ő, s hogy páratlan képességei vannak az emberek boldogabbá tételére.

Nos, Rousseau hatása saját korában is óriási volt, személyét azóta is mítosz övezi, sokan az emberiség nagy tanítóját tisztelik benne. Eszméi olyan átfogóak, mindenre kiterjedők, hogy „szinte az egész modern

Rousseau munkássága jól ismert, de azt, hogy a nagyszerű képességekkel megáldott ember lelkében mi lakozott, az őszintének mutatkozó szív mögött mi rejtett, sűrű homály fedi.

42 Johnson, Paul: i. m. 553.

gondolkodást kifejezik”. Nézetei, munkássága jól ismert, de azt, hogy a nagyszerű képességekkel megáldott ember lelkében mi lakozott, az őszintének mutatkozó szív mögött mi rejtett, sűrű homály fedi.

„EGY ÉRDEKES ŐRÜLT”

Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) saját szemében maga volt a tökély, aki mindenkínél jobban szereti az emberiséget, és páratlan képességekkel rendelkezik ahhoz, hogy boldoggá tegye. Ennek érdekében, úgy vélte, joga van elvetni a fennálló rendet és szembehelyezkedni mindennel, ami elképzeléseit keresztezi. Öntömjénezése mellett kortársai közül is sokan benne látták a tökélyt. Robespierre szerint például Rousseau az egyetlen, „aki méltónak mutatkozott rá, hogy az emberiség tanítója legyen”. Rousseau hamvait a forradalom alatt a Panthéonba szállítják, amely azóta is az elit egyik leglátogatottabb zarándokhelye. Sokan ma is meg vannak győződve róla, hogy minden fontos változás, amely az emberiség erkölcsében, szokásaiban, érzéseiben, törvényeiben végbement, Rousseau-nak köszönhető.⁴³ Társadalmi befolyása kétségtelenül roppant széles körű, többek között szinte az egész modern pedagógia az ő tanaira épült. Ő hirdette meg az egészséges életmód kultuszát, a szabad levegőn való tartózkodás fontosságát, a rendszeres testgyakorlást, a hideg fürdőt, a sport jellemformáló hatását. Ezzel együtt, mint ismeretes, bírálta a civilizációban a mesterkéeltséget, a városi túlfinomultságot.

Rousseau a társadalmi bajok orvoslására radikális megoldásokat javasolt. Nem hitt a fokozatos haladásban, a tudatos társadalomszervezés híve volt. A társadalmi bűnök forrását a magántulajdonban látta, amely – mint mondta – felszínre hozza az ember legrosszabb hajlamait, az önzést, a szerzés vágyát, mások gátlástalan kihasználását.

Nem tisztünk részletesen ismertetni munkásságát, nincs is szükség rá, hiszen iskolai tananyag csaknem mindenütt a világon. Itt csak arra a rendkívüli szellemi, intellektuális erőre szerettem volna felhívni a figyelmet, amely Rousseau személyiségében lakozott. Ha a tehetségekről beszélünk, lehetetlen ezt az enciklopédikus tudású embert megkerülni, aki – hadd ismételjük meg – sokak szerint a legnagyobb képességekkel megáldott ember volt. Mai divatos szóhasználatnál szólva azt mondhatnák róla, hogy ő a tehetségek „királya”.

Az elismerő jelzőkkel Paul Johnson sem fukarkodik, ám anélkül, hogy kisebbiteni akarná Rousseau érdemeit, bemutatja nekünk a „király” másik arcát is.

43 Uo. 11.

Rousseau vagyonos családban született, második gyerekként. Az apja, Isaac, agresszív, bajkeverő, rideg, érzéketlen ember volt, szakmáját tekintve órásmester, aki idősebb fiát igen hamar javítóintézetbe adta. Rousseau soha életében nem látta a nála hét évvel idősebb bátyját, testvérét, nem is nagyon hiányolta, hiszen fivérével ellentétben, akit az apja valamiért nem szívelt, Jean-Jacques-ot a családja kényeztette. „Apja hol könnyes ellágyulással, hol ijesztően gorombán bánt vele”, ami nagyfokú önsajnálatot fejlesztett ki benne.⁴⁴

A gyermek Rousseau-t azonban egymás után érték a súlyos veszteségek. Az anyja, Suzanne röviddel Jean-Jacques születése után gyermekágyi lázban meghalt, ami eleve megfosztotta a normális családi élettől. Még 15 éves kora előtt elvesztette apját is, aki egyébként semmit sem jelentett neki, és elvesztette nevelőanyját is. Bátyja eltűnése annyiban érintette, hogy holtta kellett nyilvánítania, a kellemetlen procedura után azonban övé lett a családi örökség. Vésnökinasnak tanult, de megszőkött, mielőtt elsajátította volna ezt a mesterséget. Megélhetését másként oldotta meg, nem munkával. Egy nála jóval idősebb hölgy, bizonyos Warensné szeretője lett, aki királyi járadékot élvezett. Néha önállósította magát a terhesnek tartott kötelezettségek alól, hosszabb-rövidebb vándorútra kelt, de mindig másokon, elsősorban nőkön élősködött. Johnson szerint legalább tizenhárom foglalkozásba belekóstolt, „volt vésnök, lakáj, szeminarista, muzsikus, hivatalnok, gazdálkodó, házitanító, pénztáros, kottamásoló, író és magántitkár”.⁴⁵ Rousseau leginkább írónak tartotta magát. 1745-ben megismerkedett egy nála tíz évvel fiatalabb mosónővel, Thérèse Levasseurel, aki a szeretője lett. Harminchárom évig, Rousseau haláláig együtt éltek. Erről a nőről, aki gondját viselte, így írt: „Soha egy szikrányi szerelmet sem éreztem iránta.”⁴⁶ „Lenézte az egyszerű teremtést mint primitív, tanulatlan munkáslányt, és saját magát is megvetette, mert összeállt vele.”⁴⁷

Egész élete során sikerre és dicsőségre vágyott. Miután megnyert egy pályaművet⁴⁸ és hírnevet szerzett magának, megnyílt előtte az út a főnemesi házakba, hamar ismeretségbe is került a felvilágosodás több neves alakjával. Bár olykor kottamásolással kereste kenyerét, szívesen fogadta az arisztokrácia vendégszeretetését, amíg össze nem veszett házigazdájával, és ki nem rúgták. Ami viszont, mivel összeférhetetlen természetű volt, gyakran megtörtént. Néha évekre földönfutó lett, ám előbb-utóbb ismét akadtak nagyhatalmú pártfogói, akiknél újabb hónapokat töltött. Végül Párizsban állapodott meg, ahol a divatos szalonokban olvasott fel írásaiból 1778-ban bekövetkezett haláláig.

44 Rousseau gyerekkorával kapcsolatban Paul Johnson az alábbi könyvre utal, Jean Chateau: *Jean-Jacques Rousseau: The Quest, 1712–1758* (New York, 1974), megjegyezve, hogy Rousseau *Vallo-másokban* olvasható beszámolója ebből a szempontból teljesen megbízhatatlan.

45 Johnson, Paul: i. m. 16.

46 Uo. 38.

47 Uo. 39.

48 Az *Értekezés a tudományról és a művészetről* c. munkáról van szó.

Rousseau úgy élte meg, hogy merő nyomorúság és üldöztetés volt az élete. Szerette sajnáltatni magát, hogy rokonszenvet ébresszen maga iránt, Johnson szerint „főleg jó családból való nőkben”. Hipochondriában szenvedett, egész életében rossz egészségi állapotára panaszkodott, „a világ legboldogtalanabb emberének” tartotta magát. Életrajzírói tudni vélik, hogy a hímvesszője körül valami rendellenesség mutatkozott, ami súlyos lelki problémákat okozott neki.⁴⁹

„Az önsajnálát mögött mérhetetlen önteltség terpeszkedett.”⁵⁰ Rousseau úgy vélte, hogy mindenben más, mint a többi ember. Szenvédeiseiben is, képességeiben is. Ezzel kapcsolatban ilyen kijelentésekre ragadtatta magát: „Az én helyzetem egyedülálló, példa nélkül való az idők kezdete óta.” Vagy: „Döbbenet távoznék ebből az életből, ha megtudnám, hogy van nálam jobb ember”; „...ha akadna Európában felvilágosult kormányzat, már több szobrot állított volna nekem.”⁵¹

Hiúsága miatt sosem tett szert megbízható önismeretre. Szerette az emberiség nagy barátjának nevezni magát, akitől minden alantas indulat, harag idegen. Valójában hiú, egocentrikus, összeférhetetlen természetű ember volt, aki gyakran került konfliktusba másokkal. Az emberiséget szerette, az embereket azonban nem. Számító és hálátlan ember volt, aki szinte mindenkivel konfliktusba keveredett. Pokolba kívánta ellenségeit, akik szép számban voltak. A vele szembeni nagylelkűségről, vendégszeretetről, támogatásról az volt a véleménye, hogy az ilyen „nemes gesztus” mint híres írónak, tehetséges embernek, egyszerűen „jár neki”.⁵² Annak a meggyőződésének is hangot adott, hogy különb figyelmet és törődést érdemelne. Sőt, önistenítésében ennél is tovább ment. „Amikor megadom magam, és hosszas kérések után elfogadok egy ajánlatot, melyet már többször megismételtek, ezt inkább a béke és nyugalom kedvéért teszem, s nem azért, mert érdekemben áll. Bármekkora áldozatot hoz is, aki vendégül lát, valójában ő az én adósom – az én áldozatom ugyanis nagyobb.”⁵³ Vendéglátójának nem egyszer megszabta, hogy milyen feltételekkel hajlandó beköltözni hozzá, és elfogadni anyagi támogatását. Ráadásul teljesen idegen volt tőle a hálaérzet, helyette inkább szeretett rápirítani vendéglátóira, gyakran megszegyenítette, kellemetlen helyzetbe hozta őket. Egyszer a konvenciókat illetően durva és faragatlan ember volt. Egyszer egy hercegnek, aki kölcsönadta neki a kastélyát, ezt írta: „Nem magasztalom önt, és köszönetet sem mondok. De a házában lakom.”

Rousseau, az egoista, hideg, számító ember csak úgy tud megmaradni egy fedél alatt önmagával, ha a gondtalan, parazita létét

■
49 Egy születési rendellenesség miatt katétert kellett használnia, ami nemcsak gyakori vizelési ingert váltott ki, hanem fájdalmas is volt.

50 Johnson, Paul: i. m. 23.

51 Uo. 24.

52 Uo. 28.

53 Uo. 28.

önkényesen átértelmezi, elhitheti a világgal, hogy társadalmilag fölötte áll minden más halandónak. Bármit tesz vagy nem tesz, mások ezért hálával tartoznak neki.

Felesleges tovább részleteznünk a dolgot, Rousseau, ez a lángelme, ez a korszakalkotó tehetség, nagyzási téveszmékben szenvedő elmebeteg volt a paranoia minden ismérével. Paul Johnson semmi kétséget nem hagy olvasójában efelől. Rousseau „abbéli meggyőződése, hogy egyedül ő az igazság letéteményese, a betegségből eredt” – írja. Ha mindennapi emberről lett volna szó, ez hamar kiderül róla, és meggyógyulhatott volna, vagy ennek a betegségnek a szenvedő alanya marad. „De kivételes írói képességei elismerést, hírnevet, sőt népszerűséget hoztak neki. Ebben annak a bizonyosságát látta, miszerint mindig igaza van”, nem kényszerült soha arra, hogy korrigálja önmagát.⁵⁴ Úgy érezte, hogy titkos erők sötét játéka folyik ellene. Gáncsolják és hátráltatják mindenben, köztük legjobb barátai, sőt ezek mozgatják a szálakat. Élt a gyanúval, hogy maga Thérèse Levasseur is részt vesz az összeesküvésben. Üldözési mániában szenvedett, amelynek nyomai utolsó munkáiban is felismerhetők.

Rousseau személye nagy dilemma elé állít bennünket. Adva van egy zseniális teremtés, a világ legnagyobb hatású írója, aki ugyanakkor komplett örült. Az emberiség nagy barátjának vallja magát, ugyanakkor összeférhetetlen, hiába tesznek sokan szívességet neki, hálát nem ismer, és üldözési mániája miatt úton-útfélen ellenségeket szerez magának. Mindezek után Johnson felteszi a kérdés: Csakugyan az igazságot mondta és hagyta ránk örökölni Rousseau? Erényes ember volt-e, ahogyan ezt magáról állította, vagy álnok és tisztességtelen, amilyenek kortársai ismerték?

Rousseau született exhibicionista volt szexuális téren és más tekintetben is. Ifjúkorában a sötét sikátorokban a meztelen fenekét mutogatta a nőknek, és ebben – ahogyan erről a *Vallomásokban* beszámol – „leírhatatlan gyönyörűséget” talált, bár a modern tudomány fényében állítólag egyetlen állítása sem állja ki a valóság próbáját. J. H. Huizinga, Rousseau egyik legalaposabb kritikusa szerint a *Vallomások* tele van ferdítésekkel és hamisításokkal, koholmányokkal, mindezt azonban olyan ördögi ügyességgel, élvezetes stílusban, ragyogó íráskészséggel adta elő, hogy minden sora őszintének és meggyőzőnek tűnik olvasói előtt.

Rousseau, mint ismeretes, a gyermeknevelésre vonatkozó munkái révén vált ismertté⁵⁵, a gyakorlati életben azonban vajmi kevésbé érdekelték a gyerekek. Amikor Thérèse megszülte első gyermeküket,

54 Uo. 31.

55 Az *Értekezésnek*, az *Emile*-nek, *A társadalmi szerződésről* c. írásnak és az *Új Heloise*-nak az átfogó, mélyreható nevelés a fő témája.

Rousseau meghagyta a bábaasszonynak, hogy tegye le egy kórház ajtajába. Még négy gyerekük született, mind lelencházba került. Nevet nem kapott egyik sem, az sem valószínű, hogy a korabeli viszonyok közepette sokáig életben maradtak. Az intézmény túl volt terhelve, és a csecsemők kétharmada már az első évben meghalt.⁵⁶ Az, aki megérte a felnőttkort, koldus és csavargó lett.

Rousseau nem mutatott érdeklődést öt gyermeke iránt, sorsukra hagyta őket, lelkiismerete azonban nem hagyta nyugton, így huszonöt éven át próbálta hol cáfolni a közismert tényeket, hol megmagyarázni a lehetetlent: „Hogy lett volna meg bennem a munkámhoz szükséges nyugalom, ha családi gondokon jár az eszem, és gyerekek lármaznak körülöttem?” – mentegeti magát.⁵⁷ Pedig „biztos vagyok benne, hogy a leggyöngédebb apa lettem volna” – teszi hozzá.

Vajon ez az érzéktelen, szívtelen, természetéből kivetkőzött ember milyen érdemi útmutatást tud adni műveiben azoknak, akiknek – vele ellentétben – van némi tapasztalatuk a gyermeknevelés terén? Hogy gyermekeit sorsukra hagyta, minden szépítés és mentetetőzés ellenére meglehetősen rossz fényt vetett rá, ismerősei az embertelenség kirívó példájának tekintették. Rousseau kénytelen volt tehát fajsúlyosabb érveket keresni, így jutott el oda, hogy egész filozófiai rendszert dolgozott ki arról, mely szerint a gyermekekről az állam lenne hivatott gondoskodni. Ez a gondolat már csak azért sem állt tőle távol, mivel maga is elhagyott gyermek volt, aki a szó pszichológiai értelmében család nélkül sohasem tudott érzelmileg és kapcsolataiban felnőtté válni. A lelkében gyermek maradt, akinek nők, pótyanyák és pótdadák viselték a gondját. Ez a gyermek sok szempontból kedvesnek, ártalmatlannak, szeretetreméltónak bizonyult, „aki ugyanakkor roppant éles elméjű, gátlástalan és kíméletlen bűnöző volt” – írja Johnson.⁵⁸

Rousseau hiányosságából, erkölcsi fogyatékoságából erényt kovácsolva arra a gondolatra jutott, hogy legjobb, ha az emberek „szülői kötelezettségüket átruházzák az államra”, mert így „nem kényeztetik el” gyermekeiket, és azok „erősebbek és edzettebbek lesznek”, mintha családban nevelkednének. Az *Emile*-ben kifejtett nevelésméletének tulajdonképpen ez a szerencsétlen gondolat a lényege. Ami önigazolási folyamatként kezdődött, egyre károsabb eszmerendszer melegágyává lett. Az árvaházak nem elegendők, mert nemcsak a gyermekekről

■ 56 Johnson, Paul: i. m. 42.

57 Uo. 43.

58 Uo. 44.

büntudat és önbecsülés konfliktusából származó sajnálatos ideológiai következményeket. „Az a körülmény, hogy Rousseau szülőként gyalázatosan viselkedett, hamis morális érvek különös láncolatával ideológiai magzatához, a későbbi totalitárius államhoz vezetett.”⁵⁹

Rousseau rajongói nincsenek mindig tisztában ezeknek az eszméknek a borzalmas politikai és emberi következményeivel. A „Rousseau-ipar”, a tudósok légiója él meg a páratlan életmű boncolgatásából, többnyire megmaradva az esztétikum és az eszmeiség síkján. Maguk a politikai eszmék azonban nem maradtak meg a könyvek lapjain, hanem önálló életre keltek, a társadalomban irányadó gondolatokká váltak. Talán maga Rousseau sem tudta volna elképzelni, hogy politikai eszméi majdan a totalitárius állam létrehozásához fognak vezetni, amely csakugyan igényt formál arra, hogy az emberi élet és tevékenység minden területét ellenőrzés és szabályozás alá vonja, beleértve a gondolkodást is. Rousseau abban a naiv hitben ringatta magát, hogy ha egyszer létrejön egy társadalom, amelyben az emberek mindenüket az államra bízzák: neveltetésüket, gondolataikat, szükségleteiket, akkor „kiegyensúlyozottak, jók és boldogok lesznek”.⁶⁰ Valójában fogalma sem volt arról, mihez vezet, ha az állam birtokolja az embereket, irányítja és ellenőrzi egész életüket. Mindenesetre az állam szülőként, szerető anyaként és gondoskodó családfőként való felfogása sötét jövőt vetített előre. Ugyanis az államhoz fűzött vérmes remények, amelyek a hibák és vétkek háritásából, az öntömjénezésből eredtek, az elkövetkezendő időkben a politikát tették mindennek a vesszőparipájává. Rousseau meg volt győződve róla, hogy a politika mindenre alkalmas, és ezzel, ahogy Johnson írja: „előkészítette a talajt a huszadik század fő téveszméi és ostobaságai számára”.⁶¹

A zavaros politikai eszmék és azok sajnálatos következményei nemigen kisebbítették Rousseau-t kései rajongói szemében. Ami elmondható kortársairól is, akik Rousseau-t közismert emberi gyengeségei, jellemhibái, erkölcsi fogyatékoságai ellenére szerették, rajongtak érte. Rajongói többnyire értelmiségiek, akik kulcsszerepet játszottak és játszanak a szellemi életben. Ezen a különös, furcsa, elképesztő jelenségen töprengve Johnson végül is oda lyukad ki, hogy „az értelmiségiek éppolyan oktalanok, logikátlanok és babonásak, mint bárki más”.⁶² Nincs okunk megkérdőjelezni állítását. Egy grófnő, bizonyos Sophie d’Houdetot, az egyetlen nő, akit Rousseau saját bevallása szerint szeretett, így vélekedett a nagy íróról: „Ijesztően csúnya volt és a szerelem nem tette vonzóbbá... Érdekes őrült volt.”⁶³

■

59 Uo. 45.

60 Uo. 48.

61 Uo. 49.

62 Uo. 52.

63 Uo. 52.

KARL MARX

Marx befolyását az emberek gondolkodására és a modern idők alakulására aligha szükséges hosszasan fejtegetnünk. Tanítása hivatalos doktrínává vált Oroszországban, Kínában és a csatlós államok sorában. De a nem marxista világ értelmiségei közül is sokan fogékonynak bizonyultak tanaira, amelyben főként a hatalom megragadásának lehetősége, az a fajta személyi diktatúra hozta lázba őket, amelyet Lenin, Sztálin, Mao Ce-tung, Pol Pot vittek tőkélyre. A hithű marxistákat az sem zavarta, hogy példaképeik hihetetlen brutalitással kezdtek hozzá az „igazi kommunista társadalom” megalakításához, kíméletlenül letörték minden ellenállást, és uralkodásuk alatt az emberek milliói estek áldozatul a terrornak. (A becslések eltérőek, a százmillió a legalacsonyabb szám.) A halál okai a kivégzések, a deportálások, bebörtönzések és az összeomlott gazdaság által okozott éhezések voltak.

Marx meg volt győződve róla, hogy – Darwin evolúciós elméletéhez hasonlóan – tudományos magyarázatot talált az emberi történelem mozgatórugóira, koncepciója és módszertana alkalmas a társadalom „tudományos” alapokon történő megszerzésére, átalakítására, jobbítására.

Arról, hogy a „marxista tudmánynak” nem sok köze van a valósághoz, az élet meggyőzött bennünket. A tények gondos feltárása, ellenőrzése és értékelése volt az, ami ebből a felfogásból legjobban hiányzott. Marx sem bajlódott sokat azzal, hogy gyakorlati ismeretekre tegyen szert. Életrajzából ítélve szobatudós volt, a könyvek és a szavak embere. Felmenői között ennek egyébként nagy hagyománya volt, többségükben híres írástudók, bölcsek, Talmud-tudósok. Apja egy rabbi leszármazottja, anyja szintén egy rabbi lánya. A poroszországi Trierben élő Marx család a középosztályba tartozott. Mivel a zsidók magasabb állást nem tölthettek be, áttértek a protestáns hitre. Marx egy ideig buzgó keresztény volt, zsidó nevelésben sohasem részesült. És ahogyan Paul Johnson írja, „a zsidó ügyek sem érdekelték”.

Marx a középiskola befejezése után a bonni egyetem hallgatója lett, majd Berlinben folytatta tanulmányait, filozófiával kezdett foglalkozni. Letette a doktorátust, de katedrát nem kapott. A *Rheinische Zeitung* munkatársa, majd szerkesztője, különböző lapokba ír. Részt vett a Kommunisták Szövetsége megszervezésében, 1848-ban megírta a *Kiáltványt*. A forradalom bukása után Londonba emigrált, ahol ideje legnagyobb részét könyvtárakban töltötte, anyagot gyűjtött a tőkéről szóló munkájához. Amellett, hogy a Nemzetközi Munkás-

szövetséget irányította, tevékenysége mások munkáinak bírálatában, kommentálásában merült ki.

Sokat olvasott, politikai látomásaihoz keresett érveket, bizonyítékokat. Roppant nagy akaraterővel rendelkezett, enciklopédikus ismeretekre tett szert, nagy művek megírására készült, amelyek aztán sohasem készültek el. (Több mint száz hatalmas jegyzetfüzetet írt tele.) A *Tőke* első kötetét még összeállította, a második és harmadik kötetet azonban – jegyzetei alapján – Engels jelentette meg Marx halála után, de a negyedét átírta. (Marx eredetileg hat kötetre tervezte.) Annál sikeresebb volt kiáltványok, éles hangú cikkek megírásában, eszmei perlekedésben, mások munkáinak bírálatában. A polemizáló újságíráshoz volt óriási tehetsége, százával írta ezeket. „Marx újságírószemének, a rövid, velős mondatok iránti érzékének minden másnál nagyobb része volt benne, hogy egész filozófiája nem merült feledésbe a tizenkilencedik század utolsó negyedében.”⁶⁴

Nem tudott megszabadulni víziójától, hogy a társadalmi rendszer hamarosan összeomlik. „Nekikeseredett önjelölt professzorként a fejébe vette, hogy új filozófiai iskola megalapításával fogja a világot meglepni.” A sértett, sebzett lélek nagyszabású „akciótervet” dolgozott ki annak érdekében, hogy hatalomra tegyen szert. Nemcsak katedrára vágyott, hanem tudományos babérokra is pályázott, és mindenkit maga alá kívánt gyűrni „szuperfilozófiájával”.⁶⁵

Sértettsége nemcsak tudományos és filozófiai mellőzöttség érzéséből fakadt, hanem az uzsorakamat és a pénzkölcsönzők iránti szenvedélyes gyűlöletéből is. Kezdetben a kufárkodás és a pénz miatt csak a zsidókat ostorozta, haragja azonban idővel átterjedt az egész burzsoáziára, bár „a gazdaságot később is zsidó pénzhatalomként definiálta, amely szétterjed az egész burzsoáziában”.⁶⁶ Úgy vélte, hogy ebben a közelgő, nagy történelmi leszámolásban az értelmiségiek adják majd az elitet, a munkások lesznek a közkatonák. Már fiatal korában az uzsorások markába került, akik magas kamatokat számítottak fel neki. Pénzzavarai élete végéig elkísérték, hiszen nyakra-főre vett fel kölcsönöket, a barátai és a családja nyakán élt. Rousseau-hoz – és annyi más szellemi kiválósághoz – hasonlóan Marx is úgy vélte, hogy másoknak „kötelessége támogatni az ő fontos munkáját”. Sosem volt komoly állása. Nem törekedett rá, hogy eltartsa saját magát, illetve családját. Az anyja egyszer epésen megjegyezte: „Karl jól tenné, ha gyűjtene is egy kis tőkét, nemcsak írna róla.”⁶⁷ Mint köztudott, Engels volt a Marx család jövedelemforrása, aki rendszeres segélyben részesítette barátját.

*A szobatudósok
adatgyűjtéseik
során mind
könyvtárakban,
újságokban,
levéltárakban,
parlamenti
jelentésekben,
porosodó aktákban
kutatnak. Az így
összegyűjtött
tényekre
támaszkodva
fogalmazzák meg
mondanivalójukat,
terjesztik elő
meglátásaikat.*

64 Uo. 97.

65 Uo. 98.

66 Uo. 101.

67 Uo. 127.

Marx példája egy rendkívül fontos problémakört vet fel az értelmiségi léttel kapcsolatosan. A szobatudósok adatgyűjtéseik során mind könyvtárakban, újságokban, levéltárakban, parlamenti jelentésekben, porosodó aktákban kutatnak. Az így összegyűjtött tényekre támaszkodva fogalmazzák meg mondanivalójukat, terjesztik elő meglátásait. A tényeknek ez a fajtája azonban sokszor már beszélő viszonyban sincs azokkal a tényekkel, amelyekkel a való világban találkozunk, amelyet az ember saját szemével lát, saját bőrén tapasztal, saját fülével hall. Az íróasztalhoz kötődő értelmiségieket, tudósokat a tényeknek ez a fajtája nem érdekli, ügyetlenek ezek felkutatásában.

Marxot sem tudta volna rábírni semmi, hogy „kimozduljon a könyvtárból és a dolgozószobájából”.⁶⁸ Ez különösen meglepő abban az esetben, ha valaki a szegénység és a kizsákmányolás iránt érdeklődik. Nincs rá bizonyíték, hogy valaha is beszélt volna paraszttal, munkásokkal, vagy a helyszínen ismerkedett volna meg bármely problémával. „Elhárította Engels invitálását, hogy kísérje el az egyik textilgyárba, és amennyire tudjuk, sohasem tette be a lábát semmiféle gyárba, üzembe, bányába vagy másféle munkahelyre.”⁶⁹ Messze élt a munkás hétköznaptól.

Marx erőszakos természetű volt, a harag, az indulat rávetül munkáira is. Közérzetét jelentős mértékben meghatározta, hogy húszas évei közepétől haláláig száműzetésben élt, többnyire csak emigránsokkal érintkezett, közülük is azokkal, akiket a forradalmi politika érdekelt. Az efféle körökben örökös viták dúltak, napirenden voltak a hangoskodások, veszekedések. Közösségi szempontból marginális szerepet töltött be, nem tudott, és nem is próbált meg beintegrálódni sehova sem. Mindenkiel összetűzésbe került, aki nem hódolt be neki. Termetét tekintve alacsony, széles vállú férfi volt, fejét hosszú bozontos fekete haj és szakáll ékesítette.

A dühös, „sűrű, fekete sörényű” embert forradalmártársai „elviselhetetlenül koszosnak” találták, akinek az apró, vad, szűrős tekintetéből, „időnként gonosz láng csapott ki”.⁷⁰ Nem volt idegen tőle az erőszak, és ha történetesen hatalomra jut, vélhetően „az erőszak minden eszközét latba vetette volna”, ahogyan követői sem ismertek kíméletet. Felgyülemlett haragja, amelyet egy forradalom élén bizonyosan levezetett volna, publikációiban, replikáiban forrt tovább. Hangneme „mindig igen kemény és szélsőséges” volt, erőszakra bujtogatott. Mint annyi más egocentrikus értelmiségi, aki a világ jobbításán fáradozott, Marx is úgy vélte, hogy az erkölcsi törvények rá nem vonatkoznak. Rousseau-hoz hasonlóan, ő is saját

68 Uo. 103.

69 Uo. 103.

70 Uo. 121.

érdekeit azonosította az erkölccsel, mintegy mintául szolgálva mások számára. Örökösen önmagával foglalkozott, ahogyan Rousseau is. Másokkal nem törődött, az övétől idegen gondolatok, érzések nem érdekelték. Egy porosz rendőrfőnök, aki Londonban jelentést írt róla, így jellemezte: „Jellemének fő vonása a határtalan becsvágy és a hatalom szeretete... abszolút uralkodó módján vezeti a pártját... nem tűr semmiféle ellentmondást.”⁷¹

Marx kiemelkedő egyéniség volt kivételes szellemi képességekkel, aki nyilván tudatában volt rendkívüli adottságainak. Feltehetően bántotta, hogy nem hasznosíthatja tudását. Ha fiatal korában nem él léha életet, ha hozzászoktatta volna magát az ésszerű és rendszeres munkához, ha nagyobb önfegyelmel rendelkezik és kitartóbb, kicsit jobban be tudta volna osztani idejét, kevésbé kötekedő jötevőivel és barátaival, élete bizonyára kiegyensúlyozottabbá válik, és nagy művek sorát hagyja az utókorra. Minden nehézség nélkül be tudta volna fejezni nemcsak a *Tőkét*, hanem más munkáit is, amelyekről fiatalkorában álmodozott.

A sértettség, a hatalomvágy, az önhietség, az ambíció minden jót felfalt benne. Egészségtelenül élt. Keveset mozgott. Agyonfűszerezett ételeket evett. Sokat ivott. Szenvedélyesen dohányzott. Ritkán fürdött. Alig-alig mosdott. Mindezek következtében kelések, furunkulusok lepték el a testét, amelyek negyed századon át kínozták. Ingerlékenységét bizonyára ezek is fokozták. „1873-ban idegösszeomlást idéztek elő, ami remegéssel és iszonyú dühkitöréssel járt.”⁷²

A Marx család sorsa kétségbeejtően lehangoló. Ezt is egy rendőrkém jelentése érzékelteti talán legjobban. A két szobából álló lakásban „[n]incs egyetlen tiszta és ép bútordarab. Minden törött, rongyos és szakadt, mindent vastag porréteg fed, és mindenütt teljes a rendetlenség. A nappali közepén nagy, régimódi, viaszosvászonnal letakart asztal áll, rajta kéziratok, könyvek és újságok, valamint játékszerek, foltnak valók a felesége varrókosarából, csorba szélű csészék, kések, villák, lámpák, egy tintatartó, poharak, holland agyagpipák, dohány, hamu...”⁷³

A körülmények talán nem mindig voltak ilyen sivatárak és vigasztalanok, tény azonban, hogy maradék értékeiket gyakran kellett elzalogosítaniuk. Amikor 1882 decemberében híre jött, hogy Oroszországban egyre nő a befolyása, Marx boldogan várta a készülődő forradalmat. De az még messze volt, nem érthette meg. Néhány hónap múlva a kandalló előtt üldögélve meghalt. Egyik lánya néhány héttel korábban távozott az élők sorából. Felesége, a megfáradt, kiábrándult asszony, aki egész életében Marx háttérben tevékenykedett, egy évvel

71 Uo. 124.

72 Uo. 125.

73 Uo. 132.

korábban halt meg. A másik két lány, férjnél volt mindkettő, öngyilkos lett. Az egyik a férjével együtt. Talán a másik pár is így tervezte, ám ott a férj az utolsó pillanatban kihátrált. Állítólag mindhárom lány jó eszű teremtés volt, de forradalmár apjuk mellett sokféle viszontagságban és nélkülözésben volt osztályrészük.

JEAN-PAUL SARTRE

A múlt században egyetlen filozófus sem gyakorolt az emberek gondolkodására és viselkedésére olyan közvetlen hatást, mint Jean-Paul Sartre. A század közepén az egzisztencializmus volt a legdivatosabb filozófia. Sartre színdarabjai és regényei világlágerek voltak, amelyekben új életstílust kínált.

„Mint a vezető intellektüelek többsége, Sartre is páratlanul önző ember volt” – írja róla Paul Johnson.⁷⁴ Szülei középosztályhoz tartoztak, apja tengerésztiszt volt, aki igen hamar – Sartre tizenöt hónapos korában – meghalt. Anyja, Anne-Marie újból férjhez ment egy iparoshoz.

A nagypapa bolondult kis unokájáért, aki felnőtt korában is mindössze 159 cm volt. Hasonlóképpen kényeztette egy szem fiát az anyja is, aki kislányruhákban járatta, és hosszú göndör haját növesztett neki. Anyai elfogultságában gyönyörűnek tartotta, amit Sartre el is hitt neki. A kényeztetés alapján nem meglepő, hogy Sartre a „paradicsom” szóval jellemezte gyermekkorát. Önteltségének gyökerei ebben a paradicsomi állapotban keresendők, hiszen kevés ember állítja azt magáról felnőtt fejjel, hogy az emberiség haladásának végpontja, csúcsa ő maga. De mint ahogyan Rousseau és számos más kiválóság sem tartotta túlságosan tiszteletben az igazságot, kérdés, hogy mennyire lehet gyermek- és ifjúkori leírásában saját szavainak hinni.

Szemeivel sokat bajlódott, vastag lencsésű szemüveget hordott. Négyéves korában egy árpa szövödményeként elvesztette a jobb szemét. Hatvanéves korára megromlott a látása a bal szemére is, szinte teljesen megvakult.

Sartre iskolás korában szembesült azzal a felismeréssel, hogy az anyja, aki elhitette vele, hogy gyönyörű, hazudott neki. Rájött, hogy ő igazából csúnya. Olyan csúnya, hogy emiatt a társai gyakran megverték. Később – vélhetően az elszenvedett sérelmek következményeként – bokszolt és birkózott.

Szülei Franciaország legjobb iskoláiba járatták, ahonnan egyenes út vezetett az École Normale Supérieure, ahol a francia szellemi élet

■
74 Uo. 364.

vezéregyéniségei végeztek. Sartre itt kezdte bontogatni szárnyait. Zongorázott, énekelt és verseket, majd regényeket, színdarabokat, elbeszéléseket, dalszövegeket, filozófiai esszéket írt. Rengeteget olvasott. Egyes források szerint évente háromszáz könyvet olvasott el.⁷⁵ Elsőre nem sikerült letennie a záróvizsgát, a következő évben első helyen végzett, a második Simone de Beauvoir volt. Későbbi ez a hölgy lett Sartre szeretője, szakácsa, munkatársa, betegápolója, akit azonban sohasem ismert el élettársának, és csúnyábban bánt vele, mint Rousseau Thérèse-zel. Talán ez némiképpen magyarázattal is szolgál arra, hogy miért volt Beauvoir világéletében feminista.

Talán alacsony termete miatt járt szívesen nála magasabb nőekkel. Első szeretője egy langaléta lány volt, jó fejjel magasabb nála. Nagy szoknyavadásznak tartotta magát, mint ahogy írja azért, hogy „megszabaduljak csúnyaságom terhétől”. Hírhedten hűtlen természetű volt, amire bizonyára rá is játszott. Köztudomású volt róla, hogy gyakran elcsábította hallgatónőit. Volt olyan időszak, amikor Sartre Beauvoir mellett, aki főzött, varrt, mosott rá, kezelte a pénzét, négy szeretőt tartott. Másfelől Beauvoir is elcsábított és „megszöktetett” egy fiatalkorú lányt, ami akkor súlyos vétségnek számított. Eltiltották az egyetemi oktatástól, és jogosítványát örökre bevonták.

Sartre az egyetem után középiskolai tanár lett, amit robotnak érzett. Rengeteget ivott. Második előadói napján olyan részeg volt, hogy nem tudta megtartani előadását, úgy kellett levezetni a pódiumról. Vélhetően nem nagy tekintélynek örvendett, ezért úgy próbált diákjai kedvében járni, hogy mindent rájuk hagyott, azt tették, amihez kedvük volt. Ehhez ideológiát is gyártott, mondván, hogy mindenki „teljes mértékben felelős önmagáért; joga van bírálni mindent és mindenkit”. Nem osztályozott, nem írt be hiányzásokat, nem volt kötelező jegyzetelni, a házi dolgozatokat sem kérte számon.

Első munkáinak nem volt nagyobb visszhangja. Tulajdonképpen a háborúnak köszönhette sikerét. A meteorológiai részleghez sorolták be, hőlégballonokat eregetett föl a levegőbe és azt vizsgálta, hogy merről fúj a szél. Ennek az volt a haszna, hogy rengeteg szabadideje maradt, és ez alatt szinte folyamatosan írt. Akkor is írt, amikor a németek megszállták Franciaországot, és fogságba esett.

„Sartre hírhedt volt arról, hogy sosem fürdik, és visszataszítóan piszkos.”⁷⁶ A francia hadseregben ez nem okozott különösebb problémát neki, a német örök azonban lenézték azokat a foglyokat, akik piszkosak voltak. Volt, hogy Sartre „széles ülepét is megrugdosták”, de ő – ahogyan hajdan az iskolában, amikor társai megverték, igye-

Sartre az útjukat vesztett fiatalok ezreinek szellemi vezérévé vált, akik ugyan nem sokat értettek hanyagul szerkesztett, semmitmondóan dagályos írásaiból és beszédeiből, de rajongtak érte.

75 Paul Johnson ezzel kapcsolatban Annie Cohen-Solal *A Life c.* könyvére hivatkozik. 366.

76 Johnson, Paul: i. m. 370.

■■■

kezett elbohócodni a dolgot. A németek végül „részleges vaknak” minősítették és elengedték.

Párizsban azonnal tanári állást kapott, hiszen kollégái többsége emigrációban, illegalitásban vagy hadifogságban volt. Filozófiát tanított. Jól érezte magát: „Sosem voltunk olyan szabadok, mint a német megszállás alatt” – írta.⁷⁷ Szabadon publikálhatott, a színműveit bemutatták. Idejét többnyire kávéházakban töltötte, itt írta színműveit, regényeit, többek között *A Lét és a Semmi* című könyvét.

Végül a színháznak köszönhette népszerűségét. *A Zárt tárgyalás* című darabjának bemutatása után vált híressé. A háború utáni Franciaországban mindenki, főleg az ifjúság igyekezett pótolni valahogyan az elvesztett éveket, és valamilyen új eszmével kárpótolni magát. Sartre individualista filozófiája, amely a szabadság üzenetét ígérte mindenféle függőséggel szemben, nagy megértésre talált. „Minden egyén kizárólagos ura saját lelkének” – hirdette. És ez volt az, amit az emberek az önkény után, a szabad Franciaországban hallani akartak. Más szóval arról a szabadságról prédikált az embereknek, amire azok kiéhezetten vártak.

Minél zavarosabbak voltak az „egzisztencialista szabadsággal” kapcsolatos gondolatai annál vonzóbbnak viszonyult a mindenből kiábrándult emberek számára. Sartre is, mint annyi megszállott intellektuél előtte és utána, az „új emberről” beszélt. Az „új ember” – Sartre szerint – nem más, mint az egzisztencialista egyén. Jobbról is, balról is heves kritikával illeték zavaros mondanivalóját, ám ez csak növelte hírnevét. Az útjukat vesztett fiatalok ezreinek szellemi vezérévé vált, akik ugyan nem sokat értettek hanyagul szerkesztett, semmitmondóan dagályos írásaiból és beszédeiből, de rajongtak érte.

Az egzisztencialista filozófia lényege, hogy az ember jellemét és jelentőségét a cselekedetei, és nem a nézetei határozzák meg. A tettek számítanak, nem pedig a szavak. Ezek azonban üres szavak maradtak Sartre életében is, aki azonkívül, hogy írt, szerette a whiskyt, a jazzt, a lányokat és a kabarét, semmi érdemlegeset nem tett másokért egész életében.

Annak függvényében, ahogy teljesítményét növelte, milliószám ontotta magából a szavakat, szesz- és kábítószer fogyasztása is növekedett. Volt, hogy napi harminc-negyven oldalt írt, ilyenkor gyakran több mint két liter bort is megivott, nem beszélve a különböző barbituráttartalmú szerek mennyiségéről, amelyeknek egy részét azóta, veszélyességük miatt, kivonták már a forgalomból. Ehhez jött még két doboz cigaretta, több pipa fekete dohány, vodka, whisky és sör, továbbá kávé és tea. Ehhez képest a mértéktelen szexuális élete már csak hab a tortán.

■
77 Uo. 371.

■■■

Barátaival rendre összetűzésbe került, pereskedett velük, és életre szóló harag lett a dologból. Képtelen volt barátságot ápolni bárkivel, aki azonos vagy magasabb szellemi szinten állt, mint ő. Ez segít megérteni – írja Paul Johnson –, hogy „miért következetlenek, zagyvák, sőt olykor komolytalanok a politikai nézetei”.⁷⁸ Növelte a bajt, hogy Sartre is, akárcsak számos más entellektüel, a valóságtól teljesen elszigetelt világban élt. Tulajdonképpen nem is mutatott érdeklődést a valóságos események iránt. 1952-ben a kommunisták mellé állt. Éppen akkor, amikor más értelmiségiek – Sztálin borzalmas büntetetei miatt – tömegesen fordítottak hátat a marxizmusnak. Sartre is tudott a koncentrációs táborokról, de hallgatott róluk. Később így mentegette magát: „nem a mi dolgunk volt írni a szovjet munkatáborokról.”⁷⁹ De bárcsak hallgatott volna. A Szovjetunióban tett látogatása kapcsán dicshimnuszokat zengett az ott tapasztalt állapotokról. Később beismerte, hogy hazudott. Azért tettem, mondta, mert „nem lett volna udvarias befektetíteni vendéglátóimat [...] részben pedig azért, mert magam sem tudtam igazán, hol állok”.⁸⁰ Később sem tudott jobban eligazodni önmagán és a világon, amikor látogatásai után zajosan dicsérte Mao Kínáját, Castro Kubáját, Tito Jugoszláviáját, és a harmadik világbeli (afroázsiai) diktátorokat. Azok, akik a harmadik világból Párizsban tanultak, és magukba szívták Sartre egzisztencializmusát, a „szükséges erőszakról” szóló filozófiai tanait, visszatérve hazájukba serkentették a terrorista mozgalmakat. A kambodzsai tömeggyilkosságok vezetői mindannyian Franciaországban tanultak, és Sartre ideológiai gyermekei voltak.

1968-ban a diákok mellé állt, erőszakra buzdítva őket. Közvetlenül szónoklata megkezdése előtt a diákok egy cetlit nyomtak a kezébe, amelyen ez állt: „Sartre, legyen világos és rövid.” Ezen mélységesen megsértődött, és a diákforradalom iránti lelkesedése hamarosan lelohadt. Eszébe jutott, hogy a munkásosztályért kellene tennie valamit. A Renault-gyár előtt „olajshordóra állva szónokolt az autógyári munkásoknak, de... erőfeszítései láthatóan szemernyi érdeklődést sem váltottak ki az autógyári munkásokból”.⁸¹

A szavak embere volt, a cselekvés terén mindig kudarcot vallott. Írt és írt megszállottan. „Akár tízezer szót is le tudott írni egyetlen nap alatt. Az ilyen írások java része rossz minőségű, vagy inkább nagyképű, fellengzős, de tartás nélküli, felfújtt szöveg” – összegezi az eredményt Paul Johnson. Sartre egész életét a szavak jelentették. Írásainak a nagy része azonban olvashatatlan. Az ő esetében nem ez számít. Íráskényszerben szenvedett. Inkább írt értelmetlenségeket, mint semmit.

78 I. m. 390.

79 I. m. 394.

80 I. m. 395.

81 Uo. 402.

Nemcsak írt, hanem beszélt is. Olykor végeérhetetlenül. Néha akkor is beszélt, ha senki sem hallgatta. A diákok jól ismerték a gyengéjét, azért nyomták kezébe 68-ban a cetlit, hogy csak „röviden” és „érthetően”.

John Huston, a filmrendező, akinek alkalma volt alaposan megfigyelni, mert Sartre a forgatás idején írországi házában lakott, önéletrajzában így ír róla: „Megállás nélkül beszélt. Nem lehetett félbeszakítani. Az ember várta, hogy majdcsak levegőt vesz, de nem. A szavak valóság-gal zúdultak belőle.” Huston elképedve vette észre, hogy Sartre akkor is beszélt, amikor ő időnként kiment a szobából, mert nem bírta tovább a szóáradatot. A ház legtávolabbi sarkából is hallotta Sartre gépies hadaró beszédének moráját. Amikor visszatért a szobába, mintha mi sem történt volna, Sartre még mindig beszélt.⁸² Ha valahová meghívták, hogy tartson előadást, gyakran úgy kellett figyelmeztetni, hogy hagyja abba a szónoklatát, mert a hallgatóság kimerült, szétszéledt, a földön hevert.

Hogy nézett ki ez a nőcsábász, az ifjúság szemefénye, az egzisztencializmus atyja, aki írásaival és beszédeivel mesés összegeket keresett, ám idősebb korára mégis kétségbeejtő anyagi helyzetbe került? Huston így írja le: „Hordószerű kis emberke volt, és olyan rút, amilyen csak ember lehet. Arca puffedt és ragyás, fogai megsárgultak, és kancsalított.” Az egészségtelen életmód következtében egyre szánalmasabb figura lett: „idő előtt megöregedett, gyakorlatilag megvakult, és sűrűn volt részeg, miközben pénzgondok nyomasztották, és nézeteiben is elbizonytalanodott.”⁸³ 1980. április 15-én halt meg.

Sartre személyével kapcsolatban is felmerül a kérdés: mi volt a varázsa? Mi volt népszerűségének és hatásának a titka? Egységes egészet alkotó, következetes politikai nézetei sosem voltak. Nem maradtak utána filozófiai rendszert alkotó tételek. Nem képviselt mást, csak önmagát, amit zavaros életfilozófia formájában írt ki magából, vagy adott elő. Párizs értelmisége csodálatos temetést rendezett neki. Több mint ötvenezer fiatal kísérte utolsó útjára. „Vajon milyen ügy mellett jöttek tisztelegni? – teszi fel a kérdést Paul Johnson. – Tömeges jelenlétükkel milyen hitnek, és az emberiség milyen ragyogó igazságának szereztek érvényt?”

A kérdésre maga adja meg a választ. Az embereknek szükségük van szellemi vezetőkre, még akkor is, ha azok tökéletlenek, ha zavaros életfilozófia hirdetői. Az értelmiségiek egy részét az sem zavarja különösebben, ha példaképeik gaztetteket követtek el, amorálisan viselkedtek az életben, mert a nagy szellemi vezetők között erre is találni példát bőven.

82 Uo. 404.

83 Uo. 406.

BERTRAND RUSSELL

Paul Johnson szerint soha nem volt a történelemben hangadó értelmiségi, aki hosszabb ideig osztogatta volna tanácsait, intelmeit, figyelemztetéseit az emberiségnek, mint Bertrand Russell. Egy korántsem teljes bibliográfia 68 könyvét sorolja fel. Az első könyve 1896-ban, az utolsó 1973-ban látott napvilágot. Az irdatlan mennyiségű munkában szó esik geometriáról, filozófiáról, jogról, társadalomról, politikáról, matematikáról, miszticizmusról, logikáról, az iparról, az agyról, atomokról, tudományról, relativitásról, oktatásról, házasságról, vallásról, nemzetközi kapcsolatokról, történelemről, hatalomról, etikáról, tekintélyről, ateizmusról, bölcsességről, jövőről, leszerelésről, békéről, háborús bűnökről és számtalan egyéb témáról. Életrajzírói tudni vélik, hogy írt a „rúzs használatáról”, a „turisták modoráról”, a „szivarválasztásról”, a „feleségverésről”, gyakorlatilag mindenről, ami felkeltette érdeklődését. A kérdés nem az, hogy miért osztotta meg Russell a véleményét másokkal a világ dolgairól, hanem hogy az emberek miért hallgattak rá.

*Az embereknek
szükségük van
szellemi vezetőkre,
még akkor is, ha
azok tökéletlenek,
ha zavaros
életfilozófia
hirdetői.*

Russell „nagyon könnyen írt, és jól megfizették”. Minden reggel sétált egy órát, ezalatt végiggondolta az aznapi munkát. Aztán leült, és egész délelőtt írt, könnyedén, minden javítgatás nélkül. A cikkért kapott honoráriumot gondosan bejegyezte egy kis noteszbe. Miközben másoknak osztogatta tanácsait, az intellektüelek nagy részéhez hasonlóan, „jóformán semmi tapasztalata nem volt arról, hogyan is élnek az emberek”.⁸⁴ De nem is érdekelték mások nézetei vagy érzései.

Russell árva gyerek volt, szüleit négyéves korában veszítette el, nagyapja – első Russell gróf – házában nevelkedett. Az öreg gróf hermetikusan elzárkózott a köznéptől. Russell életszerű tapasztalatokra nem nagyon tehetett szert, annál kevésbé, mivel nagyanyja, aki nevelte, szigorúan vallásos, puritán elveket valló hölgy volt. Iskolába sem engedték, nevelőnők és magántanárok jártak hozzá. Russell, vélhetően az otthoni atmoszférával való szembeszegülés eredményeként már 15 évesen ateistává vált, és az is marad hosszú élete végéig.

Isten helyett az értelem erejében hitt, az elvont dolgok vonzották, a matematika lett a legnagyobb szenvedélye – ez állt legtávolabb az emberek valós életétől. Erről maga is így nyilatkozott: „Azért szeretem a matematikát, mert *nem* emberi.”⁸⁵ Az értelem „főpapjának” tartotta magát, különböző egyetemeken hosszú éveken át oktatott, élete második felében azonban afféle „médiaprofesszorként” szinte

84 Uo. 321.

85 Uo. 322.

kizárólag közművelődéssel, fejtágítással foglalkozott, megmondva, hogy az emberek miről mit gondoljanak.

Nemcsak könnyen írt, hanem jó előadó is volt. Filozófiai összefoglaló munkái világszerte bestsellerré váltak. Kollégái irigyelték népszerűsítő műveit, gyakran kritizálták is. Ludwig Wittgenstein például „egyszerűen elviselhetetlennek” találta munkáit. Russell azonban nemcsak bírálóival szemben állja a sarat, hanem a gyakran a hatósággal is ujjat húz. Bíráló kijelentései miatt többször megbírságotlák. Nemcsak politikai pamfletjei számítottak botránykönek, hanem vallásellenes kijelentései miatt is összeütközésbe került a törvénnyel. A náci uralom elől Amerikába emigrált, de mint „idegen ateistát és a szabad szerelem apostolát” a hatóság, jelesül New York főtanfelügyelője hamarosan szeretne volna „kisöprözni az országból”.⁸⁶ Russell még nyolcvannyolc évesen is összetűzésbe került a hatóságokkal, amikor az atomfegyverek elleni tiltakozása miatt letartóztatták. (Ülősztrájkba kezdett a védelmi minisztérium előtt a járdán.)

Russell matematikusként meg volt róla győződve, hogy nincsen olyan társadalmi probléma, amelyet a ráció útján – ésszel, értelemmel, belátással, mértékletességgel – ne lehetne megoldani. Az értelem megszállottjai gyakran hiszik azt, hogy a személyes problémák, konfliktusok matematikai egyenletek módjára megoldhatóak. Russell is azt gondolta, hogy a legtöbb emberi probléma a ráció és a logika keretein belül megoldható, hogy az emberek mint értelmes lények képesek a tisztességes viselkedésre. Miközben erre a belátásra alapozta filozófiai tanítását, személyiségében maga volt saját tanainak az eleven cáfolata. Konfliktushelyzetben maga is sutba vágta a logikát, érzelmei határozták meg cselekvéseit. Ahogyan más halandóknál, gyakran az értelem apostolánál is a harag, a düh, a bosszú volt az első kéznél levő tanácsadó. Ha valami sértette az igazságérzetét, felkorbácsolta érzelmeit, köddé vált az elmélete. Ilyenkor az objektív tényeket semmibe vette maga is, és a más véleményen levő embereket szemrebbetés nélkül legazemberezte.

Russell mint filozófus sokat foglalkozott politikával, élete utolsó évtizedeiben különösképpen. A két világháború között inkább a koedukációnak, a szabad szerelemnek, a válási reformnak szentelt nagy figyelmet. A nők számára teljes egyenjogúságot hirdetett, főleg a szexuális szabadság vonatkozásában. A nőkkel szembeni viselkedése azonban nem volt összhangban hangoztatott elveivel. Kicsapongó életet élt, amire ráment az első házassága. Egyre kéjvágyóbb lett, és ahogyan a magukban elhivatottságot érző entellektüelek általában,

86 Uo. 326.

nem nagyon hajlott a társadalmi szabályok betartására, olykor a minimális illendőséget sem vette figyelembe. Szerelmi kapcsolatai afféle menedéket jelentettek számára, s egyre fiatalabb nőkre vadászott, egyiket-másikat teherbe is ejtette. Egyszer ráfestették a háza falára, hogy: „Itt lakik az a bakkecske békebuzi.” Az akkor ötvenéves Russell tréfásan jegyezte meg ifjú feleségének: „Minden szava igazság.”⁸⁷

Hogy mivel gyakorolt hatást a nőkre? Vélhetően hírnevével. (Mellesleg: szeretett drága ajándékokat adni a nőknek.) Fekete, ódivatú, mellényes öltönyt hordott, amit ritkán váltott. Gennyes fogínySORVADÁSA miatt, amíg ki nem kezelték, rossz szagú volt a lehelete. Ha jókedvre derült, átható, kotkodácsoló nevetést hallatott, amit sokan kellemetlennek tartottak. Második felesége röviden ezt jegyezte be róla naplójába: „Áporodott szagú, egészségtelen küllemű, cinikus, koravén ember.”⁸⁸ Mellesleg Bertie nevű feleségével, aki laza erkölcsű lány volt, a nemi kalandok terén szabadságot adtak egymásnak. Ennek ellenére Russell kényelmetlenül érezte magát, mikor kiderült, hogy felesége két gyermeket is szült neki egy újságírótól. Később önéletrajzában beismerte, hogy a házasságról alkotott teóriája nélkülözött minden valóság alapot. „Ezt bárki előre megmondhatta volna, de engem elvakított a teória” – fűzte hozzá.⁸⁹ A válási procedúra három évet vett igénybe, ez azonban nem akadályozta meg a szabad szerelem hívét abban, hogy harmadszor is házasságot kössön, amely – a házasságtörések sora ellenére – tizenöt évig tartott. Russell nem volt válogató, többnyire szobalányokat, nevelőnőket csábított el, vagy azoknak a jóhiszemű barátainak a feleségét, akik megfordultak nála. Bizonyos Hook professzor szerint Russell „minden útjába kerülő szoknyának utána vetette magát”⁹⁰

Miután harmadik feleségétől is elvált, nyolcvan esztendőskorában újra megnősült. Negyedik felesége élete végéig gondot viselt rá. Ezek után Russell, aki nagy rokonszenvvel tekintett a huszadik századi női emancipációs mozgalomra, kijelentette, hogy nemcsak a szabad szerelemmel kapcsolatos elméletét építette ingoványos talajra, hanem szülőként ő maga is kudarcot vallott.⁹¹

Paul Johnson végül így összegzi Russell életrajzát: „Russell bizonyos értelemben tisztességes, jószívű, civilizált ember volt, nagylelkű, önzetlen gesztusokra is képes.” Hiányzott belőle a sok más híres intellektüelre jellemző cezaromania és pökhendiség. De nem volt mentes a kizsákmányolási hajlamtól, szeretett másokat felhasználni saját céljaira. Más híres intellektüelhez hasonlóan értett az önreklámozáshoz is. Mindettől függetlenül hosszú évtizedeken át ő volt a nyugati értelmiség egyik vezérszellemé.

*Az értelem
megszállottjai
gyakran hiszik azt,
hogy a személyes
problémák,
konfliktusok
matematikai
egyenletek módjára
megoldhatóak.*

■

87 Uo. 347.

88 Uo. 348.

89 Uo. 349.

90 Uo. 353.

91 Uo. 353.

■■■ ÉLET ÉS MŰ, AVAGY NÉHÁNY SZÓ A FARIZEUSOKRÓL

Talán ennek a négy szellemi vezérnek a bemutatása is elég izelítőül. Ennyiből is kiderül, hogy Paul Johnson milyen lesújtóan vélekedik a modern entellektüelekről, akiket – mint mondja – „valósággal megigéz a hatalom”. Ezeknek a kétségkívül nagy szellemeknek az élete és munkássága nehezen megválaszolható kérdéseket vet fel részben a szellemi alkotásaik értékességét, részben az emberek megtéveszthetőségét illetően.

Látnunk kell, hogy néha a hibák és vétkek elől menekülve születnek meg nagy művek, amelyek a nagy szellemek emberi gyarlóságait lennének hivatottak kompenzálni. Hogy gyakran azok éreznek késztetést magukban a világ megváltoztatására, akik személyi sajátosságaik miatt nehezen tudnak másokhoz alkalmazkodni. A hibák, a vétkek, a sikertelenség okát, amely bennük rejlik, a világra vetítik ki, a társadalmat kárhoztatják, holott a konfliktusokat ők gerjesztik maguk körül.

Ugyanakkor elgondolkodtató az a hiszékenység, az a szinte vallásos csodálat, ahogyan az emberek viszonyulnak az önjelölt prófétákhoz. Mindazt, amit szellemi vezérek írnak, gondolnak, mondanak, amit fennen hirdetnek magukról és a világról, fenntartás nélkül fogadják, és olykor semmivel sem lehet őket jobb belátásra bírni. Elhiszik, hogy az a személy, aki saját életével sem boldogul, az emberiség problémáit meg tudja oldani. Elhiszik, hogy aki a konkrét, hús-vér emberek között nem találja helyét, az a hatalom, a politika, az állam – végső soron az erőszak – segítségével – a társadalomban rendet tud teremteni.

Johnson jól ír, fejtegetései roppant érdekesek és tanulságosak. Meggyőzően példázza, hogy a közhiedelemmel ellentétben a jelentős szellemi alkotások nem az értelem és a képzelet elvont működésének termékei, hanem alkotójuk személyiségében gyökereznek, szorosan összefüggenek azok életével. Ezért a nagy alkotókkal, tehetségekkel, prófétákkal kapcsolatban, ha meg akarjuk ismerni őket, elsősorban azt kell szemügyre vennünk, hogy mi a belső mozgatórugójuk, milyen sajátosságok jellemzik életüket és egyéniségüket.

Ennek ellenére a nagy alkotók lemeztelenítése, a tények alapos feltárása, életük minden mozzanatának, percének iszonyatos szorgalommal történő átvilágítása valahogy ellenkezik az emberi jóérzéssel. Szabad-e kritizálni, helyénvaló-e pellengérré állítani őket? Végül is

...a nagy szellemeknek élete és munkássága nehezen megválaszolható kérdéseket vet fel részben a szellemi alkotásaik értékességét, részben az emberek megtéveszthetőségét illetően.

nem tartoztak az átlagemberek sorába, hiszen kulcsszerepük volt a modern világ kialakításában. És nem személyiségüknek, hanem műveiknek köszönhetően kerültek a halhatatlanok sorába.

Sokan vannak, akik ezt így látják. Akik azt gondolják, hogy nem kell a lelkek mélyében vájkálni. Nincs tökéletes ember. Minek felszínre hozni a nagy emberek rossz tulajdonságait, szennyesüket kitergetni? Az a fontos, amit létrehoztak, tettek, alkottak. A magánélet titkaiban való vájkálás bizonyára azt a célt szolgálja, hogy kisebbítse érdemeiket, elterelje a figyelmet műveikről, árnyékot vessen politikai cselekedeteikre.

Ezeknek a kérdéseknek a jogosságát aligha lehet kétségbe vonni. Ugyanakkor tisztában kell lennünk azzal, hogy mű és alkotó egymástól nem elválasztható. Volt időszak, például a XVIII. században, amikor ez a kettő még nem is vált el élesen egymástól.

Az élet és a mű különválasztása épp a világi értelmiségiek tömeges megjelenésével és „árulásával” kezdődött, amelynek a farizeusság volt az egyik legfőbb jellemzője. Azok, akik az emberiség szellemi vezetőinek és útmutatóinak a szerepében léptek fel, magukra vonatkozóan nem tartották érvényesnek a társadalom többsége által elfogadott normákat, értékrendet. Ezt azonban a szőnyeg alá kellett söpörni, a magánélet sajátosságaival együtt mintegy zárójelbe kellett tenni. Johnson éppen ezekre a sajátosságokra hívja fel a figyelmünket, mondván, hogy az értelmiség tipikus képviselői sokszor bort isznak és vizet prédikálnak.

A gyanakvásnak, kétkedésnek mindenféle világboldogító entellektüellel szemben helye van. Mint ahogyan az értelmiség tipikus képviselőivel szemben is, akik – Johnson szerint – erkölcsi és politikai kérdésekben semmivel sem bölcsebbek, okosabbak, megbízhatóbbak, mint az utcán megszólított bármely járókelő.⁹² Ellenkezőleg. Mint-hogy azokat az értelmiségieket, akik tanácsot kívánnak adni az embereknek, mindig valamilyen rejtett szándék vezérli, jobb, ha óvatosak vagyunk velük szemben. A rejtett szándék mindig a hatalomról szól. Mindegy milyen hatalomról van szó, az írástudók, akik egyetemi katedrákon dolgoznak, vagy ilyen-olyan intézmények élén állnak, saját területükön megfellebbezhetetlen igazságként, „tudományos” tanként azonnal hirdetni, alkalmazni kezdik. „Semmi kétség, ha 1941–45-ben Hitler és nem Sztálin győz [...], a náci doktrínák kapták volna meg az egyetemi körök jóváhagyását, és mindenütt oktatnák szerte a világon” – mondja Johnson.⁹³ Sajnos ma is a politikai széljárás, a katonai erőn, a fegyvereken múlik, hogy az entellektüelek milyen világlátás és mely „igazság” mellett kötelezik el magukat. A történelem néha kíméletlenül megtréfálja őket. A Közép- és Kelet-

...mű és alkotó egymástól nem elválasztható. Volt időszak, amikor ez a kettő még nem is vált el élesen egymástól.

92 Uo. 553.

93 Uo. 90.

Európában lezajlott rendszerváltozás (hatalomváltás) következtében számtalan példát találunk rá, hogy azok az értelmiségek, akiknek tegnap Marx volt az istenük, ma a kapitalizmus élharcosai.

Mindannyian szenvedő alanyai vagyunk ennek a szégyenteljes viselkedésnek. Az értelmiség farizeus magatartásának következtében az egész társadalom történelmi zsákutcába került. Az úgynevezett csúcserteltség körében alig találni olyan személyiségeket, akiket tetteik, és az életük hitelesít, akikre az emberek rábízhatnák a társadalom vezetését. Találni viszont bőséggel „gyakorlatias” embereket, akiknek a számára az értelmiségi munka az érvényesülés függvénye. Ha a helyzet úgy kívánja, hajlandóak a feketére azt mondani, hogy fehér, a fehérre meg, hogy fekete. Hajlandóak egy hazugságon nyugvó, deviáns társadalmi-politikai konstrukciót elfogadni és haladónak, előremutatónak bemutatni.

Kivételek természetesen mindig vannak. Szerencsére törekvésekben, erkölcsükben, ítélőképességükben az értelmiségiek is különböznek egymástól. Vannak értelmes emberek, akik hajlandóak vitába szállni a hamis prófétákkal, hajlandóak ízekre szedni a világboldogító entellektüelek zavaros gondolatait. Ezt a feladatot vállalta magára Paul Johnson is, aki könyve végén annak a reményének ad hangot, hogy az emberek vélhetően egyre kevésbé fognak felülni a hamis prófétáknak – politikusoknak, filozófusoknak, íróknak, művészeknek, tudósoknak –, legyenek egyébként bármilyen kiválóak. Ezt akár figyelmeztetésnek is tekinthetjük. Okkal és joggal, hiszen a szellem emberei az utóbbi kétszáz évben – gondoljunk csak a nagy világegésekre, a mérhetetlen szenvedésre és felesleges emberáldozatra – nem bizonyultak bölcs tanácsadónak. Legjobb, ha ma se bízunk vakon az ún. elit politikai nyilatkozataiban.

*Az értelmiség
tipikus képviselői
– Johnson szerint –
erkölcsi és politikai
kérdésekben
semmivel sem
bölcsebbek,
okosabbak,
megbízhatóbbak,
mint az utcán
megszólított
bármely járókelő.*

Gondolatok a tudás napja alkalmából

Magunkban mindig büszkék vagyunk a magyar szellemi élet teljesítményére, a magyar nép kreativitására, Nobel-díjas tudósainkra, s egyre csak hajtogatjuk, hogy a tudás, a fejlesztés, a szellemi befektetés a fejlődés motorja, ennek ellenére nincs az a magyar (és nem magyar) kormány, amely a szellemi tőkére, a kreativitásra építené programját.

Szavakban nincs hiány. Ünnepi alkalomból a vezetők fel szokták sorolni a tudással és tehetséggel kapcsolatos összes triviális dolgot. Nevezetesen, hogy a jövő a tudásalapú társadalomé, csak olyan országban fejlődik a tudomány, ahol a társadalom elismeri és megbecsüli a tudósokat. Továbbá, hogy a versenyképesség ma már csaknem kizárólag a tudásról, a szellemi adottságok jobb kiaknázásáról szól. És elmaradhatatlanul szó esik arról is, hogy a XX. század magyar tudósai közül tizenketten vették át a Nobel-díjat, és már századunkban is van egy irodalmi Nobel-díjunk.

*...nincs az a magyar
(és nem magyar)
kormány, amely a
szellemi tőkére, a
kreativitásra építené
programját.*

Az ígéretesen hangzó szavakon túl is történt valami, az utóbbi években valamelyest növekedett a tudományra fordított költségvetési támogatás, és bizakodásra ad okot az is, hogy a magyar kormány a tudomány rangjának, társadalmi megbecsülése növelése érdekében november 3-át, a Magyar Tudomány Napját törvényben is a magyar tudomány ünnepévé nyilvánította.

TUDÁS ÉS HALADÁS

A tudásba, az emberi értelembé, a tehetségbe, alkotóképességbe, zsenialitásba, az emberiség szellemi felemelkedésbe, egyszóval a „haladásba”, „fejlődésbe” vetett hit sokáig egyike volt a szent és sérthetetlen dogmák egyikének, amit kevesen kérdőjeleztek meg. Napjainkban azonban semmi sem magától értetődő. A tudás sem, a zsenialitás sem, a „haladás” sem. Vita tárgyát képezi az is, hogy van-e egyáltalán fejlődés, és ha igen, az milyen társadalmi jelenségeken mérhető? Beszélhetünk-e az adott társadalmi jelenséggel kapcsolatban annak fokozatos kialakulásáról, kibontakozásáról, gyarapodásáról, ahogyan például egy gyermek fejlődésében? És ez a sajátos folyamat, ha egyáltalán létezik, mikor fejlődik vagy mikor hanyatlak?

Anélkül, hogy a társadalomfejlődési elméletek részleteibe vesszünk, talán megkockáztatható az a feltevés, hogy egyetlen társadalmi jelenség hozható a fejlődéssel összefüggésbe, nevezetesen a tudás

gyarapodása, ismereteink bővülése, illetve ennek folyamánként a technikai és gazdasági hatékonyság növekedése. Ez a fajta fejlődés az ember növekvő ellenőrzését jelenti a természeti környezet és a természet kincsei felett. Ám ha arra gondolunk, hogy ez az „ellenőrzés” eufemisztikus megnevezése a természet kíméletlen kihasználásának, a következmények ismeretében (globális felmelegedés, környezetszennyezés, élelmiszermérgezők, hulladékanyag-tárolási gondok stb.) a társadalom „haladásába” vetett hit máris megkérdőjeleződni látszik. Ráadásul a „természet leigázásával” az emberek nem lettek boldogabbak, fennmaradtak, sőt növekedtek a nyomasztó társadalmi egyenlőtlenségek, új problémák és nyomorúságok keletkeztek.

De vélekedjünk bármiképpen a társadalmi haladásról, kétségtelen, hogy az iparosodás és a modernizáció a tudás és a természet feletti emberi kontroll növekedésének a folyamánya, amely a természet „ellenőrzése” mellett magába foglalja a termelés „emberi erőforrásainak” (az észnek, az akaratnak, a tudásnak, a tehetségnek) a jobb kihasználását is. Ebben az értelemben csakugyan a tehetség minden nép felemelkedésének a záloga, és elvileg azokra a népekre vár a jövőben felvirágzás, amelyek ebbe fektetnek, a társadalmi hierarchia legfelsőbb szintjére pedig nagy tudású embereket választanak.

Ennek a szép elképzelésnek a megvalósulására azonban vélhetően sokáig várunk kell. De vajon miért? Miért nincs a tudás jobban megbecsülve? Miért nem a legkiválóbb értelmi képességű emberek kerülnek döntési pozíciókba és a legmagasabb szintű állami funkciókra, ahogyan ezt Platón már időszámításunk előtt 393-ban javasolta? Stílszerűen fogalmazva platóni kérdések. Hiszen az okokat ismerjük: nem az éssen alapszik a társadalmi hierarchia. Ráadásul a tehetségek, tudósok és a hatalmi viszonyokat megtestesítő politikusok ellenérdekeltségű társadalmi csoportok, egymástól eltérő célok vezérlik őket. Ennek ellenére a prosperáló társadalmakban – anélkül, hogy az erőviszonyok változtak volna – a tudás fontossága mégiscsak vezető gondolattá vált. Nem sajnálják a pénzt a tudomány és technika fejlődéséhez szükséges szürkeállomány megvásárlására. Velük ellentétben, az elmaradott országokban nemcsak a szegénység és politikai elnyomás jelenti a haladás akadályát, hanem elsősorban a tudatlanság, az intellektuális erőforrások hiánya.

Vannak filozófusok, akik a társadalom fejlődését előszeretettel vezetik le a mindennapi tudat szerkezetéből és a szellemi élet színvonalából, szinte kizárólagosan tüntetve fel a tudás, az ismeretek fontosságát. Tetszetős a gondolat, a gazdasági viszonyokat és a poli-

Miért nem a legkiválóbb értelmi képességű emberek kerülnek döntési pozíciókba és a legmagasabb szintű állami funkciókra, ahogyan ezt Platón már időszámításunk előtt 393-ban javasolta?

tikai struktúrát azonban aligha oldhatjuk fel az egyének szubjektumában és/vagy a közösség tudatállapotában. A fejlődés lehetősége szempontjából azonban – bármit is értsünk ezen – az emberi tudás kulcsszerepet játszik.

AZ AGYELSZÍVÁS

A média szinte egyfolytában a tehetségek nagyobb megbecsüléséről, a küszöbön álló tudástársadalomról beszél, a fiatalok körében ugyanakkor drámaian csökken a tudományos pályák iránti érdeklődés. A jövő szempontjából ez mindenképpen aggasztó fejlemény. Nem véletlen, hogy 2005-ben a Tudomány Világforumán olyan javaslat született, hogy felül kell vizsgálni a tudomány oktatását az iskolarendszer minden szintjén, az általános iskolától az egyetemig. Továbbá törekedni kell a tudományról való átfogó tudás szélesítésére valamennyi területen, és több diák számára kell a tudományos területet vonzóvá tenni.⁹⁴

A tudással és tehetséggel kapcsolatban más természetű gondok is vannak, mégpedig az ún. „agyelszívás”. Azok a magyar szerzők, akik a tehetségekkel, a tudás hasznosulásával foglalkoznak, kötelességszerűen megemlítik, hogy egykoron a náci és a szovjet elnyomás tudós generációkat kényszerített arra, hogy az érvényesülés lehetőségét keresve elhagyják szerencsétlen hazájukat. A náci és a szovjet elnyomás régen megszűnt, a szürkeállomány kivándorlása azonban növekedett. Azóta, hogy szárnyra kapott a hír, mely szerint mindenki, aki tehetséget érez magában, legjobb, ha fogja a kofferját és nekivág a „szabad világnak”. Nyugaton minden tehetséget tárt karokkal várnak és az érvényesülésének nincs semmilyen akadálya. Akiben mozog valami, azt azonnal kemény valutával, díjakkal, elismerésekkel honorálják.

A fiatalok rendületlenül hisznek ebben a legendában, amit bizonyára a kilátástalanságérzés is táplál, még inkább a tudás és a tehetség honi megbecsülésének a hiánya. Nem célszerű azonban mindig felülni a szirénhangoknak. Azokkal egy időben, akikre a múlt században Amerikában a szerencse csillaga ráragyogott, több százezen menekültek el Magyarországról és a környező országokból. Többségükben névtelenek maradtak, jóllehet bizonyára köztük is voltak tehetséges művészek, tudósok, építészek, közgazdászok, és nem kevésbé fűtötte őket az ambíció, a vállalkozó kedv, a sikervágy, mint a „befutókat”.

*...tíz értelmiségi,
illetve az ország
megítélése
szempontjából
fontos szakma
közül az emberek
– az orvosok
mellett – a
tudósoknak adnák
a legmagasabb
fizetést.*

■
94 A Tudomány Világforum (World Science Forum. Budapest 2005). Konklúziók és javaslatok.

Azok lettek a befutók, akiknek a tudására akkor és ott szükség volt. Ma is van olyan tudás, amelyre nagy kereslet van, például az informatikában.⁹⁵ A többiek viszont mehetnek nagyravágyó ambícióikkal valamelyik luxushajóra mosogatni.

Általános jelenség, hogy a felsőfokú végzettségű fiatalok egy része (3–5 százaléka) az új tagországokból nyugatabbra költözik, és jobban fizetett állásban helyezkedik el. A statisztikai adatok szerint a nyugati EU-tagoknál munkát vállalók szinte kizárólag fiatalok, elsősorban 18 és 34 év közötti férfiak. Az elvándorlókat azonban nem feltétlenül a tudományos karrier csábítja. A statisztikai adatokból ugyanis kiderül, hogy az EU régi tagországaiban ideiglenesen munkát vállaló külföldiek általában olyan tevékenységet végeznek, amit a helybeliek közül mindenki más visszautasított. Egyéb akadályai is vannak a gyors karriernek. Németországban például csak a hét év átmeneti időszak letelte után nyílik meg a teljes jogú munkavállalás lehetősége.⁹⁶

A TUDOMÁNY PRESZTÍZSE

A közvélemény álláspontja nem indokolja a tudósok társadalmi megbecsülésének a hiányát, jelesül tevékenységük alulfinanszírozását. A tudósok és a tudomány presztízse ugyanis meglehetősen nagy az emberek szemében. Kedvezőbb a megítélése számos más tevékenységnél. Százegységnyi közpénzből az emberek csaknem kétszer annyit (40 százalék) költenének tudományos célra, mint a művészetekre (23 százalék) és a sportra (20 százalék), és több mint kétszer annyit, mint katonai kiadásokra (17 százalék). Sajnos a költségvetési pénzek sorsáról döntők erről nem így vélekednek, többnyire fordított a sorrend.

A fenti adatok egy, a HVG megbízásából készített friss felmérési eredményből⁹⁷ származnak, amelyből egyértelműen kiderül, hogy a felmérésben szereplő tíz értelmiségi, illetve az ország megítélése szempontjából fontos szakma közül az emberek – az orvosok mellett – a tudósoknak adnák a legmagasabb fizetést. A megkérdezettek által igazságosnak tartott jövedelem alapján a tudósokat egy százalékos „lét-rán” átlagosan a nyolcvanadik fokra helyezték, harminc fokkal feljebb, mint ami a tényleges jövedelmi viszonyokra jellemző. Magyarán az emberek összességében úgy érzik, hogy a tudósok jelentőségükhöz mérten alul vannak fizetve más, többé-kevésbé összevethető foglalkozásokhoz képest. Az igazságosnak tartott és a valós jövedelem közötti különbség egyébként a tanárok mellett éppen a tudósok esetében a legnagyobb.

■ 95 Egy amerikai törvényjavaslat korlátlan számú munkavállalói vízumot adna a külföldi programozóknak a következő három év során. Az Amerikai Információtechnológiai Szövetség tanulmánya szerint a jelenlegi 10 milliányi informatikus mellé az elkövetkező 12 hónap alatt további 1,6 millióra lenne még szükség. Németországban is hasonló a helyzet, ott nagy igény mutatkozik számítógépes szakemberekre. Forrás: <http://index.hu/tech/>

96 Forrás: <http://ma.hu/>

97 *Agyelszívás*. 2006. december 21. Forrás: <http://www.median.hu>

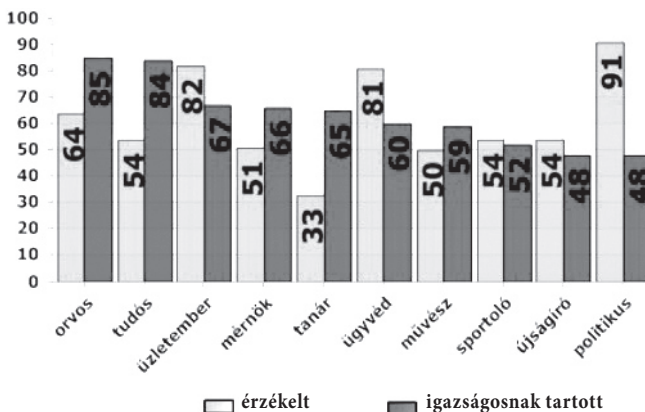
Az is kiderül, hogy az emberek véleménye szerint a politikusok messze érdemeik feletti jövedelemre tesznek szert, magyarán túl vannak fizetve, őket az ügyvédek és az üzletemberek követik.

A laikus közvélemény ugyanakkor nem számol ennek a helyzetnek a következményeivel. Nevezetesen, hogy az igazságtalan jövedelemelosztás milyen káros hatással van a nemzet szürkeállományának mozgásirányára, netán csökkenésére. A magyar tudomány nemzetközi súlyát és jelentőségét a laikus emberek túlbecsülik. Annak, amit hosszú időn át az emberek fejébe sulykoltak, nevezetesen, hogy a magyarság tudományos világhatalom, sajnos nincs sok valóságalapja. Bár a megkérdezettek 40 százaléka azt hiszi, hogy a magyar tudomány a világ élvonalába tartozik, a külföldön dolgozó tudósoknak, akiknek jobb rálátásuk van a dologra, csupán 7 százaléka vélekedik így.

A szellemi tőkevesztésnél semmi sem érinti súlyosabban a gazdasági lejtőre került volt szocialista országokat, köztük Magyarországot. Egyelőre azonban – a frázisok pufogatásán túlmenően – sem a politikai, sem a gazdasági szféra nem aggódik különösebben a szürkeállomány fogyatkozása miatt. Ideje lenne Platón javaslatán elgondolkodni.

A szellemi tőkevesztésnél semmi sem érinti súlyosabban a gazdasági lejtőre került volt szocialista országokat.

Néhány foglalkozási csoport megítélése az érzékelt és az igazságosnak tartott jövedelem mértéke szerint (átlagok százaléka a skálán, 0 = legalacsonyabb, 100 = a legmagasabb)

Az emberek által kívánatosnak tartott és a valós jövedelmek összevetése néhány foglalkozás esetén⁹⁸

98 Forrás: <http://www.mwedian.hu>

■■■ NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ ■

absztrakciós készség 27
adottságok 15, 23, 24, 27, 38, 71, 72, 74, 75,
82, 85, 88, 89, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 186
Ady Endre 77, 97
agyelszívás 216
akarat 15, 215
Albrecht, Joseph 120
alkalmasságvizsgálat 94
alkotóképesség 72, 171
alternatív iskola 14, 49, 50
alulteljesítés 51, 52, 54, 55, 56, 57, 58
ambíció 122, 163, 202, 216
anyanyelv 35
Arany János 77, 97
asztrológia 183
ateista 109, 151, 208

ábránd 62
állami beruházás 160
általános értelmi képességű 54
általános műveltségbeli hiányosság 61
átlag feletti képességű 54
átlagos szellemi képességű 97

Babits Mihály 77, 190
Bacon, Francis 166
Bagdy Emőke 13
Balassi Bálint 77, 169
Balogh László 13, 24, 28, 56, 57
Balzac, Honoré de 77
Bárdossy László 127, 128
Beatrix, Aragóniai 168
Beauvoir, Simone de 204
becsvágy 32, 122, 163, 187, 202
Benda, Julien 190
Bergyajev, Nyikolaj Alekszandrovics 169
Berzsenyi Dániel 77
betegség 70, 85, 185
Bethlen István 127

Bhagwan Shree Rajneesh → Osho
Biblia 169
Binet, Alfred 95
bizalom 71
bizarr viselkedés 76
bizonyítási vágy 68
Boccaccio, Giovanni 166
Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium 42, 59
Bornemisza Péter 169
bölcselet 168
börtönbüntetés 126
Brecht, Bertolt 189
Bruno, Giordano 166
Buddha 143, 144
buddhista 149
Bunyik Zoltán 45
bűntudat 65, 68, 198
bűvészkedés 82
Byron, Gordon 77

Castro, Fidel 206
centralizált iskolarendszer 49
Christie, Agatha 73
civilizáció 19, 142, 144, 166, 190, 191
Cohen-Solal, Annie 204
Czeizel Endre 16, 24, 54, 77, 85, 88, 89, 91,
92, 94, 97, 99

család 14, 15, 18, 23, 24, 25, 32, 52, 58, 94,
104, 107, 109, 111, 112, 117, 141, 147, 148,
151, 197, 199, 200, 202
családvizsgálat 77
csalódás 70
cselekvés 27, 95, 190, 206
cselekvő magatartás 50
Csengery Antal 169
Csikós Pajor Gizella 34, 36
Csincsik Zsolt 20
csodagyerek 73

- Csokonai Vitéz Mihály 77
 csúcserőtelenség 213
 Dante, Alighieri 166, 168
 Darwin, Charles 199
 Davidson, J. E. 23
 Davis, Gary A. 28
 Délvidék 34
 demokrácia 50, 115
 démon 76
 depresszió 68
 destruktív 10, 66, 138, 148
 deviáns magatartásforma 85
 D'Houdetot, Sophie 198
 diák 28, 37, 38, 40, 41, 43, 45, 52, 54, 56, 60,
 71, 122, 141, 175, 181, 206, 207
 dialektika 168
 Dickens, Charles 77
 diktátor 64
 diktatúra 25, 86, 199
 dogmatizmus 63
 drog 67, 115
- Edison, Thomas Alva 85, 99
 egoizmus 165
 egzisztencializmus 203, 207
 egyén 14, 25, 51, 91, 147, 148, 165, 167, 170,
 171, 174, 205
 egyéni szabadság 48, 49
 egyéni törekvés 167, 168
 egyház 149
 együttérzés 92, 96
 együttműködés 28, 152, 161, 165
 Einstein, Albert 72, 99
 Elekes Dóra 189
 elfogadás 67
 elidegenedettség 68
 ellenségeskedés 142
 elme 75, 78, 79, 147
 elmeállapot 152
- elmebaj 76
 elmélet 31, 167, 183, 214
 elvárás 28, 49, 50, 65, 88, 128, 163, 188
 emberi butaság 145
 emberi értékek 86
 emberi kapcsolatok 18, 147, 182
 emlékezés 27, 96
 emlékezet 11, 14, 50, 73, 98
 empátiás készség 92
 energiaforrás 160
 energiárfordítás 83, 99, 121
 Engels, Friedrich 200, 201
 entellektüel 188, 190, 203, 208, 209, 212,
 213
 Erasmus, Rotterdami 166
 erőszak 142, 190, 201, 211
 eszeség 90, 92, 96
 eszmerendszer 165, 197
 evangélium 167
 Ezópus 169
- ékesszólás 168
 élelmiszermérgezés 215
 élet 11, 13, 15, 27, 30, 31, 54, 62, 63, 65, 74,
 76, 83, 85, 88, 89, 104, 110, 120, 124, 131,
 142, 147, 151, 154, 156, 157, 164, 165, 166,
 170, 174, 177, 191, 198, 199, 212
 életfeltétel 147
 élethelyzet 95
 életszínvonal 17, 171
 énbizonytalanság 57
 építés 122, 216
 érdek 149, 158
 érdeklődés 13, 15, 28, 30, 34, 36, 43, 60,
 143, 173, 179, 184, 187
 érték 40, 82, 85, 132
 értékdictatúra 86
 értékhiány 86
 értéktagadás 86

értékteremtés 83, 87
értéktévesztés 86
értelem 78, 87, 122, 159, 191, 192, 208, 209,
210, 211
értelmes 10, 27, 33, 174, 175, 209, 213
értelmi fogyatékosok 53, 54, 97
értelmi képesség 51, 54
értelmiségi 44, 46, 47, 62, 188, 190, 191,
192, 198, 200, 206, 207, 210, 212, 213
érzelemlátás 67
ész 75, 87, 147, 159, 188, 192, 215
észlelési sebesség 96

feladat 13, 28, 57, 147, 177
félelem 70
felmérés 55
felvételi vizsga 43
felvilágosodás 76, 194
Ferenc Ferdinánd 128
Ferenc József 128
festő 79
figyelem 27, 73
filmsztár 154
filozófus 156, 203, 209
Flaubert, Gustave 72
Fleming, Paul 101
Freud, Sigmund 108, 109, 110, 111
Freud, Martha 108
frusztráció 19, 138, 139
futurisztikus elképzelések 149
Füst Milán 77

Gábrity Molnár Irén 45
Gandhi, Mahátma 143
Gaus-féle eloszlás 98
gazdasági hanyatlás 17
Geffert Éva 56, 57
generációs probléma 61
genetikai adottság 15

genetikai hajlam 77
genetikus 15
génius 10, 67, 75, 76, 77, 78, 96
Géraldy, Paul 80
Gerő Ernő 127
gimnázium 43, 47, 59, 106
globális felmelegedés 215
Goethe, Johann Wolfgang von 11, 77, 99,
101, 102, 103, 104
Gogh, Vincent van 77
Gogol, Nyikolaj Vasziljevics 77
Gollancz, Victor 189
gondolatátvitel 183
gondolkodás 27, 30, 50, 76, 95, 157, 166,
172, 173, 174, 175, 176, 188
Goya y Lucientes, Francisco José de 77
Gömbös Gyula 127, 128
Görgei Artúr 128
Gracián, Baltasar 122, 156
Grimm fivérek 106

gyenge képesség 96
gyermekorvos 71
gyülekezet 148
gyűlölködés 142

hadiipar 87
halálbüntetés 126
hangadó értelmiségi 208
hangulatingadozás 79
hangulatzavar 77
használati tárgy 160
hatalom 10, 64, 87, 122, 125, 126, 127, 129,
138, 151, 152, 154, 159, 163, 187, 199, 202,
211
hatalomvágy 155, 202
Hegedűs Sándor 169
Hellman, Lillian 189
Heltai Gáspár 169

- Hemingway, Ernest 189
 Herskovits Mária 24, 28
 hiedelem 181
 hit 188, 214, 215
 hiszékenység 145, 181
 Hitler, Adolf 107, 115, 191, 212
 Hódi Sándor 17, 20, 21, 22, 41, 47, 74, 75,
 78, 80, 139
 Horthy Miklós 127, 128, 129
 hozzáértés 122
 Hubbard, Lafayette Ronald 187
 Huizinga, Johann 196
 humanista műveltség 167
 humanizmus 165, 166, 167, 168, 169,
 170, 171
 Hunyadi János 135, 136
 Hunyadi Mátyás → Mátyás király
 Huston, John 207
- Ibsen, Henrik 189
 idegrendszeri sajátosságok 95
 identitás 21
 ideológiai szempont 91
 Ilosvai Selymes Péter 169
 Illyés Gyula 73, 77
 Imrédy Béla 127
 individualista 69, 165, 189
 individualista szemlélet 50, 166
 individualista társadalom 50
 individualizmus 17, 141, 165, 166, 167, 168,
 169, 170, 171
 individuum 165
 indulat 147
 intellektuális színvonal 187
 intellektuális teljesítmény 27
 intelligencia 27, 50, 53, 90, 92, 93, 95, 96, 98
 intelligenciateszt 55, 56
 iparosodás 215
 irigység 33, 142
- iskola 14, 15, 23, 24, 26, 32, 34, 35, 41, 42,
 43, 46, 47, 49, 50, 54, 55, 57, 58, 59, 60,
 66, 73, 80, 81, 96, 138, 140, 141, 176, 200
 iskolaérettségi vizsgálat 71, 72
 iskolai ártalom 57
 iskolai eredményesség 58
 iskolai hátrány 51
 iskolai követelmény 58
 iskolai program 49, 50
 iskolai tanulmányi eredmény 56
 iskolai teljesítmény 51
 iskolapszichológusi hálózat 55
 iskolareform 49
 iskolázottsági szint 58
 ismeretanyag 38, 49, 175, 178
 Isten 152, 155, 208
- írás készség 14, 50
 írástudó 188, 190, 191, 199, 212
 író 79, 96, 153
- jóga 153
 Johnson, Paul 189, 191, 192, 193, 194, 196,
 199, 203, 204, 206, 207, 208, 210, 211, 213
 Jones, Ernest 109
 jóslás 183, 185
 József Attila 75, 77
 jövőbe látás 183
 Juhász Gyula 77
- Kádár János 127, 128, 129
 kalandvággy 30
 Kállay Miklós 127
 Kandel, Eric 11, 98
 kapcsolatzavar 56
 kapitalizmus 171, 213
 kapzsiság 165, 166, 187
 Károli Gáspár 169
 Károlyi Mihály 127, 128, 129

- kARRIER 69, 217
Kassák Lajos 77
kedélybeteg 77, 79
Kemény Zsigmond 169
képesség 16, 24, 26, 28, 38, 53, 54, 67, 72,
74, 81, 90, 91, 93, 99, 123, 132
képességvizsgálat 55, 93
képzület 27, 144, 211
képzőművészi tehetség 76
keresztény 149
kilátástalanságérzés 216
kimerülés 185
King, Martin Luther 71
Király János 138
kiváló adottság 97, 187
kiválóság 28, 156, 203
kíváncsiság 37, 65, 158, 179
kivételes tehetség 16, 124
kókler 76, 185
Kokoschka, Oskar 118
kollektív társadalom 50
Komjáti Benedek 169
kommuna 151
kommunizmus 25, 50, 86, 95, 96, 171
kompetencia 60
komplex vizsgálat 55
kompromisszum 152
koncentráció 27
konformitás 140
konzervatív felfogás 149
Kopernikusz, Nikolaus 166
korai gyermekévek 77
kóros elmeállapot 75
korrekció 86
kortárs 23, 24, 100, 110, 132
Kossuth Lajos 24, 28, 127, 132, 134, 169
Kosztolányi Dezső 77, 97
Kölcsey Ferenc 77
költő génius 77, 79
környezet 14, 15, 18, 25, 32, 56, 77, 82, 92,
93, 146
környezeti ártalom 77
környezeti faktor 15
környezeti hatás 15, 83
környezetszennyezés 215
környezetváltozás 185
körülmény 13, 14, 15, 19, 36, 47, 48, 57, 72,
85, 99, 100, 101, 102, 104, 128, 131, 134,
136, 147, 175, 202
közéiskola 167
közös érdek 33
közösség 15, 18, 21, 25, 38, 41, 44, 66, 90,
148, 149, 150, 154, 170, 188, 216
közösségi érdek 49
közösségi eszme 50
közvélemény 29, 82, 87, 128, 129, 137
kreatív 13, 14, 27, 28, 29, 30, 73, 74, 95, 96,
122, 132, 138
Kristó Gyula 132
kudar 70, 85
kulturális hagyomány 90
Kun Béla 127
kuruzslás 182
kutatási program 20
kutató 29, 77, 160, 161, 162, 163
küldetéstudat 84
La Bruyre, Jean de 65
Landau, Erika 27
látnok 186, 187
látszatszükséglet 86
lélektani serkentőerő 84
lelkiállapot 75
lelki beteg 78, 186
lelkigondozás 182
Lengyel László 34, 35
Lenin, Vlagyimir Iljics 191, 199
Leonardo da Vinci 166

- Lessing, Gotthold Ephraim 188
Levasseur, Thérèse 196
logikus gondolkodás 27
Lombroso, Cesare 75
Luther, Martin 71, 168
- Madách Imre 77
magániskola 49, 50
magfúzió 159
maghasadás 159
mágus 181, 188
magyar értelmiség 44, 62
magyar értelmiségképzés 44
magyar iskolahálózat 44, 45, 59
magyar iskola 46, 47, 58
magyar kisebbség 47
magyar közgondolkodás 97
Magyar Nemzeti Tanács 42, 44, 45, 46
magyarságtudat 43
magyar tannyelv 43, 46
Magyar Történelmi Társulat 127
Mahler, Anna 117, 119
Mahler, Gustav 117, 119
Mann, Erika 116
Mann, Katia 112
Mann, Klaus 113, 114
Mann, Thomas 112, 113, 115, 116
Mao Ce-tung 199
Márai Sándor 97
Marx, Karl 189, 199
matematika 14, 27, 35, 36, 43, 208
matematikai készség 50
matematikus 156, 209
Mátyás király 128, 134, 135, 136, 168
meditáció 147, 148, 149, 152, 153
megélhetés 63
megismerési folyamat 144
megismerési vágy 9, 172, 177, 178
Merei Ferenc 27
- mérési rendszer 56
mérnökök 122
Mező Ferenc 55
Mikó Imre 169
Miléné Kisházi Edit 55
Miller, Alice 68
mindennapi tudat 86, 215
minőségi oktatás 59
misztikus 151
mítosz 129, 192
Magyar Nemzeti Tanács 44
modernizáció 215
mohamedán 149
monetáris gazdaság 86
Montaigne, Michel de 166
motiváció 15, 51
motivátlanság 56
Mozart, Wolfgang Amadeus 99
Mózes 111
multinacionális cég 160, 161
Munkácsy Mihály 97
munkaeszköz 160
művészet 27, 131
művészi alkotás 79
- Nagy Imre 127
Nagy László 77
nándorfehérvári győzelem 168
negatív tapasztalatok 51
Nehru, Dzsaváharlál 143
nemzet 19, 85, 129, 130, 131, 132, 133, 137,
149, 218
nemzetmentő 129
nép 58, 64, 131, 135
népesség 18, 19, 25, 45, 53, 54, 58, 81, 96,
167
Neumann János 40, 164
neurózis 186
nevelés 47, 50, 59, 61, 77, 102, 152, 153, 196

- nevelési tanácsadó 30
neveletlen gyerek 146
Newton, Isaac 99
normatív támogatás 49
nyelv 14, 16, 27, 35
nyelvérték 14
nyelvtan 168
nyelvtudomány 168
nyugati civilizáció 92, 171
nyugtalanlás 28, 30, 65, 119
- oktatási adatbázis 35
orvosgenetikus 88, 99
Osho 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150,
151, 152, 153, 154, 155
osztályzat 56, 98
Osztrák–Magyar Monarchia 120
- ókori klasszikus 167
óvónő 71
- önbizalomhiány 51
önccsalás 68
önértékelési zavar 51, 57
önhittség 202
önmegvalósítás 143, 144, 148, 149, 150,
151, 165
önmegvalósításra való törekvés 49
önművelés 49
önös érdek 165
önpusztító magatartás 18
önzés 165, 166
örökletes adottság 89
- Pannonius, Janus 168
pap 188, 190, 192
parapszichológia 183
párthatalom 25
partikuláris érdek 170
- pedagógiai erőfeszítés 57
pedagógiai tényező 58
pedagógus 23, 34, 40, 52, 54, 111, 113, 141,
173
pénz 17, 18, 33, 188, 200
periodikus változás 184
Pesti Gábor 169
Petőfi Sándor 34, 73, 77, 134
Petrarca, Francesco 166
Picasso, Pablo 73
Pilinszky János 77
Poe, Edgar Allen 73, 77
politika 20, 22, 24, 26, 45, 46, 47, 48, 49, 50,
59, 62, 64, 65, 75, 86, 87, 89, 90, 91, 92,
111, 114, 115, 125, 126, 127, 128, 129, 130,
131, 133, 135, 146, 150, 158, 159, 163, 165,
188, 190, 191, 192, 198, 200, 206, 207,
209, 212, 213
politikai 33, 63, 64, 82, 94, 122, 123, 125,
126, 129, 130, 134, 136, 137, 159
Pol Pot 199
prevenció 86
problémamegoldás 172, 178
problémamegoldó gondolkodás 172
produkción 82
próféta 10, 171, 187
profit 149
program 48, 59, 112, 161
protestáns iskola 167
provincializmus 79
pszichoanalitikus 67
pszichológiai szabadság 147
pszichológiai tanácsadás 182
pszichológiai teszt 14
pszichológus 15, 43, 73, 80, 93, 178
pszichózis 186
- Rabelais, François 166
Radnóti Miklós 77

- Rajneesh Chandra Mohan Jain → Osho
Rákosi Mátyás 127, 128, 129
rátermettség 122
reformáció 165, 167, 168, 169
regionális sajátosság 90
rendszer váltás 25, 45, 49, 63, 129, 213
reneszánsz 166, 168, 169, 170
reprodukciós képesség 14
Rimm, Sylvia B. 28
Robespierre, Maximilien de 193
Rodin, Auguste 73
Rossini, Gioacchino Antonio 77
rossz családi körülmények 57
Rousseau, Jean-Jacques 189, 192, 193, 194
Russell, Bertrand Arthur William
156, 189, 208
- sakkmester 96
Salamon király 128
Sartre, Anne-Marie 203
Sartre, Jean-Paul 189, 203
Schubert, Franz 73
Schumann, Robert 77
segítőkézség 187
sértettség 202
Shakespeare, William 166
Shaw, George Bernard 73, 106
Shelley, Percy Bysshe 189
siker 15, 33, 68, 106, 141, 189
sikertelenség 51, 211
sikervágy 216
sors 10, 67, 87, 99, 101, 102, 104, 120
speciális képesség 14
specializálódás 38
sport 13, 27, 193
Stendhal 23
Stanford-Binet teszt 95
Sternberg, Robert J. 23
stratégiai terv 22
- Strauss, Richard 106
stressz 185
Strindberg, August 77
Subotnik, Rena 98
Sylvester János 169
- szabadság 113, 132, 143, 144, 145, 146, 147,
148, 150, 151, 157, 167, 205, 209
szabadságjog 145, 171
szabadságvesztés 126
szabad szerelem 153, 209, 210
szabályoktól való eltérés 30
Szabó Lőrinc 77
Szakály Sándor 125, 126
szakgimnázium 43, 46
szakmai színvonal 60
szakmai vita 48, 83
Szálasi Ferenc 127
számítógép 14, 164
számmisztika 183
számolási készség 96
szcientológiai egyház 187
szegénység 17, 19, 36, 120, 201
szekta 149, 186, 187
szektatag 82
szektavezér 82
szellemidéző 187
szellemi élet 9, 46, 92, 97, 188, 203, 214, 215
szellemi foglalkozású 181
szellemi képesség 15, 87, 92, 94, 96
szellemi teljesítmény 90, 92, 123
szellemi tőke 14, 58, 63
szélsséges kedélyállapot 79
személyes kapcsolat 67
személyes tényező 15
személyiség 13, 18, 28, 32, 35, 48, 51, 75, 76,
77, 79, 93, 129, 135, 138, 140, 148, 165,
167, 168, 170, 171, 187
személyiségdiagnosztika 94

- személyiségjegy 56, 57, 80, 120
személyiségzavar 67
Szemere Bertalan 169
szemléletváltás 60
Szeneci Molnár Albert 169
Szent-Györgyi Albert 73
Szent István 128, 132
Szent Pál 169
szenvedély 188
szenzációkeresés 30
szeretet 67, 192
szeretethiány 67
Szkárosi Horváth András 169
szobatudós 199
szociális helyzet 17
szocialista pedagógia 86
szocializáció 146
szocializmus 25, 47, 171
szokás 90, 165, 176
Szókratész 13
szolgálat 92
szolidaritásérzés 92, 121, 192
Szophoklész 169
Sztálin, Joszif Visszarionovics 199, 206, 212
Sztárai Mihály 169
Stravinsky, Igor 99
szubjektív 31, 40, 56, 123, 126, 148
szupersztár 68
szülő 31, 34, 36, 43, 65, 71, 101, 109, 112,
113, 116, 120, 121, 141, 142, 144, 146, 147,
148, 151, 176
szürkeállomány 9, 62, 63, 158, 159, 164,
215, 216, 218
- tájékozódás 96
tájékozottság 50
talentum 15, 77, 88, 89, 91, 96, 98
Tamási Áron 97
tanárok felkészítése 26
tánc 14, 29
tanítási stílus 57
tanítónő 81
tankönyv 49, 56
tanmenet 57
tanterv 49, 52
tanulás 11, 27, 52, 55, 57, 98, 106, 172, 175
tanulási folyamat 48, 177
tanulási módszerek 58
tanulási zavarok 72
tanulmányi eredmény 41, 43, 55, 58
tanuló 14, 32, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 60, 73,
122, 141, 173, 174, 175
társadalmi egyenlőség 91
társadalmi gyakorlat 50
társadalmi jelenség 214
társadalmi kérdés 50
társadalmi lét 17, 20
társadalmi munkamegosztás 53, 54, 58, 92
társadalmi szabály 28, 210
társadalmi szolidaritás 49
társadalmi szükséglet 49
társadalmi teljesítmények értékelése 123
társadalom 13, 14, 15, 19, 23, 24, 47, 54, 66,
76, 78, 80, 82, 84, 86, 87, 96, 126, 129,
130, 132, 133, 134, 137, 141, 142, 144,
146, 147, 148, 149, 150, 151, 161, 166, 167,
170, 171, 174, 191, 198, 199, 212, 213
társadalomtudós 15
téboly 75, 76
technológiai folyamat 160
tehetségápolás 51
tehetség 9, 10, 13, 14, 16, 23, 24, 25, 29, 31,
33, 40, 43, 56, 57, 63, 65, 66, 67, 68, 69,
71, 72, 76, 81, 85, 88, 89, 90, 92, 94, 97,
116, 120, 122, 123, 124, 167, 188, 193,
215, 216
tehetségértelmezés 32
tehetséggondozás 13, 24, 26, 33, 34, 38, 44,
51, 59, 60, 61

- tehetséggondozó gimnázium 35, 59
 tehetséggondozó iskola 32, 34, 44, 45, 46,
 59, 60
 tehetség megbecsülése 40
 tehetségzféra 82
 Teleki László 169
 Teleki Pál 127, 128, 129
 telepátia 183
 televíziós személyiség 153
 teljesítmény 29, 30, 54, 55, 60, 66, 68, 69,
 83, 88, 99, 100, 122, 123, 189
 teljesítményjavítás 57
 teljesítménykényszer 66, 68
 teljesítmény mérése 29
 Teller Ede 163
 természettudományi-matematikai
 gimnázium 43
 terror 142
 teszt 60, 72, 74, 91, 93, 94, 95, 98
 tevékenység 16, 26, 38, 39, 61, 87, 138, 140,
 163, 175, 198
 Thorndike, Robert Ladd 56
 Thököly Imre 128
 Tinódi Lantos Sebestyén 169
 Tisza István 127, 128, 169
 Tito, Josip Broz 206
 Tolsztoj, Lev Nyikolajevics 73, 165, 189
 Tóth László 24, 28
 többletmunka 52
 tőke 150, 151
 Tókéczki László 149
 tömegkommunikációs műsor 86
 történelem 91, 94, 124, 125, 126, 127, 129,
 130, 132, 137, 182, 188, 199, 212
 történelmi személyiség 122, 123, 124, 125,
 126, 130, 132, 137
 tudás 25, 26, 33, 38, 40, 49, 51, 52, 58, 61,
 62, 64, 70, 87, 89, 99, 122, 132, 158, 172,
 177, 190, 216
 tudásgyár 160
 tudás leértékelődése 62
 tudástársadalom 58
 tudástőke 16, 51
 tudati manipuláció 86
 tudatosság 87, 147
 tudomány és a technika 160
 tudományos fejtegetés 79
 tudományos ismeret 38, 183
 tudományos pálya 216
 Tudomány Világfóruma 216
 tudós 9, 63, 91, 96, 122, 123, 124, 156, 157,
 158, 159, 163, 164, 169, 180, 181, 198, 199,
 215, 216, 217
 tulajdonság 15, 28, 29, 187
 Twain, Mark 51, 77
 új ember 143, 144, 205
 Újvidéki Egyetem 44
 Vajdasági Magyar Művelődési Intézet 35, 42
 vajdasági magyarok 50
 vállalkozói réteg 62
 vállalkozói szféra 63
 vállalkozó kedv 216
 vallás 144, 148, 151
 vallási tétel 167
 vezető 24, 28, 57, 59, 100, 126, 136, 143,
 162, 191, 203
 világ 12, 13, 17, 18, 40, 47, 61, 62, 64, 69, 76,
 80, 99, 102, 114, 124, 135, 144, 147, 149,
 150, 151, 153, 155, 156, 161, 162, 165, 171,
 174, 179, 180, 187, 190, 192, 195, 196, 199,
 201, 208, 211, 212, 218
 világmegváltó tan 149
 Vitéz János 128, 168
 Vörösmarty Mihály 77
 Vulpius, Christiane 102

Wagner, Richard 105
Wagner, Siegfried 105
Wechsler-féle skála 95
Weissensteier, Friedrich 101
Weöres Sándor 73, 77
Wesselényi Miklós 169
Wigner Jenő 163
Wilde, Oscar 143
Wilson, Edmund 189
Wittgenstein, Ludwig 209

Yeats, William Butler 72

zene 14, 27, 29, 105

zenei hallás 76

zeneiskola 96

zenész 97, 153, 154

zeneszerző 79

Zorba 144

zseni 53, 84, 88, 100, 101, 112, 121

Zsoldos Ferenc 34, 36

■ ■ ■ TARTALOM ■

Előszó	7
Bevezetés	9
Számadás a talentumról	13
Tehetségígérettek	13
A tehetség gyökerei	15
A szegénység pszichológiája	17
Esélyteremtés és jövőépítés	20
Tézisek a tehetséggondozásról	23
Mi a tehetség?	23
A tehetséggondozás előzményei	24
Szükség van-e tehetséggondozó iskolákra?	25
A tehetség azonosítása, jellemzői	27
Mire kell odafigyelnünk?	30
Mire van szükség a tehetség mellett?	30
Összefoglaló	32
Vajdasági „magyar narancs”	34
Amiről szóltam...	38
Búcsú az iskolától	41
Elitképzés vagy tehetséggondozás?	44
Pszichológusszemmel az iskolai reformról	47
Elvesztegetett tudástőke	51
Az iskolai alulteljesítés	51
Az alulteljesítés okai	51
Az értelmi képességek társadalmi eloszlása	53
Az iskolai alulteljesítés fogalma	54
Tehetséges gyerekek gyenge teljesítménye	55
Ellenvélemények	55
Az iskolai alulteljesítő tehetségek felismerése	56
Az alulteljesítés megelőzése és kompenzálása	57
Intelligencia és lelki habitus	59
Eszmény és valóság	62
Szélhámosoknak áll a világ	62
A siker illúziója	65
Szenvedéstörténet	65
Teljesítményelvárás	65
A teljesítményre való törekvés lélektani háttere	66
Személyiségváltozások	66
Figyelmeztető tünetek	67
Mi az oka a tehetségek gyakori lelki bántalmainak?	67

Öncsalás	68
Fájó sebet nem lehet a siker kábulatával gyógyítani	68
Szilícium-völgy. A nagy individualisták	69
Önmagunk vállalása	69
Kiemelt képességű gyerekek	71
Géniusz vagy őrült?	75
A tehetség kérdőjelei	80
Sors és tehetség	85
Az értékek	85
A tehetség meghatározásának nehézségei	88
Hogyan kerül a csizma az asztalra?	89
A talentumok és a betegségtünetek	91
Készségek és képességek	93
A tesztekéről	94
Hány magyar géniusz van?	96
Mitől lesz valaki zseni?	98
A világhírnév árnyékában	101
A pórázon tartott gyermek	101
A nagy komponista árnyékában	105
Anna Freud	108
Apja lánya és a mihaszna fiú	112
Anyja és lánya	117
Záradék	120
A magyar történelem vitatott személyiségei	122
A történelmi személyiségek megítélésének nehézségei	122
Kettős mérce a tehetségek megítélésében	123
Hányfajta történelem van?	124
A magyar történelem vitatott személyiségei	127
Történelmi legendák és mítoszok	128
A történelmi személyiségek mint a politikai harc eszközei	130
Az államférfiúi kaliberű személyiségek hiánya	131
István és Koppány	132
Talán Mátyás király	134
A történelmi kitekintés tanulságai	136
Az iskolai agresszió mint energiaforrás	138
Az elmélet aranyalma	138
A kiábrándító valóság	140

A szabadság szintjei	143
Az „új ember kovácsai”	143
A boszorkánykonyha titkai	144
A szabadság dimenziói	145
A fák is nagyra nőnek...	146
A harmadik dimenzió	147
Hol van a kutya elásva?	149
A szép új világ	150
Ki mozgatja a bábukat?	152
A hatalom és gazdagság hajszolása	152
Epilógus	155
A hatalom szolgálatában	156
Alap- és alkalmazott kutatások	157
Tehetségek a globális hódítás szolgálatában	159
„Tudásgyárak”	160
A kutatásra és fejlesztésre fordított összegek	161
Kényszerpályák	163
Az önmegvalósítás mítosza	165
Az individualizmus	165
Individualizmus és humanizmus	166
A humanizmus sajátosságai	166
A reformáció individualizmusa	167
A magyar humanizmus	168
A reneszánsz vége	169
Egy új világciklus kezdetén	170
A gondolkodás iskolája	172
Médiumok, jószok, látnokok	179
Néhány gondolat lelki egészségünk megóvásáról	179
A hamu alatt parázsló rétegek	179
Nemcsak a tanulatlan emberek babonásak	181
A hiszékenység vámszedői	182
A parapszichológiai jelenségek	183
Az ufóház	183
A „kritikus” napok	184
A jövőmondás kockázatai	185
Óvakodjunk a „megvilágosultaktól”	186
Világi próféták	188
Az eszmék szívtelen zsarnoksága	188
Az írástudók árulása	190

Az értelem kalandorai	191
„Egy érdekes őrült”	193
Karl Marx	199
Jean-Paul Sartre	203
Bertrand Russell	208
Élet és mű, avagy néhány szó a farizeusokról	211
Tudás és haladás	214
Tudás és haladás	214
Az agyelszívás	216
A tudomány presztízse	217
Név- és tárgymutató	219

■ ■ ■

■ ■ ■

■

Hódi Sándor
A tehetség kérdőjelei
Tanulmányok, előadások, interjúk
Vajdasági Magyar Művelődési Intézet
Zenta, 2009

Felelős kiadó és szerkesztő Hajnal Jenő
Recenzens Göncz Lajos
Olvasószerkesztő és korrektor Kaszás Angéla
Műszaki szerkesztő Beszédes István
A könyvben szereplő fotók szerzői
Csincsik Zsolt, Gruik Ibolya
és Király János

Készült az újvidéki Verzál Nyomdában
500 példányban

ISBN 978-86-86469-12-0

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Szerb Matica Könyvtára, Újvidék

159.928

HÓDI, Sándor

A tehetség kérdőjelei : tanulmányok, előadások, interjúk / Hódi Sándor. – Zenta : Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2009 (Újvidék : Verzál). – 231 str. : ilustr.; 22 cm

Tiráž: 500. – Registar.

ISBN 978-86-86469-12-0

1. Darovitost

